T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı

Doktora Tezi

MOLLA HALİL SİİRDÎ'NİN KIRÂATLERE YAKLAŞIMI

Lokman ŞAN
16932307

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Hacı ÖNEN

Diyarbakır 2020

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Kuran-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı

Doktora Tezi

MOLLA HALİL SİİRDÎ'NİN KIRÂATLERE YAKLAŞIMI

Lokman ŞAN
16932307

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Hacı ÖNEN

Diyarbakır 2020

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Molla Halil Siirdî'nin Kırâatlere Yaklaşımı" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

21/08/2020

Lokman ŞAN

İmza

ÖNSÖZ

İslâm dininin temel kaynağı Kur'ân-ı Kerim, en son indirilen semavî kitaptır. Onun okunuşu ve hükümleri kıyamete kadar kesintisiz olarak devam edecektir. Müslümanların inanç ve davranışlarını şekillendiren ebedî mucize Kur'ân hakkında asırlardır sayısız kitap yazılmıştır. Bizim bu çalışmamız da Kur'ân ilimlerinden biri olan kırâat ilmiyle ilgilidir. Kırâat ilmi İslâm'ın ilk döneminden itibaren ilgi odağı olmuş, tabiin döneminde ilk şeklini almaya başlamış ve sonraki dönemlerde sistemleşerek hem yazılı hem sözlü olarak kesintisiz bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Kırâat ilminde özellikle on mütevâtir kırâat imamı başta olmak üzere birçok âlim temayüz etmiştir. Bu âlimlerden bazıları kırâat ilmiyle ilgili eser bırakırken bazılarının ise görüş ve okuyuşları şifahî olarak günümüze aktarılmıştır. Son dönem Osmanlı âlimlerinden Molla Halil de kırâat ilmi alanında eser veren önemli âlimlerden biridir. O, tecvîd, kırâat ve resm-i mushaf konularında eserler kaleme almıştır. Biz bu çalışmamızda başta onun kırâat iliyle ilgili eserleri olmak üzere diğer alanlarda yazdığı eserlerini de göz önünde bulundurarak Molla Halil'in kırâat ilmine yaklaşımını ele almaya çalıştık. Bu çalışmanın hayata geçirilmesi sürecinde bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım, çalışma konusunun belirlenmesinde olduğu gibi araştırmanın her bir aşamasında görüşleriyle beni destekleyen danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Hacı ÖNEN'e, her konuda desteğini ve yardımlarını esirgemeyen değerli dostum Araştırma Görevlisi Mustafa ACAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmamda desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen, bana olan güvenlerini hiç kaybetmeyen aileme teşekkür ederim.

Lokman ŞAN

Diyarbakır 2020

ÖZET

Molla Halil Siirdî, 18.yüzyılın son çeyreğiyle 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış son dönem Osmanlı âlimlerinden biridir. O, İslâmî ilimlerin birçoğunda olduğu gibi kırâat ilmiyle de yakından ilgilenmiş ve 1110 beyitlik manzum bir eser kaleme almıştır. Kaleme aldığı bu eserini yine bizzat kendisi şerh etmiştir. Ayrıca diğer alanlarda yazdığı eserlerinin bazılarında dolaylı olarak kırâatlere değinmiş ve yorumlarda bulunmuştur. Bizim bu çalışmamızın amacı, yazdığı eserler aracılığıyla onun kırâatlere yaklaşımını tespit etmek ve değerlendirmeye çalışmaktır. Kırâat alanında yazdığı eserlerin niteliklerini ortaya çıkarmak ve onların yazılmış diğer eserlere kıyasla ne durumda olduklarını tespit etmek de çalışmamızın amaçları arasında yer almaktadır. Söz konusu amacımıza ulaşmak için çalışmamızda Molla Halil'in sadece kırâat yönü üzerinde durduk. Buna bağlı olarak çalışmamızı onun kırâat yönüyle ilgili bilgi edinmemizi sağlayacak kırâat, tefsir ve dilbilim konularında yazdığı eserleri incelemekle sınırlı tuttuk. Bu eserlerde onun ele aldığı kırâat konuları ve kelimelerini tespit edip onların diğer kırâat kaynaklarındaki durumlarıyla karşılaştırmaya çalıştık. Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Molla Halil ve kırâat ilmi hakkında genel bilgilere yer verirken ikinci bölümde resm-i mushaf, üçüncü bölümde tecvîd ve kırâat usulleri, dördüncü bölümde ise resm-i mushaf-tefsir-dilbilim ilişkilerine yer verdik. Çalışmamızda Molla Halil'in detaylı bir şekilde ele alıp incelediği, bilinen bazı tecvîd konuları üzerinde fazla durmadık. Bunun yerine onun tecvîd ve kırâat konusunda ele aldığı ve özellikle farklı yaklaşımlar sergilediği usûl meselelerine ilgili bölümde detaylı bir şekilde yer verdik. Bütün bu araştırma ve incelemeler neticesinde Molla Halil Siirdî'nin kırâat konularını yetkin olduğu tefsir ve dilbilim ilimleri vasıtasıyla titizlikle ele aldığı ve bu şekilde alanda önde gelen ve eser yazan diğer âlimlerden farklı bir konum elde ettiği açık bir şekilde görülmüştür. Onu alanda farklı kılan diğer bir husus ise tecvîd, resm-i mushaf ve kırâat konularını manzum olarak bir arada hacimli bir eserde detaylı bir şekilde ele almış ve kendisinin bizzat eserini şerh etmiş olmasıdır.

Anahtar Sözcükler

Kırâat, Tecvîd, Molla Halil, Resm-i Mushaf, Dilbilim, Nahiv, Sarf.

ABSTRACT

APPROACH OF MOLLA HALIL SIIRDÎ TO QIRA'AT

Molla Halil Siirdî is one of the last period Ottoman scholars who lived in the last quarter of the 18th century and in the first half of the 19th century. He was closely interested in the science of qira'at, as in many Islamic sciences, and wrote a verse containing 1110 couplets. He himself annotated this work he wrote. In addition, in some of his works he wrote in other fields, he indirectly mentioned the qira'at, and made comments on. The aim of this study is to identify and evaluate his approach to the qira'at through the works he wrote. It is also among the aims of the study to reveal the qualities of his works written in the field of qira'at and to determine how they are when compared to other works written. In our effort to achieve our goal in question, we only focused on the aspect of qira'at approach of Molla Halil. Accordingly, we limited our work to examining the works he wrote on subject of qira'at, tafsir and linguistics, which would enable us to obtain information about the aspect of his approach to qira'at. In these works, we tried to identify the subjects of qira'at and words that he dealt with and to compare them with their status in other sources of qira'at. This study consists of an introduction and four chapters. In the first chapter, general information about Molla Halil and the science of recitation were presented, while in the second chapter, the official Qur'an was included, and in the third chapter, the methods of tajwid and qira'at methods were submitted, and in the fourth chapter, relations between official Qur'an, tafsir, linguistics were given place. Some of the known issues of tajwid, which Molla Halil tackled with in detail were not concentrated on in this study. Instead, a detailed discussion of the procedural issues especially about the ones that Molla Halil tackled with in terms of tajwid and qira'at with different approaches were focused on. As a result of all these investigations and researches, it was clearly seen that Molla Halil Siirdî meticulously handled the subjects of the Quran through tafsir and linguistics, and thus gained a different position from other leading

scholars in the field. Another point that makes him prominent in the field is that he tackled with the issues of tajwid, official Qur'an, and qira'at together in a poetical way in his voluminous work in detail and annotated his own work himself.

Keywords

Recitation, Tajwid, Molla Halil, Official Qur'an, Linguistics, Syntax, Grammar

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **VI**
KISALTMALAR ..... **XIII**
GİRİŞ **1**
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ **1**
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE SINIRLILIKLARI **5**
C. MOLLA HALİL SİİRDÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ **8**

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRÂAT İLMİ VE MOLLA HALİL'İN KIRÂAT İLMİNDEKİ YERİ

1.1. KIRÂAT İLMİ **22**
1.1.1. Kırâatın Tanımı 26
1.1.2. Kırâat İminin Konusu 27
1.1.3. Kırâat Farklılıkları 28
1.1.4. Kırâat İlminin Önemi ve Gayesi 31
1.1.5. Kırâat İlminin Kısa Tarihi 32
1.1.5.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Dönemi 32
1.1.5.2. Hz. Ebû Bekir Dönemi 33
1.1.5.3. Hz. Osmân Dönemi 34
1.1.5.4. Tabiîn Dönemi 37
1.1.6. Kırâat İmamları 38
1.2. MOLLA HALİL'DEN ÖNCEKİ DÖNEMLERDE KIRÂAT İLMİNİN EĞİTİM-ÖĞRETİM SÜRECİ **53**

1.2.1. İlk Dönem 53
1.2.2. Telif Dönemi 54
1.2.3. Osmanlı Dönemi 55
1.3. MOLLA HALÎL VE KIRÂAT İLMİ 58
1.3.1. Siirdî'nin Kırâatleri Ele Alma Metodu 60
1.3.2. Siirdî'nin Kırâatleri Ele Alırken Yararlandığı veya Atıf Yaptığı Başlıca Kaynaklar 63
1.3.3. Siirdî'nin Kırâatlerin Tevâtürü Hakkındaki Görüşleri 66
1.3.4. Siirdî'ye Göre Kırâatte Telfîk 73

İKİNCİ BÖLÜM

RESM-İ MUSHAF KAVRAMI VE MOLLA HALİL'İN RESM-İ MUSHAFA YAKLAŞIMI

2.1. RESM-İ MUSHAF 75
2.1.1. Mushafların Yazı Özellikleri 77
2.1.2. Mushaflarla İlgili Yazılan Bazı Eserler 81
2.1.3. Resm-i Mushafın Tevkîfîliği meselesi 82
2.1.4. Siirdî'nin Resm-i Mushaf Metodu 84
2.2. MOLLA HALİL'İN RESM-İ MUSHAFA YAKLAŞIMI 85
2.2.1. Mushaflarda Açık ve Kapalı Yazılan Tâ-i Te'nîsler 85
2.2.1.1. Açık tâ "ت" ile Yazılan Müfred Kelimeler 87
2.2.1.2. Açık tâ "ت" ile Yazılıp Müfred veya Cem' ile Okunabilen Kelimeler 91
2.2.1.3. Mushaflarda Açık tâ "ت" ile Yazılan Diğer Bazı Kelimeler 95
2.2.2. Mushaflarda Maktû' ve Mevsûl Yazılan Kelimeler 99
2.2.2.1. Mushaflarda Maktu' Yazıldığına Dair İttifak Bulunan Kelimeler 100
2.2.2.2. Mushaflarda Mevsûl Yazıldığına Dair İttifak Bulunan Kelimeler 102
2.2.2.3. Mushaflarda Maktû' mü Yoksa Mevsûl mü Yazıldığına Dair İhtilaf Bulunan Kelimeler 104
2.2.3. Hz. Osmân Mushaflarında Tenvîn ve Te'kîd Nûn Harflerinin yazılışı 116

2.2.4. Hz. Osman Mushaflarında Yâ-ı Zâide ve Yâ-ı İdâfe 118
2.2.4.1. Hz. Osman Mushaflarında Yâ-ı Zâide 119
2.2.4.2. Hz. Osman Mushaflarında Yâ-ı İdâfe 133
2.2.6. Hz. Osmân Mushaflarında Ẓâ "ظ" Ve Ḍâd "ض"Harfleri 148
2.2.7. Hz. Osman Mushaflarında Hemze Harfleri..... 157
2.2.7.1. Kelime Başındaki Hemzeler..... 158
2.2.7.2. Kelime Ortasındaki Hemzeler 163
2.2.7.3. Kelime Sonundaki Hemzeler..... 163
2.2.7.4. Yâ "ى" Şeklinde Yazılan Hemze Harfleri..... 164
2.2.7.5. Vâv "و" Şeklinde Yazılan Hemze "ء" Harfleri 164
2.2.7.6. Vâv "و" Şeklinde Yazılıp Hazfedilen Hemze "ء" Harfleri 165
2.2.7.7. Elif "ا" Şeklinde Yazılan Hemzeler "ء" 165
2.2.7.8. Kelimenin Sonunda Vâv-Elif "وا" Şeklinde Yazılan Hemzeler 166
2.2.8. Hz. Osman Mushaflarında Elif "ا" Harfleri..... 167
2.2.8.1. Mushaflarda Uzun "ا" ve Kısa "ى" Yazılan Elif Harfleri 167
2.2.8.2. Fazla Yazılan Elif "ا" Harfleri..... 170
2.2.8.3. Vâv-ı Cem' Harfinden Sonra Elif Harflerinin Durumu 172
2.2.8.4. Mushaflarda Hazfedilen Elif Harfleri..... 172
2.2.9. Hz. Osmân Mushaflarında "Yâ" Harfleri..... 177
2.2.9.1. Mushaflarda Eksik Yazılan Yâ "ي" Harfleri..... 177
2.2.9.2. Mushaflarda Fazla Yazılan Yâ "ي" Harfleri 179
2.2.10. Hz. Osmân Mushaflarında Vâv "و" Harfleri 180
2.2.10.1. Mushaflarda Eksik Yazılan Vâv "و" Harfleri..... 180
2.2.10.2. Mushaflarda Fazla Yazılan "Vâv" "و" Harfleri 182
2.2.11. Hz. Osman Mushaflarında Hazfedilen Lâm "ل" Harfleri 185
2.2.12. Hz. Osman Mushaflarında Sîn "س" Yerine Yazılan Sâd "ص" Harfleri 186
2.2.13. Resm-i Mushaf ile ilgili Diğer Bazı hususlar..... 187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA HALİL'İN TECVÎD VE KIRÂAT İLMİNE DAİR ESERLERİ İLE TECVÎD VE KIRÂAT USULLERİNE YAKLAŞIMI

3.1. TECVÎD İLMİNİN TANIMI VE HÜKMÜ 190

3.1.1. Tecvîd İlminin Tanımı 191

3.1.2. Tecvîd İlminin Hükmü 192

3.2. MOLLA HALİL'İN TECVÎD VE KIRÂAT İLMİNE DAİR ESERLERİ 194

3.2.1. Risala Tecwîdê- Risâle fî 'İlmi't-Tecvîd 194

3.2.2. Risaletü't-Tecvîd 197

3.2.3. Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fî't-Tecvîdi Ve'r-Resmi Ve Ferşi'l-Hurûf 197

3.3.MOLLA HALİL'İN TECVÎD VE KIRÂAT İLMİ USULLERİNE YAKLAŞIMI 202

3.3.1. Harflerin Sayısı ve Özellikleri 202

3.3.1.1. Harflerin Sayısı 203

3.3.1.2. Harflerin Lakapları 205

3.3.1.3. Mahreçlerin Sayısı ve Özellikleri 206

3.3.1.4. Hakiki Mahreç 207

3.3.1.5. Takdiri Mahreç 207

3.3.1.6. Fer'î Mahreçler 207

3.3.1.7. Mahreçlerin sayısı 211

3.3.1.8. Mahreçler 212

3.3.1.9. İstiâze ve Besmele 217

3.3.2. Harflerin Sıfatları 219

3.3.2.1. Mehtût "المهتوت" 221

3.3.2.2. Hâvî "الْهَاوِي" 222

3.3.2.3. Nakr "الَّنقْرُ" 223

3.3.2.4. Harflerin Sıfatları Şeması 224

3.3.3. İdgâm 225

3.3.3.1. Küçük İdgâm (İdgâm-ı Sağîr) 226

3.3.3.2. Büyük İdgâm (İdgâm-ı Kebîr) 226

3.3.3.3. Tam İdgâm 227
3.3.3.4. Nakıs İdgâm 228
3.3.3.5. Mütemâsil, Mütecânis ve Mütekârib İdgâmlar 229
3.3.3.6. Çeşitli İdgâmlar 231
3.3.4. Sâkin Nûn ve Hükümleri 235
3.3.4.1. İzhâr 235
3.3.4.2. İdgâm 237
3.3.4.3. İklâb 238
3.3.4.4. İhfâ' 238
3.3.5. Sâkin Mîm ve Hükümleri ile Hükmü'r-Râ 240
3.3.5.1. İhfâ-ı Şefevî-İzhâr-ı Şefevî 240
3.3.5.2. Râ "ر" Harfinin Hükmü 240
3.3.7. Çeşitli Tecvîd Konuları 242
3.3.7.1. Sekte ve Hâ-i Sekt 242
3.3.7.2. İhtilas 244
3.3.7.3. Tenkîs "التّنكيس" 245
3.3.7.4. Gunne 245
3.3.7.5. Hemze Konusu 247
3.3.7.6. İmâle 249
3.3.7.7. Medler 250
3.3.7.8. Vakf ve İbtida 252

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA HALİL'DE KIRÂAT, TEFSÎR, RESM-İ MUSHAF VE DİLBİLİM İLİMLERİNİN MÜNASEBETİ

4.1. MOLLA HALİL'İN "BASÎRATÜ'L-KULÛB" ADLI TEFSİRİNDE KIRAATLERE YAKLAŞIMI 268

4.1.1. Mütevatir Kırâatler 270
4.1.1.1. Siirdî'nin Âyetlerin Yorumunda Tercih Ettiği Mütevâtir Kırâatlerden Örnekler 271
4.1.1.2. Siirdî'nin Âyetlerin Yorumunda Tercihte Bulunmadan Naklettiği Mütevâtir Kırâatlerden Örnekler 273
4.1.2. Şâz Kırâatler 276

4.1.2.1. Siirdî'nin Tefsîrinde Dil Kurallarına Delil Olarak Kullandığı Şâz Kırâatlerden Örnekler 277
4.2. SİİRDÎ'DE KIRÂAT RESM-İ MUSHAF İLİŞKİSİ 280
4.2.1. Kırâatlerin Resm-i Mushafa Etkisi 281
4.2.2. Resm-i Mushafın Kırâatlerin Tercihindeki Rolü 285
4.3. SİİRDÎ'İN DİL KURALLARINA KIRÂATLERİ DELİL OLARAK KULLANMASI 290
4.3.1. Siirdî'nin Bazı Dil Kurallarına Hem Mütevâtir Hem De Şâz Kırâatleri Delil Olarak Kullanması 293
4.3.1.1. Gayr-ı Münsarıf İsimler 293
4.3.1.2. Naib-i Fail 295
4.3.1.3. Müstesnâ İsimler 296
4.3.1.4. İzafe 298
4.3.1.5. Zamir 301
4.3.1.6. İsm-i Mevsûl 304
4.3.1.7. Masdar 306
4.3.1.8. Fiil 307
4.3.1.9. Nasb Edatları 308
4.3.1.10. Medh ve Zemm Fiilleri 310
4.3.2. Siirdî'nin Bazı Dil Kurallarına Mütevâtir Kırâatleri Delil Olarak Kullanması 311
4.3.2.1. Faile Ait Fiilin Hazfedilmesi 311
4.3.2.2. Mahallen Mu'rab Olan Cümleler 311
4.3.2.3. Kâne "كَانَ" Edatı Haberinin Mukaddem Olması 312
4.3.2.4. Nefy-i Cins Edatı Lâ'nın "لا" İsmi 312
4.3.2.5. Atıf 313
4.3.2.6. Bedel 314
4.3.2.7. Atf-ı Beyân 315
4.3.2.8. Mukârabe Fiiller 316
4.3.2.9. İsmü'l-İşâre 316
4.3.2.10. Cezimli Harflerin Vasıl Halinde Harekelenmesi 317

4.3.3. Siirdî'nin Bazı Dil Kurallarına Şâz Kırâatleri Delil Olarak Kullanması 318
4.3.3.1. Haber Olan Cümlenin Aid Zamiri 318
4.3.3.2. İn "إِنْ" Edatının Leyse "لَيْسَ" Anlamında Kullanılması 319
4.3.3.3. Mef'ûlü Bih İsminin Vacibî Olarak Takdimi 319
4.3.3.4. Münâdâ İsimler 321
4.3.3.5. Nûn-i Cem' Harfinin Hazfedilmesi 323
4.4. SİİRDÎ'NİN DİL KURALLARINI KIRÂATLERE DELİL OLARAK KULLANMASI 324
4.4.1. Nâhiv Kurallarını Kırâatlere Delil Olarak Kullanması 326
4.4.2. Sarf Kurallarını Kırâatlere Delil Olarak Kullanması 329
SONUÇ 332
KAYNAKÇA 336

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
bk.	Bakınız
böl.	Bölüm
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
DÜ	Dicle Üniversitesi
EU	European Union
Hz.	Hazreti
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
mad.	Madde
MÜ	Marmara Üniversitesi
Nu.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Vd.	ve diğerleri
vr.	Varak
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İslâm dininin temel kaynağı Yüce Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm sûrelerden, sûreler âyetlerden, âyetler kelimelerden, kelimeler ise harflerden oluşmaktadır. Tecvîd ve kırâat ilimleri Kur'ân'daki kelimeleri ve kelimelerdeki harfleri konu edinen ilimlerdir. Kur'ân harfleri ve kelimeleri üzerine yapılacak bir araştırmanın dayanağını ise onların yazılış şekli, okunuşu ve o okunuşun illetleri oluşturmaktadır. Kur'ân kelimelerine bu çerçeveden yaklaşıldığında onların fonetik ve filolojik yapısının anlamın anlaşılması için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Zira âyetlerin anlamı, Kur'ân kelimelerinin yapısına göre şekillenmektedir. Kur'ân âyetleri ile ilgili yapılan ilk araştırmaların ve yazılan ilk tefsirlerin âyetleri oluşturan kelimelerin fonetik ve filolojik yapısıyla ilgili olması, konunun ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kur'ân kelimelerinin yazılış şekli resm-i mushaf ilmini ilgilendirirken kelimelerin okuyuş biçimleri tecvîd ve kırâat ilimlerini ilgilendirmektedir. Kur'ân kelimelerinin okuyuş şekillerinin sebepleri ise huccetü'l-kırâat ilmi bünyesinde ele alınır. Söz konusu Kur'ân kelimelerinin doğru yazılış biçimi ve doğru okunuşu bu ilimler sayesinde zapt altına alınmıştır. İslâmî ilimlerin tümünde olduğu gibi bu ilimler de ilk başlarda tefsir, hadis ve dil bilgisi ilimleriyle iç içe ele alınırken, daha sonraki dönemlerde müstakil birer ilim hüviyeti kazanmıştır. Üçüncü asrın sonu ile dördüncü asrın başlarında bu ilimlerin müstakil birer ilim olarak ele alınmaya başlandığını söylemek mümkündür. Söz konusu dönemlerde birçok âlim resm-i mushaf, tecvîd, kırâat ve huccetü'l-kırâat alanında müstakil eserler kaleme almaya başlamıştır. Bazı âlimler ise yazdıkları eserlerin bir veya birkaç bölümünü bu konulara ayırmıştır.

Resm-i mushaf, Kur'ân kelimelerinin Hz. Osman'ın istinsah ettiği mushaflarda nasıl yazıldığını konu edinir. Kelimelerin hangi mushafta hangi harflerle, eksik mi yoksa fazla mı yazıldığı gibi hususlar resm-i mushaf ilmi bünyesinde incelenir.

Tecvîd ilmi, Kur'ân kelimelerinin med, idgâm, izhâr gibi kaide ve bu kaidelerin uygulama biçimiyle ilgilenir. Kırâat ilminde ise tecvîd ilminin bu hususlarına ilave olarak Kur'ân kelimeleri usûl ve ferş olmak üzere iki başlık altında incelenir. Usûl bölümünde aynı zamanda tecvîd konuları da olan med, idgâm, izhâr gibi kurallar ve bu kuralların kimler tarafından nasıl uygulandığı hakkında daha detaylı bilgiler verilir. Kırâat âlimlerinin farklı okuduğu kelimelerin incelendiği ferşü'l-hurûf bölümünde ise kelimelerin farklı okunuşları ve bu okunuşların kime ait olduğu tespit edilmeye çalışılır. Huccetü'l-kırâat ilminde, farklı okunan Kur'ân kelimelerinin niçin farklı okunduğu hususu üzerinde durulur. Söz konusu ilim bünyesinde bu farklı okuyuşlar çoğunlukla dil bilgisi kuralları, bazen rivayetler bazen de kelimenin farklı yazılışıyla açıklanmaya çalışılır. Kur'ân kelimelerinin okunuşuyla ilgili olması hasebiyle söz konusu bu ilimlerin hepsi kırâat ilmi genellemesinin içine girer. Bunların yanı sıra vakf-ibtidâ' ve ilmü 'adedi'l-âye gibi konular da kırâat ilmi çerçevesinde değerlendirilebilir.

Son dönem Osmanlı Şark Medreselerinde yetişen Molla Halîl Siirdî, birçok alanda olduğu gibi söz konusu bu ilimlerle de yakından ilgilenmiş ve onları bir arada ele aldığı "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı bir eser kaleme almıştır. O, eserinde bu konuları detaylı şekilde bir arada incelemiştir. Ayrıca o, "Risâla Tecwîdê", "Basîratü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb" ve "el-Kâmûsü's-Sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Me'ânî" adlı eserlerinin bazı yerlerinde de bu konulara değinmiştir. Bizim bu çalışmamız Molla Halîl Siirdî ve onun eserleri çerçevesinde şekillenecektir. Bu bağlamda onun kırâatlere yaklaşımını ele almaya gayret göstereceğiz. Onun, tecvîd, kırâat ve resm-i mushaf konularını nasıl işlediği, kırâatleri nasıl delillendirdiği hususları hakkında tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

Bizim bu araştırmamızın konusu ve temel unsuru Molla Halîl Siirdî'nin kırâatlere yaklaşımıdır. Bu çerçevede Siirdî'nin gerek konu hakkında telif ettiği eserler, gerekse başka ilim dallarında telif edip içinde ara sıra kıraatlere yer verdiği

eserler konumuzun içine girmektedir. Söz konusu eserlerde kırâatlere nasıl yaklaştığı, onları ne sıklıkla ve hangi kriterlere dayanarak kabul ettiği gibi hususlar araştırmamızın konusu içinde yer almaktadır. Siirdî'nin özellikle bu eserlerinde genel olarak kırâatler hakkındaki görüşleri, kırâat konusunu ele alış biçimi, yararlandığı kaynaklar, izlediği metot ve bazı yerlerdeki genel kırâat algısına farklı yaklaşımı konumuzun içinde bulunan diğer hususlardır.

Kur'ân kelimelerinin okuyuş şekilleriyle ilgili olması hasebiyle kırâat ilmi önemli ilimlerden biri olarak kabul edilmiştir. Zira İslâm âlimleri bir ilmin önemini ve değerini, o ilmin İslâm dini ile olan bağlantısını göz önünde bulundurarak değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Söz gelimi tevhîd ilmi Allah'ın varlığını ve birliğini araştıran bir ilim olması hasebiyle ilimlerin en faziletlisi kabul edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) tevhîd ile ilgili eserine "Fıkhü'l-Ekber" ismini vermesi de bunun bir göstergesi olduğu kanaatindeyiz. Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi bazı âlimler ise Allah'ın kelamı ile ilgili olması hasebiyle Tefsîr ilminin daha faziletli olduğunu savunmuşlardır. Görüldüğü üzere ilimlerin fazileti, Allah'ın varlığı ve birliği ile Allah'ın kelamı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Kur'ân kelimelerinin farklı okuyuş şekli akîde ve fıkıh konusunda âlimlerin farklı görüş bildirmelerine neden olabilmiştir. Bu yönüyle kırâat ilmi tefsîr, hadis, fıkıh ve kelâm âlimlerinin ilgi odağı olmuş ve ilimlerin en faziletlileri arasında yer edinmiştir. Söz konusu âlimlerin çoğu, kendi görüşlerine doğrudan etki etmesi sebebiyle kırâat ilmiyle yakından ilgilenmişlerdir. Allah'ın kelamı olan Kur'ân kelimeleriyle ilgili olması, kırâat ilminin daha da değerli ve rağbet edilen bir ilim olmasına neden olmuştur.

Kırâat ilminin önemine binaen Molla Halil Siirdî de kırâat alanında eserler kaleme almıştır. O, farklı birer ilim dalı olan resm-i mushaf, tecvîd ve kırâat ilimlerini bir tek eserde ele almıştır. İlk başlarda "Diyâü Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Rasmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı 1110 beyitlik manzum bir eser kaleme alan Siirdî, daha sonra bu manzumenin daha iyi anlaşılması için yine bizzat kendisi bu eserine , "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adıyla bir şerh yazmıştır. Siirdî, "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserinin bir bölümünü resm-i mushafa, bir bölümünü tecvide bir

bölümünü de kırâat ilminin ana konularından ferşü'l-hurûfa ayırmıştır. Onun söz konusu eserindeki metodu ile kırâat ilminin önde gelen isimlerinden Ebû Amr ed-Dânî ve Şâtibî'nin eserlerinde uyguladığı metotlar farklıdır. O, kırâat ilmiyle ilgili yazdığı eserinin başında bu hususa işaret etmiştir. Siirdî, İbnü'l-Cezerî'nin "el-Mukaddimetü'l-Cezeriye", Şâtibî'nin "el-Akîle" ve yine Şâtibî'ye ait "Hirzü'l-Emânî" adlı eserleri baz alarak kırâat alanında kapsayıcı bir eser kaleme alacağına dikkat çekmiştir. Siirdî'nin konuya bu şekilde yaklaşımı onun kırâat alanında farklı bir yer edinmesine imkan sağlamıştır. Siirdî'yi kırâat alanında farklı kılan diğer bir husus ise onun bu üç ilmi 1110 beyit olarak manzûm bir şekilde bir arada kaleme almış olmasıdır. Zira kırâat ilminde manzûm eser geleneğinin ilk temsilcilerinden Ebû Müzâhim el-Hâkānî eserinde sadece tecvîd ilmini, Şâtibî tecvîd ve kırâat ilmini bir eserde, resm-i mushaf ilmini ise başka bir eserde ele almıştır.

Kırâat ilminin önemi ve Siirdî'nin bu ilme farklı yaklaşımı, konumuzu seçmemizde önemli bir etken olmuştur. Bunun yanı sıra kırâat ilminin bugüne kadar gelişmemiş ve arka planda tutulmuş olduğu savının kabul edildiği bir bölgede, Molla Halil Siirdî gibi birçok alanda yetkin ve eser yazan bir bölge âliminin, kırâat ilmini en ince ayrıntısına kadar ele almış olması ve kırâat ilmiyle ilgili yazdığı eserin alanın önde gelen isimlerin yazdığı eserlerden eksik kalır yanı olmaması konumuzu daha da önemli kılmaktadır. Ayrıca tefsir, akâid ve nahiv gibi birçok ilim dalında eser kaleme almış ve kırâat ilmine bu çerçeveden yaklaşmış olması, Siirdî'nin kırâatlere yaklaşımının araştırılmasının önemini daha da değerli kılmıştır.

Kırâat alanında eğitim ve eser telifinin çok az rastlandığı doğu medreselerinde yetişmiş Molla Halil'in bu tabuyu nasıl kırdığını veya kırmaya çalıştığını tespit etmeye çalışmak araştırmamızın amaçları arasında yer almaktadır. Zira hem onun kırâata dair yazdığı eserinden hem de eserini telif şeklinden Molla Halil'in kırâat ilmini doğu medreselerine yerleştirmeye gayret gösterdiğini söylemek mümkündür. Nitekim onun eseri medreselerde ders kitabı olabilecek bir hüviyete sahip olup daha çok doğu medreseleri geleneğinin eğitim metodu usulüne uygun bir şekilde yazılmıştır. Onun kelam ilmine dair manzum diğer bir eseri olan "Nehcü'l-Enâm" adlı eserinin doğu medrese ve eğitim camiasında yaygınlık kazanmış olması da bizim bu hususstaki kanaatimizi destekler mahiyettedir. İnanıyoruz ki Molla Halil'in kırâat eseri erken bir

zamanda ilim dünyasına kazandırılmış olsaydı kırâat ilmi bugün doğu medreselerinde farklı bir konumda olurdu.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE SINIRLILIKLARI

Kırâat ilmi tefsir, sarf, nahiv gibi birçok ilimle münasebeti bulunan bir ilimdir. Bundan dolayı da kırâat ilmi araştırılırken bu gibi ilimlerin de göz önünde bulundurulması gerekir. Aynı şekilde kırâat ilmiyle ilgili bir çalışmada, söz konusu ilimler hakkında eser kaleme almış bir şahıs ele alındığı zaman da bu ilimler hakkında geniş araştırma yapılması gerektiği bilinen bir gerçektir. Çalışmamızın konusu olan Molla Halil, kırâat alanında olduğu gibi tefsir, fıkıh, akâid ve tasavvuf gibi birçok alanda eser kaleme almıştır. Fakat bizim bu çalışmamızdaki amacımız onun bütün yönleriyle ele alınması değildir. Zira böyle bir girişim Siirdî'nin bütün eserlerini inceleme ve bütün görüşlerini değerlendirme gibi bir durumun ortaya çıkmasına neden olacaktır ki böyle şeyin bir tek çalışmanın konusu olması mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla biz çalışmamızı onun kırâat yönüyle sınırlandırdık ve onun kırâat yönünü kaleme aldığı eserlerinden yola çıkarak ortaya çıkarmaya çalıştık.

Çalışmamızda Siirdî'nin tefsir, kırâat ve nahiv ilmine dair yazdığı eserlerini detaylı bir şekilde gözden geçirdik. Onun, tefsir ve nahiv eserleri matbu olduğundan matbu nüshalarını esas aldık. Siirdî'nin "Risala Tecwidé" adlı tecvîd eseri de matbudur. Ancak biz çalışma açısından daha zor olmasına rağmen bu matbu eserle yetinmeyip onun söz konusu eserini iki farklı el yazması nüshalarını esas alarak inceledik. Aynı şekilde Siirdî'nin "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı kırâate dair eserini de Süleymaniye kütüphanesindeki el yazması nüshasını baz alarak inceledik. Söz konusu nüshanın bir kopyası da Molla Halil'in torunlarından Molla Sıbgatullah'ın yanında bulunmaktadır. Biz bizzat bu kopya nüshayı alarak kopyaladık ve kendi kütüphanemize ekledik. Zira söz konusu eserin matbu nüshası bulunmamaktadır. Bu eserleri bağlamında Siirdî'nin söz konusu eserlerinde nasıl bir yöntem uyguladığı, kırâatleri ele alırken hangi kaynaklardan istifade ettiği ve kırâat konusunda hangi usule uyduğu hususları üzerinde durmaya çalıştık.

Molla Halil, kırâat ile ilgili yazdığı "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserinde ilk önce tecvîd konusunu ele almıştır. O, daha sonra resm-i mushaf, en sonunda da kırâat meselesini işlemiştir. Biz bu çalışmamızda mümkün olduğunca onun konuları işleme tertibine uymaya gayret gösterdik. Ancak tecvîd ve kırâat konularının iyi öğrenilebilmesinin resm-i mushafı bilmekten geçtiğine inandığımız için çalışmamızda ilk önce resm-i mushaf konusunu inceledik. Daha sonra tecvîd ve kırâat usulleri, son bölümde ise kırâat-anlam ilişkisi üzerinde durmaya gayret gösterdik.

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Bunun nedeni de çalışmamıza kaynaklık eden Molla Halil'in konuyu üç ana başlıkta incelemiş olmasıdır. Biz de bu başlıklara kırâat ilmi hakkında genel bilgiler ve Siirdî'nin kırâatlere genel bakışını içeren bir başlık ekledik. Dolayısıyla çalışmamız dört ana başlık olarak şekillenmiş bulunmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Molla Halil Siirdî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleriyle ilgili bilgi verilecektir. Bu bağlamda onun ilim tahsilini nerde yaptığı, ilim yolculukları, hocaları ve talebeleri hakkında da bilgi verilmeye çalışılacaktır. Söz konusu bölümde onun bütün eserleri tanıtılacaktır. Yalnız onun konumuzla alakalı tecvîd ve kırâat ilmine dair eserleri ilgili bölümlerde ele alınacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde kırâat ilmi ve Molla Halil'in kırâat hakkındaki bazı görüşlerine yer verilecektir. Kırâat ilminin tanımı, önemi ve gayesi gibi bazı meselelere değinildikten sonra kırâatlerin tarihi ve kırâat imamları hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Siirdî'den önceki dönemlerde kırâatlerin durumu ve teşekkül süreci de birinci bölümde ele alınacak hususlar arasında yer alacaktır. Yine bu bölümde Siirdî'nin kırâatleri ele alma metodu, yararlandığı kaynaklar, kırâatlerin sıhhati hakkındaki görüşlerine de yer vermeye gayret gösterilecektir.

Çalışmamızın İkinci bölümünde resm-i mushaf konusunu ele almaya çalışacağız. Bu çerçevede resmi mushaf kavramı, mushafların yazı özellikleri, konuyla ilgili yazılan eserler ve Siirdî'nin resm-i mushafa yaklaşımı konularına yer verilecektir. Ayrıca Siirdî'nin konuyu ele alış biçimi ve incelediği Kur'ân kelimeleri üzerinde durulacaktır. Söz konusu kelimeler hakkındaki görüşleri incelenecek ve

gerektiğinde kelimelerin geçtiği diğer bazı kaynaklarla mukayese edilerek değerlendirilecektir. Bu bağlamda onun ele aldığı Kur'ân'da bitişik veya ayrı yazılan kelimeler, açık-kapalı tâ "ت-ة" harfleri vs. hususlar üzerinde detaylı bir şekilde durulacaktır. Aynı şekilde Kur'ân'da geçen zaide ve izafe yâ "ي" harfleri, hemze, elif, vâv ve diğer bazı harflerin mushaflarda yazılış biçimleri Siirdî'nin yaklaşımı bağlamında ele alınacaktır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Molla Halil'in tecvîd ve kırâat usullerine yaklaşımı ele alınacaktır. Tecvîdin tanımı, hükmü ve Siirdî'nin bu iki ilim hakkında yazdığı eserleri tanıtılacak, bu iki ilmin usulleri hakkında onun yaklaşımı hususunda detaylı bilgi verilecektir. Onun farklı yaklaştığı bazı tecvîd ve kırâat usullerinin arka planı araştırılacak ve bu usullerin kaynaklardaki durumu incelenecektir. Bu bölümde Siirdî'nin tecvîd ve kırâat kaideleri hakkındaki bütün görüşlerine yer verilmeyecektir. Söz konusu bölümde daha çok onun ihtilaflı meselelere yaklaşımı üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda onun bazı meseleler hakkındaki görüşlerine yer verilecek, kaynaklarda az rastlanır bazı kaideler ele alınacaktır. Örneğin kırâat kaynaklarında az rastlanan "mehtût" ve "nakr" gibi sıfatları hakkındaki görüşleri incelenecek ve değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde Siirdî'nin tefsir, kırâat, resm-i mushaf ve dil bilim ilimleri arasındaki münasebetleri nasıl yorumladığı ve bunları nasıl kullandığı irdelenecektir. Bu bağlamda onun tefsirinde âyetleri yorumlamada kırâatleri delil olarak kullanması ele alınacaktır. Onun özellikle âyetlerden hüküm çıkarırken veya âyetin okuyuş şekline delil getirirken kullandığı kırâatlerin mütevâtir veya şâz olduğu hususu üzerinde durulacaktır. Ayrıca Siirdî'nin kırâat-resm-i mushaf ilişkisi, dil kurallarına kırâatleri delil olarak kullanması ve dil kurallarını kırâatlere delil olarak kullanması konuları da bu bölümde işlenecektir.

Bu araştırma ve inceleme sonucunda Molla Halil'in kırâatlere yaklaşım biçimini ortaya çıkarmayı hedeflemekteyiz. Özellikle onun kırâatleri ele alırken yetkin olduğu dilbilim kurallarını nasıl kullandığını ortaya çıkarma gayreti içerisinde olmaya çalışacağız. Zira o, nahiv ilmine dair hacimli bir eser kaleme almıştır. Siirdî'nin kaleme aldığı eser, Molla Cami olarak bilinen Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn

Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492) gibi nahiv ilminin önde gelen isimlerin yazdığı eserlerden eksik yanı olmayan bir mahiyete sahiptir. Dolayısıyla Molla Halil'in kırâat ilmine dair dilbilimsel tahlilleri önem arz etmektedir. Siirdî'nin bu konudaki değerlendirmelerinin çokluğu ve önemine binaen bizim de bu çalışmada en çok üzerinde duracağımız husus kırâat-dil ilişkisi olacaktır.

C. MOLLA HALİL SİİRDÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.Hayatı

Molla Halil Siirdî, son dönem Osmanlı şark medreselerinde yetişen büyük âlimlerden biridir. Onun asıl adı Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Siirdî el-Hîzânî'dir. O, kaleme aldığı "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-Arûf" adlı eserinin girişinde doğduğu yere nispetle kendisini el-Hîzânî, uzun süre yaşayıp müderrislik yaptığı yere nispetle de el-İs'irdî nisbesiyle takdim etmiştir.[1] Molla Halil için kaynaklarda "es-Siirdî", "es-Sîrtî" "el-'Umerî", "es-Şâfi'î" ve "el-Kurdî" nisbeleri kullanılmıştır.[2] Siirdî, Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Süttaşı (Gulpik) köyünde dünyaya gelmiştir. Onun doğum tarihiyle ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Aynı şekilde Siirdî'nin vefat tarihiyle ilgili de ihtilaflar söz konusudur. Bazı kaynaklar doğum tarihi olarak 1167, vefat tarihi olarak da 1259 (1753-4/1843) tarihlerini vermektedir.[3] Yaptığımız araştırmalar bu tarihin aynı dönemlerde yaşamış araştırmacıların birbirinden alıntı yapmaları sonucunda ortaya çıktığını göstermektedir. Aynı şekilde bu tarihin çoğunlukla İsmail el-Bâbânî'nin (1839-1920) "Hediyyetü'l-'Ârifîn" adlı eserinden alınmış olması yüksek ihtimal dâhilindedir. Bazıları ise doğum tarihini 1746 olarak vermektedir.[4] Son zamanlarda yapılan araştırmalar ve torunu Şeyh Abdulkahhar'ın

[1] Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Siirdî el-Hîzânî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf,** Süleymaniye Kütüphanesi, 648, vr. 1/a.

[2] Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Meral Yayınevi, İstanbul ts., c. 1, s. 409; Ali Nebi Salih ed-Doskî, **el-Molla Halîl es-Siirdî ve Menhecühü fi'l-İsbâti'l-Akâidi'l-İslamiyye min Hilâli Manzûmetih Nehcü'l-Enâm**, Dâru Spîrêz, Erbil 2007, s. 21-23; Ömer Atalay, **Siirt Târihi**, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, s. 112.

[3] İsmail b. Muhammed Emin b. Mîr Selim el-Bâbânî, **Hediyyetü'l-'Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, ts., c. 1, s. 357; Ömer Rıza Kehhâle, **Mü'cemü'l-Müellifîn**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, ts., c. 6, s. 117; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, **el-A'lâm Kamûsü Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ,** Dâru'l-'İlim li'l-Melâyîn, Beyrût 1984, c. 2, s. 317.

[4] Atalay, **Siirt Târihi**, s. 112.

dedesinin hayatıyla ilgili yazdığı tercemede verdiği bilgiler sonucunda Molla Halil Siirdî'nin doğum tarihinin Miladi 1750/1164 olduğu kesinlik kazanmış gibi görünmektedir.[5]

Molla Halil Siirdî'nin doğum tarihinde olduğu gibi vefat tarihi konusunda da farklı bilgiler bulunmaktadır. Yukarıda verdiğimiz doğum tarihi ile ilgili görüşlerin hemen hepsinde vefat tarihi 1259/1843 olarak verilmektedir. Fakat Bursalı Mehmed Tahir Efendi (1861-1925) "Osmanlı Müellifleri" adlı eserinde Siirdî hakkında bilgi vermekte ve vefat tarihini 1257/1841 olarak bildirmektedir.[6] Ömer Nasuhi Bilmen de (1883-1971) "Büyük tefsir Tarihi" adlı eserinde bu bilgiye itimat etmektedir.[7] Siirdî'nin vefat tarihini 1255/1839 olarak verenler de olmakla beraber,[8] kanaatimizce vefat tarihinin 1259/1843 olduğu bilgisi en isabetli olanıdır.[9]

2. İlmi Kişiliği

Molla Halil Siirdî, daha küçük yaşta babası Molla Hüseyin'den ilim öğrenmeye başlamıştır. Babası çocuğunun sahip olduğu kabiliyeti fark etmiş olmalı ki onu, kendisine dua etmesi için "Ma'rifetnâme" müellifi İbrahim Hakkı'nın (ö. 1194/1780) ziyaretine götürmüştür. Bu ziyaret esnasında İbrahim Hakkı'nın ona "Allah sana çok ilim, salih amel ve uzun ömür nasip etsin!" şeklinde dua ettiği bildirilir.[10] Bölgede bulunan birçok alimden medrese eğitimi alan Siirdî, Kur'ân-ı Kerîm okumayı ve tecvîd ilmini aynı zamanda babasının da hocası olan Karesuvî'den öğrenmiştir.[11] Bundan

[5] Abdulkahhar ez-Zokaydî, **Tercemetü'l-'Allâmetü'l-Fehhâme el Molla Halil Rahimehü'l-Celîl**, vr. 1/b; Abdullah Özcan, **Molla Halîl es-Siirdî'nin Basîratü'l-Kulûb fi Kelami Allami'l-Guyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili,** (Basılmamış Doktora Tezi, Van YY Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2018), s. 9; Faruk Kazan, **Molla Halîl'in Bilgi ve Varlık Anlayışı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 20; Abdullah Özcan, "Molla Halîl Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar" **Molla Halîl es-Siirdî'nin Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği**, (47-93) Beyan Yayınları, İstanbul 2019; Abdullah Özcan-M. Macit Sevgili, "Molla Halîl es-Siirdî'nin Biyografisi" **Molla Halîl es-Siirdî'nin Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği**, (22-46) Beyan Yayınları, İstanbul 2019.

[6] Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 1, s. 409.

[7] Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul 1974, c. 2, s. 741.

[8] Atalay, **Siirt Tarihi**, s. 112.

[9] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b.; Bâbânî, **Hediyyetü'l-'Ârifîn**, c. 1, s. 357; Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 2, s. 347; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Muellifîn**, c. 1, s. 683; Ömer Pakiş, "Molla Halil Siirdî**"**, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV, İstanbul 2005, c. 30, s. 250-251; Doskî, **el-Molla Halîl es-Siirdî ve Menhecühü**, s. 23; Kazan, **Molla Halil'in Bilgi ve Varlık Anlayışı**, s. 9; Özcan, Molla Halîl es-Siirdî'nin Biyografisi, s. 29.

[10] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b; Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. 1, s. 409.

[11] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b; Kazan, **Molla Halil'in Bilgi ve Varlık Anlayışı**, s. 2.

sonra Siirdî, ilim tahsiline başlamış ve gerek çevre medreselerinde gerekse şu anki Irak sınırları içinde bulunan Duhok'a bağlı İmâdîye'de bulunan Kubbehân Medresesinde uzun süre okumaya devam etmiştir. Hizan'da Şafiî mezhebi fıkhına dair "el-Envâr" ve Hâfız Şîrâzî'nin "Dîvân" adlı kitaplarını Molla Abdurrahman el-Belâkî'den ders alarak okuyan[12] Siirdî, Bitlis'te Molla Ramazan el-Hazvînî'den sarf ilmini okumuştur. O, Siirt'e bağlı Tillo'da aynı zamanda halasının eşi olan Molla Ahmed el-Hâfız'dan ders almış, yine Siirt'e bağlı Halenze köyünde Molla Mahmud'dan "Mesâbîh" adlı eseri okumuştur.[13] Bitlis'te başlamış olduğu sarf ilmini Van'da Vestân (Gevaş) kasabasında devam ettiren Siirdî, akabinde Van Bahçesaray'da Molla Muhammed b. Ahmed el-Kevnâsî'den Beyrûstî'ye ait (البيروستي) "Terkîb" ismindeki kitap ile "Şerhü'l-Muğnî" ve "Hüsamkâtî" adlı eserlerini okumuştur.[14] Yalnız onun Kevnâsî'nin yanında okuduğu kırâat ilmiyle ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Daha sonra tekrar Bitlis'in Hizan ilçesine dönen Siirdî, orada Molla Abdulhadi el-Arvasî'nin yanında mantık ilmine dair "Mukaddimât", Hoşap'ta ise Molla Hüseyin el-Hoşabî'nin yanında "Şerhü'ş-Şemsiyye" ve haşiyelerini okumuştur. Daha sonra Siirdî, Cizre'ye gitmiş ve orada Şeyh Ferec'in yanında "Şerhu 'Akâidi'n-Nesefî" ve şerhlerini okuduktan sonra tekrar Hoşâb'a dönmüş ve Hoşap'ta Molla Hasan el-Pizenî, Molla Absüsselâm ve Molla İsmail'in yanında "Muhtasaru'l-Me'ânî", aynı yerde Molla Hasan'ın yanında "Yûsuf ve Züleyha" adlı eseri okumuştur.[15]

Molla Halil Siirdî, bölge medreselerinde uzun süre eğitim gördükten sonra şu anda Irâk sınırları içinde bulunan Duhok'a bağlı 'İmâdîye'ye gitmiş ve orada tahsil hayatına devam etmiştir.[16] Siirdî, medrese eğitimini İmâdîye'de 'İmadiye müftüsü Molla Mahmûd el-Behdînî'nin yanında "Minhâcü'l-Usûl" adlı eseri okuduktan sonra bitirmiş ve ondan icazet almıştır.[17] Onun, tasavvufta icazetini ise Musul'a yakın

[12] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b.
[13] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b; Tâhir, "Molla Halîl Siirdî", **Sırât-ı Müstakîm**, c. 5, s. 377.
[14] Tâhir, "**Molla Halîl Siirdî**", s. 377.
[15] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b; Özcan, Molla Halîl es-Siirdî'nin Biyografisi, s. 25-26; Tâhir, "**Molla Halîl Siirdî**", s. 377.
[16] Pakiş, "**Molla Halîl Siirdî"**, s. 9; Mustafa Öncü, **Molla Halîl es-Siirdî'nin Basîretü-l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2013), s. 23.
[17] Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid es-Siirdî el-Hîzânî**, el-Kamûsü'-Sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Me'ânî**, Hamdî Abdülmecid es-Selefî (thk), Mektebetü Diyarbekir, Diyarbakır 2012, c. 1, s. 8; Şeyh Yâsin el-'Umerî, **Tarihu Mehâsini Bağdâd**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1971, s. 214.

Reşidiye köyünde bulunan kadîrî tarikatı şeyhi Şeyh Ahmed er-Reşîdî'den aldığı bildirilir.[18] İcazet aldıktan sonra Hizân Meydan Medresesinde ders vermeye başlayan Siirdî, burada beş sene kaldıktan sonra babasının isteği üzerine Siirt'e gelir ve orada Medrese-i Fahriye olarak bilinen medresede yaklaşık otuz yıl tedrisatta bulunur. Siirdî, bu süre zarfında başta çocukları olmak üzere birçok alim yetiştirmiştir.[19]

Molla Halil Siirdî birçok âlimden eğitim almış ve birçok âlim yetiştirmiştir. Konunun uzamaması için biz burada tek tek onların hayatlarını incelemek yerine sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz. Siirdî'nin kendilerinden ilim öğrendiği hocaları şunlardır:

1. Sofi Hüsyn el-Karesuvî 2. Molla Abdurrahman el-Belikî 3. Molla Ramazan el-Hazvinî 4. Molla Muhammed el-Hâfız 5. Molla Mahmûd el-Halenzî 6. Molla Muhammed b. Molla Ahmed el-Kevnâsî 7. Molla Abdulhadi el-Arvâsî 8. Molla Hasan el-Hoşabî 9. Şeyh Ferec 10. Molla Abdusselam el-Pizanî 11. Molla İsmail et-Tisenî 12. Molla Mahmud b. İbrahim el-İ'madî el-Behdînî.

Siirdî, ilim hayatı boyunca birçok âlim yetiştirmiştir. Ondan ilim tahsilinde bulunan bazı âlimler şunlardır:

1. Molla Yahya b. Hâlid b. Hüseyn el-Mizûrî 2. Molla Mustafa (Siirdî'nin en büyük oğlu) 3. Molla Abdullah (Siirdî'nin oğullarından biri) 4. Molla Muhammed b. Molla Arab es-Si'irdî 5. Molla Ali el-Halenzî 6. Molla Mustafa el-Bedevî 7. Şeyh Hamid et-Tillovî 8. Şeyh Hasan et-Tillovî 9. Molla Ebubekir es-Suhrî 10. Molla Hamid en-Nivilî 11. Molla Hamid el-Hazrinî 12. Molla Zade el-Eruhî 13. Molla Halid es-Sılhî 14. Molla Hasan el-Ehvedî el-Ensarî.[20]

[18] Muhammed Şefik ez-Zibârî, **el-Ahvalü'd-Dürriyye ve'l-Ahbâru'l-Miskiyye fi's-Silsileti'z-Zibârîyye**, Matbaatü Ümmi'r-Rabîayn, Mûsul, 1935, vr. 18/b; Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b; Tâhir, "**Molla Halîl Siirdî**", s. 377.

[19] Zokaydî, **Terceme**, vr. 46/b.

[20] Molla Halil'in hocaları ve talebeleri hakkında detaylı için bakınız: Özcan, Molla Halîl es-Siirdî'nin Biyografisi, s. 30-34; Adnan Memduhoğlu, "Molla Halîl es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar" **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Siirt 2019, Sayı 14, s. 613-614.

3. Eserleri

Medrese tahsilinden sonra çeşitli medreselerde uzun yıllar müderrislik yapan Siirdî, birçok alim yetiştirmiş ve tefsir, sarf, nahiv ve kelam gibi birçok alanda eser bırakmıştır. Biz bu kısımda fazla detaya girmeden Siirdî'nin eserlerini ele almaya çalışacağız.

1. Kur'ân İlimlerine Dâir Eserleri

Molla Halil, Kur'ân ilimlerine dair sadece tefsir, tecvîd ve kırâat konularında eser bırakmıştır. Diğer ilimlerde kaleme aldığı eserlerinde olduğu gibi bu eserlerinde de konuları titizlikle el almış ve geleneksel çizgiden çıkmamıştır. Molla Halil'in tefsir ilmine dair eserleri şunlardır:

1.1. Basîratü'l-Kulûb fi Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb

Siirdî'ye ait bu eser dördüncü bölümde konunun başında tanıtılacaktır.

1.2. Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf

Konumuzla alakası olması hasebiyle bu eserle ilgili detaylı bilgi üçüncü bölümde verilecektir.

1.3. Risâle fî 'İlmi't-Tecvîd

Bu eser de konumuzla ilgilidir. Üçüncü bölümde bu eser tanıtılacak ve hakkında geniş bilgilere yer verilecektir.

2. Hadis ve Hadis Usûlüne Dâir Eserleri

Molla Halil, hadis ilmine dair de bazı eserler kaleme almıştır. Onun söz konusu eserleri el yazması olup daha basılmamıştır. Molla Halil'in hadis ilmine dair yazdığı eserleri şunlardır:

2.1. Hadîsü'l-Âyeti'l-letî Tezharu Kable Hurûci 'Îsâ ve'l-Mehdî/Risâletü'l-Mehdî

El yazması nüshası bulunan bu eser bizzat müellif hattı ile yazılmış, altı varaktan müteşekkil olup her bir sayfasında 21-27 arası satır bulunmaktadır. Söz konusu eser, yakın zamanda müellifin akrabalarından birinin şahsi kütüphanesinde bulunmuştur. Eserde İsâ'nın ortaya çıkışı, Mehdî meselesi, kıyamet alametleri vs. ele alınmıştır. En son kısımda Sûr'a üfleme hadisesinden bahsedilir ve buraya kadarki bölümün İbn Hacer el-Heytemî'ye (ö. 974/1567) ait "Risaletü'l-Mehdî" ile "Kitabü Fasli'l-Hitâb" adlı eserlerinden alındığı belirtilmiştir.[21]

2.2. Usûlü Hadîsi'l-Ezher min Muhtasar ve Şerhihi li İbni Hacer

El yazması iki nüshası bulunan eser bu şekilde isimlendirilmiştir.[22] Bu nüshalardan biri müellif hattı olup on beş varak ve her varakta on altı satırdan müteşekkildir. Nüshanın kenarlarında müellif haşiyeleri mevcut olup bu haşiyeler ilk iki sayfada yoğundur. Diğer nüsha ise Şeyh Cüneyd'in (ö. 1963) hattı ile yazılmıştır. Bu nüsha yirmi iki varaktan müteşekkil olup her varakta 13-14 satır vardır. Eserde hadis ilminin temel kavramları, konusu, hadis ilminin temel kaynakları ile bu kaynakların müelliflerinin tanıtımı konuları ele alınmıştır.

3. Fıkıh ve Fıkıh Usûlüne Dâir Eserleri

3.1. Usûlü'l-Fıkıh

Molla Halil Siirdî'nin bu eseri çeşitli kaynaklarda "Usûlü'l-Fıkıh", "Kitabün fî Usûli Fıkhi'ş-Şâfiî" adıyla zikredilmektedir.[23] Bir mukaddime ve yedi bâbdan müteşekkil bu eserin bilinen üç el yazması vardır. Birincisi, etrafında müellif tarafından yazılan haşiyeler bulunan, her bir sayfasında 16 satır olan ve 43 varaktan oluşan müellif hattı nüshasıdır. İkincisi, müellifin torunu Şeyh Abdulkahhar (ö. 1324/1903) için Abdülhamid ed-Dâvûdî tarafından yazılan ve her sayfasında 15 satır olan ve 90 varaktan müteşekkil el yazmasıdır. Üçüncüsü, müellifin torunlarından Şeyh Cüneyd'in (ö. 1963) yazmış olduğu her sayfada 13 satır bulunan ve 70 varaktan müteşekkil nüshadır. Siirdî, eserinde fıkıh usûlü hakkında yazılmış bazı eserlerden bahseder. O, eserini özellikle Beyzavî'ye (ö. 685/1286) ait "Minhâcü'l-Vusûl ilâ

[21] Siirdî, **Hadîsü'l-Âyâti'l-letî Tezharu Kable Hurûci 'Îsâ ve'l-Mehdî**, vr. 1/a-6/a.
[22] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b.
[23] Tâhir, "**Molla Halîl Siirdî**", s. 377; Bâbânî, **Hediyyetü'l-'Ârifîn**, c. 1, s. 357.

‘İlmi‟l-Usûl”, Tacüddîn es-Sübkî‟nin (ö. 771/1370) “Cem‘u’l-Cevâmi‘” ve Zekeriyyâ el-Ensârî’ye ait (ö. 771/1370) “Lübbü’l-Usûl” adlı eserlerinden istifade ederek kaleme aldığını belirtir.[24] Siirdî’nin bu eseri Muhammed Ali Cemil Süleyman ed-Doskî tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.[25]

3.2. Risâle fi’n-Nezr

Siirdî’ye ait bu eserin ismi kendisi tarafından zikredilmemiştir. Ancak içeriğine nazaran bu isimle anılmıştır. Eserin iki adet el yazması bulunmaktadır. Her iki nüsha da 4 varaktan ve 17 satırdan oluşmaktadır. Bunlardan biri Hicrî 1299 yılında Siirdî’nin torunlarından Şeyh Abdulkahhar tarafından yazılmıştır. Diğer nüsha ise Şeyh Abdulkahhar’ın torunu Şeyh Cüneyd’in yazdığı nüshadır. Her iki nüshada da eserin Siirdî’ye ait olduğu açık bir şekilde dile getirilmiştir. İbn Hacer el-Heytemî’nin (ö. 974/1567) “Tühfetü’l-Muhtâc bi Şerhi’l-Minhâc” ile “el-Fetâva’l-Fikhiyye’l-Kebîra” adlı eserlerinden istifade edilerek kaleme alınan eserde sadece Şafiî mezhebine göre mal ile ilgili nezirlere yer verilmiştir. [26]

3.3. Menâkibü Eimmeti’l-Mezâhibi’l-Erba‘a

Siirdî’ye ait bu eser 6 varaktır. Her varakta 28-29 satır bulunan el yazması olan bu eserin baş tarafı eksiktir. Eserde dört fıkıh mezhebi imamlarından ve müceddidlerden bahsedilmektedir.

3.4. Mecme‘u’l-Mesâil

El yazması bulunan bu eser 4 varaktır ve her varakta küçük yazılarla yazılmış 19-23 satır bulunmaktadır. İmam Şafiî (ö. 204/820) ve İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) arasındaki fıkıh ihtilaflarıyla ilgili olan eser, Osman Mahmud Saidullah Âlânî tarafından Süleymaniye üniversitesine sunulan bir çalışma neticesinde tahkik edilmiştir.

---

[24] Siirdî, **Usûlü’l-Fıkıh**, vr. 1/a-1/b.

[25] Muhammed Ali Cemil Süleyman ed-Doskî, **Usûlü’l-Fıkıh li’l-Molla Halîl es-Siirtî** (dirase ve tahkik), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Külliyetü’l-İmâmi’l-a‘zam el-Câmia, Mûsıl 2016).

[26] Hamit Sevgili, “Risâle fi’n-Nezr li’l-Molla Halîl el-İs‘irdî”, **Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, 9, 133-151.

3.5. Ma‘füvvât ‘Ucâb Yehtâcühâ Zû Takvâ ve Âdâb

Eserin el yazması 8 varaktan oluşmakta ve her varakta 8-13 satır bulunmaktadır. Kimileri eseri “Risâle Sağîra fi‘‘l-Ma‘fuvvât” adıyla zikrederken Şeyh Abdulkahhâr eseri, “Ma‘füvvât ‘Ucâb Yehtâcühâ Zû Takvâ ve Âdâb” adıyla zikretmiştir.[27] Eser necâset ile ilgili muaf tutulan hususlar hakkında olup esere üç şerh yazılmıştır. Bu eserler şunlardır:

1. “Fehtu’l-Celîl bi Şerhi Ma‘füvvâti Mevlânâ Siirdî”-Molla Hüseyin el-Cezerî (Mele Huseyn Kicik).

2. “el-Kelimâtü'l-Vefiyye bi Şerhi'l-Ma‘füvvâti'l-Halîliyye”-Molla Abdullah b. Mirza en-Nursî (ö. 1914).

3 “Hallü’l-Müşkilât Şerhu Mesâili’l-Ma‘füvvât”- Şeyh Süleyman b. Şeyh Abdullah el-Halidî es-Siirdî.

Siirdî’ye ait bu eser, Muhammed Ahmed Bâbekr Şeşûyî tarafından 2000 yılında Bağdat Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.

4. Kelâm İlmine Dair Eserleri

4.1. Te’sîsü Kavâ‘idi’l-‘Akâid alâ mâ Seneha min Ehli’z-Zâhir ve’l-Bâtın mine’l-‘Avâid

Eserin iki nüshası mevcut olup bu şekilde isimlendirilmiştir.[28] Bir nüshası müellif hattıdır ve her biri 15 satırdan oluşan 94 varaktır. Diğer nüsha ise Şeyh Cüneyd hattı olup her sayfasında 17 satır bulunan 60 varaktan müteşekkildir. Akideyle ilgili olan eser, Faruk Kazan tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiş, Vecihi Sönmez tarafından yapılan tahkiki ise 2013 yılında Nûbihâr yayınevi tarafından basılmıştır.

[27] Ömer Pakiş, **Molla Halîl es-Si‘irdî ve Tefsirdeki Metodu**, (Basılmamış Yüksek lisans tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996), s. 33; Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b.
[28] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b.

4.2. Risâle fi'l-Firaki's-Selâsi ve's-Seb'în

Siirdî'ye ait bu eserin biri müellif hattı olmak üzere iki nüshası vardır. Müellif nüshası 2 varaktır. Diğer nüsha ise Şeyh Cüneyd'e ait bir buçuk varaklık nüshadır.

4.3. Nehcu'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm

Eser Arapça yazılmış ve eserin ismi bizzat müellif tarafından zikredilmiştir. 323 beyitten müteşekkil eserin bilinen iki el yazması vardır. Eserde iman-ahlak ile ilgili konular işlenmiştir.

4.4. Nehcu'l-Enâm li Nef'i'l-'Avâm

Bu eser Kürtçe yazılmış 271 beyitten oluşmaktadır. İçerik olarak Arapça yazılan eserle aynıdır. Eserin birçok Kürtçe ve Arapça şerhleri yapılmıştır.

5. Tasavvuf İle İlgili Eserleri

5.1. Minhâcü's-Sünneti's-Seniyye fî Âdâbi Sülûki's-Sûfiyye

Seyr-ü sülûk, ezkâr, vird, nefsin mertebeleri, mürşitlik, manevi hastalıklar vs. konuları ele alan Siirdî'nin bu eseri, manzum olup 1210 beyitten müteşekkildir. Söz konusu eser, Lübnan'da 2015 yılında Ahmed Rida'nın gayretleriyle basılmıştır. Yalnız bu baskı tahkiksizdir.

5.2. Risâle fî Beyâni Şürûti'l-Halve ve Âdâbihâ

El yazmasına son zamanlarda (2017) ulaşılan Siirdî'ye ait bu eser, her varakta 24 satır olmak üzere 8 varaktır. Eserde tasavvuf ilkelerinden biri olan halvetin şart ve adabından bahsedilmektedir.

5.3. Nebzetü'l-Mevâhibi'l-Ledüniyye fi'ş-Şatahât ve'l-Vahdeti'z-Zâtîyye

Siirdî'ye ait bu eser de yakın zamanda bulunmuştur. Eser 3 varaktır. Her varakta küçük yazılarla yazılmış 30-32 satır vardır. Eserde sûfî geleneğinde vuku bulan bazı şatahatların nasıl anlaşılması gerektiği ve vahdet-i vücûd ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

6. Arap Dili ile İlgili Eserleri

6.1. el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv

Bilindiği gibi İbn Hâcib (ö. 646/1249), nahiv ile ilgili "el-Kâfiye" adlı bir eser yazmıştır. Siirdî de bu eseri baz alarak ve konuları biraz daha geniş tutarak "el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv" adlı bir eser kaleme almıştır. Eser ne mütavvel sayılabilecek kadar çok uzun ne de muhtasar sayılabilecek kadar çok kısadır. Siirdî, eserinde klasik sistematiğe uyarak konuları isim, fiil ve harf bâbları adı altında ele almıştır. Onun bu eseri, Halil Çiçek'in takdim ve talikiyle İlyas Kaplan tarafından tahkik edilmiş ve 2007 yılında Beyrût'ta basılmıştır.

6.2. el-Kâmûsü's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî

Bu eser, Siirdî'nin sarf ve nahiv konusunda yazdığı "el-Kâfiyetü'l-Kübrâ fi'n-Nahv" adlı eserine yine bizzat kendisinin yazdığı şerhidir. Siirdî, bu bilgiyi eserinin başında açık bir şekilde ifade etmiştir.[29] Tezimizde de kırâat konusunda istifade ettiğimiz bu eser, Hamdi Abdülmecid es-Selefî'nin tahkikiyle Diyarbakır'da 2012 yılında yayımlanmıştır.

6.3. el-Manzûmatü'z-Zümürrudiyye mîmmâ mine'l-Miftâh Mecniyye

Söz konusu eser, kaynaklarda bu şekilde isimlendirilmiştir.[30] Manzum olup 295 beyitten oluşan Siirdî'nin bu eseri, Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) "Miftâhu'l-'Ulûm" adlı eserinin sadece belagat bölümünün bir özeti mahiyetindedir.

6.4. er-Risâletü'l-'Adudiyyetü'l-Vad'îyye bimâ Yüvaddahu minha'l-Merâm bi'l-Küllîyye

Siirdî'nin bu eseri kaynaklarda bu isimle ve "Risâle fi'l-vad'" adıyla zikredilmiştir.[31] Üç varak olup her varakta 13 satır bulunan bu kısa eser, adından da anlaşılacağı üzere vad' ilmiyle ilgilidir.

---

[29] Siirdî, **el-Kâmûs,** c. 1, s. 14, 16.
[30] Zokaydî, **Terceme**, vr. 2/a.
[31] Zokaydî, **Terceme** vr. 2/a; Tâhir, "**Molla Halîl Siirdî**", s. 378.

6.5. Tavdîhu İsti‘âreti [Ebi’l-]Kâsım es-Semerkandî el-Hümâm bi Ziyâdeti İrâde ve Tebdîli’l-Kelimât Yektadîhi’l-Makâm/Risâletü’l-İsti‘ara

Medrese çevrelerinde daha çok “Risâletü’l-İsti‘âra” olarak bilinen bu eser, Şeyh Abdülkahhar tarafından bu şekilde isimlendirilmiştir. Bazı kaynaklarda eserin adı “Risâle fi’l-Mecâz ve’l-İsti‘âra” olarak da geçer. [32] Eser, isti‘âre ilmiyle ilgili olup Ebü’l-Kâsım es-Semerkandî’nin (ö. 888/1483…) “er-Risâletü’l Ferîde” adlı eseri ile Hatib el-Kazvinî’nin (ö. 739/ 1338) “Telhîsu’l-Miftâh” adlı eserlerinin bir nebze mulahhası mahiyetindedir.

6.6. Tercemetü Meşâhiri’n-Nahvîyyîn ve’l-Luğaviyyîn

Siirdî’ye ait bu eser, 10 varaktan müteşekkil olup Taşköprüzâde Ahmet Efendi’nin (ö. 968/1561) “Miftâhu’s-Se‘âde ve Misbâhu’s-Siyede fî Mevzû‘âti’l-‘Ulûm” adlı eseri baz alınarak kaleme alınmıştır. Eser sarf, me‘ânî, nahiv vs. ile ilgili yazılan eserlerden ve bu alanda ün yapmış bazı âlimlerden bahseder.[33]

7. Siirdî’nin Çeşitli İlimlere Dair Eserleri

1. Divânü Şi‘r bi’l-Kürdîyye ve’l-‘Arabîyye

Molla Halil Siirdî’ye ait bu eser 4 Kürtçe, 18 Arapça şiirden oluşmaktadır. Eser, Tahsin İbrahim Doskî tarafından Duhok’ta 2012 yılında yayımlanmıştır.

2. Mahsûlü’l-Mevâhibi’l-Ehadiyye fi’l-Hasâis ve’ş-Şemâili’l-Ahmediyye

Siirdî’ye ait bu eserin 136 varak ve her varakta 17 satır bulunan el yazması mevcut olup 2010 yılında Muhammed Hâdî el-Mardinî tarafından yayımlanmıştır. Söz konusu eser, adından da anlaşılacağı üzere Peygamberimizin hasletlerinden bahsetmektedir.

[32] Babânî, **Hediyyetü’l-‘Arifîn**, c. 1, s. 357; Tâhir, “**Molla Halîl Siirdî**”, s. 378.
[33] Özcan, **Molla Halil Kitaplığı**, s. 77.

3. Manzûma fi'l-Âdâb Tehdi't-Tâlib ilâ Tarîki's-Savâb/el-Habiyye fî Kava'idi'l-Bahs

Siirdî'ye ait bu eser cedel ve münazara ilimlerine dairdir. Eser manzum 103 beyitten müteşekkildir ve 1994 yılında Molla Salih Ekinci tarafından "Habiyye fi 'İlmi Âdâbi"l-Münazâra" adıyla yayımlanmıştır.

4. Manzûma fî Mevlidi Hayri'l-Beriyye

Siirdî'ye ait bu eserin 20 varak ve her varakta 10 satır bulunan el yazması bulunmaktadır. Nüshanın sonundan anlaşıldığına göre eksik olan eser bu haliyle 295 beyittir. Nüshanın başında eserin Siirdî'ye ait olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu eser, muhteva açısından diğer mevlitlere benzemektedir.

5. Muhtasaru mâ li's-Süyûtî min Şerhi's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve Ahvâli'l-Kubûr

Siirdî'ye ait bu eserin diğer bazı risalelerle aynı mücellette olan her varakta 19-27 satır bulunan 26 varaklık bir nüshası bulunmaktadır. Siirdî bu eserinde Süyûtî'nin (ö. 911/1505) "Şerhu's-Sudûr" adlı eserini ele almış ve daha kısa ve anlaşılır olabilmesi için eserin tekrarlarına vs. yer vermemeye gayret göstermiştir.

6. Risâle fî Vazâif A'dâi Cismi'l-İnsân

Bu eser Siirdî'nin son dönemlerde bulunan eserlerinden biridir. Bir buçuk varaklık bu eser, sık yazılarla yazılmış 25-27 satırdan oluşmaktadır. Eser, insan yapısının iç ve dış fiziksel özellikleri ve bunların hikmetlerini ele almaktadır.

7. Telmîhu'l-İsâğocî bi Ziyâde Telûhu 'ale'l-Mültecî

Molla Halil Siirdî, bu eserini Esîruddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265?) "İsâğocî" adlı eserini baz alarak kaleme almıştır. Farklı el yazmaları bulunan eserin 1969 yılında Ahmed el-Koğî tarafından Diyarbakır'da tıpkı basımı yapılmıştır. Söz konusu eser, genel anlamda mantık ilminin konularını içermektedir.

Molla Halîl'e Ait Olduğu İddia Edilip Ulaşılamayan Eserler

1. Kitâb fi't-Talâk 'İnde'l-Ekrâd

Siirdî'ye nisbet edilen bu isimde bir esere ulaşılmış değildir. Eser Ali Nebi Salih Doskî tarafından Siirdî'ye ait olarak gösterilmiştir.[34]

2. Tefsîru'l-Besmeleti'ş-Şerîfe

Bu eser de bazı kaynaklarda Siirdî'ye nisbet edilir ancak müstakil olarak Siirdî'nin böyle bir eserine rastlanılmış değildir.[35] Kimilerine göre söz konusu eser, Şeyh Abdulkahhâr'ın istinsah ettiği Siirdî'nin "el-Kâmûsü's-Sânî" adlı eserinin başında bulunan besmele, hamdele ve salveleyle ilgili yazılmış küçük bir risaledir.[36]

3. Muhtasaru Şerhi'l-Emânî li'ş-Şâtibî limâ fîhi mine'r-Rumûzât ve Mebne'l-Me'ânî

Bu eseri Şeyh Abdulkahhar risalesinde ismen zikretmiştir. Ama bu esere henüz ulaşılamamıştır. Adına bakılırsa söz konusu eser, İmam Şâtibî'nin "Hirzü'l-Emânî" adlı manzumesine yazılmış şerhlerden birinin muhtasarıdır. Fakat bu şerhin tam olarak hangisi olduğu bilinmemektedir. Zira Hirzü'l-Emânî'nin birçok şerhi bulunmaktadır.

4. Mülahhasu'l-Kavâtı' ve'z-Zevâcir fîmâ Tekellemû 'ale's-Sağâir ve'l-Kebâir

Şeyh Abdulkahhar eserinde Siirdî'nin bu eserinden bahsetmektedir.[37] Ancak bu eser henüz bulunabilmiş değildir.

[34] Doskî, **el- Molla Halîl es-Siirdî ve Menhecüh**, s. 56.
[35] Atalay, **Siirt Tarihi**, s. 112.
[36] Özcan, **Molla Halîl es-Siirdî'nin Basîratü'l-Kulûb**, s. 30.
[37] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b.

5. Zübdetü mâ fî'l-Fetâva'l-Hadîsiyye fi'l-Ecvibe ve'l-İ'sâi bi Nahvi'l-Fadl ve't-Tefdîl ve Ümûr Leyse li Ehad 'Anha Ğinâ

Siirdî'ye atfedilen bu eserin herhangi bir nüshası bilinmemektedir.[38]

6. Usûlü Muğni'l-Lebîb el-Hâcc min Cem'i Cevâmii't-Tâc

Siirdî'ye ait olduğu iddia edilen bu esere ulaşılamamıştır. Yalnız Şeyh Abdülkahhar, söz konusu eseri bu şekilde isimlendirerek eserinde zikretmiştir.[39] Bundan dolayı eserle ilgili net bir bilgi vermek mümkün görünmemektedir.

7. Ezhâru'l-Gusûn min Makûlâti Erbâbi'l-Fünûn vemâ li't-Tâlib fîhi Min Karri'l-'Ûyûn

Eser Şeyh Abdülkahhar tarafından bu şekilde isimlendirilmekte ve Siirdî'ye nisbet edilmektedir.[40] Fakat bu esere de ulaşılabilmiş değildir.

8. Muhtasaru'l-Minehi'l-Mekkîyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Hemziyye

Şeyh Abdülkahhar tarafından bu şekilde adlandırılan ve Siirdî'ye nisbet edilen bu esere de henüz ulaşılamamıştır. [41]

[38] Doskî, **el- Molla Halîl es-Siirdî ve Menhecüh**, s. 55; Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b.
[39] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b.
[40] Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b.
[41] Molla Halil'in eserleri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Zokaydî, **Terceme**, vr. 1/b; Özcan, **Molla Halîl es-Siirdî**, s. 25-58; Tâhir, "**Molla Halîl Siirdî**", s. 378; Pakiş, **Molla Halil es-Siirdî'nin tefsirdeki Metodu**, s. 7-9; Öncü, **Molla Halil es-Siirdî**, s. 24-39; Özcan, **Molla Halil Kitaplığı**, s. 51-88; Özcan, **Molla Halil es-Siirdî'nin Biyografisi**, s. 34-35.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRÂAT İLMİ VE MOLLA HALİL'İN KIRÂAT İLMİNDEKİ YERİ

1.1. KIRÂAT İLMİ

Kur'ân, Hz. Muhammed'e Arapça olarak indirilen bir kitaptır.[42] Kur'ân'ın Arapça olması onun indirildiği kavmin dilinin Arapça olmasının doğal bir sonucudur. Kur'ân'ın hangi lügat üzere nâzil olduğuysa ihtilaf konusudur. Bunun temelinde ise Peygamber efendimizin (s.a.v.), "Bu Kur'an yedi harf üzerine nazil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun"[43] şeklinde buyurduğu, Kırâat ilminin temeli olarak da kabul edilen[44] hadistir. Söz konusu hadis birçok tarik ile rivayet edilmiştir. Taberî (ö. 310/923), bu hadis ile doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı altmış beş civarında rivayet zikretmektedir.[45] Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) de yedi harf konusunda küçük bir eser kaleme almış ve eserinde on civarında rivayet nakletmiştir. Dânî, bu rivayetler çerçevesinde bazı sorular ortaya atmış ve bu sorulara cevap vermeye çalışmıştır.[46]

Gerek bu rivayet gerekse konuyla ilgili diğer rivayetlerden net olarak anlaşılan husus, Kur'ân kelimelerinin çeşitli şekillerde okunabildiğidir. Fakat bu şekillerin (ahrûf) ne zaman okunmaya başlandığı, hangileri olduğu, bütün kelimelerde olup

[42] Yûsuf 12/2; Ra'd, 13/37; Taha 20/113; Şu'arâ 26/195; Zümer 39/28; Fussilet 41/3; Şûrâ 42/7; Zuhruf 43/3; Ahkâf 46/12.
[43] Buhari, **Fedailu'l Kur'an**, 5, 27; Müslim, **Salatü'l-Müsafirin**, 270; Ebu Davud, **Vitir**, 22, Tirmizi, **Kıraat**, 11; Malik b. Enes, **Kur'an**, 5.
[44] Buhârî, **Fezâilü'l-Kur'ân**, 66/4991-4992.
[45] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, **Câmiʿu'l-Beyân ʿan Teʾvîli Âyi'l-Ḳurʾân**, Ahmed Muhammed Şakir (Tahk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2000, c. 1, s. 68.
[46] Ebû Amr Osmân b. Sa'îd b. Osmân ed-Dânî, **el-Ahrûfü's-Seb'atü li'l-Kur'ân**, Abdulmuheymin Tahhân (thk), Mektebetü'l-Menâra, Mekke 1987, s. 11-26.

olmadığı ve hepsinin günümüze kadar ulaşıp ulaşmadığı gibi konular ise ihtilaf konulardır.

Yedi harf hadisinin içinde geçen Benî Gifâr Gölcüğü[47] cümlesi ile ihtilafların başladığı yer olması hasebiyle söz konusu hadisin Medîne'de îrâd edildiği hususunda ittifak olmasına karşın,[48] yedi harf ruhsatının ne zaman başladığı ihtilaf konusudur. Hadisin geçtiği yer olması hasebiyle yedi harf ruhsatının Medîne'de başladığı görüşünde olanlar olmasının yanı sıra, sûrelerin çoğunluğunûn nâzil olduğu ve o sûrelerdeki ayetlerin de mütevâtir kırâat farklılıkları içerdiği gerekçesiyle yedi harf ruhsatının Mekke'de başladığını iddia edenler de olmuştur.[49]

Yedi harf ile neyin kastedildiği de ihtilaf konusudur. Kimilerine göre yedi harf yedi lügattir.[50] Bunlar aynı anlama gelen "قصدي، نحوي، قربي هلم، أقبل، تعال، إليّ" gibi farklı lügatlerdir. Bunların hepsinin anlamı birbirine yakındır. Kimilerine göre yedi harften maksat yedi farklı anlamdır. Bunlar emir, nehiy, va'd, vaid, cedel, kıssa ve mesel gibi anlamlardır.[51] Kimilerine göre yedi harf yedi Arap kabilesine ait yedi farklı lügattir. Bu lügatlerin hepsi bir kelimede olmayıp Kur'ân'ın farklı yerlerinde dağınık halde bulunmaktadır. Bu kabileler Kureyş, Hüzeyl, Benû Temîm, Ezd, Rabi'a, Hevâzin ve Sa'd b. Bekr kabileleridir. Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) bu görüştedir.[52,] Kimileri de Ezd, Rabi'a ve Sa'd b. Bekr lüğatleri yerine Sakif, Kinâne ve Yemen lüğatlerini saymıştır.[53] Siirdî, yedi harfin yedi kırâat veya bir kelimede yedi şekilde okuma değil de yedi lügat olduğunun altını çizerek belirtmiştir.[54]

Bazıları ise yediden maksadın çokluk ve genişlik ifade etmek olduğunu bildirmişlerdir. Dolayısıyla kıraatler yedi ile sınırlı değildir. Araplarda bu gibi

[47] "أضاة بني غفار" Medîne'ye yakın bir yer.

[48] Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, **Menâhilü'l-ʿİrfân fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân**, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire ts, c. 1, s. 143.

[49] Muhammed Sâlim Muhaysin, **fî Rihâbi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire 1980, c. 1, s. 233-234.

[50] Danî, **el-Ahrufu's-Sab'a**, s. 27.

[51] Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân**, Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-'Arabî, Kâhire 1957, c. 1, s. 217.

[52] Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 1, s. 217.

[53] Taberî, **Câmiʿu'l-Beyân**, c. 1, s. 66; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr**, Ali Muhammed Dabbâ' (thk), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1960, c. 1, s. 24.

[54] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 158/b.

kullanımlara çokça rastlanmaktadır. Mesela "كَلِمَةَ" lafzı risale, hutbe, kaside ve kıssanın tümü için kullanılabilmektedir. Bunun yanı sıra Mücahid (ö. 103/721), "وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى" (Fetih 48/26) ayetinde geçen "كَلِمَةَ" lafzıyla kelime-i tevhidin kastedildiğini bildirmektedir. Diğer bazı dillerde de yedi kelimesi çokluk ifadesi anlamında kullanılır. Türkçede "yedi sülale", "yedi ced" "yediden yetmişe" gibi terimler bunun birkaç örneğidir. Aynı şekilde Kürtçe dilinde "heft bav" (yedi sülale), "heft mezın" (yedi büyük) gibi terimler de kullanılmaktadır. Bütün bu terimler sınırlılık değil genişlik ifadesi olarak kullanılır. Arapçadaki "es-seb'a" (yedi kelimesi) da bu çerçevede kabul edilip değerlendirildiğinde yedi harf ile sadece yedi değil de birçok farklı okuyuş şekillerinin anlaşılması söz konusudur.[55]

Yedi harf ile ilgili rivayetlere baktığımızda Kur'ân'ın niçin yedi harf üzere nazil olduğunu anlayabilmekteyiz. Nitekim Taberî, Ubeyy b. Ka'b'dan şöyle bir rivayet nakletmektedir; "Hz. Peygamber Ahcâru'l-Mira'da[56] Cebrail'i gördü ve ona dedi ki; ben içlerinde çocuk, hizmetçi ve yaşlıların bulunduğu ümmi bir ümmete Peygamber olarak gönderildim. Cebrail dedi ki, "öyleyse Kur'ân'ı yedi harf üzere okusunlar."[57]

Bu rivayete göre Kur'ân'ın yedi harf üzere okunmasının nedeni ümmete rahmet ve kolaylık olması içindir. Çünkü Araplar o dönemde dil ile ilgili yeterli bilgiye sahip değildi. Hem de hicaz bölgesinde birçok farklı Arap lehçesi kullanılmaktaydı. İslâm'ın ilk muhatabı olan bu insanların çoğu okuma-yazmadan da habersizdi. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda bu insanların kolayına gelecek okumalara ne kadar ihtiyaç duydukları ortadadır. Ayrıca o dönem yaşayan farklı Arap kabilelerinden kullandıkları lehçe dışında bir lehçeyle Kur'ân okumalarını istemek de onlara zor gelirdi. İşte bu sıkıntılardan dolayı Allah, insanlara kolaylık olsun diye yedi harf ruhsatını ihsan etmiştir.

Ruhsat verilen bu yedi harfin akıbeti de ihtilaf konusudur. Biz burada detaya girmeden Taberî'nin konu hakkındaki görüşüyle iktifa edeceğiz. Taberî, yedi harften

[55] Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 1, s. 213; Dânî, **el-Ahrûfu's-Seb'a**, s. 28.
[56] "أحجار المرَاءِ" Medine dışında Kuba'da bir yer. Bazılarına göre Kuba'nın kendisi.
[57] Taberî, **Câmiʿu'l-Beyân**, c. 1, s. 35.

maksadın yedi lügat olduğunu belirtmektedir. Yalnız ona göre Kur'ân günümüzde bu yedi lügatten sadece bir lügat üzere okunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde on kırâat olarak bilinen mütevâtir kırâatler bu bir harften meydana gelmiştir. Taberî'ye göre Kur'ân'ın bir lügat üzere okunması diğer altı lügatlerin nesh olmuş veya ortadan kalkmış olduğu anlamına gelmemektedir. Zira Hz. Muhammed'in ümmeti Kur'ân'ı cem' etme gereği duymuş ve bu cem' esnasında yedi lügatten birini seçmede muhayyer kılınmıştır. Bu muhayyerlik neticesinde onlar da bir harf yani bir lügat üzere Kur'ân'ı cem' etmiştir. Taberî, Peygamber Efendimizin yedi harf ile ilgili emrinin ruhsat mahiyetinde olduğunu, bundan dolayı da Müslümanların böyle bir şey yapması vacip veya farzı terk etme gibi bir olasılığının olmadığını bildirmektedir. O, bu ruhsatı yemin kefareti ruhsatına benzetmektedir. Bilindiği gibi yemin kefaretinde köle azat etme, yedirme veya içirme cezalarından biri alınabilmektedir. Nasıl ki bunlardan birinin yapılması diğerlerinin de yapılmasına ihtiyaç bırakmıyorsa, aynı şekilde yedi harften biriyle okunduğu zaman da diğerleriyle okunmasına ihtiyaç kalmamaktadır.[58]

Yukarıdaki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere kırâat ilmi, Kur'ân'ın nüzulünden itibaren varlığı bilinen bir ilimdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yukarıda naklettiğimiz hadisi irad etmesine neden olan Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında cereyan eden ve benzeri olaylar, kırâat ilminin Kur'ân'ın nâzil olduğu ilk dönemden beri mevcut olduğunu göstermektedir. Kırâat ilmi bu hâdisin ruhsatıyla geniş bir alana yayılmıştır. İnsanlar bu ruhsatın gereği olarak Kur'ân'ı farklı şekillerde okumuş ve okutmuşlardır. Hz. Osman dönemine kadar bu durum bir sorun teşkil etmemiştir. İslâm topraklarının genişlemesi ve farklı beldelerin Müslümanlarının birbirinin karşısına farklı kıraatlerle çıkması, durumu değiştiren etkenlerin başında yer almaktadır.[59] Konuyla ilgili bundan sonraki kısım resm-i mushaf bölümünde ele alınacağı için sözü oraya bırakıyoruz.

Kırâat ilmi geniş bir çerçeveye sahiptir. Kelimelerin yazılış niteliği, telaffuzu, okuyuş farklılığı ve kimin bu kelimeleri nasıl okuduğu ile okunan vechin sıhhat derecesini belirleyen konular kırâat ilmi bünyesinde değerlendirilir.

---

[58] Taberî, **Câmiʿu'l-Beyân**, c. 1, s. 64.

[59] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, **el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kurân**, el-Hey'etü'l-Misriyye'l-'Amme li'l-Kitâb, Kâhire 1974, c. 1, s. 210.

1.1.1. Kırâatın Tanımı

Kırâat "القِرَاءَات", lügatte toplamak ve birleştirmek anlamına gelen kırâe "قِرَاءَة" kelimesinin çoğul sıygasıdır.[60] Bu kelimenin tekil sıygası olan Kırâe "قِرَاءَة" kelimesi ise karae "قَرَأَ" fiilinin masdarıdır. Bu ilme kırâat isminin verilmesi, kelimenin lügat anlamı olan toplamak ve birleştirmek ile doğrudan bağlantılıdır. Çünkü okuyan kişi, zihninde harflerin seslerini birleştirerek telaffuz edeceği kelimeleri meydana getirir. Böylece kelimenin toplamak ve bir araya getirmek anlamı vuku bulmuş olur. Bundan dolayı da okuyan kişiye Arapçada birleştiren, bir araya getiren anlamında Kâri' "الْقَارِئ" denilmiştir.[61]

Istlahta kırâatın birçok tanımı yapılmıştır. Fakat bu tanımlardan en çok tutulan tanım efradını cami', ağyarını mâni' olan İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) tanımıdır. O, kırâat ilmini şöyle tarif etmektedir: "Kur'ân kelimelerinin eda biçimini ve bu kelimelerdeki ihtilafı, nakleden kişiye nisbet ederek bildiren ilimdir."[62] Siirdî'ye göre ise kırâat ilmi; "Mütevâtir farklı vecihler çerçevesinde, Allah kelamının okuyuş vecihlerinden bahseden bir ilimdir."[63] Bu tanıma göre kırâat ilmi, geniş bir çerçevede kelimelerin telaffuz biçimi, yapısı, i'rabı ve bu kelimelerin farklı şekillerde okunmasını gerektiren isnâd boyutuyla ilgilenmektedir. Bu tanımlamaların genelinden sahih kırâatlerin şartları da anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi bir kırâatın sahih sayılabilmesi için üç şart gerekmektedir. Bunlar, sahih bir senedin olması, bir vecih ile de olsa Arapçaya uyması ve takdiren de olsa Hz. Osmân mushaflarından birine uygun olmasıdır.[64] Bir Kur'ân kelimesi okuyuşunun resm-i mushafa uygun olması ise iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, "مَلِكَ" kelimesinde olduğu gibi kelimenin okuyuş ve yazılışının birbiriyle uyumlu olmasıdır. Zira bu kelime bütün mushaflarda elifsiz

[60] Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Ḳur'ân**, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412, s. 228; Zerkeşî, **el-Bürhân**, c. 1, s. 277.

[61] Halime Sâl, **el-Kırâat Rivâyeta Verş ve Hafs**, Dâru'l-Vâdih, Birleşik Arap Emirlikleri 2014, s. 39-40; Seyyid Rızk et-Tavîl, **Madhal fî 'Ulûmi'l-Kırâat**, Mektebetü'l-Feysaliyye, Mekke 1985, s. 27; Hacı Önen, **Taberî Tefsirinin Dirayet Boyutu,** Araştırma Yayınları, Ankara 2014, s. 116.

[62] Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999, s. 9.

[63] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 336/b.

[64] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 18.

"مَلِكَ" şeklinde yazılmıştır. İkincisi ise, kelimenin yazılış şeklinin okuyuşuna da elvermesidir. Buna örnek olarak yine bütün mushaflarda elifsiz yazılan "مَلِكَ" kelimesinin elif ile "mâliki" şeklinde okunmasını verebiliriz. Her ne kadar bu kelime mushaflarda elifsiz yazılmışsa da mîm "م" harfinin üstüne âsâr koyarak "mâliki" şeklinde okunabilmektedir. Birinci kısma resm-i mushafa tam uyması nedeniyle "el-müvâfakatü't-tahkîkiyye", ikincisine ise ihtimal sonucu resm-i mushafa uyduğu için "el-müvâfakatü'l-ihtimaliyye" denilmiştir. İbnü'l-Cezerî birincisine "el-müvâfakatü's-sarihiyye" de demiştir.[65]

Kur'ân kelimelerinin şekil, okunuş ve bunların sıhhat dereceleriyle alakalı olması hasebiyle kırâat ilmi, İslâmî ilimler arasında önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı Süyûtî (ö. 911/1505), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve birçok müfessir, kırâat ilmini Kur'ân tefsiri için olmazsa olmaz ilimler arasında kabul etmiştir.[66]

1.1.2. Kırâat İminin Konusu

Kur'ân kelimelerinin farklı okunabilmesinin kaynağı, Peygamber (s.a.v.) efendimizden rivâyet edilmiş okuma şekilleridir. Bu okuma şekillerini ona Hz. Cebrâil öğretmiştir. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.v.) Kur'ân'ı Hz. Cebrâil'e her yıl bir defa arz ederdi. Vefat edeceği yıl ise iki defa arz etmiştir. Bu arz esnasında Hz. Cebrâil, Peygamber efendimize (s.a.v.) Kur'ân'ı farklı kırâatlerle okur ve ondan da aynı şekilde dinlerdi. Ayrıca Peygamber efendimiz (s.a.v.); "Kur'ân, yedi harf üzerine nâzil olmuştur" diye buyurmuşlardır. [67]

Bu rivâyet çerçevesinde kırâat ilminin konusu Kur'ân kelimeleridir. Kırâat ilmi, bu kelimeleri iki ana başlık altında incelemektedir. Bunlardan biri kırâat ilminin kaide ve kurallarıyla ilgilenen usûl bölümü, diğeri ise kelimelerin yapısıyla ilgilenen ferş bölümüdür. Usûl bölümünde Kur'ân kelimelerinin eda farklılıkları ele alınır. Bu farklılıklar araştırılmış ve bunların otuz yedi şekilde olabileceği bildirilmiştir. Konunun uzamaması için biz burada şimdilik sadece bu ihtilafların isimlerini

[65] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 11.
[66] Süyûtî, **el-İtkân**, c. 4, s.213; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahru'l-Muhît**, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1420 h., c. 1, s. 16.
[67] Dânî, **el-Ahrûfü's-Seb'a**, s. 46; Tavîl, **Madhal**, s. 306.

vermekle yetineceğiz. Bunlar; İzhâr, idgâm, iklâb, ihfâ, sıla, med, tevessüt, kasr, işbâ‘, tahkîk, teshîl, ibdâl (iki kısımdır), iskât, nakl, tahfîf, feth, imâle, taklîl, terkîk, tefhîm, tağlîz, ihtilâs, tetmîm, irsâl, teşdîd, teskîl, vakf, sekte, kat‘, iskân, ravm, işmâm, hazf, yâü'l-izâfe, yâü'z-zâide kaidelerinde ortaya çıkan farklılıklardır.[68]

Ferş bölümünde ise Kur'ân kelimelerinin farklı okunuş şekilleri üzerinde durulur. Kırâat ilmi, bu kelimeleri iki açıdan incelemektedir. Bunlar da kelimelerin yazılış ve isnâd boyutlarıdır. Kur'ân kelimelerinin yazılışı ile ilgili olarak genelde Hz. Osmân mushafı üzerinde durulur. Bu kelimelerin Hz. Osmân mushafında iskelet olarak nasıl yazıldığı, yazıldığı şekillerinin neye işaret ettiği gibi konular üzerinde detaylı bir şekilde inceleme yapılır. Bu alanda birçok eser yazılmış olup yapılan bu çalışmaları vurgulamak için de genelde "Resm İlmi" tabiri kullanılmıştır.[69] Kırâat ilminin isnâd boyutu ise daha çok şifahî olarak nakledegelmiştir. Daha sonra ise başta İbn Mücâhid olmak üzere Dânî ve İbnü'l-Cezerî gibi birçok âlim kırâatlerin isnâd boyutunu da eserlerinde ele almış ve senedlerini zapt altına almaya gayret sarf etmişlerdir.

1.1.3. Kırâat Farklılıkları

Kırâat ilminin önde gelen âlimleri farklı okunabilen Kur'ân kelimelerini incelemiş ve bu farklılıkların kaç şekilde olabileceği hakkında görüş bildirmişlerdir. Biz burada İbnü'l-Cezerî'nin de benimsemiş olduğu bu farklılıkların yedi şekilde meydana geldiği görüşünü incelemeye çalışacağız. Fakat önce şunu belirtmek istiyoruz: Buradaki inceleme Hz. Osmân mushafının yazılmış olduğu şekil üzerine yapılmaktadır. Yani nokta ve hareke işaretlerinin olmadığı bir mushaf göz önünde bulundurularak bir analiz yapılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla aşağıda kelimenin şekli dediğimizde, kelimenin Hz. Osmân mushafında yazıldığı şekli anlaşılmalıdır.

[68] Ali Muhammed Dabbâ', **el-İzâe fî Beyâni Usûli'l-Kırâe**, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kâhire 1999, s. 10.
[69] Subhî Sâlih, **Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-'İlim, Beyrût ts., s. 275.

1. Anlam Değişikliğine Yol Açmayan Hareke Farklılıkları

Bazı kelimelerdeki kırâat farklılıkları kelimenin anlamında herhangi bir etki yapmamaktadır. Buna örnek olarak "sanmak", "zannetmek"[70] anlamındaki "يَحْسَبُ" kelimesi verilebilir. Bu kelime bazı kırâatlerde aynü'l-fiili meksûr olarak "يَحْسِبُ" şeklinde okunmaktadır.[71] Her iki şekilde de anlamı aynıdır. Görüldüğü gibi bu kelimenin farklı okunmasıyla anlamında herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir. Sadece kelimenin ait olacağı bâb değişmektedir. Birinci okuyuşa göre kelime, sülasî mücerred dördüncü bâba ait iken, ikinci okuyuşa göre ise altıncı baba ait olmaktadır.

2. Anlam Değişikliğine Yol Açan Hareke Farklılıkları

Bazı kelimelerdeki hareke farklılıkları kelimede anlam değişikliğine neden olmaktadır. Buna örnek olarak Bakara sûresi 37. Âyette geçen "فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ" kelimeleri gösterilebilir. Burada İbn Kesîr (ö. 120/738) kırâatine göre "آدَمُ" kelimesi mansûb, "كَلِمَاتٍ" kelimesi ise merfû' olarak "فَتَلَقَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٌ" şeklinde okunur. Bu okunuş şekli anlamda değişikliğe neden olur.[72]

3. Anlam Değişikliğine Yol Açıp Şekilsel Değişikliğe Yol Açmayan Harf Farklılıkları

Bazı kırâat farklılıkları kelimenin anlamına etki etmektedir. Ancak kelimenin şekilsel yapısına herhangi bir etkide bulunmamaktadır. Buna örnek olarak Yûnus sûresi 30. Âyette geçen "تَبْلُو" kelimesi verilebilir. Bu kelime bazı kırâatlerde "تَتْلُو" şeklinde okunmuştur.[73] Her iki okuyuşa göre de kelimenin asıl iskeletinde, yani noktalar dışındaki yapısında herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir.

[70] Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh Tacü'l-Lüğa**, "h-s-b", Dâru'l-'İlim, Beyrût 1997.
[71] Abülfettah Abülgani el-Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira,** Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrût ts. s. 343.
[72] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 30; Konumuzun uzamaması için burada anlama nasıl bir etki ettiği üzerinde durulmamıştır.
[73] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 144.

Kelimedeki bu kırâat farklılığı kelimenin yapısında değil, yalnızca anlamında etki etmektedir.

4. Şekilsel Değişikliğe Yol Açıp Anlam Değişikliğine Yol Açmayan Harf Farklılıkları

Bazı kırâat farklılıkları şekilsel değişikliğe yol açmakta ancak anlamda herhangi bir değişikliğe neden olmamaktadır. Bu gibi kırâatlerde anlama etki görülmemekle birlikte şekilsel bir değişiklik göze çarpmaktadır. Buna örnek olarak Kur'ân'ın birçok yerinde geçen "الصراط" kelimesi gösterilebilir. Bu kelime bazı kırâatlerde "السراط" şeklinde okunmaktadır.[74] "ص" ve "س" harfleri farklı harflerdir. Bundan dolayı kelimede gözle görülebilir bir farklılık mevcuttur. Ancak kelimenin anlamı aynıdır. Her iki kelime de "yol" anlamındadır.

5. Şekil ve Anlam Değişikliğine Yol Açan Kırâat Farklılıkları

Bu farklılık dördüncü kısımda anlattığımız farklılığa benzemektedir. Aralarındaki fark ise burada harf değişikliğinin yanı sıra harflerin yerlerinin de değişmesidir. Yani burada ayrıca takdîm ve te'hîr de söz konusudur. Aralarındaki diğer bir fark ise bu kısımdaki kırâat farklılığı anlama etki ederken dördüncü kısımdaki farklılık anlama etki etmemektedir. Bu gibi kırâatlere örnek olarak Nûr sûresi 22. Âyette geçen "يَأْتَلِ" kelimesi verilebilir. Bu kelime Ebû Ca'fer kırâatında "يَتَأَلَّ" şeklinde okunmaktadır.[75] Kelime "يَأْتَلِ" şeklinde okunduğunda anlamı "yemin" etmektir. "يَتَأَلَّ" şeklinde okunduğunda ise anlamı "kısmaktır".[76] Görüldüğü gibi kelimede hem şekilsel olarak hem de anlam bakımından bir farklılık bulunmaktadır.

6. Kelimelerin Takdîm ve Te'hîri ile Meydana Gelen Kırâat Farklılıkları.

Bu kırâat şeklinde kelimeler birbirleriyle yer değiştirmektedir. Buna örnek olarak Al-i İmrân sûresi 195. âyette geçen "وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا" kelimeleri verilebilir. Bazı

[74] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 15.
[75] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 222.
[76] Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1407 h. c. 1, s. 222.

kırâatlerde bu kelimeler takdîm ve te'hîr ile "وَقُتِلُوا وَقَاتَلُوا" şeklinde de okunmuştur.[77] Birinci okuyuşa göre ma'lûm fiil önde, mechûl fiil ise ondan sonra gelir. İkinci okuyuş ise bunun tam tersidir.

7. Harf İlave Edilerek veya Eksiltilerek Meydana Gelen Kırâat Farklılıkları.

Buna örnek olarak Bakara sûresi 132. âyette geçen "وَوَصَّى" kelimesi gösterilebilir. Bu kelime bazı kırâatlerde "وأوصى" şeklinde vâv harfi ilave edilerek okunmaktadır.[78] Bu gibi yerlerde bazı harflerin ilave edilmesi, Hz. Osmân mushaflarının bazılarında bu harflerin yazılmış bazılarında ise yazılmamış olmasından kaynaklanmaktadır.[79]

1.1.4. Kırâat İlminin Önemi ve Gayesi

Kırâat ilmi, İslâm ilim geleneğinde önemli bir yere sahip olup doğrudan Kur'ân kelimeleriyle ilgilenir. Kur'ân kelimelerinin birleşiminden meydana gelen âyetler ise İslâm dininin temel taşıdır. Akâid, kelâm, fıkıh, vs. İslamî ilimler en çok âyetlerden istifade etmektedirler. Çalışmamızın ileriki bölümlerinde göreceğimiz gibi bazen bir kelimenin farklı okuyuşuyla akîde veya fıkıh ile ilgili bir hüküm değişebilmektedir. Aynı şekilde Kur'ân meallerinde de kırâat farklılıklarına bağlı olarak âyetlere farklı manalar verilebilmektedir. Ayrıca kırâat ilmi, sahih ile şâz okuyuşları birbirinden ayırmak ve Kur'ân kelimelerinin doğru bir şekilde telaffuzunu sağlamak gibi konularla ilgilenmesi hasebiyle Kur'ân ilimleri arasında büyük bir yer edinmiştir. Zira Kur'ân kelimelerinin doğru telaffuzu diğer bütün Kur'ân ilimleri için büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla kırâat ilminin gayesi Kur'ân kelimelerinin indiği gibi doğru bir şekilde telaffuzunu sağlamak, onların okuyuş tahriflerine uğramasına mâni olmaktır. Kelimenin doğru okunuşu öğrenildikten sonra artık anlamı daha rahat bir şekilde anlaşılacaktır. Bundan dolayı müfessirler, genellikle kırâat farklılıklarına değinmiş ve bu çerçevede âyetlerin anlamını vermeye çalışmışlardır. Kırâat ilminin gayelerinden

[77] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 75.
[78] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 40.
[79] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 26; Tavîl, **Madhal**, s. 140.

biri de Kur'ân kelimelerinin indirildiği gibi muhafaza edilmesidir. Bu muhafaza ezbere dayalı şifahî yöntemlerle olabileceği gibi, Hz. Osmân'ın çoğalttığı mushafların yazılış şekillerinin incelenmesi ve bu vesileyle Kur'ân kelimelerinin doğru bir biçimde okunmasını sağlamak şeklinde de olabilmektedir.[80]

1.1.5. Kırâat İlminin Kısa Tarihi

Kırâat ilminin ortaya çıkışının Kur'ân'ın nâzil olduğu ilk dönemde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Nitekim yukarıda zikrettiğimiz hadis buna delalet etmektedir. Doğal olarak asr-ı saadette ortaya çıkmış bir ilmin tarihi de o dönemden başlar. Kırâat ilmi, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden başlayarak çeşitli aşamalardan geçmiştir. Siirdî, eserinde kırâatlerin geçirdiği bu aşamalara kısaca değinmiştir.[81]

1.1.5.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Dönemi

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), nâzil olan âyetleri sahabeye okurdu. Onlar da o âyetleri ya ezberler veya yazıya geçirirlerdi. Çeşitli yazı malzemelerine yazılan bu ayetler yedi harfe göre yazılmış ve Hz. Peygamberin evinde muhafaza edilmiştir. [82] Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Kur'ân âyetlerini birçok harf ile okurdu. Bazen de farklı okuyuşları onaylardı.[83] Sahabe ise kabiliyetleri nispetinde Kur'ân'ı Peygamber efendimizden farklı harflerle okumayı öğrenmiş ve onu farklı harflerle insanlara okutmuşlardır. Bunun en bariz örneği Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında cereyan eden olaydır. Olay kaynaklarda şöyle anlatılır: Hz. Ömer (r.a.) şöyle der: "Hişâm b. Hakîm'in Furkân sûresini okuduğumuz şekilden başka türlü okuduğunu işittim. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.), bu sûreyi bana okutmuştu. Ona okumasını bitirinceye kadar mühlet verdim, sonra onu elbisesinden yakalayıp Peygamber'e (s.a.v.) götürdüm:

"Ya Rasûlallah! Bundan, Furkân sûresini bize öğrettiğinden başka şekilde okuduğunu işittim." dedim. Peygamberimiz (s.a.v.) "Onu bırak" dedi. Sonra ona "Oku!" dedi. O da evvelce benim işittiğim şekilde okudu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.): "Böyle nâzil oldu." dedi. Sonra bana "Oku!" dedi. Ben de okudum. Bunun

[80] Hacı Önen, **Kırâat İlminin Gelişme ve Sistemleşme Süreci**, Diyarbakır 2015, s. 21.
[81] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 155/a-161/a.
[82] Zürkânî, **Menâhilü'l-ʿİrfân**, c. 1, s. 246, 248.
[83] Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, **el-Âḥâd ve'l-Meşânî**, Dâru'r-Râye, Riyâd 1991, c. 2, s. 373; İbn Ebû Şeybe, **Kitâbü'l-Fedâil**, 27/414; Tavîl, **Madhal**, s. 31.

üzerine Rasûlullâh; "Bu böyle nâzil oldu. Bu Kur'ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun!" diye buyurdu. [84]

Bu diyalogdan açıkça anlaşılmaktadır ki; daha Hz. Peygamber döneminde farklı okuyuşlar mevcuttu. Kırâat farklılıkları bizzat Hz. Peygamber tarafından öğretilmiş ve sahabe de bu farklı okuyuşlarla okumuştur. Bunun yanında Peygamber efendimiz (s.a.v.) insanlara Kur'ân okuma ve dini konuları öğretmek için çeşitli bölgelere bazı sahabeler de göndermiştir.[85]

Sahabeden Kur'ân kırâatında ön plana çıkanlar Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), Ubey b. ka'b (ö. 33/654 [?]), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?], İbn Mesûd (ö. 32/652-53), Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]) ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) olmuştur. Müslümanlar Kur'ân kırâatını çoğunlukla bu sahabelerden almıştır. Nitekim on kırâat imamının rivâyetleri de bu sahabelere kadar ulaşmaktadır.[86]

1.1.5.2. Hz. Ebû Bekir Dönemi

Hz. Peygamber (s.a.v.) hayattayken Kur'ân âyetlerinin çeşitli yazı malzemeleri üzerine yazıldığını söylemiştik. Ayrıca bazı sahabenin kendilerine has mushafları olduğu da bilinmektedir.[87] Ancak bunlar Kur'ân'ın hepsini içine alan ve Müslümanların istifade edebileceği nitelikten uzak bir seviyedeydiler. Yemâme savaşına kadar Müslümanların bütün âyetleri bir kitapta toplama zorunluluğu da ortaya çıkmamıştı.

Yemâme savaşında birçok hâfız sahabe şehit düşmüştü. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, bu olaydan sonra hâfızların şehîd edilmesiyle birlikte Kur'ân'ın bazı kısımlarının kaybolmasından endişe etmiş ve Kur'ân'ın cem edilmesi kararını almıştır.[88] Bu kararı almasındaki en büyük etken Hz. Ömer olmuştur. Rivâyetlere göre

---

[84] Muvatta, **Kur'ân Hakkındaki Rivâyetler**, 688.

[85] Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, **el-İbâne an Me'âni'l-Kırâat**, Abdulfettâh İsmail Şelebî (thk), Dâru Nahda, Kâhire ts., s. 46.

[86] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr Ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr,** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, s. 9-20; Süyûtî, **el-İtkân**, c. 1, s. 251.

[87] Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, **Kitâbü'l-Mesâhif**, el-Farûku'l-Hadîse, Kâhire 2002, s. 159-166.

[88] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 51-52.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) böyle bir şey yapmadığını, kendisinin de yapmayacağını söylemiş ancak Hz. Ömer onu ikna etmiştir. Böylece başkanlığını Zeyd b. Sâbit'in yaptığı bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon herkesin yanındaki yazılı metinleri şahitleriyle birlikte getirmelerini istemiştir. Bunun üzerine herkes yanındaki yazılı Kur'ân âyetlerini getirmiştir. Bu âyetler bazı kriterlere tabi tutulmuş ve mushaf söz konusu komisyon tarafından yazılmıştır.[89] Bu mushaf, vefatına kadar Hz. Ebû Bekir'in yanında kalmıştır. Hz. Ebû Bekir vefat ettikten sonra söz konusu mushaf Hz. Ömer'in kızı ve aynı zamanda Peygamber efendimizin (s.a.v.) zevcesi Hz. Hafsa'ya verilmiştir. Hz. Osmân, istisâh çalışmaları için bu mushafı Hafsa'adan istemiş ama Hafsa ondan geri vereceğine dair söz alıncaya kadar ona vermemiştir. Daha sonra Mervân b. Hakem'in (ö. 65/685) ihtilaflara neden olmaması için söz konusu mushafı Hafsa'dan alıp yakmak istediği, ancak Hafsa'nın mushafı ona vermediği, Hafsa öldükten sonra ise kardeşi Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) onu Mervân'a verdiği ve Mervân'ın onu yaktığı rivâyet edilir.[90] Genel kanaat, Hz. Osman mushaflarının hilafına, Hz. Ebû Bekir mushafının bütün "ahrûf-i seb'a" okuyuşlarını içerdiği yönündedir.[91]

1.1.5.3. Hz. Osmân Dönemi

Yukarıda belirttiğimiz gibi Yemâme olayından sonra Kur'ân, Hz. Ebû Bekir tarafından çeşitli yazı malzemelerinden toplanmış ve bir kitap haline getirilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân'ı cem etme gereği duyması gibi Hz. Osmân da çeşitli yerlere dağılan kurrânın farklı okuyuşlarını ihtilaf nedeni yapanlardan dolayı Kur'ân'ın çoğaltılmasını zorunlu görmüştür. Zira Kur'ân muallimleri zamanla farklı beldelere göç etmiş ve bu beldelerde insanlara Kur'ân'ı farklı okuyuş şekilleriyle öğretmiştir. Söz konusu Kur'ân muallimlerinin Kur'ân öğrettiği kimseler, çeşitli vesilelerle karşılaştıkları diğer belde insanlarının okuyuş şekillerini görmüş ve kendi okuyuşlarına uymadığı için aralarında büyük ihtilaflar vuku bulmuştur. Bu ihtilafların en büyüğü katıldıkları Ermenistan ve Azerbaycan fetihlerinde karşılaşan Irâk ve Şâm

[89] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 52.

[90] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 55, 93, 94; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **Fedâilü'l-Kur'ân**, Mektebeti İbn Teymiye, Kâhire 1416 h., s. 77; Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 1, s. 234.

[91] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 22; Zürkânî, **Menâhilü'l-ʿİrfân**, c. 1, s. 48.

Müslümanlarının Kur'ân'ı birbirinden farklı okuduklarını görmesiyle başlamıştır. İhtilaflar ileri düzeye varınca Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) durumu Hz. Osmân'a bildirmiştir. Kaynaklarda Huzeyfe'nin şöyle dediği rivâyet edilir: "Bu ümmet, kitap konusunda Yahudî ve Hıristiyanların düştükleri ihtilaflara düşmeden onlara yetiş!".[92]

İhtilafların zirveye ulaştığı fetihlerden sonra Hz. Osmân, mushafı çoğaltma kararı almıştır. Bunun üzerine o, istinsâh edip tekrar geri vermek üzere Hafsa'dan İmâm mushafını ister. Hafsa da geri vermesi koşuluyla mushafı ona gönderir. Hz. Osmân, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkâs ve Abdurrahmân b. Hâris b. Hişâm'ı çağırarak onlara Kur'ân'ı çoğaltma görevini verir.[93]

Hz. Osmân, Hz. Ebû Bekir'in cem ettiği mushafı esas alarak çoğaltma işlemini gerçekleştirmiştir.[94] Onun bu istinsâh çalışmasına girişmesinin başlıca nedeni, ihtilafların bertaraf edilmesi, Hz. Peygamberden rivâyet edilen sahih kırâatlerin zapt altına alınması ve bâtıl kırâatlerin ortadan kaldırılmasıdır.[95] Dolayısıyla yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kur'ân kelimelerinin mushafta yazılış şekli, kırâat ilminin başlıca konularından biri sayılmaktadır. Bir kırâatın sahih sayılabilmesi için şart koşulan Hz. Osmân mushafına uygun olması bunun en büyük göstergesidir.

Hz. Osmân, mushafı çoğaltırken farklı okunabileceği hakkında rivâyetler bulunan kelimelerin farklı okunabilmesine imkân sağlayacak en uygun şekilde yazılmasına dikkat etmiştir. Hatta bunun için bazen harflerin fazla veya eksik yazılması gibi aynı anda bir mushafta yazılması mümkün olmayan bazı kelimeleri diğer bir mushafta fazla yazabilmiştir.[96] Bu da Hz. Osmân'ın, mushafların farklı kırâatleri içine alabilmesi için azami derecede gayret sarf ettiğini göstermektedir.

Kur'ân kelimelerinin rivâyetlere uygun olarak mushaflarda yazılmasıyla birlikte farklı okuyuş şekilleri zabt altına alınmıştır. Bu sayede Kur'ân kelimeleri çeşitli şekillerde okunabilmiştir. Burada şunu belirtmekte fayda vardır: mushafta

[92] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 91; Muhammed Habeş, **el-Kırâatü'l-Mutevâtira ve Eseruha fi'r-Rasmi'l-Kur'ânî ve'l-Ahkâmü'ş-Şer'iyye**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1999, s. 90.
[93] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 88.
[94] Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. 1, s. 52; Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 1, s. 236.
[95] Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkıllânî, **el-İntisâr li'l-Kur'ân**, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2001, c. 1, s. 65.
[96] Dânî, **el-Mukni' fi Resmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr**, Meketebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire ts. s. 119; Süyûtî, **el-İtkân**, c. 4, s. 181; **İbnü'l-Cezerî, en-Neşr**, c. 2, s. 251.

yazılan ve faklı okuyuşlara müsait olan her kelimenin farklı okunabileceği gibi bir yanılgıya kapılmamak gerekir. Zira kırâat farklılıkları kişilerin görüş ve içtihadına bırakılmış bir mesele değildir. Aksine bu farklılıklar rivâyet zinciri üzerine kuruludur. Bundan dolayıdır ki bir kırâatın sahih sayılabilmesi için o kırâatın sahih bir senedinin olması, Hz. Osmân mushafına uygun olması ve Arap dili gramerine aykırı olmaması şartları benimsenmiştir.[97] Hz. Osmân, istinsâh edilen mushafları çeşitli beldelere göndermiştir. O, mushaflarla birlikte kırâatı o mushafa en uygun olan bazı kişileri de söz konusu beldelere göndermiştir.[98] Böylece insanlar, mushaflarla birlikte gönderilen o kişiler sayesinde Kur'ân'ı düzgün bir şekilde okuma şansı elde etmişlerdir.

Hz. Osmân, Zeyd b. Sâbit'i Medîne mushafını okutmakla görevlendirip Mekke mushafıyla birlikte Abdullah b. Sâib el-Mahzûmî, Kûfe mushafıyla birlikte Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Basra mushafıyla birlikte Âmir b. Abdü Kays ve Şâm mushafıyla birlikte Mugîra b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî'yi insanlara Kur'ân öğretmek için söz konusu beldelere göndermiştir.[99]

Hz. Osman tarafından çoğaltılan mushafların beş veya yedi olduğu hakkında rivâyetler vardır. İbn Ebî Dâvûd (ö. 316/929) çoğaltılan mushafların yedi tane olduğunu ve bunlardan birinin Medîne'de bırakılıp diğerlerinin ise Mekke, Şâm, Yemen, Kûfe, Basra ve Bahreyn'e gönderildiklerini nakleder.[100] Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) de çoğaltılan mushafların sayısının yedi olduğunu belirten rivâyetin râvilerinin daha çok olduğunu bildirir.[101] Hz. Osman tarafından çoğaltılan bu mushaflar zamanla kaybolmuştur. Günümüzde özellikle müzelerde bulunan birçok mushafın Hz. Osman zamanında yazılan mushaflardan olduğu iddia edilmişse de yapılan araştırmalar Hz. Osman tarafından çoğaltılan mushafların hiçbirisinin günümüze kadar ulaşmadığını göstermektedir.[102]

Hz. Osmân tarafından İstinâh edilen mushafların, yedi harfin tümünü ihtiva edip etmediği ihtilaf konusudur. Kimilerine göre yedi harften birinin terk edilmesinin

[97] Tavîl, **Madhal**, s. 29.
[98] Zürkânî, **Menâhilü'l-ʿİrfân**, c. 1, s. 413.
[99] Abdülhâdî el-Fadlî, **el-Kırâatü'l-Kur'âniye**, Merkezü'l-Gadîr, Beyrût 2009, s. 34-35.
[100] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 133.
[101] Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 60-65; Dânî, **el-Mukni'**, s. 19.
[102] Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV, İstanbul 2006, c. 31, s. 247.

caiz olmamasından dolayı bu mushafların yedi harften birini ihmal etmiş olması düşünülemez.[103] Âlimlerin çoğunluğu ise bu mushafların yedi harfi ihtiva etmediği yönünde görüş bildirmişlerdir. Bunlara göre yedi harf ümmet için vâcib değil bir ruhsattı. Ruhsatta ise ruhsat verilen şeyin bir tanesini seçip yapmak sorumluluğu yerine getirmektedir. Bundan dolayı Hz. Osman yedi harften son arzada okunan harfi seçmiş ve mushafları o harfe göre yazmıştır. Bu ikinci görüşe göre mütevâtir on kırâat o harfin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.[104]

1.1.5.4. Tabiîn Dönemi

Sahabe-i kirâm Kur'ân'ı nasıl bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğrendiyse tabiîn de Kur'ân'ı aynı şekilde sahabeden öğrenmiştir. Tabiîn âlimleri, Kûfe'de İbn Mesûd (ö. 32/652-53), Şam'da Ubeyy b. Ka'b (ö. 33/654 [?]) ve Ebü'd-Derdâ' (ö. 32/652 [?]), Basra'da Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) gibi sahabeden Kur'ân öğrenme fırsatı bulmuşlardır. İbn Âmir (ö. 118/736), İbn Kesîr (ö. 120/738) ve Âsım b. Ebî'n-Necûd (ö. 127/ 745) gibi kırâat âlimleri de tabiîndendir.[105]

Tabiînden Medîne'de; İbnü'l-Müseyyib, 'Urve, Sâlim, Ömer b. Abdulaziz, Süleymân. Yesâr, Atâ b. Yesâr, Muâz b. Hâris ve Abdurrahman b. Hürmüz, İbn Şihâb ez-Zührî, Müslim b. Cündüb ve Zeyd b. Eslem, Mekke'de; Abîd b. 'Umeyr Atâ b. Ebî Rabah, Tâvûs, Mücâhid, İkrime ve İbn Ebî Müleyke, Kûfe'de; Alkâme, Üsved, Mesrûk, 'Ubeyde, Amr b. Şurahbîl, Hâris b. Kays, Rabî' b. Huseym, Amr b. Meymûn, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Zirr b. Hubeyş, Abîd b. Nudayle, Saîd b. Cübeyr, Nah'î ve Ş a'bî, Basra'da; Ebü'l-'Âliye, Ebû Recâ, Nasr b. Âsım, Yahya b. Ya'mer, Hasan Basrî, İbn Sîrîn ve Katâde, Şâm'da; Mugîra b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî Kur'ân kırâatında ön plana çıkan isimlerdir.[106]

Tabiîn kırâat âlimlerinden Kur'ân'ı bizzat sahabeden öğrenen birçok kişi bulunmaktadır. Örnek olması açısından bunlardan İmâm Âsım'ın kendilerinden Kur'ân öğrendiği âlimlere bakacak olursak bunlar; Zirr b. Hubeyş (ö. 82/701) ve Ebû

[103] Bâkıllânî, **el-İntisâr**, c. 1, s. 124, 129.
[104] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 31, 33; Süyûtî, **el-İtkân**, c. 1, s. 177.
[105] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, s. 51; Necati Tetik, **Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 56.
[106] Süyûtî, **el-İtkân**, c. 1, s. 252.

Abdurrahmân es-Sülemî'dir (ö. 73/692 [?]).[107] Bu ikisi tabiînden olup Kur'ân'ı bizzat sahabilerden öğrenmiştir. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî Kur'ân'ı Hz. Osmân, Hz. Ali ve İbn Mesûd gibi sahabilerden öğrenmiştir.[108] Zirr b. Hubeyş ise İbn Mesûd'un yanında okumuştur.[109] Görüldüğü gibi kırâat silsilesi Peygamber Efendimizden (s.a.v.) sahabeye, sahabeden tabiîne ve onlardan da günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam ederek gelmiştir.

Tabiîn döneminde kırâatlerin sistematik bir yapıya doğru yol aldığını görmekteyiz. Yukarıda tabiînden olduğunu söylediğimiz kırâat İmâmları ve onlardan sonra gelen kırâat âlimleri sayesinde kırâat ilmi belirli bir düzene girmiş ve daha sonra bazı âlimler tarafından bu ilim yazıya geçirilmiştir. Kırâat ilmini ilk olarak kimin yazıya geçirdiği yani bu alanda kimin ilk olarak eser yazdığı ihtilaf konusudur. Bu konuda ilk eser yazan kişinin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) olduğu öne sürülmektedir. Kimilerine göre bu kişi Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]), bazı âlimlere göre ise Ebû Hâtim es-Sicistânî'dir (ö. 255/869). İbn Mücâhid (ö. 324/936) ise, kırâatleri yedi olarak tasnif eden kişidir. Aynı zamanda bu alanda ilk eser yazan kişilerden biri olduğu da bilinmektedir.[110]

1.1.6. Kırâat İmamları

Kırâatler, Hz. Peygamberden (s.a.v.) sahabeye, onlardan da tabiîne hıfz, müşâfehe ve yazı yoluyla nakledilerek muhafaza altına alınmıştır. Bu silsilenin kurumsallaşma kısmını ise kırâat İmâmları oluşturmaktadır. Kırâat imamlarından bazıları tabiîn, bazıları ise tebe-i tabiîndendir. Ebû Amr b. Alâ' (ö. 154/771), Kisâî (ö. 189/805), Hamza (ö. 156/773) ve Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821) gibi bazı kırâat imâmları, kırâatte olduğu gibi lügat ve nahiv gibi ilimlerde de iyi bir bilgiye sahiptiler. Kırâat imâmları, kırâatlerini birçok kırâat içinden seçmiş ve kırâatleri râviler vesilesiyle sonraki kuşaklara ulaştırılmıştır.[111] Siirdî, eserinde kırâat imamları ve ravileri hakkında geniş bilgilere yer vermiştir. Ayrıca o, Şâtibî'nin onlar için eserinde

[107] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ**, Dâru'l-Kütibi'l-İlmiyye, Beytut 2006, c. 1, s. 316.
[108] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** s. 27.
[109] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, s. 12.
[110] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 34; Zerkeşî, **el-Burhân,** c. 1, s. 327; Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdulgafûr es-Sindî, **Safahât fî 'Ulûmi'l-Kırâat**, Mektebetü'l-İmdadiye, Mekke h. 1415., s. 39.
[111] Sindî, **Safahât,** s. 293.

kullandığı rumuzları da açıklamıştır.[112] Biz de bu çalışmamızda kırâat imâmları, râvileri ve rumuzları hakkında kısa bir şekilde bilgi vermeye çalışacağız. Bunu yaparken de Şâtibî ve İbnü'l-Cezerî'nin devam ettirdiği ve Siirdî'nin de uyduğu geleneksel kırâat imamları sıralamasını takip edeceğiz.

1. Nâfi‘ b. Ebî Nu‘aym (ö. 169/785)

Asıl adı Ebû Ruveym Nâfi‘ b. Abdirrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî'dir. En meşhur künyesi Ebû Ruveym'dir. Aslen İsfahanlı olan Nâfi'in simsiyah biri olduğu rivâyet edilir. Nâfi‘ kırâatte Medîne İmâmı olarak bilinir ve muttasıl kırâat senedi Ubey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]) yoluyla Resûlullah'a kadar ulaşır. Onun kırâat imamlarından biri olan Ebû Ca'fer'in (ö. 130/747-48) de aralarında bulunduğu yetmiş kadar tabiîden kırâat aldığı bildirilir. Nâfi‘, kırâatını İmâm Ebû Ca'fer, Ebû Davûd, Abdurrahmân b. Hürmüz el- A'rac (ö. 117/735), Şeybe b. Nisâh el-Kadî, Ebû Abdullah Müslim b. Cündeb el-Huzelî el-Kâss (ö. 106/724) ve Ebû Ravh Yezîd b. Rûmân'dan almıştır. Bunlar da kırâatlerini Ebû Hureyre, ibn Abbâs, Abdullah b. Ayyâş b. Ebi Rabia ve Ubeyy b. Ka'b'tan almışlardır. Bu sahabiler de kırâatlerini Hz. Peygamberden almışlardır.

Nâfi‘, Arap dili grameri ve kırâat vecihleri konusunda âlim biriydi. Hz. Peygamber'in mescidinde altmış yıla yakın halka namaz kıldırmış, İmâm Mâlik'ten (ö. 179/795) Muvatta dersleri almıştır. İmâm Mâlik ise kendisinden kırâat dersleri almıştır. Hocası Ebû Ca'fer'den sonra da Dâru'l-Hicre'de kırâat hocalığı görevinde bulunmuştur. Hicretin 129. yılında Medîne'de vefat etmiştir. Ölüm döşeğinde çocukları İmâm Nâfi'den kendilerine vasiyet etmesini isteyince İmâm Nâfi‘ "Allah'tan korkun, aranızdaki şeyleri düzeltin ve eğer inanıyorsanız Allah'a ve Rasülüne itaat edin."[113] âyetini okumuştur.[114] İmam Nafi'in kıraatteki remzi hemze "ا" harfidir. İmâm

[112] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 154/b, 330/b-335/a.
[113] Enfâl 8/1.
[114] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr Ale't-Tabakâti ve'l-A'sâr**, Tayyar Altıkulaç (thk.), İSAM yayınları, İstanbul 1995, c. 1, s. 241-247; Abdulfettâh Abdulğânî el-Kâdî, **el-Vâfî fî Şerhi'ş-Şâtibiyye**, Dâru's-Selâm, Kâhire 2009, s. 15; İbnü'l-Cezerî; **Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kırâati'l-'Aşr**, Cem'iyyetü'l-Muhafaza 'Ala'l-Kur'âni'l-Kerîm, Zarka 2010, s. 125; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, **et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'**, Dâru İbn Kesîr, Mekke 2013, s. 167-191; Ebû İshâk İbrahim b. Ahmed b. Suleyman el-Mariginî, **Delîlü'l-Hayrân 'ala Mevridi'z-Zem'ân**, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2005, s. 54; Emânî bint Muhammed 'Âşûr, **el-Usûlü'n-Neyyirât fi'l-Kırâat,** Dâru'l-Vatan, Fustat 2011, s. 79.

Nâfi‘in iki râvisi vardır. Bunlar Kâlûn ve Verş’tir. Şimdi bu iki râvi hakkında kısaca bilgi verelim.

a. Kâlûn (ö. 220/835)

Asıl adı Ebû Mûsâ Îsâ b. Mînâ’ b. Verdân el-Medenî olan Kâlûn, İmâm Nâfi‘in hem talebesi hem de üvey oğludur. Kâlûn Rumca bir kelime olup anlamı güzel demektir. Lakabının kendisine Kur’ân okumasının güzel olmasından dolayı hocası İmâm Nafi tarafından verildiği bildirilir. Bazı rivâyetlere göre Kâlûn, Hz. Ömer döneminde Rûm diyarından ganimetlerle beraber esir olarak Medîne’ye getirilmiş ve köle olarak satılmıştır. Daha sonra satın alınarak azad edilmiştir. Kâlûn’dan çok sayıda insan kırâat okumuştur. Onun tariklerinden en meşhur olanları ve kitaplarda nakledilenleri Ebû Neşît (ö.258/871) ve el-Hulvânî (ö.250/864) tarîkleridir. Kırâatte Kâlûn’un remzi bâ “ب” harfidir.[115]

b. Verş (ö. 197/812)

Asıl adı Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî olan Verş, aslen Kayrevanlı olup h.110 yılında Mısır’da dünyaya gelmiştir. Bazı rivâyetlere göre Verş aslen Afrikalıdır. Muhtemelen doğum yeri olan Yukarı Mısır bölgesindeki Kıft şehrine nisbetle Kıftî, Mısır’da doğmuş ve yaşamış olmasına nispetle de Mısrî nisbeleriyle anılmıştır. Onun künyeleri arasında Ebû Amr ve Ebü’l-Kâsım da yer almaktadır. Çabuk hareket ettiği için hocası Nâfi‘in onu güvercine benzeyen bir kuşun adıyla “vereşân” diye çağırdığı ve zamanla bu kelimenin “verş” biçimine dönüştüğü belirtilmektedir. Ayrıca yine hocasının, beyaz tenli olmasından dolayı kendisini verş (sütten yapılan bir yiyecek [peynir]) diye andığı da ileri sürülmüştür. O, bu ismi kendisine hocasının verdiğini söyleyerek bundan hoşlandığını ifade ederdi.[116] Verş’in

[115] Zehebî, **Ma‘rifetü’l Kurrâi’l-Kibâr**, c. 1, s. 326; Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef İbnü’l-Bâziş, **el-İknâ‘ fi’l-Kırâati’s-Seb‘**, Dâru’s-Sahâbe, Beyrût ts., s. 12; Tayyar Altıkulaç, “Kâlûn”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 44, s. 268-269.

[116] Altıkulaç, “Verş”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2013, c. 43, s. 63; Zehebî, **Ma‘rifetü’l Kurrâi’l-Kibâr,** c. 1, s. 323-326; Dânî, **Câmi‘ul-Beyân fi’l-Kırâati’s-Seb‘i’l-Meşhûra**, Dâru’l-Kütibi’l-İlmiyye, Beytut 2012, s. 47.

el-Ezrak (ö.240/854) ve el-İsfehânî (ö.296/908) adlı iki tariki vardır. Kırâatte Verş'in remzi cîm "ج" harfidir.

2. İbn Kesîr (ö. 120/738)

Asıl adı Ebû Ma'bed Abdullāh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî olan İbn Kesîr, 45 (665) veya 48 (668) yılında Mekke'de doğmuştur. O, tabiînden olup kırâatte Mekke imâmı olarak bilinir. Sahâbe neslinden Abdullah b. Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Enes b. Mâlik gibi isimlerle görüşen İbn Kesîr, bir müddet Irâk'ta ikamet ettikten sonra Mekke'ye dönmüştür. Bazı rivâyetlere göre İbn Kesîr, Kisrâ tarafından San'a'ya gönderilen Fars asıllılardan olup attarlık yapmaktaydı. Aslen Mekkeli ve Kureyş kabilesinden olduğu da rivâyet edilmektedir. Kırâatı, sahabî olan Abdullah b. Sâib el-Mahzûmî, Ebû Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Mekkî ve İbn Abbâs'ın azatlı kölesi Dirbâs'tan almıştır.[117] İbn Kesîr'in kıraatteki remzi dâl "د" harfi olup Bezzî ve Kunbül olmak üzere iki râvîsi vardır.

a. Bezzî (ö. 250/864)

Asıl adı Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî 'dir. Bezzî Mekke kurrâsındandır. Fars asıllı veya Hemedânlı olduğu bildirilen Bezzî, uzun bir süre Mescîd-i Harâm müezzinliğini yapmıştır. İkrime b. Süleymân ve diğer bazı âlimlerden kırâat dersleri alan Bezzî'nin Ebû Rabîa (ö.294/906) ve İbnü'l-Habbâb (ö.301/913) adında iki tane tarîki vardır. Onun kırâatteki remzi ise hâ "هـ" harfidir. [118]

b. Kunbül (ö. 291/904)

Asıl adı Ebû Ömer Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Mahzûmî el-Mekkî'dir. Kendisine Kunbül lakabının verilmesinin nedeni bir rivâyete göre kullandığı "kunbîl" adında bir ilaçtan dolayıdır. Bazıları ise onun "Kanâbile" adında bir kabileye mensup olmasından dolayı bu lakabın kendisine verildiğini belirtmektedir. Kunbül, Ebû Hasan el-Kavvâs ve el-Bezzî gibi âlimlerden kırâat

[117] İbnü'l-Cezerî, **Tahbîru't-Teysîr**, s. 126; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** c. 1, s. 197-204; Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, s. 47.
[118] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** c. 1, s. 365.

okumuştur. İbn Mucâhid gibi bazı âlimler de ondan kırât okumuşlardır. Kunbül'ün iki tariki vardır. Bunlar Kitâbü's-Seb'a müellifi İbn Mücâhid (ö.324/935) ve İbn Şenbûz (ö.328/939) tarîkleridir. Kunbül'ün remzi zây "ز" harfidir. [119]

3. Ebû Amr el-Basrî (ö. 154/771)

Asıl adı Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir. Doğum tarihi ile ilgili farklı görüşler olmakla beraber, Zehebî'nin (ö. 748/1348) de benimsediği Ebû Amr'ın İbn Abbâs'ın vefat ettiği yıl olan 68 yılında doğduğu görüşü daha çok kabul görmektedir. Ebû Amr Mekke'de doğmuştur. Doğum yerini Basra ve Kâzerûn olarak zikredenler de olmuştur. Onun adı üzerinde ihtilâf edilmiş ve kendisi için yirmi civarında isim ileri sürülmüştür. Ebû Amr olan künyesinin aslında onun ismi olduğu da bildirilmektedir. Zehebî, bu isimlerin tamamını zikrettikten sonra Zebbân adını tercih etmiştir. Ebû Amr, tabiînden olup şiir ve Kur'ân hakkında derin bir bilgiye sahipti. Kırâatı hicâz ve Basra âlimlerinden almıştır. O, Kırâatını Mekke'de Mücâhid, Said b. Cübeyr, Ata' b. Ebi Rabâh, İkrime b. Hâlid, Abdullah b. Kesîr, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhaysin ve Humeyd b. Kays el-A'rac'den almıştır. Medîne'de Ebû Ca'fer, Yezîd b. Rûmân ve Şeybe b. Nisâh, Basra'da ise Yahya b. Ya'mer, Nasr b. Âsım ve Hasan Basrî gibi âlimlerden kırâat almıştır.[120] Dûrî ve Sûsî adında iki râvisi bulunan Ebû Amr'ın kıraatteki remzi ḥâ "ح" harfidir.

a. Dûrî (ö. 248/862)

Asıl adı Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî'dir. Bağdât'ın doğu tarafındaki Dûr adlı bir mahalleye nispetle kendisine ed-Dûrî lakabı verilmiştir. Kendi zamanının kırâat imâmı ve kırâatı ilk defa cem ve telif eden kişi olarak bilinir. Kırâat ilmindeki senedinin âlî "عالي" olması ve ilminin geniş olmasından dolayı her taraftan insanların onun yanına geldiği bildirilmektedir. Uzun bir ömür yaşayan Dûrî, Nâfi' kırâatını İsmaîl b. Ca'fer el-Medenî'den, Ebû Amr'ın kırâatını Yahya b. Mubârek el-Yezîdî'den, Hamza kırâatını Süleym b. Îsâ'dan, Kisâî'nin

[119] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** c. 1, s. 452-453.
[120] Altıkulaç, "Ebû Amr", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, c. 10, s. 94-97; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** c. 1, s. 223-228; Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, s. 51; İbnü'l-Cezerî, **Tahbîru't-Teysîr**, s. 126-127; Dânî, **et-Teysîr**, s. 181-182.

kırâatını ise bizzat kendisinden almıştır. O, Âsım'ın râvîsi Ebû Bekir Şu'be b. Ayyeş'tan da kırâat alanında istifade etmiştir. Hicri 246 yılının şevvâl ayında vefat eden Dûrî'nin Ebü'z-Za'râ (ö.280/893) ve İbn Farah (ö.303/915) adlı iki tarîki vardır. Dûrî'nin Kırâatte remzi ṭâ "ط" harfidir. [121]

b. Sûsî (ö. 261/874)

Asıl adı Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî'dir. Sûsî, Yahya el-Yezîdî'nin yanında kırâat okumuştur. Kûfe'de Abdullah b. Numeyr ve Esbât b. Muhammed, Mekke'de ise Sufyân b. Uyeyne gibi âlimlerden istifade etmiştir. Sûsî, doksan küsur yaşında hicri 261 yılında vefat etmiştir. İbn Cerîr (ö.316/928) ve İbn Cumhûr (ö.300/912) olmak üzere iki tariki vardır. Sûsî'nin kıraatteki remzi yâ "ى" harfidir.[122]

4. İbn Âmir eş-Şâmî (ö. 118/736)

Asıl adı Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî'dir. Kırâatte Şâm İmâmı olarak bilinen ve Yahsub kabilesine mensub olmasından dolayı Yahsubî diye de anılan İbn Âmir için birçok künye zikredilir. Onun en meşhur künyesi ise Ebû İmrân'dır. İbn Âmir'in talebesi Hâlid b. Yezîd'in bizzat kendisinden rivâyet ettiğine göre İbn Âmir, hicretin 8. yılında dünyaya gelmiştir. Dokuz yaşında Şâm şehrine gittiği ve ömrünün sonuna kadar orada kaldığı da bildirilir. Kırâat ilmini Muâz ve Ebü'd-Derdâ' gibi bazı sahabeden aldığı rivâyet edilmekle birlikte asıl hocası Muâviye'nin (ö. 60/680) hilafeti yıllarında Dimaşk'ta Kur'ân dersleri veren ve bizzat Hz. Osmân'dan Kur'ân öğrenen Muğîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî'dir. Kırâat ilmindeki senedi Muğîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî, Hz. Osmân ve Hz. Peygamber şeklindedir. İbn Âmir 10 Muharrem 118'de (736) Dimaşk'ta vefat etmiştir.[123] Hişâm ve İbn Zekvân adında iki tane râvisi bulunan İbn Âmir'in kıraatteki remzi kâf "ك" harfidir.

[121] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** c. 1, s. 386-390; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, c. 1, s. 230; Altıkulaç, "Dûrî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1994, c. 10, s. 5-6.
[122] İbnü'l Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, c. 1, s. 332-333; İbnü'l Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 107-110.
[123] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, c. 1, s. 380; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** c. 1, s. 186-196.

a. Hişâm (ö. 245/859)

Asıl adı Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî'dir. 153 yılında muhtemelen Dimaşk'ta dünyaya geldi. Kendi döneminde Dimaşk şehrinin müftüsü, muhaddîsi, hâtibi ve kurrâsı olarak bilinen Hişâm, Mâlik b. Enes, Müslim b. Hâlid gibi birçok âlimden istifade etmiştir. O, kırâatı İbn Âmir'in meşhur talebesi Yahya b. Hâris ez-Zimâri'nin yetiştirdiği Irâk b. Hâlid ve Eyyüb b. Temîm'den öğrenmiştir. Buhârî, Ebû Davûd, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Hâtim er-Râzî gibi âlimler ondan hâdis rivâyet etmişlerdir. Hişâm, 30 Muharrem 245 tarihinde Dimaşk'ta vefat etmiştir. Hişâm'ın Hulvânî (ö.250/864) ve Dâcûnî (ö.324/935) adlı iki tarîki vardır. Onun kırâatteki remzi ise lâm "ل" harfidir.[124]

b. İbn Zekvân (ö. 242/857)

Asıl adı Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Şâmî'dir. 173 yılında Şâm'da dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. O, Eyyûb b. Temîm ve diğer bazı âlimlerden kırâat öğrenmiştir. İbn Zekvân, Hocası Eyyûb b. Temîm vefat ettikten sonra Dimaşk kırâat şeyhi olarak onun yerine geçmiştir. İbn Zekvân'ın Kırâat konusunda İbn Âmir'in diğer ravisi Hişâm'dan daha iyi olmasına rağmen Hişam'ın ondan ilim konusunda daha üstün olduğu rivâyet edilmektedir. Hatta kendi döneminde Irâk, Hicâz, Şâm ve Horâsân bölgelerinde kırâat konusunda ondan daha üstün kimsenin bulunmadığı da rivâyet edilmektedir. İbn Zekvân 242 yılında vefat etmiştir. İbn Zekvân'ın el-Ahfeş (ö.292/904) ve es-Sûrî (ö.307/919) olmak üzere iki tarîki vardır. Onun kırâatteki remzi mîm "م" harfidir[125]

5. Âsım b. Ebî'n-Necûd (ö. 127/ 745)

Asıl adı Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî'dir. Âsım'ın Kûfe'de doğduğu ve a'mâ olduğu bildirilir. O, tabiînden olup kırâatte Kûfe âlimlerinden biridir. Hz. Ali kırâatını, Hz. Osmân'ın Kûfe'ye gönderdiği resmî mushafa göre Kur'ân öğretmekle görevlendirilen Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'den (ö. 73/692

[124] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** c. 1, s. 396-402; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, c. 1, s. 308-310.
[125] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, c. 1, s. 363; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** c. 1, s. 402-405.

[?]) öğrenmiştir. İbn Mesûd kırâatını da Zir b. Hubeyş'ten (ö. 82/701) almıştır. Âsım, Hz. Ali kırâatını Hafs b. Süleymân'a, İbn Mesûd kırâatını ise Ebû Bekir b. Ayyâş'a öğretmiştir. Hocası Ebû Abdurrahmân es-Sülemî vefat ettikten sonra Âsım onun yerine geçmiş ve ondan birçok kişi kırâat öğrenmiştir. Kırâatının günümüze kadar ulaşmasını sağlayanlar meşhur iki râvîsi Hafs ve Şu'be'dir. Günümüz Müslümanlarının çoğunun okuduğu kırâat Âsım kırâatıdır. Bunun nedeni de kırâat isnâdınının sağlam olmasının yanı sıra, kırâatının kolay olmasıdır. Nitekim diğer kırâatlerde mevcut olan telaffuzu zor bazı kurallar Âsım kırâatında ya hiç yoktur ya da çok azdır. Âsım, 127 (745) yılının sonlarında Kûfe'de vefat etmiştir. Şâm'da vefat ettiği ve vefatının 120, 128 veya 129 yıllarında olduğu da ileri sürülmüştür.[126] İmâm Âsım'ın iki râvisi vardır. Bunlar Şu'be ve Hafs'dır. Onun kıraatteki remzi ise nûn "ن" harfidir.

a. Şu'be (ö. 193/809)

Asıl adı Ebû Bekr Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî olan Şu'be, 95 yılında dünyaya gelmiştir. İsmi hakkında ihtilaf olmakla beraber sahih görüşe göre onun ismi Şu'be'dir. Üç yıl boyunca bir çocuğun hocasından Kur'ân öğrenmesi gibi Şu'be de İmâm Âsım'dan Kur'ân öğrenmiştir. Onun İmâm Âsım'dan başka kimseden Kur'ân öğrenmediği bildirilmektedir. Şu'be, Âsım'ın yanında üç defa Kur'ân'ı hatmetmiştir. Yahya el-Uleymî, Ebû Yûsuf el-A'şa, Abdülhamîd b. Sâlih el-Bürcümî gibi âlimler ondan Kur'ân öğrenmişlerdir. O, vefatına yedi yıl kala Kur'ân okutmayı bırakmıştır. Vefat edeceği sırada kız kardeşinin yanı başında ağladığını gören Şu'be, kendisine "Niçin ağlıyorsun? Şu gördüğün zaviye içinde on sekiz bin hatim okudum" dediği rivâyet edilir. Yaklaşık bir asır yaşayan ve sünnete bağlılığıyla bilinen Şu'be, 293 yılında vefat etmiştir. Onun kırâatteki remzi ṣâd "ص" harfidir. Şu'be'nin Kitâbü'l-Ḫarâc müellifi Yahya b. Âdem (ö. 203/818) ve Yahya el-Uleymî (ö. 243) olmak üzere iki tarîki vardır. [127]

[126] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 204-210; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 315.
[127] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 295; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 280-287.

b. Hafs (ö. 180/796)

Asıl adı Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugīre el-Esedî'dir. Âsım'ın talebesi ve üvey oğlu olan Hafs, 90 yılında dünyaya gelmiştir. O, kırâat ilmini kendisiyle aynı evde yaşadığı imâm Âsım'ın bizzat kendisinden öğrenmiş ve Kur'ân'ı onun yanında defalarca hatmetmiştir. Hafs'ın ezber konusunda Şu'be'den daha iyi olduğu ve yıllarca Kur'ân okuttuğu bildirilir. Onun hâdîs ilminde tenkîd edilmesine karşın Kırâat ilmindeki güvenirliği hakkında hiçbir şüphe yoktur. Zehebî (ö. 748/1348) onun kırâatteki bu güvenirliğini kırâatı bizzat Âsım'dan öğrenmesine bağlamaktadır. Günümüzde basılan mushafların çoğu Hafs rivâyetine göre basılmaktadır. Müslümanların çoğunluğu da Kur'ân'ı Hafs rivâyetine göre okumaktadır. Hafs, hicrî 180 yılında vefat etmiştir. Onun kırâatteki remzi ayn "ع" harfi olup Ubeyd b. es-Sabbâh (ö. 235 h.) ve Amr b. es-Sabbâh (ö. 221 h.) adında iki tarîki vardır.[128]

6. Hamza b. Habîb el-Kufî (ö. 156/773)

Asıl adı Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî'dir. İmâm Hamza, hicrî 80 yılında dünyaya gelmiştir. O, Kûfe şehri ile Hulvân arasında yağ ticaretiyle uğraştığı için ez-Zeyyât lakabıyla anılmıştır. Rivâyetlere göre Hamza, Kûfe'den Hulvân'a yağ götürür, oradan da Kûfe'ye peynir ve ceviz getirirdi. Yaşça sahabeye yetişmiş ve onları görmüş olma ihtimali olmasına rağmen o, kırâat alanında onlardan doğrudan istifade etmemiştir. Kur'ân ve hadis hâfızı, farâiz ve Arap grameri alanında geniş bir bilgiye sahip olan Hamza, kırâat ilmini Humrân b. A'yen, Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebi Leyla, A'meş, Ebû İshak es-Sebîî, Talha b. Musarrif ve Ca'fer es-Sâdık gibi âlimlerden almıştır. Onun, Kur'ân'ın tamamını İbn Ebi Leyla'ya dört defa okuduğu bildirilmektedir. Kırâat imâmlarından Kisâî, Süleym b. Îsâ ve diğer bazı âlimler kendisinden ilim konusunda istifade etmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin imâm Hamza'ya; "Kırâat ve faraiz ilimlerinde bizden öndesin bu iki ilimde seninle tartışmaya giremeyiz" dediği rivâyet edilir.[129] Hamza b. Habîb, talebelerinden ücret almadığı ve hediye kabul etmediği gibi Kur'ân dersi verdiği evden su içmeyi

[128] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 287-290; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 229-230.

[129] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 38; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, s. 68; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 166.

dahi hoş görmezdi. Hamza Kırâatı ile ilgili bazı eleştiriler olmuşsa da bu eleştirilerin Hamza'nın kendi okuyuşuna değil de ondan nakletmeye çalışan ve ifrât boyutuna varan bazı râvilerin kırâatına olduğu kanaati yüksektir. 156 (773) yılında Hulvân'da vefat edip burada defnedilen Hamza'nın 154 (771) veya 158 (775) yılında vefat ettiği de kaydedilmektedir.[130] İmâm Hamza'nın Halef ve Hallâd adında iki râvisi olup kıraatteki remzi fâ "ف" harfidir.

a. Halef (ö. 229/844)

Hamza'nın birinci râvisi olan Halef, aynı zamanda on kırâat imâmından biridir. Onunla ilgili bilgi onuncu imâm bölümünde verilecektir. Hamza'nın ravisi olarak Halef'in remzi ḍâd "ض" harfidir. Onun İdris el-Haddâd adında bir tarîki vardır.

b. Hallâd (ö. 220/835)

Asıl adı Ebû Îsâ Hallâd b. Hâlid eş-Şeybânî olan Hallâd, kırâat ilmini Hamza'nın talebesi Süleym b. İsâ'dan öğrenmiştir. O, Hamza'nın bizzat kendisinden kırâat okumamasına rağmen onun kıratında meşhur olup kırâat literatürüne Hamza'nın ikinci râvisi olarak geçmiştir. Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî ve diğer bazı âlimler ondan kırâat rivâyet etmişlerdir. Hallâd, 220 yılında vefat etmiştir. Kırâtta remzi ḳâf "ق" harfidir. Tarîki ise İbn Şâzân'dır.[131]

7. Kisaî el-Kûfî (ö. 189/805)

Asıl adı Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî'dir. 120 yılı civarında doğan Kisâî, kendi döneminin kırâat ve Nahiv imâmı olarak kabul edilir. O, Hamza ez-Zeyyât'ın vefatından sonra onun yerine geçmiştir. Hamza ez-Zeyyât, Muhammed b. Ebî Leylâ, Ca'fer b. Muhammed ve A'meş gibi âlimlerden Kur'ân dinleyen Kisâî, güzel bir şekilde Kur'ân okumayı ise Hamza ez-Zeyyât'ın yanında öğrenmiştir. Rivâyetlere göre o, Hamza'nın yanında dört defa Kur'ân'ı hatmetmiştir. Daha sonra Basra'ya gidip Hâlîl b. Ahmed'ten (ö. 175/791) Arapça dersleri alan

[130] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 236-238; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 250-266.
[131] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 422-423; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 248.

Kisâî'nin kendisinden de Ebû Ömer ed-Dûrî, Ebû'l-Hâris el-Leys ve Nusayr b. Yûsuf gibi birçok âlim kırâat alanında istifade etmiştir. Bazı rivâyetlere göre Kisaî, Dimaşk şehrine geldiği esnada Abdullah b. Zekvân ondan kırâat dersi almıştır. İmâm Şafiî'nin de Kisaî hakkında "Kim nahiv ilminde zirveye ulaşmak istiyorsa Kisâî'ye yakın olsun" dediği nakledilir. Kisâî, Rey'e bağlı Renbeveyh (Eranbûye) köyünde 189' da (805) vefat etmiştir. Kisâî'nin kıraatteki remzi râ "ر" harfi olup Ebû'l-Hâris ve Dûrî adında iki râvisi vardır. [132]

a. Ebü'l- Hâris (ö. 240/854)

Asıl adı Ebü'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî'dir. Kırâat ilmini Kisâî'den alan Ebü'l-Hâris, aynı zamanda onun önde gelen talebelerinden biridir. Ebü'l-Hâris, Hamza b. Kâsım el-Ahvel ve Ebû Muhammed el-Yezîdî'den de kırâat dersleri almıştır. Seleme b. Âsım, Muhammed b. Yahya el-Kisâî gibi bazı âlimler de kendisinden kırâat dersi almışlardır. Ebü'l-Hâris, 240 yılında vefat etmiştir. Muhammed b. Yahya (ö.288/900) ve Seleme b. Âsım (ö.270/883) Ebü'l- Haris'in kıraatteki tarîkleridir. Onun kırâatte remzi ise sîn "س" harfidir. [133]

b. Hafs ed-Dûrî (ö. 248/862)

Asıl adı Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî'dir. Hafs ed-Dûrî, aynı zamanda Ebû Amr'ın birinci râvisidir. Orada kendisinden bahsedildiği için burada ayrıca ondan bahsedilmeyecektir. Onun, Kisâî kırâatında iki râvisi vardır. Bunlar Ca'fer en-Nüsaybî ve ed-Darîr'dir. Dûrî'nin kırâatteki remzi tâ "ت" harfidir.

8. Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48)

Asıl adı Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî'dir. Ebû Ca'fer'in asıl ismi Yezîd'dir. Onun isminin Cündeb b. Fîrûz veya Fîrûz olduğu da bildirilmektedir. Ebû Ca'fer meşhur on kırâat imâmından biri olup tabiîndendir. O,

[132] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 296-305; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 474-478.
[133] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 33; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s.424.

doksan küsur sene yaşamış ve bu uzun ömrünün tamamını Kur'ân eğitimine adamıştır. Ebû Ca'fer, Kur'ân eğitimini azatlısı olduğu Abdullah b. Ayyâş ile Abdullah b. Abbâs ve Ebû Hureyre'den almış, aynı zamanda bunlardan rivâyetlerde de bulunmuştur. Bunlar da Ubey b. Ka'b'tan eğitim almışlardır. Bazı rivâyetlerde Ebû Ca'fer'in Zeyd b. Sâbit'ten de Kur'ân eğitimi aldığı bildirilmektedir. İmâm Nâfi', Ebû Amr, Süleymân b. Müslim b. Cemmâz, İsâ b. Verdân ve Abdurrahmân b. Zeyd gibi âlimler Ebû Ca'fer'den Kur'ân eğitimi almışlardır.

Ebû Ca'fer, İbn Ömer'in de aralarında bulunduğu cemaate namaz kıldırmıştır. Onun, küçük yaşlarda iken Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme'ye götürüldüğü ve Ümmü Seleme'nin başını okşayıp onun için bereket temennisinde bulunduğu da rivâyet edilir. Vefat tarihi için 127, 128, 129, 130 ve 132 tarihleri öne sürülen[134] Ebû Ca'fer'in, İbn Verdân ve İbn Cemmâz adında iki tane râvisi vardır. Onun kıraatteki remzi Dürre tarikinde elif "أ" harfi, Tayyibe tarikinde ise sâ "ث" harfidir.

a. İbn Verdân (ö. 160/777?)

Asıl adı Ebü'l-Hâris Îsâ b. Verdân el-Medenî olan İbn Verdân, Ebû Ca'fer ve Şeybe b. Nisâh'tan kırâat eğitimi almıştır. Kendisinden de İsmaîl b. Ca'fer, İsâ b. Mînâ ve Muhammed b. Ömer el-Vakidî gibi âlimler istifade etmişlerdir. Kaynaklarda İbn Verdân'ın İmâm Nâfi'den önce vefat ettiği ve vefat tarihinin 160 yılı civarı olduğu da bildirilmektedir. Fazl b. Şâzân (ö.290/902) ve Hibetüllah b. Ca'fer (ö.350/961), İbn Verdân kırâatının iki tarîkidir. İbn Verdân'ın remzi Dürre tarikinde bâ "ب" harfi, Tayyibe tarikinde ise hâ "خ" harfidir. [135]

b. İbn Cemmâz (ö. 170/786'dan sonra)

Asıl adı Ebü'r-Rebî' Süleymân b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî'dir. İbn Cemmâz, Ebû Ca'fer el-Karî, Şeybe b. Nisâh ve kırâat-ı seb'a imâmlarından Nâfi' b. Abdurrahmân'dan kırâat okumuştur. Hangi tarihte vefat ettiği kesin olarak bilinmeyen

[134] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 333-334; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 172-178.
[135] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 147; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 543.

ibn Cemmâz'ın ölümüyle ilgili olarak Zehebî, "Herhalde Nâfi'den önce veya onunla aynı tarihte" (169/785) ifadesini kullanırken İbnü'l-Cezerî 170'ten (786) sonra vefat ettiğini belirtmiştir. İbn Cemmâz'ın el-Hâşimî (ö.219/834) ve ed-Dûrî (ö.246/860) adında iki tarîki vardır. Onun kırâatteki remzi Dürre tarikinde cîm "ج" harfi, Tayyibe tarikinde ise zâl "ذ" harfidir. [136]

9. Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821)

Asıl adı Ebû Muhammed Ya'kūb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî'dir. O, kendi döneminin Basra kırâat imâmlarından biri olup kırâat imamlarından Ebû Amr'ın vefatından sonra onun yerine geçmiştir. Ya'kûb el-Hadramî kırâat, Kur'ân ilimleri ve nahiv konusunda derin bir bilgiye sahipti. O, Sellâm b. Süleyman, Ebî'l-Eşheb Utaridî, Mehdî b. Meymûn ve Şihâb b. Şürnüfe gibi âlimlerden kırâat ilmi okumuştur. Bunlardan Sellâm b. Süleymân'ın yanında bir buçuk yıl eğitim gördüğü ve muhtemelen en çok ondan istifade ettiği nakledilir. Ya'kûb, imâm Hamza'nın kırâatını kendisinden dinlemiş ve İmâm Ebû Amr'ın bizzat kendisinden kırâat okumuştur. Bunun uzak bir görüş olmadığı çünkü Ebû Amr vefat ettiğinde Ya'kûb'un otuz yedi yaşında olduğu rivâyet edilmektedir. Ravh b. Abdülmümin, Muhammed b. Mütevekkil Ruveys, Ebû Ömer ed-Dûrî ve Ebû Hâtim es-Sicistânî gibi birçok âlim kırâat alanında Ya'kûb'tan istifade etmiştir. Ruveys ve Ravh adında iki râvisi bulunan imâm Ya'kûb, 205 yılında seksen sekiz yaşında vefat etmiştir.[137] Onun kıraatteki remzi Dürre tarikinde hâ "ح" harfi, Tayyibe tarikinde ise zâ "ظ" harfidir.

a. Ruveys (ö. 238/852)

Asıl adı Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü'lüî el-Basrî'dir. Kırâat ilmini bizzat imâm Ya'kûb'dan almıştır. O, hocasının yanında Kur'ân'ı defalarca hatmetmiş ve ondan övgüler almıştır. Ruveys, öğrencinin durumuna göre hemzeleri tahkîk veya teshîl ile okuturdu. Muhammed b. Hârûn et-Temmâr, Ebû Abdillah ez-Zübeyrî ve diğer bazı âlimler kırâat konusunda kendisinden istifade

[136] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 293; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 285.
[137] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 336-338; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 328-332.

etmişlerdir. Ruveys, 238 yılında Basra'da vefat etmiştir. Ruveys'in remzi Dürre tarikinde tâ "ط" harfi, Tayyibe tarikinde ise gayn "غ" harfi olup et-Temmâr (ö.310/922) adında bir tarîki bulunmaktadır. [138]

b. Ravh (ö. 233/847-48 [?])

Asıl adı Ebü'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min b. Abde (Kurre) el-Basrî'dir. Ravh, Ya'kûb el-Hadramî'den kırâat ilmi almış olup onun önde gelen talebelerinden biridir. O, Ebû Amr b. Alâ'nın talebeleri Ahmed b. Mûsâ, Muâz b. Muâz ve Ubeydullah b. Muâz'dan bazı okuyuşları rivâyet etmiştir. Buhârî'nin Sahihinde kendisinden rivâyetlere yer verilen Ravh, hâdîs iminde de tanınmış biridir. Onun vefat tarihiyle ilgili olarak 233, 234 ve 235 tarihleri verilmektedir. İbn Vehb (ö.270/883) ve ez-Zübeyrî (ö.300/912) adında iki tarîki vardır. Ravh'ın remzi Dürre tarikinde yâ "ي" harfi, Tayyibe tarikinde ise şîn "ش" harfidir.[139]

10. Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 229/844)

Asıl adı Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr'dır. Halef, on kırâat imâmından biri ve aynı zamanda Hamza ez-Zeyyet'ın birinci râvisidir. 150 yılında dünyaya gelen Halef, daha on yaşında iken Kur'ân ezberlemiş, on üç yaşında ilim tahsiline başlamış, on dokuz yaşında da hocası Süleym'den kırâat öğrenmeye başlamıştır. Âsım Kırâatını Ebû Yûsuf el-A'şâ'dan, Nâfi' kırâatını Ebû İshak el-Museyyebî'den almıştır. Kendisinden de Ebû'l-Hasan el-Hulvânî, İdrîs b. Abdulkerîm el-Haddâd ve diğer bazı âlimler istifade etmiştir. Kırâat ilmi yanında hadis ilmine de önem veren Halef, Mâlik b. Enes, Ebû Avane el-Vâsıtî, Hammâd b. Zeyd, Süleym b. İsâ, Şerîk b. Abdullah en-Nehâî gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Müslim, Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis âlimleri kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuşlardır. Onun, 229 yılında Bağdat'ta Cehmiyye'den saklandığı bir dönemde vefat ettiği rivâyet edilmektedir. İshâk ve İdrîs adında iki râvisi bulunan Halef'in remzi Dürre tarikinde fâ "ف" harfi, Tayyibe tarikinde ise onun için

[138] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 206; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 428.
[139] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 429; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 259.

remz kullanılmamış bunun yerine onun remzi Halef "خلف" kelimesi ile ifade edilmiştir.[140]

a. İshâk (ö. 286/899)

Asıl adı Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Osmân el-Verrâk el-Mervezî'dir. Hayatıyla ilgili kaynaklarda az bilgi bulunmaktadır. O, kırâat ilmini Halef el-Bezzâr'dan ve Velîd b. Müslim'den almıştır. İshâk'ın kırâat-ı seb'a imâmlarından Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'a kâtiplik yaptığı ve muhtemelen onun kitaplarını istinsâh ettiği için Verrâk lakabıyla meşhur olduğu ve "Verrâku Halef" diye anıldığı bildirilmektedir. İbn Ebî Ömer (352/963) adında bir tarîki bulunan İshak'ın kırâatte remzi Dürre tarikinde dâd "ض" harfidir. [141]

b. İdrîs (ö. 292/905)

Asıl adı Ebü'l-Hasan İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî'dir. Halef el-Bezzâr'dan kırâat ilmini alan Ebü'l-Hasan İdrîs, Bağdat'ta Kur'ân hocalığı yapmıştır. O, Âsım b. Ali ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden hadis rivâyetinde bulunmuştur. Ebû Bekir b. Mucâhid ve İbn Şenbûz gibi bazı âlimler de kendisinden kırâat ilmi konusunda istifade etmişlerdir. Ebü'l-Hasan İdrîs, 292 yılının Kurban Bayramı gününde doksan üç yaşında vefat etmiştir. İdrîs'in Şattî (ö.370/980) ve İbn Bûyen (ö.344/955) adında iki tarîki vardır. Onun kırâatteki remzi Dürre tarikinde kâf "ق" harfidir.[142]

---

[140] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 419-422; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 246-247.

[141] Altıkulaç, "Verrâk", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2013, c. 43, s. 61; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 141.

[142] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye,** c. 1, s. 140; Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, c. 1, s. 499-500.

1.2. MOLLA HALİL'DEN ÖNCEKİ DÖNEMLERDE KIRÂAT İLMİNİN EĞİTİM-ÖĞRETİM SÜRECİ

1.2.1. İlk Dönem

İslâm dininin ilk emrinin "Oku!"[143] olması, Hz. Peygamberden birçok tarik ile rivayet edilen[144] "Bu Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun"[145] şeklindeki hadis, İslâm'ın daha ilk döneminde Kur'ân okuma ve kırâatlere verilen önemi gözler önüne sermektedir. Kur'ân eğitim faaliyetleri, İslâm'ın ilk yıllarında, önceleri Mekke'de Dâru'l-Erkam'da; hicretten sonra ise Medine'de Mahrame b. Nevfel'in evinde ve Suffe'de devam etmiştir. Zamanla Kur'ân eğitimi kurumsallaşmış ve İslâm eğitim tarihinde Kur'ân kırâatı "Dâru'l-Kurrâ" adıyla bilinen müesseselerde devam etmiştir.[146] Buna bağlı olarak Kur'ân ve kırâatlerin ilk mualliminin aynı zamanda kırâat farklılıklarının ilk mercii olan Hz. Peygamber olduğu rahatlıkla söylenebilir. Onun yanı sıra dört halife ve Ubey b. Ka'b, İbn Mesûd, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Mûsâ el-Aş'arî gibi sahabenin önde gelenleri de Kur'ân kırâatıyla temayüz etmiş ve kırâatlerin yaygınlaşıp sistemleşmesinde büyük rol oynamışlardır.[147] Kırâat ilminin teşekkülüne etki eden ve farklı kırâatlerin yayılmasına neden olan olgulardan biri de Hz. Osman'ın çoğalttığı mushaflarla birlikte her beldeye bir Kur'ân öğreticisini de göndermiş olmasıdır.[148] Söz konusu Kur'ân öğreticileri gittikleri yerlerde insanlara bizzat Hz. Peygamberden veya sahabenin önde gelen isimlerinden öğrendikleri şekilde Kur'ân öğretmişlerdir. Ayrıca İbn Âmir, İbn Kesîr ve Âsım gibi bazı kırâat imamları tabiinden olup söz konusu sahabeden Kur'ân öğrenen bazı isimlerden bizzat Kur'ân öğrenenler arasında yer almaktadır.[149] Bu durumun da kırâatlerin sistemleşmesinin ilk adımları arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Başta Medîne olmak üzere çoğaltılan mushafların gönderildiği yerlerden Mekke, Basra, Kûfe ve Şâm kırâat ilmiyle ön plana çıkmıştır. Medîneli iki büyük kırâat

---

[143] Alak 97/1.
[144] Taberî, **Câmiʿu'l-Beyân**, c. 1, s. 68.
[145] Buhari, **Fedailu'l Kur'an**, 5, 27; Müslim, **Salatü'l-Müsafirin**, 270; Ebu Davud, **Vitir**, 22, Tirmizi, **Kıraat**, 11; Malik b. Enes, **Kur'an**, 5.
[146] Nebi Bozkurt, "Dâru'l-Kurrâ", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1993, c. 8: s. 543.
[147] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr,** c. 1, s. 39.
[148] Zürkânî, **Menâhilü'l-ʿİrfân**, c. 1, s. 413.
[149] Zehebî, **Ma'rifetü'l Kurrâi'l-Kibâr**, s. 51.

imamından Nâfi‘ ve Ebû Cafer için "المدنيان", Mekke kırâat imamı İbn Kesîr için "المكي", Kûfe kırâat imamları Âsım, Hamza ve Kisâî için "الكوفيون", Basra kırâat imamları Ebû Amr ve Yakûb için "البصريان" ve Şâm kırâat imamı İbn Âmir için "الشامي" nisbelerinin kullanılması kırâat ilminin bu beldelerde geliştiğinin en büyük göstergesidir.

1.2.2. Telif Dönemi

Tabiîn döneminde kırâatlerin sistematik bir yapıya doğru yol aldığını belirtmiştik. Yukarıda tabiînden olduğunu söylediğimiz kırâat imâmları ve onlardan sonra gelen kırâat âlimleri sayesinde kırâat ilmi belirli bir düzene girmiş ve daha sonra bazı âlimler tarafından bu ilim yazıya geçirilmiştir. Diğer İslâmî ilimlerin çoğunda olduğu gibi kırâat ilmi de ilk başlarda şifahî olarak nakledilmiş ancak daha sonraki dönemlerde yazıyla zapt altına alınabilmiştir.

Kırâat ilmini ilk olarak kimin yazıya geçirdiği yani bu alanda kimin ilk olarak eser yazdığı ihtilaf konusudur. İbnü'l-Cezerî bu konuda ilk eser yazan kişinin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) olduğunu öne sürmektedir. Ona göre Ebû Ubeyd eserinde yirmi beş imama yer vermiştir. Ebû Ubeyd'ten sonra Ahmed b. Cübeyr (ö. 258/871), bulundukları beldelere nispetle beş imamın yer aldığı bir eser kaleme almıştır. Ondan sonra Kâdî İsmail (ö. 282/895) içinde yirmi imamın kırâatı olan bir eser kaleme almıştır. Daha sonra Taberî (ö. 310/923) içinde yirmi küsur kırâat imamının yer aldığı bir eser kaleme almıştır. Taberî'yi aralarında Ebû Cafer'in de bulunduğu bazı imamların yer aldığı bir eser kaleme alan Dâcûnî (ö. 324/935) takip etmektedir.[150] İbnü'l-Cezerî'nin aktardığı bu bilgilere karşın kimileri ise kırâat ilminde ilk eser yazan kişinin Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]), bazı âlimlere göre ise Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) olduğunu öne sürmüştür. [151] İbn Mücâhid (ö. 324/936) ise, kırâatleri yedi olarak tasnif eden kişidir. Aynı zamanda bu alanda ilk eser yazan kişilerden biri olduğu da bilinmektedir.[152] İbn Mücâhid'in bu tasnifi günümüze kadar gelmiş ve seb‘a olarak meşhur olmuştur. Daha sonraki dönemlerde kaleme alınan

[150] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 34.
[151] Zerkeşî, **el-Burhân,** c. 1, s. 327; Sindî, **Safahât**, s. 39.
[152] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 34; Fadlî, **el-Kırâatü'l-Kur'âniye**, s. 39-45.

birçok kırâat eseri bu tasnife uyarak yazılmıştır. Konumuz olan Molla Halil de kırâat eserini bu tasnife göre kaleme almış ve sadece yedi kırâatı ele almıştır.

1.2.3. Osmanlı Dönemi

Kırâat ilmi Mekke, Medîne, Kûfe Basra ve Şâm bölgelerinde sistemleşip yaygınlaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde kırâat ilmi kırâat âlimleri vesilesiyle Mısır ve Endülüs gibi çeşitli bölgelere yayılmıştır. Osmanlı'da ise kırâat ilminin bazı kırâat âlimlerinin saltanat merkezine davet edilmesiyle geç dönemde yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Saltanat merkezlerine getirilen bu âlimler kırâat ilminin Osmanlı'da tanınmasına ve yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamışlardır. Kırâat ilminin ilk olarak kim tarafından Osmanlı merkezlerine getirildiği ise tam olarak bilinmemektedir. Yalnız İbnü'l-Cezerî, Şâm'da iken Rûm diyarından yanına gelip kırâat ilmi alan *Mü'min b. Ali b. Muhammed b. Ecmaîn b. Muhammed er-Rûmî el-Felekâbâdî el-Hatîb*'den (ö. 799/1396) bahsetmektedir. İbnü'l-Cezerî, onun Rûm diyarının şeyhi, hatibi, fazıl, muhakkık, din ve hayır ehli biri olduğunu nakleder. Daha sonra İbnü'l-Cezerî, Rûmî'nin 783 yılında Şâm'a gelerek yanında Teysîr, Şâtibiyye ve Manzûmesini, Ebân el-'Attâr rivâyetine dair "Tezkâr" adlı kasidesini okuyup kendisinden icâzet aldığını ve onun Rûm diyarına tekrar geri döndüğünü ifade eder. İbnü'l-Cezerî, Rûmî'nin Yıldırım Bâyezid (ö. 805/1403) tarafından Bursa'ya hatib olarak (Hüdâvendigâr Câmii hatibliğine) tayin edildiğini de bildirir. Daha sonra 798 yılında Rûm diyarına gittiğinde onunla karşılaştığını ve kendisine ikramda kusur etmediğini belirten İbnü'l-Cezerî, Rûmî'nin 799 yılında vefat edip Bursa'ya getirildiği ve kendisinin orada hazır bulunup cenaze namazını kıldırdığını kaydeder. İbnü'l-Cezerî, Ebû Saîd b. Beyâz (el-Burûcî) başta olmak üzere birçok kişinin Rûmî'den yedi ve on kırâat okuduğunun da altını çizer.[153]

İbnü'l-Cezerî'in aktardığı bu bilgilere dayanarak Osmanlı hakimiyetinde bulunan Anadolu'ya kırâat ilmini ilk getirenin Abdülmümin er-Rûmî olduğunu söylemek mümkündür. Kırâat ilminin Anadolu'da gelişimi ise İbnü'l-Cezerî'nin 798 yılında Yıldırım Bâyezid'in daveti üzerine Bursa'ya gelip "Bursa Ulu Câmii Yıldırım

[153] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, c. 2, s. 324-325; İbnü'l-Cezerî, **Câmi'u Esânidi İbni'l-Cezerî**, Ahmed Hamûd Humeyyid Ruveysî (thk), Müessesetü'dduhâ, Beyrût 2015, s. 119.

Bâyezid Dâru'l-kurrâsı"nda görevlendirilmesiyle gerçekleşmiştir.[154] İbnü'l-Cezerî söz konusu yerde eğitim faaliyetleri yürütmüş ve başta Bâyezid'in çocukları olmak üzere birçok kişiye ilim öğretmiştir.[155] Timur'un (ö. 807/1405) 804 yılında Bâyezid'i yenip esir aldıktan sonra birçok ileri gelen gibi İbnü'l-Cezerî'yi de alıp götürmesine[156] kadar Anadolu'da yedi yıl kalan İbnü'l-Cezerî, birçok kişiye kırâat eğitimi vermiş ve bunlar daha sonra kırâat ilminin Anadolu'da yayılmasına vesile olmuşlardır.

Osmanlı Padişahlarının, âlimleri merkezi yerlere davet etmesi daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve zamanla bir gelenek haline gelmiştir. O âlimlerden biri de Mısır'da kırâat ilmiyle meşhur olan Ahmed el-Meyserî'dir (ö. 1006/1597). Meyserî, Kânûnî'nin (ö. 974/1566) isteği üzerine sadrazam Sokullu Mehmet Paşa (ö. 987/1579) tarafından İstanbul'a getirilerek Eyüp Sultan Camii imamı olarak tayin edilmiştir. Vefatına kadar İstanbul'da ikamet eden Meyserî, insanlara Teysîr Tarikiyle kırâat öğretmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir.[157] Daha sonra Meyserî'nin okuttuğu teysîr tariki İstanbul'da yaygın olmasından dolayı İstanbul Tariki diye anılmıştır. Söz konusu tarik, öncüsü Yûsuf Efendizade (ö. 1167/1753) olan ve azimet cihetinin tercih edildiği "İtilâf Mesleği, öncüsü Kastamonulu Ahmed es-Sûfî Efendi (ö. 1172/1758) olan ve tarikin ruhsat yönünün tercih edildiği "Sûfî Mesleği" olmak üzere iki mesleğe ayrılmış ve bu meslekler zamanla şöhret bulmuştur.[158]

Meyserî'den sonra İstanbul'a davet edilen kırâat âlimlerinden biri de Ali b. Süleymân el-Mansûrî'dir (ö. 1134/1722). Mezzâhî (ö. 1075/1664), Şebrâmellisî (ö. 1087/ 1676) ve Bakarî (ö. 1111/1699) gibi alimlerden kırâat ilmini tüm yönleriyle okuyan Mansûrî,[159] Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın daveti üzerine 1677 yılında İstanbul'a gelmiştir. [160] Mansûrî, yetiştirdiği Hasan b. Ahmed ve Hacı Hüseyin

[154] Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**. İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 22-23.
[155] İbnü'l-Cezerî, **Câmi'u Esânîd**, s. 122; Baltacı, **Osmanlı Medreseleri**, s. 23; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1999, c. 20, s. 552.
[156] İsmail Aka, "Timur" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2012, c. 41. s. 175.
[157] Muhammed Emin b. Abdullah, **'Umdetü'l-Hallân fî Îzâhi Zübdeti'l-'İrfân**, Âsitâne Yayınları, İstanbul ts., s. 115; İsmail Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati**, İFAV Yayınları, İstanbul 2011, 249.
[158] Mustafa Atilla Akdemir, **Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları**, İFAV Yayınları, İstanbul 2015, s. 119-120.
[159] Ali b. Süleymân el-Mansûrî, **İcâzetnâme**, Muhammed b. Suûd Üniversitesi Kütüphane, no: yok, vr. 3/b.
[160] Mansûrî, **İcâzetnâme**, vr. 3/a.

Erzurûmî gibi âlimler vasıtasıyla Anadoluda Mısır tariki olarak bilinen Şâtibiyye ve Dürre tariklerinin yaygınlık kazanmasına öncülük etmiştir.[161] Daha sonra söz konusu Mısır tariki, Şeyh Muhammed Nâimî Efendi'nin (ö. 1169/1755) azimet cihetine dayanarak tercih ettiği vecihleri derlediği el-Mutkin adlı esere binaen "Mutkin" Mesleği, Şeyh Atâullah en-Necîb b. Hüsyin Efendi'nin (ö. 1209/1794) ruhsat yönünü benimseyerek kaleme aldığı Mürşidü't-Talebe adlı eserde geçen kuralların uygulandığı "Şeyh Atâullah Mesleği" olmak üzere iki mesleğe ayrılmış ve bu şekilde meşhur olmuştur.[162]

Cumhuriyet döneminden sonra 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Medreselerin kapatılmasıyla Osmanlı'da kırâat eğitim kurumları olan Dâru'l-Kurrâlar da kapatılmış ve kırâat eğitimi Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Kur'ân Kurslarına tevdi edilmiştir.[163] Bunun sonucu olarak Kırâat ilmi Türkiye'de neredeyse kaybolmaya yüz tutmuş ve artık bazı kişisel gayretler sayesinde bir nebze ayakta kalabilmeyi başarmıştır.

Daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı rehberliğinde 1968 yılında Mehmed Rüşdü Aşıkkutlu (ö. 1980) ve 1974 yılında Abdurrahman Gürses (1909-1999) öncülüğünde kıraat ilmi resmî olarak yeniden tahsil edilmeye başlanmıştır. 1976 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İstanbul Haseki Eğitim Merkezi açılmış ve kırâat ilmi eğitimi de bu merkez tarafından resmi olarak yürütülmeye başlanmıştır. Söz konusu merkezde Mehmed Rüşdü Aşıkkutlu Mısır tarikini, Abdurrahman Gürses de İstanbul tarikini öğretmeye gayret göstermiştir.[164]

Osmanlı son dönem âlimlerinden ve tezimizin de konusu olan Molla Halil Siirdî'nin Osmanlı dönemindeki kırâat ilmiyle ilgili herhangi bir bağlantısına rastlanılmamıştır. Onun kırâat ilmini nerede ve kimden aldığına dair herhangi bir bilgi veya bulguya sahip değiliz.[165] Bu konuda vardığımız kanı ise onun kırâat ilmini şu

[161] Akdemir, **Kırâat İlmi**, s. 120.
[162] Akdemir, **Kırâat İlmi**, s. 119-120.
[163] Bozkurt, "Dâru'l-Kurrâ", c. 8, s. 545.
[164] Naci Demirci, "Abdurrahman Gürses" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 1 ek, s. 493-494.
[165] Tâhir, "**Molla Halîl Siirdî**", s. 377.

anki Irak sınırları içinde bulunan Kubbehan medresesinde tahsil etmeye devam etmiş olabileceği yönündedir.

1.3. MOLLA HALÎL VE KIRÂAT İLMİ

Molla Halil Siirdî, daha küçük yaşta hocası Hüseyin el-Karasuvî'den tecvid eğitimi almıştır.[166] Siirdî'nin daha sonra herhangi bir yerde kırâat ilmi eğitimi alıp almadığı hususunda ise net bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Siirdî'nin İmâdiye'de kırâat ilmi almış olma olasılığı çok yüksektir. Onun, gerek tecvid ve kırâat ilmiyle ilgili yazdığı eserlerden gerekse diğer ilim dallarında yazdığı eserlerde kırâat ilmine birçok yerde yer vermesinden ve en ince detayına kadar ele almasından onun kırâat ilmiyle yakından ilgili bir ilim adamı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Siirdî, kırâat alanında "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı hacimli bir eser kaleme almıştır. O, söz konusu eserde resm-i mushaf, tecvîd ve kırâat konularını detaylı bir şekilde ele almıştır. Aynı zamanda kendisinin yazdığı "Basîratü'l-Kulûb" tefsirinde ve "el-Kâmûs" adlı nahiv kitabında birçok yerde kırâatlere değinmiş ve gerektiği yerlerde detaylara girmiştir. Siirdî'nin kaleme aldığı nahiv eserini kırâat ilmindeki gibi rumuzlarla yazmayı planlaması onun kıraâat ilmiyle çok yakından ilgilendiğini açık bir şekilde göstermektedir. O, el-Kâmûs adlı eserin başında genellikle kırâat âlimlerinin kullandığı rumuzlardan bahsetmiş ve kitabında bu şekilde bazı rumuzları kullanacağını söylemiştir. Ancak ne ilginçtir ki nahiv kitabında bu rumuzlara yer vermemiştir. Siirdî'nin dil bilgisine dair yazdığı el-Kâmûs adlı eserinde kullanmak üzere tasarladığı rumuzlar şu şekildedir: "ج" Molla Camî, "عح" 'Usâm Haşiyesi, "عش" 'Usâm Şerhi, "عحش" 'Usam Hâşiye ve Şerhi, "غ" Abdulgafûr, "ص" el-Habîsî, "ر" Radiy, "ف" İbn Mâlik Elfiyesi, "م" el-Mufassal, "س" Sadullah el-Unmuzec, "ب" Muğni'l-Lebîb, "مو" el-Kâmûs[167]

[166] Tâhir, "**Molla Halîl Siirdî**", s. 377.
[167] Siirdî, **el-Kâmûsü's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî**, Mektebetü Diyarbekir, Diyarbakır 2012, c. 1 s. 16.

Siirdî, kırâat ilmiyle ilgili yazdığı eser dışındaki eserlerinin bazı yerlerinde ara sıra kırâat ilmine has bazı terim ve isimlerle ilgili bilgiler de vermiştir. Örneğin Acem kelimeler üzerine tahlillerinden birinde İmam Nafi'in Kâlûn Ravisinin ismini örnek olarak vermektedir. Burada Kâlûn'un kelime anlamının Rum dilinde güzel demek olduğunu, imam Nafi'in de Kâlûn'un kırâatının güzel olmasından dolayı ona bu lakabı taktığını ifade etmektedir. Yine aynı şekilde nahivcilerin pek de kullanmadığı bir üslup kullanmış ve bir Peygamber ismi olan "عُزَيْرٌ" kelimesi ile ilgili olarak kırâat imamlarından Ya'kûb ve Âsım'ın bu kelimeyi Arapça kabul edip münsarıf, diğer kırâat âlimlerinin ise gayr-i munsarıf olarak okuduklarını bildirmiştir.[168] Tecvid ve kıraatlerle ilgili yazdığı eserlerin yanı sıra diğer alanlarda yazdığı eserlerinin birçok yerinde bu ve benzeri birçok konu hakkında detaylara girmesi ve konuyu kırâat açısından derinlemesine ele alması, Siirdî'nin kırâat alanında yetkin bir bilgiye sahip olduğunun göstergeleri arasında yer almaktadır.

Kırâat ilmiyle ilgili neredeyse hiçbir kitabın okutulmadığı, hiçbir eserin kaleme alınmadığı doğu medreselerinde yetişen Molla Halil, yetiştiği bu medreselerde söz konusu alanda hacimli ve kapsayıcı eser yazan ilk âlimdir diyebiliriz. Zira doğu medreselerinde onun yazdığı eser gibi hem tecvîd hem de resm-i mushaf ve yedi kırâatı ele alan başka bir eser bilinmemektedir. Bu da onu alanda farklı kılmaktadır. Ayrıca onun eserlerini kaleme alış şeklinden onun gayesinin sadece bu ilmi öğrenmek olmadığı anlaşılmaktadır. Zira o, eserini medreselerde ders kitabı olabilecek bir nitelikte yazmıştır. Ne var ki onun yazdığı söz konusu eser medreselerde ders kitabı olarak okutulmamıştır. Bunun nedeni de kanaatimizce doğu medreselerinde kırâat ilminin rağbet görmemesinin yanı sıra eserinin tahkik edilip çoğaltılmaması ve ilim camiasının istifade edebileceği bir şekilde yaygınlaştırılmamasıdır. İnanıyoruz ki, onun söz konusu el yazması eseri tahkik edilmiş ve kolayca ulaşılabilecek bir şekilde çoğaltılmış olsaydı doğu medreseleri kırâat alanında bugün bu kadar geri kalmışlık yaşamış olmayacaktı. Zira onun yakın tarihte tıpkı basımı yapılan "Nehcü'l-Enâm" adlı eseri kısa sürede medreselerde yerini almış ve birçok medresede ders kitabı olarak okutulmuştur. Temennimiz en kısa zamanda Siirdî'nin hem tecvîd hem de kırâat kitabının tahkikli neşrinin yapılması ve ilim camiasına kazandırılmasıdır.

[168] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1 s. 84, 85.

1.3.1. Siirdî'nin Kırâatleri Ele Alma Metodu

Tecvîd ve kırâat geleneğinde yazılan eserlerin yazılış şekillerinde farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre kimileri eserlerini nesir şeklinde kaleme alırken kimileri de eserlerini manzum bir şekilde kaleme almıştır. Manzum olarak kaleme alınan eserlerde kimileri "rumûz" kullanırken kimileri kullanmamıştır. Siirdî'nin kırâatleri ele alma metodunu daha iyi anlayabilmemiz için kırâat ilminde eser yazma yöntemleriyle ilgili kısa bilgi vermemiz uygun olacaktır kanaatindeyiz. Buna göre Tacvîd ilmine dair yazılan ilk eser Ebû Müzâhim el-Hâkānî'ye (ö. 325/937) ait "el-Ḳaṣîdetü'r-Râʾiyye" adlı eserdir. [169] Bu eser manzum olup elli bir beyitten oluşmaktadır. Hâkânî'nin bu eserine bir şerh yazan Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), kırâat ilmine dair yazdığı eserlerinin çoğunu nesir şeklinde kaleme almıştır. Daha sonraki dönemlerde kırâat ilminde önemli bir yere sahip olan Şatibî (ö. 590/1194), Ebû Amr ed-Dânî'nin "et-Teysîr fi'l-Kırââti's-Sebʿ" adlı eserini baz alarak, kırâate dair yazmış olduğu "Ḥırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî" adlı eserini manzum olarak kaleme almıştır. Ayrıca Şatibî bu eserinde kırâat âlimlerini belirtmek için harflerden oluşan bazı rumuzlar kullanmıştır. Şatibî, resm-i mushafa dair yazdığı "'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid" adlı eserini de manzum bir şekilde kaleme almıştır. Bu eser, Siirdî'nin resm-i mushaf konusunu ele alırken yararlandığı başlıca eserdir. Daha sonra İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Şatibî'nin metodunu takip etmiş ve "el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye" adlı eserini manzum bir şekilde yazmıştır. İbnü'l-Cezerî "en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr" adlı eserini ise Şatibî gibi hem manzum hem de harflerden oluşan bazı rumuzlar kullanarak kaleme almıştır.[170]

Siirdî, kırâat ilmiyle ilgili eserini manzûm yazarak, Ebû Müzâhim el-Hâkānî, Şatibî ve İbnü'l-Cezerî'nin metotlarını takip ederek tecvîd, resm-i mushaf ve kırâate dair manzum eser yazma silsilesine katılmıştır, diyebiliriz. Zira o, daha önce de anlattığımız gibi manzûm olarak kaleme aldığı eserinde tecvîd, resm-i mushaf ve kırâatlere yer vermiştir. Ayrıca tecvîd ilmine dair Kürtçe manzûm müstakil bir eser de yazmıştır. Fakat Siirdî, bu manzûm eserlerinde Şâtibî ve İbnü'l-Cezerî'nin aksine kırâat âlimleri için rumuzlar kullanmamıştır. Bunun yerine o, kıraatlerle ilgili manzum

[169] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 197.
[170] İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, c. 2. S. 321.

eser geleneğinde daha zor olan açık isimler kullanmıştır. Zira rumuzlar manzum eser yazımını kolaylaştırmaktadır. Siirdî, manzum olmayan eserlerinin çok az yerinde kırâat imamlarını belirtmek için rumuz kullanmıştır.[171] Ayrıca o, İbn Mücâhid, Şâtibî ve diğer birçok kırâat alimi gibi eserinde sadece yedi kırâate yer vermiştir.

Siirdî, kıraatlerle ilgili yazdığı eserinde kırâatleri üç ana başlık altında incelemiştir. Bu başlıklardan biri kitabının başında ilk olarak ele aldığı tecvid ilmidir. O, tecvîd ilmiyle ilgili genel bilgiler olan mahreçler, sıfatlar vs. konulara eserinin başlarında yer vermiştir. İkinci başlık ise resm-i mushaftır. Eserinin ikinci bölümünde resm-i mushafa yer veren Siirdî, konuyla ilgili geniş bilgilere yer vermiştir. Üçüncü başlık ise "Ferşü'l-Hurûf" olarak bilinen ve Kur'ân kelimelerinin farklı okuyuş şekillerinin incelendiği bölümdür. Bu bölümde Siirdî, Kur'ân'ı baştan sona ele almış ve hangi kelimenin kimler tarafından nasıl okunduğu, bu okuyuş şekillerinin illetleri ve anlama etkileri üzerinde detaylı bir şekilde durmuştur.

Siirdî, kırâat ilmine dair yazdığı manzumesinde ve onun yine bizzat o manzumeye kendisinin yazdığı şerhinde kırâatleri ele alırken kendine has bir metot izlemiştir. Kendi metodunu eserinde yine kendisi izah etmiştir. Buna göre Siirdî, birçok kırâat âlimi ve müfessirin yaptığı gibi kırâatlerde Hafs rivâyetini ana eksene koymuş, diğer kırâatleri ise Hafs rivâyetine uyan veya uymayan şeklinde bir tasnife tabi tutmuş ve Hafs rivâyetine muhalif olan diğer farklı okuyuşları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Siirdî eserinde, İbn Mücâhid, Ebû Amr ed-Dânî ve İmam Şatibî'nin metodunu izleyerek sadece yedi kırâate yer vermiştir. Bu kırâatler Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî kırâatleridir. Bunların dışında kalan diğer kırâatlere değinmemiştir. Şimdi Siirdî'nin kırâatleri ele alma metoduna bakalım:

Siirdî'nin kırâatleri ele alma metodu

a. Farklı okunabilen kelimenin sadece bir okuyuş şeklini verip bu okuyuşun zıddı olan diğer okuyuş şekillerinin belirtilmemesi. Örneğin o, Mâide sûresi sekizinci âyetinde geçen "شَنَآنُ" kelimesinin nûn "ن" harfinin fethasıyla okunduğunu ilgili beyitte

[171] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 2, s. 635.

vurgulamakta, ama Bunun diğer okuyuşlarını beyitte belirtmemektedir. Diğer okuyuş şekillerini şerh kısmında genişçe açıklamaktadır.[172]

b. Te'nis, tezkir vs. zıddı olan okuyuş şekillerinin sadece birini belirtip diğer okuyuş şeklinin onun zıddı olduğunun anlaşılması. Örneğin Al-i İmran sûresi on ikinci âyetinde geçen "سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ" kelimelerinin "ت" harfiyle muhatab sıyga olarak okunduğunu ilgili beyitte belirtmekte ve diğer okuyuşa değinmemektedir.[173] Fakat diğer okuyuşun muhatab sıyganın zıddı olan gaip sıyga olduğu bilinmektedir. O zaman diğer bazı âlimler bu kelimeleri yâ "ي" harfiyle gaip sıyga olarak okumuşlardır. Bu okuyuş şekilleri yine şerh kısmında detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Siirdî, kuralın bu şekilde olduğunu vurguladıktan sonra zihin karışıklığına neden olmaması için genellikle zıddı olan kelimelerin çoğunluğunûn açık bir şekilde zıddı ile birlikte belirtildiğini ifade etmektedir.[174]

c. Beyitlerde genellikle Hafs rivâyeti zikredilir, bazen de nazmın elverdiği ölçüde önce kelimede Hafs dışında bulunan farklı bir kırâat zikredilir ve Hafs kırâatı ondan sonra belirtilir. Bazen de kime ait olduğu belirtilmeksizin bir kelimedeki iki farklı okuyuş da beyitte verilir. Böyle bir durumda ilk önce verilen okuyuş şekli Hafs'a aittir. Bu kaideye şu beyit örnek verilebilir:

لَايُقْبَلُ الأُولَى بِيَاءٍ وَتَاءْ فِي الْفَهْمِ وَاعَدْنَا وَعَدْنَا سَوَاءْ

Görüldüğü gibi burada iki farklı kelime olan "وَاعَدْنَا وَعَدْنَا" kelimeleri zikredilmiş, birincisi "وَاعَدْنَا" Hafs okuyuşu, ikincisi ise diğer kırâat âlimlerine ait "وَعَدْنَا" şeklindeki farklı okuyuştur.[175]

d. Siirdî, manzûmesinde Hafs dışında kırâat alimi ismini ne açıkça ne de remzen zikretmemektedir. O, bunun nedenini de bütün gayretini farklı kelimelerin tarik ve okuyuş şekillerine sarf etmesi ile açıklamaktadır.

e. Siirdî, kırâatleri ele alırken beyitlerde bazı kaidelerin harflerini bilinen şekliyle vermeye çalışmaktadır. O, bazen beytin durumu el vermediği için, o harflerin

[172] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 211/b.
[173] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 196/b.
[174] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 3/a.
[175] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 3/a.

cümlelerini bilinenin dışındaki bir şekilde vermek zorunda kalmıştır. Örneğin izhâr-ı kamerî harfleri "إِنْغِ حَجَّكَ وَخَفْ عَقِيمَهُ" cümlelerinde verilen harflerdir. Bu harfler bu cümlelerle bilinir. Fakat Siirdî, bu cümleleri beytin vezninin el vermemesinden dolayı "حَجَّكَ إِنْغِ وَ عَقِيمَهُ خَفْ" şeklinde vermeyi uygun görmüştür.[176]

Siirdî, belirlediği bu metod ve yöntemini kırâatleri ele alırken uygulamıştır. Fatiha sûresinden Nas sûresine kadar bütün sûrelerde geçen ve farklı okunabilen kelimeleri tek tek ele alan Siirdî, bu kelimelerin kimler tarafından nasıl okunduğunu belirtmiştir. Ayrıca çoğu yerde kelimenin niçin bu şekilde okunduğunu, anlama nasıl bir etki ettiğini ve varsa sarf ve nahiv ya da resm-i mushaf konusunda farklı bir okuyuş veya yazılış şeklini açıklamaya çalışmıştır. Siirdî, bu özelliğiyle kıraatlerle ilgili eser yazan birçok kırâat aliminden farklı bir konuma sahiptir. O kırâat, sarf, nahiv, belagat, resm-i mushaf ve benzeri ilimlerdeki engin bilgisi sayesinde kırâat ilmini diğer ilimlerle adeta harmanlamıştır. Aslında ayrı birer konu olan ve genellikle ayrı ve müstakil eserlerde ele alınan bu ilimler, Siirdî tarafından mükemmel bir şekilde bir arada ele alınmış ve bu harmanlama neticesinde ilim dünyasına faydalı bir eser bırakmıştır.

1.3.2. Siirdî'nin Kırâatleri Ele Alırken Yararlandığı veya Atıf Yaptığı Başlıca Kaynaklar

Siirdî, adeti olduğu üzere kaleme aldığı eserlerinin birçoğunda isimlerini zikrederek bazı eserlerden nakillerde bulunmuştur. Aynı şekilde onun çoğu eserini diğer bazı eserlerden esinlenerek veya onları baz alarak yazdığı da bilinen bir gerçektir. Örneğin dil bilgisine dair "el-Kifâyetü'l-Kübrâ" adlı eserini İbnü'l-Hâcib'in "el-Kâfiye" adlı eserini baz alarak kaleme alması gibi. Siirdî'nin bu adetini kırâat ilmiyle ilgili eser kaleme alırken de devam ettirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira o, tecvîd, resm-i mushaf ve kırâat ilmine dair yazdığı "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi''Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserinin önsözünde bunu açıkça dile getirmiştir. Eserin başında Siirdî, bu eser yazılmadan önce, çoğu içeriğinin İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) tecvide dair yazmış olduğu "el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye",

[176] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 68/b.

Şatibî'nin (ö. 590/1194) resm-i mushafa dair yazmış olduğu "el-Akîle" ve yine Şatbî'nin yedi kırâate dair yazmış olduğu "Hirzü'l-Emanî" adlı esere benzeyen bir ürcuze yazdığını ve daha sonra bu ürcuzeye şerh yazma gereği duyduğunu ifade eder.[177] Siirdî kırâat eserini bu üç eseri baz alarak yazmıştır. Yalnız o hem bu üç eserin içeriğini tek eserde toplama hem de bunlardaki eksik ve kısa konuları detaylandırma gayreti içerisinde olmuştur. Siirdî'nin bu hedefini gerçekleştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira kırâat literatüründe onun tecvid, kırâat ve resm-i mushaf ilimlerini bir arada ele alarak yazdığı bu eserinin bir benzerini bulmak gerçekten de zordur. Genelde bu üç ilim ya ayrı ya da Şatibî ve İbnü'l-Cezerî'nin yaptığı gibi tecvid ve kırâat bir kitapta resm-i mushaf ise ayrı bir kitapta ele alınmıştır.

Söz konusu üç eser dışında Siirdî, diğer bazı kaynakları bizzat eserin veya müellifinin adıyla zikretmiştir.[178] Şimdi bunlardan birkaçını geçtiği yerlerle birlikte ele almaya çalışalım: Siirdî, gayr-ı münsarıf isimlerin sebeplerini ele alırken orada bir şiiri örnek olarak gösterir ve bu şiirin Ebû Ali el Farisî'nin (ö. 377/987) "el-Hucca" adlı eserinde de zikredildiğini dile getirir.[179] Tam adı "el-Hücce li'l-kurrâʾi's-sebʿa" olan Ebû Ali el-Fârisî'ye ait bu eser, Kur'ân'ın başından sonuna kadar kırâatlerin illet ve delillerini incelemektedir. Eser ilk olarak Bedrüddin Kahvecî ve Beşîr Cüveycâtî tarafından tahkik edilmiştir. Tahkik edilen bu eser Beyrûtta 1993 yılında Dâru'l-Me'mûn tarafından 7 cilt olarak basılmıştır.[180]

Siirdî, "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserinin birçok yerinde, İbn Hacer el-Heytemî'ye (ö. 974/1567) ait, el-Minehu'l-Fikriyye fî Şehi'l-Hemziyye,[181] adlı eserine atıfta bulunmaktadır.[182] Yine aynı eserde, Sehâvî'nin (ö. 643/1245) "Cemalü'l-Kurrâ ve Kemali'l-İkrâ'" adlı eseri

[177] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 1/a.
[178] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 2, s. 572, 732.
[179] Ebû Ali el-Farisî, **el-Hucca li'l-Kırâati's-Seb'**, Dâru'l-Me'mûn, Beyrût 1993, c. 7, s. 349; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1 s. 86,
[180] Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1993, c. 10, s. 88-89.
[181] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, **El-Minehu'l-Fikriyye fî Şehi'l-Hemziyye el-Müsemmâ "Efdalü'l-Kirâ li Kurrâi Ümmi'l-Kurâ**', Dâru'l-Minhâc, Cidde 2005.
[182] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 21/a, 22/b.

ile Çarperdî'nin (746/1346) İbnü'l-Hâcib'in "eş-Şâfiye" adlı eserine yazdığı şerhinden[183] de alıntılar yapmaktadır.

Siirdî, kırâat ilminde kaynak eser olarak kabul edilen Ebû Amr ed-Dânî'nin "et-Teysîr" ile Şatibî'nin "Hizrü'l-Emânî" adlı eserlerine değinmiş ve birçok konuda detaylı bilgi için bu eserlere başvurulması tavsiyesinde bulunmuştur. Siirdî, resm-i mushaf ilminde kaynak eserlerden kabul edilen Dânî'nin "el-Mukni'" ile Şatibî'nin "el-Akîle" adlı eserlerinden birçok yerde nakilde bulunmuştur.[184]

Siirdî, vakf ve ibtida bahsinde konunun karmaşık ve belli bir kaideye tabi olmadığını dile getirmekte ve bu konuda yazılan en önemli eserlerden birinin "Nizâmu'l-Edâ' fi Keyfiyeti'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'" adlı eser olduğunu kaydetmektedir. Kaynaklara baktığımızda eserin İbnu't-Tahhân'a (ö. 560/1165'ten sonra) ait olduğu ve "Niẓâmü'l-edâʾ fi'l-vaḳf ve'l-ibtidâʾ" adı altında Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından 1406/1985 yılında Riyad'ta basıldığını görmekteyiz. Eser, kısa olup bir mukaddime ve beş ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar Vakfın Kısımları, Tam Vakf, Kâfî Vakf, Hasen Vakf ve Kabîh vakf başlıklarıdır.[185]

Siirdî, Hz. Osman mushaflarında "ẓâ" "ظ" harfiyle yazılan kelimeler konusunda iki alimin eserine yer vermiş ve onlardan alıntı yapmıştır. Bunlardan ilki Kur'ân'da "ẓâ" harfi ile yazılan kelimeleri üç beyitte veciz bir şekilde toplayan ve bunları yazdığı bir eserde şerh eden Süleyman b. Ebi'l-Kâsım es-Serkûsî'dir (ö. 496/1102). Serkûsî, bu konuda "Ma vakaa fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi mine'z-Zâ'" adlı bir eser yazmış ve onu şerh etmiştir. Bu eser, iki defa tahkik edilip basılmıştır. Bu baskıların ilki Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından küçük bir risale şeklinde gerçekleştirilmiş ve "Ma vakaa fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi mine'z-Zâ'" adıyla Mektebetü Dîniyye Yayınevi tarafından 2000 yılında basılmıştır.[186] Diğer baskı ise Dr. Hâtım

[183] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 21/a, 36/b, 41/a.
[184] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 76/b, 132/b.
[185] Ebü'l-Asbağ (Ebû Humeyd) Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî es-Sümâtî İbnü't-Tahhân, **Niẓâmü'l-Edâʾ fi'l-Vaḳf ve'l-İbtidâʾ**, Ali Hüseyin el-Bevvâb (thk), Mektebetu'l-Maârif, Riyâd 1985; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 21/a, 92/b.
[186] Süleyman b. Ebi'l-Kâsım es-Serkûsî, Ali Hüseyin el-Bevvâb (thk), **Ma Vakaa fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi mine'z-Zâ'**, Mektebetu Sekâfeti'd-Diniyye, Beyrût 2000.

Sâlih ed-Dâmin tarafından gerçekleşmiş ve Dâru'l-Beşâir tarafından "Zââtü'l-Kur'ân" adıyla 2003 yılında basılmıştır.

Molla Halil'in alıntı yaptığı diğer âlim ise Harîrî'dir. (ö.516/1122). Harîrî "Makâmât" adlı eserinin "Makâmetü'l-Halebiyye*"* bölümünde "ẓâ" ile yazılan kelimeleri ihtiva eden yirmi beyitlik bir kısım yazmıştır.[187] Molla Halil, Harîrî'nin Makâmât'ındaki bu yirmi beyitlik bölümü kırâate dair yazmış olduğu eserinin şerh bölümüne almıştır. Bunun dışında Siirdî, eserlerinin birçok yerinde hem kırâat âlimleri hem de onların eserlerine ismen veya dılaylı olarak zikretmiş veya işaret etmiştir. Siirdî'nin kırâat ilminin ana kaynaklarından atıf ve alıntı yapması onun kırâat ve kırâat kaynaklarına ne kadar hâkim olduğunun en büyük göstergelerindendir diyebiliriz.

1.3.3. Siirdî'nin Kırâatlerin Tevâtürü Hakkındaki Görüşleri

Kırâatlerin tevâtürü meselesi kökü eskilere dayanan ve karmaşık bir meseledir. Bu mesele çerçevesinde kırâatlerin mütevâtir olup olmadığı, şâyet mütevâtir ise hangi kırâatlerin mütevâtir olduğu ve tevâtürün mahiyeti gibi konular eskiden beri hep tartışılagelmiştir. Biz burada kırâatlerin tevâtürü meselesinde detaya girmeden konumuzla alakalı kısaca bilgi vermeye çalışacağız. Şunu belirtmekte fayda vardır ki, on kırâat olarak bilinen kırâatlerin mütevâtir olduğu hakkında neredeyse âlimler arasında ittifak vardır.[188] Asıl hararetli tartışmalar ise daha çok kırâatlerin hangi yönünün mütevâtir olduğu hususundadır. Bu tevâtür, kırâatlerin bütün okuyuş, kaide ve kurallarında mıdır? Yoksa sadece bazı kurallarda mıdır? Bunu kısaca açıklamaya çalışacağız. Daha sonra Siirdî'nin konuyla ilgili benimsediği görüşü aktarmaya gayret göstereceğiz.

Tevâtür sözlükte, araya zaman girmesine rağmen sürekli devam etmek ve art arda gelmek gibi anlamlara gelir.[189] Kırâat literatüründe mütevâtir kırâat; mütevâtir bir senetle rivâyet edilen, takdiren de olsa Hz. Osman mushaflarının bir veçhine muvafık olan ve Arap diline uyan kıraatlerdir.[190] Tanımdaki "Mütevâtir" kavramının karşılığı

[187] Ebû Muhammed Kāsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî, **Makâmâtü'l-Harîrî**, Matbaatü'l-Maârif, Beyrût 1873, 504.
[188] Zürkânî, **Menâhilü'l-ʿİrfân,** c. 1, s. 441.
[189] İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, c. 5, s. 275.
[190] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukrîîn**, s. 18.

hususunda ihtilaf vardır. İbnü'l-Cezerî, buradaki tevatürden maksadın sayı belirtmeksizin bir gurubun diğer bir guruba nakletmesi olduğunu söyler. Ona göre günümüzde bu şartları taşıyan ve mütevâtir olarak kabul görmesi gereken, bilinen on kırâattır.[191] Ebû Şâme (ö. 665/1267) gibi bazı âlimler ise kırâatlerde tevâtür aramamaktadır. Onlar, tevâtür yerine "istifâze"[192] (yaygın ve meşhur) sıfatına sahip sahih ahad kıraatleri de mütevâtir derecesinde görmekte ve kabul etmektedir.[193] Fakat İbnü'l-Cezerî, Ebû Şâme'nin bu görüşüne karşı çıkmış ve on kırâatın mütevâtir olduğunu söylemiştir.[194] Sonuç olarak Şafiî âlimlerin çoğunluğu ile diğer bazı âlimler hariç, Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Kisâî, Hamza, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'e nisbet edilen bu on kırâat mütevâtir olarak kabul görmüş ve âlimlerin cumhuru bu kırâatler dışında kalan kırâatlerin Şâz kırâatler olarak kabul edildiği görüşünü benimsemiştir.[195]

Kırâatlerin hangi yönünün mütevâtir olduğu meselesine gelince; İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), kırâatlerde tevâtürün "مَلِكِ"-"مَالِكِ" gibi sadece ferşî farklılıklar dediğimiz kelimelerin farklı okuyuş şekillerinde olabileceğini, med, imâle vs. usûl bölümünde ise tevâtürün söz konusu olamayacağını iddia eder.[196] Hem Tâcüddîn es-Sübkî (ö. 771/1370)[197] hem de İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Hâcib'in bu görüşüne karşı çıkar ve kırâatlerin her yönüyle mütevâtir olduğu görüşünü savunur.[198] Diğer yandan Ebû Şâme (ö. 665/1267), yedi kırâat imamının ittifak ettiği okuyuşların mütevâtir, ihtilaf ettiklerinin ise şâz kabul edilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.[199] Onun bu

[191] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukrîîn**, s. 18.
[192] İstifâze veya Müstefîz genel olarak; "senedinde bulunan râvi sayısı baştan sona her tabakada üçten aşağı düşmeyen, fakat mütevâtir derecesine de ulaşmayan hadis" anlamına gelir.
[193] Ebü'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî Ebû Şâme, **el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ ʿUlûmin Teteʿalleku bi'l-Kitâbi'l-ʿAzîz**, Teyar Altıkulaç (thk.), Dâru Sâdır, Beyrût 1975, s. 145, 171.
[194] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukrîîn**, s. 81.
[195] Ebû'l-Kâsım Muhibbüddîn en-Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003, c. 1, s. 127-128; Sindî, **Safahât**, s. 68, 71; Muhammed Tâhir b. Abdulkadir el-Kürdî, **Tarîhu'l-Kur'ân**, Matba'atü'l-Feth, Cidde 1946, s. 114.
[196] Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî, **Şerḥu Muḫtaṣari'l-Müntehâ**, Muhammed Hasan Muhammad Hasan İsmail (thk), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2004, c. 2, s. 286.
[197] Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, **Men'u'l-Mevâni' an Cem'i'l-Cevâmi' fî Usûli'l-Fıkıh**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts., s. 131.
[198] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukrîîn**, s. 72.
[199] Ebû Şâme, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 174, 177.

görüşü kırâat âlimleri tarafından çok sert eleştirilere maruz kalmıştır.[200] Yalnız Zürkânî (ö. 1367/1948), Ebû Şâme'nin bu görüşünün kendisine atılmış bir iftira veya ilk başlardaki görüşü olabileceğini, zira Ebû Şâme'den nakledilen başka rivâyetlerde onun da kırâatleri mütevâtir olarak kabul ettiğini iddia eder.[201]

Siirdî, Sübkî ve İbnü'l-Cezerî gibi yedi kırâatin hem ferşî hem de edâ olmak üzere bütün yönleriyle mütevâtir olduğunu kabul etmektedir. Mütevâtir kabul edilen kırâatlerin inkarının küfre neden olamayacağını dile getiren Siirdî, bu konuda İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) "el-Fetâvâ'l-Hadîsiyye" adlı eserinden nakillerde bulunmuştur.[202] Siirdî, kırâatlerin tevâtürü meselesindeki bu görüşünün yanı sıra bazı yerlerde geçen bazı kelimelerin kırâatler açısından değerlendirilmesi esnasında kendisinin bu görüşüne zıt gibi görünen bazı yorumlarda bulunmuştur. Bu yorumlar kırâatlerin dil açısından durumu ile ilgili kendisinin bir dilci olarak görüşleridir. Onun bu değerlendirmelerinden kendisinin kıraatlerin sıhhatıyla ilgili görüşü hakkında bir kanıya varmak mümkün görünmektedir. Şimdi Siirdî'nin ele aldığı bazı kelimeler çerçevesinde onun kırâatler hakkındaki görüşlerini açıklamaya çalışalım.

Siirdî, i'lâl bahsinde, "مُسْلِمُوىَ" gibi kelimelerde şâyet vâv "و" harfi sakin olup ondan sonra yâ "ي" harfi gelirse, vâv harfinin yâ harfine dönüşeceğini "مُسْلِمُيَ" ve daha sonra vâv harfinin yâ harfinde idgâm olacağını "مُسْلِمِيَّ" bildirmiştir. Bu kaideye "مُسْلِمِيَّ" kelimesini örnek veren Siirdî, şâyet vâv harfi hemze "ء" harfinden ibdâl olmuşsa bu kaidenin geçerli olamayacağını ifade eder. Bu bağlamda Siirdî, "لِلرُّيَّا تَعْبُرُونَ" (Yusûf 12/43) şeklindeki kırâatın şâz olduğunu iddia etmiştir. Zira kelimenin aslı "لِلرُّئْيا" şeklinde hemze harfiyledir. Buradaki hemze vâv harfine dönüşmüş "لِلرُّويا", daha sonra da yâ harfinde idgâm olup kelime "لِلرُّيَّا" şeklini almıştır. Ebû Hayyan (ö. 745/1344) da bu kaidenin şâz bir kaide olduğunun altını çizmiştir. Fakat kaynaklara baktığımızda böyle bir okuyuşun mütevatir kırâatler arasında kabul edilen Ebû Ca'fer kırâatında

[200] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 76.
[201] Zürkânî, **Menâhilü'l-ʿİrfân,** c. 1, s. 441.
[202] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî, **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**, Dâru'l-Fikr, ts. s. 171; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 335/a.

mevcut olduğunu görmekteyiz.[203] Burada yapılması gereken Siirdî'nin de Ebû Hayyân gibi kaideyi kastettiğini varsaymaktır. Aksi takdirde bu kırâatın mütevatir bir kırâat olduğu aşikardır.[204] Zira yukarıda da aktardığımız gibi Siirdî, kırâatlerin tevâtürünü savunmakta ve şâz kırâatlerin mahiyeti hakkında dahi orta yolu bulmaya çalışmaktadır. Buna rağmen onun mütevâtır bir kırâatı şâz diye nitelemesi düşünülemez.

Siirdî'nin kırâatlerin durumuyla ilgili dolaylı olarak görüş bildirdiği yerlerden biri "أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ" şeklindeki Nisa sûresi 78. âyetidir. Âyette geçen "يُدْرِكْكُمْ" kelimesini mütevatir kırâat imamlarının hepsi şart-ceza cümlesi çerçevesinde değerlendirip "يُدْرِكْكُمْ" şeklinde cezm ederek okumuşlardır. Bazı şâz kıraatlerde ise cümlede "ف" harfi mukadder kabul edilerek "يُدْرِكُكُمْ" şeklinde merfû' olarak okunmuştur. İbn Mücâhid (ö. 324/936) bu konuda böyle bir uygulamanın Arap dilinde merdûd olduğunu bildirmiştir. O, bu görüşünden dolayı İbn Cinnî (ö. 392/1002) tarafından tenkide tabi tutulmuştur. Siirdî ise bu konuda orta yolu izleyerek bu kırâatın çok zayıf olduğunu ve böyle bir okuyuşun Kur'ân'da bulunmadığını dile getirmiştir.[205] Ayrıca Siirdî, Kûfe nahiv ekolü âlimlerinin bu şâz kırâate dayanarak, buradaki "ف" harfinin hazfedilmesini delil getirerek bunun genel bir kaide olduğunu savunmalarını da zayıf olarak nitelemiştir. Yine o, Ahfeş'in (ö. 177/793) de bu kaidenin sadece sahih nesirlerde olabileceğini söylediğinin altını çizmiştir.[206]

Siirdî, bu bilgileri nakletmekle burada konuya ılımlı bir yaklaşım sergilemeye çalışmıştır. Bu şekilde hem İbn Mücâhid'in ve İbn Cinnî'nin görüşlerinin çok sert ve katı olduğuna işaret etmiş hem de Ahfeş'in görüşünü naklederek bu gibi konularda önemli olanın okuyuş şeklinin mütevâtir okuyuşlarda bulunup bulunmadığı olduğuna dikkat çekmiştir. Siirdî, bu çerçevede mütevâtir okuyuşlarda olmayıp da şâz kırâatlerde bulunan ve okuyuş şekli aynı zamanda Arap şiirinde kullanılan bir

[203] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 163.
[204] Abdüllatif el-Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, Dâru's-Sa'deddîn, Dimeşk 2002, c. 4, s. 280.; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 2, s. 466.
[205] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 2, s. 317; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 2, s. 111.
[206] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 2, s. 325.

okuyuşun mütevâtir kırâatlerin sıhhatine herhangi bir halel getirmeyeceğine dikkat çekmiştir.

İzafe konusuyla ilgili, muzaf ile muzafün ileyh arasına bir şeyin girip girmemesi konusu tartışmalı bir konudur. Siirdî, konuyla ilgili olarak " وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ" (En'âm 6/136) âyetini ele alır. Âyet İbn Âmir hariç bütün kırâat imamları tarafından bu şekilde okunmuştur. İbn Âmir ise âyeti "زَيَّنَ" kelimesini meçhul sıyga, "قَتْلَ" kelimesini merfû', "أَوْلَادِهِمْ" kelimesini mansûb ve "شُرَكَاؤُهُمْ" kelimesini de mecrûr olarak "وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلُ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائِهِمْ" şeklinde okumuştur.[207] Buna göre "أَوْلَادَهُمْ" kelimesi, muzaf olan "قَتْلُ" kelimesi ile muzafün ileyh olan "شُرَكَاءِهِمْ" kelimesi arasına girmiştir. Hem Ferrâ hem de Siirdî, "شُرَكَائِهِمْ" kelimesinin Şam mushaflarında "شركَايهِمْ" şeklinde yâ "ي" harfiyle yazıldığını bildirmekte[208] ve kelimenin bu şekilde yazılışının İbn Âmir kırâatını destekleyen bir olgu olduğuna dikkat çekmektedir.[209] Ayrıca Siirdî, nahvin bu kaidesine şâz kırâatlerde geçen İbrahim sûresi 47. âyetin okuyuşunu da örnek olarak vermektedir. Âyet şu şekildedir: "فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ". Şâz kırâatte ise "فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدَهُ رُسُلِهِ" şeklinde okunmuştur. [210]

Siirdî, bu kuralın bazı nahivciler tarafından hoş karşılanmadığını ifade etmektedir. Ancak o, bu okuyuşun mütevâtir bir kırâat olan İbn Âmir kırâatında bulunmasını yeterli bulmuş ve İbn Âmir'in bu okuyuşu yüzünden nahivciler tarafından tenkid edilmesini hoş karşılamamış, onu tenkit eden kişilerin görüşünü benimsemediğini vurgulayan tabirler kullanmıştır.[211] Ayrıca o, İbn Âmir'in bu okuyuşuna Arap dilinden birçok örnek getirmiş ve İbn Âmir'i tenkid edenleri sert bil dille eleştirmiştir.[212]

---

[207] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 111.
[208] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 151.
[209] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 224/b.
[210] Ebü'l-Kāsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, **Ġarâʾibü't-Tefsîr ve ʿÂcâʾibü't-Teʾvîl**, Dâru'l-Kible, Cidde ts., c. 1, s. 388; Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût ts., s. 464.
[211] Siirdî, bunun için Arapça (زعم) kelimesini kullanmıştır; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 444.
[212] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 224/b.

Siirdî, en nihâyetinde her ne kadar kural açısından nadir olarak görülse de İbn Âmir gibi büyük bir imama bu okuyuşundan dolayı cehlin nisbet edilmesinin kesinlikle doğru olmadığı, dolayısıyla İbn Âmir kırâatı okuyuşunun isabetli olduğunun altını çizmiştir. Siirdî de Ferra gibi "شُرَكَاءِهِمْ" kelimesinin Şam mushafında "شُرَكَايِهِمْ" şeklinde yâ "ي" ile yazılması ve yedi kırâatın sıhhatinde tevatür olgusunun aranmamasını bu kırâatın doğruluğuna büyük birer delil olarak göstermiştir.[213] Burada dikkatimizi çeken diğer bir husus da bu kırâatı tenkit edenlerin Basra nahiv ekolüne mensub âlimler olmasıdır.[214] Siirdî'nin de temsilcisi olduğu bu ekolün yine onun tarafından bu şekilde tenkit edilmesi onun kırâatler konusunda rivâyetlere ne kadar bağlı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kur'ân'da geçen "أَيُّهَا" kelimelerinden sadece üç tanesi elif olmaksızın "أَيُّهَ" şeklinde yazılmıştır. Bunlar; "أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ" (Nûr 24/31), "وَيَا أَيُّهَ السَّاحِرُ" (Zuhruf 43/49) ve "وَأَيُّهَ الثَّقَلَانِ" (Rahman 55/31) âyetlerinde bulunan "أَيُّهَ" kelimeleridir.[215] İbn Âmir, söz konusu âyetlerde geçen "أَيُّهَ" kelimelerini vasl halinde "أَيُّهُ" şeklinde hâ "ه" harfini zammeli olarak okur.[216] Siirdî, Ferrâ'ya göre İbn Âmir'in bazı Arapların telaffuzlarında olduğu gibi "أَيُّهَ" kelimesini vasl halinde "أَيُّهُ" şeklinde okumasının Araplar nezdinde kabul görmeyen bir okuyuş olduğunu söyler.[217] Ezherî (ö. 370/980), İbn Âmir'in bu okuyuşunun Arap diline göre zayıf olduğunu nakleder.[218]Ancak kaynaklara baktığımızda böyle bir kuralın Arap dilinde görüldüğü ve İbn Âmir'in hâ "ه" harfini ondan önceki yâ "ي" harfinin harekesine nazaran zammeli okuduğu anlaşılmaktadır. Ferrâ, bu şekilde bir telaffuzun Esed kabilesine ait olduğunu dile getirmiş ve bunu şiirlerle temellendirmeye çalışmıştır.[219] Siirdî, burada İbn Âmir'in okuyuşunu Arap

[213] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 444.
[214] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 263.
[215] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 26; Ebû Bekr Muhammed b. el-Kāsım b. Muhammed İbnü'l-Enbârî, **İdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, Matbaatü Macma'u'l-Lügati'l-'Arabiyye, Dimeşk 197, c. 1, s. 278.
[216] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 142; İbnü'l-Cezerî, **Tahbîru't-Teysîr**, s. 481.
[217] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 139/a.
[218] Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, **Kitâbü Me'âni'l-Kıraât**, Camiatü'l-Melik Suûd, Riyad 1991, c. 2, s. 207.
[219] Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, c. 2, s. 76.

diline göre değerlendirmeye çalışmış ve reddetmiştir. Onun bu reddedişi dil kaidesine göredir. O, bu okuyuşun dil açısından zayıf olduğu görüşünü savunanların yanında yer almıştır. Zira Siirdî söz konusu okuyuşun isnâd boyutuna değinmemiştir.

İmam Hamza, "وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ" ayetinde geçen "وَالْأَرْحَامَ" kelimesini "وَالْأَرْحَامِ" şeklinde mecrûr olarak okumuştur. Zeccâc (ö. 311/923), Hamza'nın "وَالْأَرْحَامِ" (Nisâ 4/1) kelimesini mecrûr okumasına sert bir şekilde karşı çıkmış ve böyle bir okuyuşun Arapça'da sadece şiirlerde, onun da zaruret halinde caiz olabileceğini söylemiştir.[220] Siirdî ise, söz konusu kırâatın doğruluğunu kanıtlamak için öne sürülen bazı delillere değinmiş ve onları reddetmiştir. Bu bağlamda o, cer edatı olan bâ "ب" harfinin mukadder olarak amel etmediğini, buradaki vâv harfinin kasem için olamayacağını ve birçok sahabe ve tabiinden mütevatir olduğuna dair rivâyetlerin olduğu kırâatlerin mütevatir olmama durumu söz konusu olamayacağını bildirmiş ve bu görüşlerin hepsinin zayıf olduğunun altını çizmiştir.[221] Ayrıca o, Kûfe nahiv ekolü âlimlerinin bunu zaruret hali olmaksızın da caiz gördüğüne de dikkat çekmiştir.[222] Burada Basra nahiv ekolüne bağlı olan biri olarak Siirdî, adeta kırâatleri Kûfe nahiv ekolünün delilleriyle savunma pozisyonuna girmiştir. Bu kırâatlerin sahih olduğuna hem dilbilimsel hem de rivâyetsel açıdan delil getirmeye çalışmıştır. Kırâatlerin mütevatir olmayabileceğini iddia edenlere de karşı çıkmış ve kesin bir dille cevap vermiştir. O, bu konuda genel kanıya tabi olmuş ve kırâatlerin tevatürüne itimat etmiştir.[223]

Bütün bu aktardıklarımızdan Siirdî'nin kırâatlerin sıhhati hakkında kırâat âlimlerinin çoğunluğu gibi geleneksel, klasik bir düşünceye sahip olduğu anlaşılmaktadır. O, farklı okunabilen Kur'ân kelimelerinin isnâd boyutunu her zaman ön planda tutmuş ve bu kelimeler hakkındaki dilbilimcilerin görüşlerini açık bir şekilde ifade etmekten geri durmamıştır. Siirdî, birçok yerde kırâatlere dil kurallarını,

[220] Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, **Meʿâni'l-Ḳurʾân ve İʿrâbüh**, Alemü'l-Kütüb, Beyrût 1988, c. 2, s. 6.
[221] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 480; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 1, s. 299- c. 2, s. 6.
[222] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 205/a.
[223] Zürkânî, **Menâhil**, c. 1, s. 449.

dil kurallarına ise kırâat vecihlerini delil olarak kullanmıştır. Bu konuyu çalışmamızın son bölümünde detaylı bir şekilde ele alacağız.

1.3.4. Siirdî'ye Göre Kırâatte Telfîk

Telfîk sözlükte "eklemek, yamamak, dikmek," gibi anlamlara gelir.[224] Bir fıkıh terimi olarak telfik, "Fıkhî bir meselede farklı mezhep görüşlerinden yararlanarak o mesele hakkında bir hüküm ortaya koymaya çalışmak"[225] demektir. Kırâat ilminde ise telfîk, "Farklı okuyuş şekilleri veya rivâyetleri birbirine karıştırarak okumak"[226] demektir. Kırâatte telfîk yapmanın hükmüyle ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Kimileri telfîki mutlak anlamda haram sayarken kimileri ise mutlak olarak câiz görmüşlerdir. Âlimlerin çoğunluğu ise kırâatte telfîk yapmayı şarta bağlamışlardır. Buna göre anlamı değiştirmemesi kaydıyla farklı rivâyetler arasında telfîk yapmak caizdir.[227]

Siirdî, konuya açıklık getirmeye çalışmış ve Fatiha sûresindeki "مَالِكِ" kelimesiyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Mekke ve Medîne âlimlerinin söz konusu kelimenin "مَلِكِ" şeklindeki okuyuşunu tercih ettiklerini vurgulayan Siirdî, bu değerlendirmeler esnasında, "مَالِكِ"-"مَلِكِ" gibi kelimelerde "Kırâatler arasında herhangi tercih söz konusu olabilir mi?" gibi bazı sorulara da cevap vermeye çalışmıştır. O, bu soruya cevap niteliğinde, sabit ve sahih olduktan sonra bazı âlimlerin kırâatler arasında tercih yapmasının herhangi bir mahzurunun olmadığını kaydetmiştir. Dolayısıyla bu kelimeler her iki şekilde de okunabilmektedir. "مَلِكِ"-"مَالِكِ" gibi kelimelerde yapılan tercihlerin ise genellikle tabi olunan kırâat imamlarının kırâatlerini benimsemelerinden kaynaklandığını belirten Siirdî, kırâatlerde telfik meselesini irdelemekte ve bunun mutlak anlamda caiz olmadığına işaret etmektedir. Siirdî'ye göre müstehâb olan, kişinin bütün Kur'ân'ı tabi olduğu kırâat imamının kırâatine göre okumasıdır.

---

[224] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, **Kitâbü'l-'Ayn**, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût ts., c. 5, s. 165.
[225] Muhammed Mustafa ez-Züheylî, **el-Vecîz fî Usûli'l-Fikhi'l-İslâmî**, Dâru'l-Hayr, Dimeşk 2006, c. 2, s. 373.
[226] İbrahim Muhammed el-Cermî, **Mu'cemü 'Ulûmi'l-Kurân**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2001. s. 104.
[227] Cermî, **Mu'cemü 'Ulûmi'l-Kurân**, s. 104.

Siirdî, caiz olmayan telfîk kısmına da işaret etmiştir. Buna göre birbiriyle bağlantıları bulunan kırâat farklılıklarının birbirinden ayrı bir şekilde ve farklı kırâatlerden farklı okuyuşları birleştirerek okumanın caiz olmadığını söylemiş ve buna Bakara sûresi 37. âyetini örnek olarak göstermiştir. Âyette geçen "اٰدَمُ" kelimesini İbn Kesîr "اٰدَمَ" şeklinde meftûh, "كَلِمَاتٍ" kelimesini ise "كَلِمَاتٌ" şeklinde merfû', diğer kırâat âlimleri ise "اٰدَمُ" kelimesini merfû', "كَلِمَاتٍ" kelimesini ise mecrûr olarak okumuşlardır. [228] Kişinin "اٰدَمَ" ve "كَلِمَاتٍ" kelimelerinin her ikisini de merfû' veya her ikisini mansûb olarak okuması durumunda, bu okuma şekli kabul görmeyen telfik kısmına girer ve böyle bir okuma caiz değildir. Her ne kadar her iki kelimenin merfû' veya mecrûr okunması farklı kırâatlerde mevcut ise de her ikisinin bir arada merfû' veya mecrûr okunduğu bir kırâat şekli yoktur. Böyle bir okuma şekli var olmadığından bu kelimelerin bu şekilde okunması caiz değildir. Siirdî, farklı âyetleri farklı kıraatlerle okumanın ise caiz olduğunu kaydetmiştir. [229] O, telfîk hakkındaki bu görüşlerine sadık kalırcasına kırâatleri ele alırken Hafs kırâatı için "اِمَامُنَا", "قِرَائَتُنَا", "قُطْبُنَا", gibi tabirler kullanmış[230] ve Hafs rivâyetini esas kabul edip diğer rivâyetleri ona göre değerlendirmeye tabi tutmuştur.

[228] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 30.
[229] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Ğuyûb,** Nûbihar Yayınları, İstanbul 2011, s. 957; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 179/a.
[230] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 4/b-177/a.

İKİNCİ BÖLÜM

RESM-İ MUSHAF KAVRAMI VE MOLLA HALİL'İN RESM-İ MUSHAFA YAKLAŞIMI

2.1. RESM-İ MUSHAF

Resm, kelimesi sözlükte "iz", "eser" anlamına gelir. Aynı şekilde resm, konuşulan sözlerin görüntü kazanması için, lafızların hece harfleri ile şekillenmesi de demektir.[231]

Mushaf ise sözlükte "bir araya getirilip bağlanmış yazılı sayfalar" anlamına gelir. Mushaf kelimesi mıshaf şeklinde de okunur. Bu kelimenin kökünün Habeşçe mashaf (kitap) olduğu ileri sürülmüştür. Kur'an'da suhuf ve sıhaf (geniş kaplar) kelimelerinin kullanılmış olması,[232] Kur'an'ın indiği dönemde bu kelime kökünün Arapçada kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca sahîfe "صحيفة" kelimesinin çoğulu olan sahâif "صحائف" kelimesinin İslâm öncesi dönemde Antere'nin (ö. m. 614 [?]) divanında geçtiği de bilinmektedir.[233] Mushaf kelimesi Kur'ân'da geçmemektedir. Ancak Kur'ân'da, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya gönderilen vahiy için kelimenin çoğulu olan "Suhuf" kelimesi kullanılmıştır.[234]

Terim olarak "Resm-i Mushaf", Hz. Osman'ın tasvip edip onayladığı, Kur'ân harf ve kelimelerinin yazılış biçimidir.[235] Buna göre sözlü Kur'ân âyetlerinin Hz. Osmân tarafından mushaflara resmedilmesi (yazdırılması) resm-i mushaf olarak

[231] Muhtaru's-Sihâh, "r-s-m", Dâru'l-Fayha, Dimeşk 2010; Tavîl, **Madhal**, s. 247.
[232] Zuhruf 43/71.
[233] Maşalı, "Mushaf", s. 242.
[234] A'la 87/19.
[235] Zürkânî, **Menâhilü'l-'İrfân**, c. 1, s. 369.

nitelendirilmiştir. Aynı zamanda bu yazılış biçimi, "Mesâhif-i Osmâniyye",[236] "Hatt-ı Osmanî"[237] ve "Mesâhifü'l-Emsâr" [238] gibi terimlerle de ifade edilmiştir.

Önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi bir kırâatın sahih olabilmesinin şartlarından biri onun takdiren de olsa resm-i mushafa uyması olarak kabul edilmiştir. Bir Kur'ân kelimesinin okuyuşunun resm-i mushafa uygun olması ise iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, "مَلِكَ" kelimesinde olduğu gibi bir kelimenin okuyuş ve yazılışının birbirine birebir uyması koşuluyla oluşur. Zira bu kelime bütün mushaflarda elifsiz "مَلِكَ" şeklinde yazılmış ve bazı kırâat âlimleri de yazılışa uygun olarak "مَلِكَ" şeklinde okumuştur. İkincisi ise, kelimenin yazılış şeklinin okuyuşuna tam olarak uymaması ancak o okuyuşa da elvermesidir. Buna örnek olarak yine bütün mushaflarda elifsiz yazılan "مَلِكَ" kelimesinin elif ile "mâliki" şeklinde okunmasını verebiliriz. Her ne kadar "مَلِكَ" kelimesi mushaflarda elifsiz yazılmış ise de mîm "م" harfinin üstüne âsâr konularak "mâliki" şeklinde okunabilmektedir. Birinci kısma resm-i mushafa tam uyması nedeniyle "el-müvâfakatü't-tahkîkiyye", ikincisine ise ihtimal sonucu resm-i mushafa uyduğu için "el-müvâfakatü'l-ihtimaliyye" denilmiştir. İbnü'l-Cezerî birincisine "el-müvâfakatü's-sarihiyye" de demiştir.[239]

Farklı okunabilen bir Kur'ân kelimesinin okuyuş şekli resm-i mushafa uygun olmalıdır. Böyle bir koşulun kırâatlerin sıhhat şartları arasında yer alması, resm-i mushaf ilminin kırâatler için ana temellerden biri olmasına neden olmuştur. İleride de göreceğimiz gibi birçok kırâat âlimi bu nedenle resm-i mushaf konularına değinmiş ve bu alanda kitaplar telif etmiştir. Ayrıca bu nedenden dolayı da bu konu genellikle kırâat ilmiyle birlikte ele alınmıştır. Siirdî de bu geleneğe uymuş ve resm-i mushaf konusunu kırâat konusuyla birlikte ele almaya çalışmıştır. Birinci bölümün kırâatlerin kısa tarihi başlıklı kısmında mushafların tarihiyle ilgili bilgi vermiştik. Burada ise resm-i mushaf ile ilgili kısa bazı bilgiler verdikten sonra Siirdî'nin resm-i mushaf konusuna yaklaşımını detaylı bir şekilde ele almaya gayret göstereceğiz.

[236] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 1, s. 129.
[237] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 1, s. 188.
[238] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 144; Dânî, **el-Mukni'**, s. 122.
[239] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 11.

2.1.1. Mushafların Yazı Özellikleri

Siirdî, resm-i mushaf konusunun sonunda yazıyla ilgili detaylı bilgi vermiştir.[240] Biz de resm-i mushaf konusuna geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması amacıyla onun verdiği bilgiler ışığında o günkü Arap yazısının durumu ile Hz. Osman mushaflarının yazı özelliklerinden biraz bahsetmek istiyoruz.

Arap yazsısının ilk olarak ne zaman ve kimler tarafından bulunduğu tartışma konusudur. Aynı şekilde İslâm'ın geldiği dönemde Arap yazısının durumu ve seviyesi de ihtilaflara konu olmuştur. Söz konusu dönemde on yedi kişinin yazı bildiğini nakleden Belâzürî (ö. 279/892-93), bu kişilerin bildiği yazının özellikleri ve ne durumda olduğu konusuna değinmemiştir.[241]

İbn Haldûn (808/1406), Arap yazısının İslâm'ın ilk dönemlerinde ileri düzeyde, hatta orta düzeyde bile bilinmediğini kaydetmekte ve bundan dolayı da sahabenin mushafları iyi bir şekilde yazmadıklarını iddia etmektedir.[242] Buna karşın Muhammed Hamidullah (1908-2002), B. Moritz ve Nihad Mazlum Çetin (1924-1991) gibi bazı araştırmacılar ise İslâm'ın ilk dönemlerinde yazının iyi bir merhalede olmadığını kabul etmekle beraber, bu yazıda bazı harflerin birbirinden ayırt edilebilmesi için bazı noktaların kullanıldığını vurgulamaktadırlar.[243] Hatta Muhammed Hamidullah, Arap yazısında noktalama işaretlerinin hicrî 22. yılda bilindiğini ve kullanıldığını gösteren ve Büyük Prens Reiner'in arşivinde[244] bulunan bazı yeni buluntulardan söz eder.[245]

Buna göre sahabe döneminde iyi derecede olmasa bile yazı ve bazı harfleri birbirinden ayıracak noktalama işaretleri biliniyordu. Kur'ân metinleri, yani Allah'ın

---

[240] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 161/a-166/b.

[241] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân**, Dâru ve Mektebetü Hilâl, Beyrût 1988, s. 452-456.

[242] Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, **Mukaddime**, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yay., Ankara 2004, c. 2, s. 582.

[243] Zürkânî, **Menâhilü'l-'İrfân**, c. 1, s. 406; Muhammed Hamidullah, "Allah'ın Elçisi ve Sahabe Döneminde Yazı Sanatı" **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c. 2, s. 101; Nihad M. Çetin, "Arap Yazısı**"**, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV, İstanbul 1991, c. 3, s. 279; B. Moritz, "Arabistan (Yazı)", **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1940-88, c. 1, s. 498-512.

[244] (Büyük Prens Reiner'in arşivi, -Viyana fuarı rehberi, 1894, no: 558)

[245] Hamidullah, "Allah'ın Elçisi ve Sahabe Döneminde Yazı Sanatı", s. 100.

kelamının yazılması gibi önemli bir işte, sahabenin o gün bilinen en iyi teknikleri kullanmamış olması mümkün değildir. Şâyet sahabe o gün bilinen noktalama işaretlerini kullanmamışlarsa bunun bir nedeni olduğu aşikârdır. O halde sahabe o gün bilinen noktalama işaretlerini neden kullanmadı? Kabul gören ve Siirdî'nin de benimsediği genel kanaate göre sahabenin noktalama işaretlerini kullanmamalarının nedeni, mushafların değişik kırâatleri içinde barındırabilme niteliğine sahip olma çabasından başka bir şey değildir.[246] Dolayısıyla şayet Kur'ân metinlerinin yazılmasından önce bir tek okuyuş şekli mevcut olsaydı sahabe o okuyuş şeklini başka okuyuş şekillerine şamil gelmeyecek bir şekilde kayıt altına alırdı diyebiliriz.

Arap yazısının ilk dönemlerinde harflerde nokta ve hareke bulunmuyordu. Ona ilk defa noktalama işaretleri koyanın Eslem b. Hudra olduğu bildirilir.[247] Söz konusu yazının noktasız ve harekesiz olması birçok harfin yazılışta birbirine benzemesine neden oluyordu. Bu benzerlikler ilk başlarda bütün Arapça yazıtlarında daha sonra ise Hz. Osman mushaflarında özellikle yeni Müslüman olan ve iyi Arapça bilmeyenler arasında karışıklığa neden oluyordu. Hatta Hz. Osman'dan sonraki dönemlerde bile Kur'ân'a nokta ve hareke konulmasının en büyük nedeninin bu karışıklık olduğunu söylemek mümkündür.[248]

Konuyla ilgili Süyûtî'nin naklettiği rivâyet ise ilgi çekicidir. O, bazılarının, Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar süren olayların ilk sebebinin yazıda bu noktalama işaretlerinin olmaması olduğunu söylediğini bildirir. Şöyle ki; Hz. Osman vali tayini konusunda Mısırlılara içinde "إِذَا جَاءَكُمْ فَاقْبَلُوهُ" (size geldiğinde onu kabul edin) emri bulunan bir mektup gönderir. Fakat onlar yazının harekesiz olmasından dolayı kelimeyi "إِذَا جَاءَكُمْ فَاقْتُلُوهُ" (size geldiğinde onu öldürün) şeklinde okumuşlardır ve bunun neticesinde bilinen olaylar baş göstermeye başlamıştır.[249] "فَاقْبَلُوهُ" kelimesinin noktasız ve harekesiz yazılışı "فاقبلوه" şeklindedir. Bu da her iki okuyuşa müsaade etmektedir.

[246] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 7; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 161/a-166/b.
[247] Dânî, **el-Muhkem**, s. 35; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 7.
[248] Zürkânî, **Menâhilü'l-'İrfân**, c. 1, s. 406; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 160/b.
[249] Süyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbi'n-Nevevî**, Dâru Tayyibe, Riyâd ts., c. 1, s. 496.

Şimdi konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için noktasız bir elif-bâ düşünelim. Bu durumda "ث", "ت", "ب" ve "ن" harfleri noktasız olarak "ب" şeklinde yazılmış olur. Aynı şekilde "ح", "ج" ve "خ" harfleri "ح", "د" ve "ذ" harfleri "د", "ر" ve "ز" harfleri "ر", "س" ve "ش" harfleri "س", "ع" ve "غ" harfleri "ع", "ف" ve "ق" harfleri "ف", "ك" ve "ل" harfleri "ل"[250] şeklinde yazılmış olur. Rivayetlere göre ilk başlarda "ط", "ض", "ص" ve "ظ" harflerinin hepsi yazılış açısından birbirine benzemekte ve noktasız, dik çizgisiz olarak "ص" şeklinde yazılmaktaydı.[251] Bu da bu harflerin birbirine karışmasına neden olmaktaydı. Harflerin bu şekilde birbiriyle karışabilecek şekilde yazılması onların birbirinden ayırt edilebilecek bazı yollara baş vurulmasına neden olmuştur.

Arap yazıtlarında olduğu gibi Hz. Osman tarafından çoğaltılan mushaflarda da nokta, hareke, vs. harflerin şekil veya okuyuşlarını birbirinden ayıracak hiçbir işâret vs. yoktu.[252] Bu da özellikle daha sonra İslâm'a giren diğer milletlerden insanların Kur'ân okumasını gayet zorlaştırmaktaydı. Bu sorun neticesinde Kur'ân harflerinin noktalanması ve harekelenmesi işlemi zamana yayılarak gerçekleşmiştir. Kur'ân'ın noktalanması meselesi iki şekilde vuku bulmuştur. Birincisi "i'câm" "الْإِعْجَام" veya "rakş" "الرّقش" denilen ve harflerin birbirinden ayırt edilebilmesi için harflerin noktalanmasıdır. Rakş kelimesinin bu anlama geldiğini ve harflerin noktalanmasının Hz. Peygamber zamanında bilindiğini gösteren bazı rivâyetler mevcuttur. Birçok kaynakta geçen bir rivâyet şöyledir: "'Ubeyd b. Evs el-Gassânî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Ben Mu'âviye'nin (ö. 60/680) yanında bir kitap yazıyordum. Mu'âviye bana; yazını "rakş" et çünkü ben Peygamberin yanında yazarken yazımı "rakş" ederdim dedi. "Rakş" nedir? diye sorduğumda ise o, her harfe, onun yerine geçebilen noktayı koy diye cevap verdi".[253] Bu rivâyettten anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber

[250] Hz. Osman mushaflarında "ك" ve "ل" harflerinin yazılışı günümüzdeki yazılış şekline benzememekteydi. Bu iki harf mushaflarda yazılış açısından birbirine benzemekteydi. Onun için de "ل" harfinden ayırt edilebilmesi için "ك" harfinin içine küçük bir hemze yerleştirilmiştir.

[251] Rihâb Muhammed Müfîd Şakakî, **Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik**, Guraba Yayınları, İstanbul 2014, s. 75-78.

[252] Dânî, **el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1407 h., s. 2.

[253] Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, **Edebü'l-İmlâ᾽ ve'l-İstimlâ**, Max Weisweiler (thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1981, s. 171; Ebü'l-Kāsım İbn Asâkir Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī, **Târîḫu Dımaşḳ**, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995,

döneminde harflerin noktalanması biliniyordu. Fakat o dönem noktalamanın mahiyetiyle ilgili kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Bu noktalama işlemi daha sonraki dönemlerde gelişmiştir. İkincisi ise "nakt" "النَّقْط" denilen daha çok i'râb ile alakalı, harekeyi belirtmek için nokta işaretlerinin kullanılması işlemidir.[254]

Harflerin nokta konulmak sûretiyle birbirinden ayırt edilme işlemi ilk olarak "ي" ve "ت" harflerinin birbirinden ayırt edilmesi şeklinde olmuştur.[255] Harflerin yazılış açısından birbirinden ayırt edilmesini sağlayan noktalama işleminin ilk defa Nasr b. Âsım (ö. 89/708 [?]) ve Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]) tarafından yapıldığı bildirilir.[256] Buna göre Ebû'l-Esved ed-Düelî'nin talebeleri olan bu iki âlim, harflere noktalama işaretleri ve bazı özel şekiller koyarak harflerin birbirinden ayırt edilmesini sağlamıştır. Bu çerçevede onların, "ط" ve "ظ" harflerine dik bir çizgi ve "ظ" harfine nokta koyarak onun "ط" harfinden ayırt edilmesini, "ض" harfine de nokta koyarak onun "ص" harfinden ayırt edilmesini sağladığı rivâyet edilir.[257]

Harekeleri belirtmek için Kur'ân'a ilk nokta koyma işlemi ise Irâk valisi Ziyâd b. Ebîh'in (ö. 53/673) talimatıyla Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından gerçekleştirilmiştir.[258] Ebû'l-Esved, otuz kişinin arasından Abdülkays kabilesinden birini seçmiş ve ona Kur'ân ile mürekkep verip şöyle demiştir: "Okuyuş esnasında ağzım açıldığında (feth) harfin üstüne, ağzım yumulduğunda (damm) önüne, çenem aşağı doğru kırıldığında (kesr) ise harfin altına bir nokta koy. Genizden ses

c. 38, s. 169; Süyûtî, **Tedrîbü'r-Râvî**, c. 1, s. 499, **el-Câmi'u'l-Kebîr**, el-Ezheru'ş-Şerîf, Kâhire 2005, c. 22, s. 154.

[254] Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn li Hecâi't-Tenzîl**, Mecma'u'l-Melik Fehd, Medîne 2002, c. 1, s. 219.

[255] Dânî, **el-Muhkem**, s. 2.

[256] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 324; Dânî, **el-Muhkem**, s. 5, 6, 7; Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 1, s. 251; Süyûtî, **Tabakâtü'l-Huffâz**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1403 h., s. 37; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ**, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1351 h., c. 2, s. 336, 381; Zürkânî, **Menâhilü'l-'İrfân**, c. 1, s. 406.

[257] Şakakî, **Kur'ân Tilâvetinde Mükemmellik**, 75-78; Ebû 'Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, Mervân Atiyye vd. (Tahk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1995, s. 392; Zürkânî, **Menâhilü'l-'İrfân**, c. 1, s, 399-412; Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 1, s. 251; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, **Vefeyâtü'l-Aʿyân ve Enbâʾü Ebnâʾi'z-Zamân**, Tahk. İhsan Abbas, Dâru Sadr, Beyrût ts., c. 2, s. 32.

[258] Mustafâ Sâdık b. Abdirrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkādir er-Râfiî, **Târîḫu Âdâbi'l-ʿArab**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts. c. 1, s. 76.

duyduğunda ise (tenvîn) bu yerlere iki nokta koy".[259] Bu işlem sonucunda Kur'ân'ın harekelenmesi gerçekleşmiştir. Ebü'l-Esved, i'râb için noktalama işlemini Kur'ân hattı renginden farklı renkler kullanarak yapmıştır. Bu harekeleme işleminin noktalama işleminden önce vuku bulduğu bildirilmektedir.[260] Kanaatimizce Kur'ân'a ilk nokta koyanın kim olduğu ihtilafı, noktalama ve harekeleme işlemlerinden hangisinin önce yapıldığı meselesinden kaynaklanmaktadır.

Daha sonra Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791), Kur'ân'a günümüzde de kullanılan hareke işaretleri ile hemze, şedde, ravm ve işmâm işaretlerini koymuştur. O, fetha yerine yatay küçük bir elif, damme yerine küçük bir vâv ve kesra yerine ise küçük bir yâ harfi kullanmıştır. Daha sonra kesra için yâ harfi yerine ilgili harfin altına günümüzde de kullanılan küçük yatay bir elif kullanılmıştır. [261]

2.1.2. Mushaflarla İlgili Yazılan Bazı Eserler

Hz. Osmân tarafından çoğaltılan mushafların ortadan kaybolmasından sonra, mushafların içiriğiyle ilgili ihtilaflar vuku bulmuştur. Bu ihtilaflara bağlı olarak kimi âlimler, sûrelerdeki âyet sayısı, vakf yerleri ve kelimelerin yazılış şekilleriyle ilgili eserler kaleme almıştır. İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]), "el-Fihrist" adlı eserinde "resm-i mushaf" ile ilgili yazılan ve çoğunluğu günümüze ulaşmayan bazı eserlerden bahsetmektedir. Kırâat imamlarından İbn Âmir (ö. 118/736), Kisâî (ö. 189/805) ve Halef (ö. 229/844), ünlü dilbilimci Ferrâ' (ö. 207/822), Medâinî (ö. 228/843), İbn Ebî Dâvûd (ö. 316/929) ve Muhammed b. Abdurrahmân el-İsfahânî (ö.?), İbnü'n-Nedîm'in konuyla ilgili erken dönemde eser yazdığını bildirdiği kişiler arasında yer almaktadır.[262] Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh, eserinde kırâat imamlarından Ebû Amr (ö. 154/771), Ebû Muhammed Gâzî b. Kays (ö. 199 h.) ve daha birçok alimin konuyla ilgili yazdığı eserler hakkında detaylı bilgi vermektedir.[263] Bunlardan sadece İbn Ebî Dâvûd'un (ö. 316/929) "Kitâbü'l-Mesâhif" adlı eseri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu eserler dışında daha sonraki dönemlerde birçok alim, mushafların yazılış şekli ve

[259] Dânî, **el-Muhkem**, s. 4.
[260] Râfiî, **Târîḫu Âdâbi'l-ʿArab**, c. 1, s. 193; Ebû Abdullah ez-Zencânî, **Târîhu'l-Kur'ân**, Müessesetü Hindâvî, Kahire 2016, s. 109-112; Dânî, **el-Muhkem**, s. 4.
[261] Dânî, **el-Muhkem**, s. 6; Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 4, s. 184.
[262] Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1997, s. 55.
[263] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 1. s. 164-200.

içeriğiyle ilgili eser yazmıştır. Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) "el-Mukni' fî Resmi Mesâhifi'l-Emsâr" ile "el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif", Ebû Dâvûd Sülaymân b. Necâh'ın (ö. 496/1103) "Muhtasaru't-Tebyîn li Hecâi't-Tenzîl,", Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) "Akîletü Etrâbi'l-Kasâid", Harrâz'ın (ö. 718/1318) "Mevridü'ẓ-Ẓamʾân fî Resmi'l-Ḳurʾân", Merrâküşî'nin (ö. 721/1321), "'Unvânü'd-Delîl min Mersûmi Haṭṭi't-Tenzîl", İbnü'l-Kâsıh'ın (ö. 801/1399) "Telhîsu'l-Fevâid ve Tertîbu'l-Mutebâ'id Şerhu 'Akîleti Etrâbi'l-Kasâid", Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen el-Mütevellî'nin (ö. 1313/1895) "el-Lü'lüü'l-Manzûm fî Zikri Cümle mine'l-Mersûm" ile Marignî'nin (ö. 1349 h.) "Delîlü'l-Hayrân 'ala Mevridi'z-Zem'ân" adlı eseri bu eserlerden bazılarıdır. Bu eserlerin yanı sıra İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi bazı âlimler de resm-i mushaf konusunu yazdıkları bir eserin bir bölümü içinde ele almışlardır.

Siirdî de İbnü'l-Cezerî ve diğer bazı kırâat âlimleri gibi resm-i mushaf konusuna değinmiş, kırâatlere dair yazmış olduğu eserinin bir bölümünü bu konuya ayırmış ve konuyla ilgili geniş bilgilere yer vermiştir. Bu ve benzeri çalışmalar için genellikle "resm-i mushaf" tabiri kullanılmıştır.[264]

2.1.3. Resm-i Mushafın Tevkîfîliği meselesi

Tevkîf lügatte, durdurma, önünü kesme anlamına gelir. Istılahta ise, hüküm koyucunun (şâri') belirlediği ve artık hakkında değişik başka bir hükmün verilemeyeceği şer'î hüküm demektir.[265]

Mushafların yazıldığı şeklin tevkîfî olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. İhtilafın konusu Kur'ân'ın bu şekil dışındaki bir şekille yazılmasının câiz olup olmadığıdır. Bu konuda öne çıkan üç görüş bulunmaktadır.

Birinci görüş; Hz. Osman'ın mushafları yazdığı bu şeklin tevkîfî olduğu yönündedir. Bu görüş cumhurun görüşüdür. Bu görüştekilerin delili, Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından bizzat vahiy katiplerine yazdırılması ve daha sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman'ın Kur'ân'ı bu şekle göre yazdırmış olmalarıdır. Bu görüşte

[264] Resm-i mushaf ile ilgili yazılan eserler hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 1. s. 164-200.

[265] Almaany, https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/التوقيفي / (21.07.2020)

olanlar bu iddialarına Hz. Peygamber'in vahiy katiplerinden Muâviye'ye (ö. 60/680) söylediği "Hokkayı yere koy, kalemi değiştir, "bâ" "ب" harfini doğru yaz, "sîn" "س" harfinin dişlerini iyice ayırıp belirli eyle, "mîm" "م" harfini körleştirme, "Allah" "الله" ismini güzel yaz! "Rahman" "ألرحمن" ismini biraz uzat (yani nûn "ن" harfinin kuyruğunu uzat), "Rahim" "الرحيم" kelimesini iyice yaz"[266] sözlerini de delil olarak kullanmaktadırlar. Söz konusu haber, genellikle Peygamber'in yazı yazdığını bildiğini iddia edenler tarafından kullanılmış, cumhur tarafından ise zayıf olarak nitelendirilmiştir.[267] Sahabe, tabiîn ve daha sonraki dönemlerde kimsenin resm-i mushafa muhalefet etmeyip Kur'ân'ı başka bir şekilde yazmaması, Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi büyük âlimlerin resm-i mushafa muhalefeti caiz görmemesi gibi hususlar, resm-i mushafın tevkîfî olduğunu savunanların öne sürdüğü diğer bazı delillerdir. [268]

İkinci görüş; Hz. Osman'ın mushafları yazdığı şeklin tevkîfî olmadığı şeklindedir. Buna göre Kur'ân kelimelerinin yazılışında bu şekle uyma zorunluluğu yoktur. Bu görüştekilerin en büyük delili, Kur'ân, sünnet veya icma' gibi bağlayıcı herhangi şer'î bir dayanağın bulunmamasıdır. Resm-i mushafın tevkîfî olmadığı görüşünü savunanların başında İbn Haldûn (ö. 808/1406) ve Bakıllânî (ö. 403/1013) gelmektedir.[269]

Üçüncü Görüş; Hz. Osman mushaflarının yazılış şeklinin korunmasıyla birlikte insanlara Kur'ân'ı yaşadıkları zamanın yazı şekliyle yazmanın caiz hatta vacib olduğu şeklindedir. Zerkeşî (ö. 794/1392) ve İzz b. Abdüsslâm (ö. 660/1262) bu görüştedirler. Bu görüş, diğer iki görüşü birleştirme girişimi gibi görünmektedir.[270]

---

[266] Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, **El-Firdevs bi-Meʾsûri'l-Ḫiṭâb**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1986, c. 5, s. 394, No: 8532; Ebü'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tez el-Müstağfirî en-Nesefî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2008, c. 1, s. 436, 556.

[267] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, **Fetḥu'l-Bârî bi-Şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1379 h., c. 7, s. 504.

[268] Zürkânî, **Menâhilü'l-'İrfân**, c. 1, s, 377-380.

[269] Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, **Mukaddime**, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yay., Ankara 2004. c. 2, s. 582; Zürkânî, **Menâhilü'l-'İrfân**, c. 1, s, 380-385.

[270] Zürkânî, **Menâhilü'l-'İrfân**, c. 1, s, 385-386; Zerkeşî, **el-Burhan**, c. 1, s. 376; Süyûtî, **el-İtkân**, c. 4, s. 167.

Bütün bu tartışmaların temelinde Kur'ân âyetlerinin doğru bir şekilde muhafaza edilme kaygısı yatmaktadır. Bunun için de bütün bu görüşlerde bir şey dikkat çekmektedir. O da her ne olursa olsun Hz. Osman mushaflarının yazılış şeklinin muhafaza edilmesidir. Çünkü o mushaflar asr-ı saadette, Hz. Peygamber'den Kur'ân öğrenmiş cesur ve güvenilir sahabe tarafından yazılmıştır. Şayet o mushaflarda en ufak bir sıkıntı olsaydı sahabe kesinlikle bunu kabul etmezdi. Her ne kadar yukarıda zikrettiğimiz gibi bazıları sahabenin yazı bilgisinin zayıf olduğunu iddia etmiş olsalar da Kur'ân kelimelerinin yazılış şekilleri incelendiğinde bunların çoğunun kırâat ve dil kuralları göz önünde bulundurularak yazıldığı açık ve şüphe götürmeyecek bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Hatta son zamanlarda "İ'câzü Resmi'l-Mushaf" veya "İ'câzü Resmi'l-Kur'ân" diye adlandırılan bir alan ortaya çıkmıştır. Abdülaziz ed-Dabbâğ (1131 h.) ve Alî b. Muhammed b. Hasen ed-Dabbâ' (1886-1961) bu alanın öncülerinden kabul edilmektedir. Bu alanda bazı eserler de kaleme alınmıştır. Muhammed Şemlûl'ün "İ'câzü Resmi'l-Kur'ân ve İ'câzü't-Tilâve, Ahmed Ömer Ebû Şûfe'nin "el-Mu'cizetü'l-Kur'âniyye" kitabının bir bölümü bu eserlerden bazılarıdır.

2.1.4. Siirdî'nin Resm-i Mushaf Metodu

Molla Halil Siirdî, kırâat ilmine dair yazdığı eserinin vr. 100/b ile vr. 166/b arasındaki sayfalarını resm-i mushaf konusuna ayırmış ve konuya mushaflarda açık ve kapalı yazılan tâ-i te'nîs ile başlamıştır. Daha sonra o, söz konusu bölüme mushaflarda bitişik ve ayrı yazılan kelimeler, hâ-i sekt, yâ-i zâide, yâ-i idâfe, fazla ve eksik yazılan yâ ve vâv herfleri, elif harfleri gibi konularla devam etmiştir. Siirdî, resm-i mushaf konusunu ihtilaflı kelimeleri belirtip geri kalanına genel bir kaide vererek ele almıştır. Örneğin mushaflarda yazılan "يَوْمَهُمْ" kelimelerinin bitişik mi yoksa ayrı mı yazıldığı bahsinde o, Zâriyât ve Gâfir sûrelerinde geçenler hariç bütün "يَوْمَ هُمْ" kelimelerinin mushaflarda ayrı yazıldığını belirtmiştir.[271] Siirdî, bu metodu diğer bütün kelimelerde uygulamıştır. O, yâ-i zevâid konusunda da bu kaidesini uygulamış ve hem manzumesinde hem de şerhinde onu açıklamıştır. Siirdî, mushaflarda yâ-i zâide ile yazılan bütün kelimeleri teker teker açıkladıktan sonra manzumesinin sonunda "...فَمَا–

[271] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 11/a.

مِنْ أَجْلِ تَنْوِينِهِ يَا أُكْلِمَا--” ifadelerini kullanmıştır. Buna göre “بَاغٍ”, “عَادٍ” ve “زَانٍ” gibi mushaflarda tenvin ile yazılan kelimelerden yâ harfi hazfedilmiştir. Bu şekilde o, bu kelimelere genel bir kaide uygulamıştır.[272]

2.2. MOLLA HALİL'İN RESM-İ MUSHAFA YAKLAŞIMI

2.2.1. Mushaflarda Açık ve Kapalı Yazılan Tâ-i Te'nîsler

Arap dili gramerine göre tâ-i te'nîs, müenneslik ifade eden ve mazi fiillerin sonuna cezimli olarak, isimlerin sonuna ise harekeli olarak bitişen tâ “ت-ة” harfidir. Arap dili gramerine göre bu harf, fiillerde açık tâ “ت”, isimlerde ise kapalı tâ “ة” şeklinde yazılır.[273] Kur'ân'da bulunan ve isimlerin sonuna bitişen bazı tâ-i te'nîs harfleri fasih lügate göre kapalı tâ ile yazılması gerekirken, Hz. Osman mushaflarında açık “ت” ile yazılmıştır.

Tâ-i te'nîs harflerinin Kur'ân'da geçen bazı kelimelerde açık yazılmasının nedeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Haldûn (ö. 808/1406) ve diğer bazı âlimler bunu yazının gelişmemiş olmasına ve sahabenin bu konuda yeterli bilgiye sahip olmamasına bağlarken,[274] bazı âlimler ise bunun çeşitli nedenleri olduğuna işaret etmişlerdir. Örneğin Ebû Hayyân, Kur'ân'da geçen ve bazı isimlerin sonunda bulunan tâ-i te'nîs harflerinin açık tâ ile yazılmasını bazı Arapların tâ-i te'nîsi vakf halinde hâ “ه” harfine ibdal etmeksizin telaffuz etmesine bağlar.[275] Bu iddiaya göre Hz. Osman, Kur'ân'ın bazı kelimelerini bu kabilelerin lehçesine göre yazdırmış demektir. Kimilerine göre de Hz. Osman mushaflarda tâ harfini Kureyş lehçesine göre yazdırmıştır. Kureyş ise bu harfi vasl halinde açık, vakf halinde ise hâ harfine ibdal ederek kapalı tâ ile okur. Dolayısıyla bazı tâ harfleri vasl haline riâyet edilerek açık, bazıları ise vakf haline riâyet edilerek kapalı yazılmıştır.[276] Kimilerine göre ise bu ve benzeri kelimelerin yazılışında i'câz

[272] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 121/a.
[273] Zemahşerî, **el-Mufassal fî San'ati'l-İ'râb**, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût 1993, s. 453, 479.
[274] İbn Haldûn, **Mukaddime**, c. 2, s. 582.
[275] Süyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, Mektebetü't-Tevfîkiye, Kâhire ts., c. 3, s. 437.
[276] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, **el-Leâliü's-Seniyye fî Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye**, Muessestü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 2007, s. 137; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 287.

söz konusudur. Bunlar bu kelimelerin i'câz yönlerini ortaya çıkarmaya çalışmışlar. Bu konuyu bölümün başında incelediğimizden burada tekrar vermeyi uygun bulmadık.

Açık ve kapalı tâ "ت" harfleri arasında hem yazılış hem de anlam açısından bazı farklar vardır. İkisinin arasındaki söz konusu farklar şunlardır:

a) Açık *tâ*, "ت" şeklinde, kapalı tâ ise "ة" şeklinde yazılır.

b) Açık *tâ*, vakf halinde *hâ* harfine dönüşmez, kapalı *tâ* ise dönüşür.

c) Açık *tâ* bazen gayr-ı munsarıf olur, kapalı tâ ise gayr-ı münsarif olmaz.

d) Açık *tâ*'dan önceki harf farklı harekeler alabilirken kapalı *tâ*'dan önceki harf her zaman meftûhtür.

e) Açık *tâ* fiil ve isimlerde bulunabilirken, kapalı *tâ* sadece isimlerde bulunur.[277]

Kur'ân'da kapalı *tâ* ("ة"şeklinde) yazılması gerekip de açık *tâ* ("ت" şeklinde) yazılan kelimeler yirmi tanedir. Bunlardan on üç tanesinin müfred (tekil) sıygayla okunacağı konusunda mütevâtir kırâat imamları arasında ittifak vardır. Bu kelimelerin yedi tanesinde ise müfred mi yoksa cem' ile mi okunacağı hususunda ihtilaf vardır. Siirdî, Şâtibî (ö. 590/1194) ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) yaptığı gibi hem bu harfin Kur'ân'da geçtiği ve açık "ت" ile yazıldığı yerlere, hem de bu kelimelerin okunuşu hakkındaki ihtilaflara değinmiştir. Şimdi ilk olarak bu kelimelerin geçtiği ve müfred olarak okunduğu yerlere bakalım. Bunlar on üç tanedir.

[277] Ebû'l-Vefâ Nasr b. Şeyh Nasr Yunus el-Vefâî, **el-Metâli'u'n-Nasriyye li'l-Metâbii'l-Misriyye fi'l-Usûli'l-Hattiyye**, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 2005, s. 287.

2.2.1.1. Açık tâ "ت" ile Yazılan Müfred Kelimeler

1. "رَحْمَت" kelimesi

Siirdî, "رَحْمَة" kelimesinin Kur'ân'ın yedi yerinde açık tâ "ت", diğer bütün yerlerde ise kapalı tâ "ة" ile yazıldığını ifade eder.[278] Açık "ت" ile yazılan yerler şunlardır; "أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ" (Zuhruf 43/32), "وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ" (Zuhruf 43/32), " إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ" (A'râf 7/56), "رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ" (Hûd 11/73), "أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ" (Bakara 2/218), "ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ" (Meryem 19/2), "فَانْظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَتِ" (Rûm 30/50). Al-i İmrân sûresinde geçen "فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ" (Al-i İmrân 3/159) âyetindeki "رَحْمَة" kelimesinin hangi tâ ile yazıldığı ihtilaf konusudur. Meşhur olan görüşe göre bu kelime kapalı tâ ile yazılmıştır.[279]

2. "نِعْمَت" kelimesi

"نِعْمَة" kelimesi Kur'ân'ın on bir yerinde açık tâ "ت", diğer bütün yerlerde ise kapalı tâ "ة" ile yazılmıştır.[280] Kelimenin açık tâ "ت" ile yazıldığı yerler şunlardır. "وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً" (Al-i İmrân 3/103), "وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ" (Bakara 2/231), "وَبِنِعْمَتِ اللَّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ" (Nahl 16/72), "يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ" (Nahl 16/83), "وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ" (Nahl 16/114), "وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا" (İbrahim 14/28), "بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا" (İbrahim 14/34), " اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ" (Fâtır 35/3), "اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ" (Mâide 5/11), "فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ" (Lokman 31/31), "فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ" (Tûr 52/29). Saffat sûresinde geçen "وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ" (Saffât 37/57) âyetindeki "نِعْمَةُ" kelimesinin de açık tâ ile yazıldığı iddia edilmişse de

[278] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 283.
[279] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 100/b; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 2, s. 381.
[280] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 284; Dânî, **el-Mukni'**, s. 82.

meşhur olan görüşe göre bu kelime kapalı tâ ile yazılmıştır. "نِعْمَة" kelimesi geçtiği bu yerlerin hepsinde müfred sıyga ile okunmuştur. [281]

3 "لَعْنَت" kelimesi

"لَعْنَة" kelimesi Kur'ân'ın iki yerinde açık tâ "ت" ile, diğer bütün yerlerde ise kapalı tâ "ة" ile yazılmıştır.[282] Kelimenin açık tâ "ت" ile yazıldığı yerler şunlardır. "فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ" (Al-i İmrân 3/61), "وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ" (Nûr 24/7). "لَعْنَة" kelimesi de geçtiği bu iki yerde bütün kırâat âlimleri tarafından müfred olarak okunmuştur.

4. "امْرَأَت" kelimesi

"امْرَأَة" kelimesi Kur'ân'ın yedi yerinde açık tâ "ت" ile, diğer bütün yerlerde ise kapalı tâ "ة" ile yazılmıştır.[283] Kelimenin açık tâ "ت" ile yazıldığı yerler şunlardır. " إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ" (Al-i İmrân 3/35), "امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا" (Yûsuf 12/30), "امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ" (Yûsuf 12/51), "وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ" (Kasas 28/9), "امْرَأَتَ نُوحٍ" (Tahrîm 66/10), "وَامْرَأَتَ لُوطٍ" (Tahrîm 66/10), "امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ" (Tahrîm 66/11). "امْرَأَة" kelimesi açık tâ ile yazıldığı bu yedi yerde müfred olarak okunmuştur.

5. "مَعْصِيَت" kelimesi

Bu kelime Mücadele sûresi sekiz ve dokuzuncu âyetlerde "وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ" şeklinde açık tâ ile yazılmıştır.[284] Bu kelime Kur'ân'da başka yerde geçmemekte ve geçtiği bu iki yerde de müfred olarak okunmaktadır.

[281] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 101/a; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 2, s. 271.
[282] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 286; Dânî, **el-Mukni'**, s. 85.
[283] Dânî, **el-Mukni'**, s. 83; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 285.
[284] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 286; Dânî, **el-Mukni'**, s. 85.

6. "سُنَّت" kelimesi

"سُنَّت" kelimesi Kur'ân'ın beş yerinde açık tâ "ت" ile, diğer bütün yerlerde ise kapalı tâ "ة" ile yazılmıştır.[285] Kelimenin açık tâ "ت" ile yazıldığı yerler şunlardır. "فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ" (Enfâl 8/38), "فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ" (Fâtır 35/43), "فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا" (Fâtır 35/43), "وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا" (Fâtır 35/43), "سُنَّتَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبادِهِ" (Gâfir /85). "سُنَّت" kelimesi de açık tâ ile yazıldığı bu yerlerin hepsinde kırâat imamları tarafından müfred olarak okunmuştur.

7. "بَقِيَّت" kelimesi

"بَقِيَّت" kelimesi Kur'ân'ın bir yerinde açık tâ "ت", diğer bütün yerlerde ise kapalı tâ "ة" ile yazılmıştır. Kelimenin açık tâ "ت" ile yazıldığı yer "بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ" (Hûd 11/87) âyetinde geçen "بَقِيَّت" kelimesidir. Bu kelime de burada müfred olarak okunmuştur.

8. "شَجَرَت" kelimesi

"شَجَرَت" kelimesi Kur'ân'ın bir yerinde açık tâ "ت", diğer bütün yerlerde ise kapalı tâ "ة" ile yazılmıştır. Söz konusu kelime "إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ" (Duhân 44/43) âyetinde geçiyor ve "شَجَرَت" şeklinde açık tâ "ت" ile yazılmıştır. "شَجَرَت" kelimesi bu ayette açık tâ ile yazılmış ve burada sadece müfred olarak okunabilmektedir.

9. "قُرَّتُ" kelimesi

"قُرَّتُ" kelimesi Kur'ân'ın bir yerinde açık tâ "ت" ile, diğer bütün yerlerde ise kapalı tâ "ة" ile yazılmıştır. Kelimenin açık tâ "ت" ile yazıldığı yer, "وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ" (Kasas 28/9) ayetidir. "قُرَّتُ" kelimesi burada sadece müfred olarak okunur.

[285] Dânî, **el-Mukni'**, s. 83; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 283.

10. "كَلِمَت" kelimesi

Kırâat âlimleri tarafından tekil olarak okunmasında ittifak edilen "كَلِمَت" kelimesi Kur'ân'ın bir yerinde açık tâ "ت" ile, diğer bütün yerlerde ise kapalı tâ "ة" ile yazılmıştır.[286] Kelimenin açık tâ "ت" ile yazıldığı yer "وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنى" (A'râf 7/137) ayetidir.

11. "فِطْرَت" kelimesi

Müfred okunmasında ittifak bulunan bu kelime Kur'ân'da sadece bir yerde geçmektedir. "فِطْرَتَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْها" (Rûm 30/30).

12. "ابْنَتَ" kelimesi

"ابْنَتَ" kelimesi Kur'ân'da sadece "وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَها" (Tahrîm 66/12) âyetinde geçmektedir. Söz konusu kelime de kırâatlerde sadece müfred olarak okunmaktadır.

13. "جنّت" kelimesi

Bu kelime Kur'ân'da sadece bir yerde açık tâ ile, diğer yerlerde ise kapalı tâ ile yazılmıştır. Kelimenin açık tâ ile yazıldığı yer "فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ" (Vakia 66/89 âyetidir.[287]

Açık tâ ile yazılan bu on üç kelime yukarıda verdiğimiz sayılar neticesinde Kur'ân'da toplamda kırk bir defa geçmektedir. Bu kelimelerin müfred (tekil) olarak okunacağı hususunda kırâat imamları arasında ittifak vardır.

[286] Dânî, **el-Mukni'**, s. 83.

[287] "Açık ve Kapalı tâ" harfi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 97/a -102/b; Dânî, **el-Mukni'**, s. 82; İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 266; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, c. 1, s. 283; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 2, s. 268.

2.2.1.2. Açık tâ "ت" ile Yazılıp Müfred veya Cem' ile Okunabilen Kelimeler

Yukarıda ele aldığımız on üç kelime dışında tekil mi yoksa çoğul mu okunması gerektiği hususunda kırâat âlimleri tarafından ihtilaf bulunan on iki kelime daha Hz. Osman mushaflarında açık tâ "ت" ile yazılmıştır. Siirdî, bu kelimeler ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Konuyla ilgili genel kaidelere yer veren Siirdî, tekil mi yoksa çoğul mu okunacağı hususunda ihtilaf bulunan bütün müennes kelimelerin açık tâ ile yazıldığının altını çizmiştir. O, şayet bu kelimeler mushaflarda kapalı tâ ile yazılmış olsaydı, onların çoğul sıygasıyla okunabilme olasılığı ortadan kalkmış olurdu[288] ki zaten Kur'ân'ın Hz. Osman tarafından istinsah edilmesinin amaçlarından biri de bu tür kırâat farklılıklarının mümkün olduğunca zapt altına alınmasıydı şeklinde bir izahatta bulunmuştur.[289] Bunu açıklamak gerekirse, örneğin açık tâ ile yazılan "كَلِمَت" kelimesinin mîm harfine âsâr konularak "kelimâtün" şeklinde okunabilir. Fakat tekillik ifade eden kapalı tâ ile yazılan "كَلِمَة" kelimesinin "kelimâtün" şeklinde okunma şansı yoktur. Hz. Osman da bu hususu göz önünde bulundurarak söz konusu kelimeleri mushaflarda açık tâ harfiyle yazdırmıştır. Daha sonra Siirdî, bu kelimeleri ele almış ve hangi kırâat aliminin hangi kelimeyi nasıl okuduğunu açıklamaya çalışmıştır. Siirdî'nin ele aldığı kelimeler sırasıyla aşağıda verdiğimiz gibidir.

1. "كَلِمَات"/"كَلِمَت" kelimesi

Kırâat âlimleri tarafından müfred mi yoksa cem' sıygasıyla mı okunması gerektiği hususunda ihtilaf bulunan bu kelime, Kur'ân'da dört yerde açık tâ ile yazılmış olarak geçmektedir. Söz konusu kelimenin geçtiği yerler şunlardır; " وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا" (En'âm 6/115), "وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا" (Gâfir 40/6), " كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا" (Yûnus 10/33), "إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ" (Yûnus 10/96). Bu son âyette geçen "كَلِمَت" kelimesinin Şâm mushafında mîm "م" harfinden sonra elif

[288] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 102/b.
[289] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 160/b.

konulmuş olarak "كَلِمَات" şeklinde cem‘ sıygasıyla yazıldığı rivâyet edilmektedir.[290] Ancak Dânî (ö. 444/1053), kelimenin Medîne mushafında "كَلِمَت" şeklinde tekil sıygayla yazıldığını gördüğünü bildirmektedir. Aynı şekilde Dânî, "كَلِمَت" kelimesinin yazılışıyla ilgili muhtelif rivâyetler bulunduğunu ancak yaptığı araştırma sonucu kelimenin yazılışının açık tâ ile olduğunu ifade eder.[291]

Siirdî, En'âm sûresinde geçen "كَلِمَت" kelimesinin Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805) tarafından tekil olarak "كَلِمَت" şeklinde, Nafi' (ö. 169/785), İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771) ve İbn Âmir (ö. 118/736) tarafından ise çoğul sıyga ile"كَلِمَات" şeklinde okunduğunu bildirir. Gâfir ve Yûnus sûrelerinde geçen "كَلِمَت" kelimesinin ise Nafi' ve İbn Âmir dışında kalan diğer beş imam tarafından tekil olarak "كَلِمَت" şeklinde okunduğuna işaret eder.[292]

2. "بَيِّنَت"/"بَيِّنَات" kelimesi

Fâtır sûresi kırkıncı âyette geçen "بَيِّنَت" kelimesi Hz. Osman mushaflarında açık tâ ile elifsiz bir şekilde yazılmıştır.[293] Siirdî, bu kelimeyi hem tekil hem de çoğul olarak okunan kelimeler arasında zikreder ve Hafs, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Hamza'nın kelimeyi "بَيِّنَت" şeklinde tekil sıyga, Nâfi‘, İbn Âmir Şu‘be ve Kisâî'nin ise "بَيِّنَات" şeklinde çoğul sıyga ile okuduğuna işaret eder.[294]

---

[290] Dânî, **el-Mukni‘**, s. 115.
[291] Dânî, **el-Mukni‘**, s. 84-85.
[292] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 264; Siirdî**, Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-‘Arûf**, vr. 103/a.
[293] Ebü'l-Bekā Nûrüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid ve Tertîbü'l-Mütebâ‘id Şerhu ‘Akîleti Etrâbi'l-Kasâid**, Dâru's-Selâm, Kâhire 2010, s. 175; Dânî, **el-Mukni‘**, s. 22, 46, 86; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 348.
[294] Siirdî**, Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-‘Arûf**, vr. 103/a.

3. "غَيَابَات"/"غيبت" kelimesi

Yûsuf sûresi on ve on beşinci âyetlerde geçen "غَيبت" kelimesi Hz. Osman mushaflarında açık tâ ile elifsiz bir şekilde yazılmıştır.[295] Siirdî, bu kelimeyi de hem tekil hem de çoğul olarak okunabilen kelimeler arasında zikreder ve Nâfi' dışındaki kırâat imamlarının kelimeyi "غَيَابَت" şeklinde tekil olarak okuduğunu dile getirir. Nâfi' ise kelimeyi "غَيَابَات" şeklinde çoğul olarak okumuştur.[296]

4. "جِمَالَات"/"جِملت" kelimesi

Mürselât sûresi otuz üçüncü âyette geçen "جملت" kelimesinin Hz. Osman mushaflarında açık tâ ile yazıldığına dair ittifak vardır. Dânî, "جملت" kelimesinin Hz. Osman mushaflarının bazısında elif ile "جمالات" şeklinde, bazılarında ise elifsiz olarak "جمالت" şeklinde yazıldığına dair rivâyetler bulunduğunu, ancak doğru olanın "جمالت" kelimesinin mushaflarda elifsiz olarak yazılmış olduğudur şeklinde bir beyanatta bulunur.[297] Siirdî, bu kelimeyi de hem tekil hem de çoğul olarak okunabilen kelimeler arasında zikreder ve Hafs, Hamza ve Kisâî'nin kelimeyi "جِمَالَت" şeklinde tekil olarak okuduğunu dile getirir. Diğer kırâat imamları ise kelimeyi "جِمَالَات" şeklinde çoğul olarak okumuşlardır.[298]

---

[295] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 5, s. 1459; İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 174; Dânî, **el-Mukni'**, s. 21, 86, 87, 89.
[296] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 294; Siirdî**, Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 103/a.
[297] İbnü'l- Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 174; Dânî, **el-Mukni'**, s. 86,102; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 5, s. 1256.
[298] Siirdî**, Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 103/a; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 376.

5. "غُرُفَات"/"غرفت" kelimesi

Sebe' sûresi otuz yedinci âyette geçen "غرفت" kelimesi, Hz. Osman mushaflarında açık tâ ve elifsiz olarak yazılmıştır.[299] Siirdî, Hamza dışındaki kırâat imamlarının kelimeyi cem' sıygasıyla "الغُرُفَات" şeklinde okuduğunun altını çizer.[300]

6. "ثَمَرَات"/"ثمرت" kelimesi

Fussilet sûresi kırk yedinci âyette geçen "ثمرت" kelimesi Hz. Osman mushaflarında açık tâ ve elifsiz olarak yazılmıştır.[301] Siirdî, bu kelimeyi de hem tekil hem de çoğul olarak okunan kelimeler arasında zikreder ve Hafs, Nafi' ve İbn Âmir'in kelimeyi "ثَمَرَات" şeklinde çoğul olarak okuduklarını bildirir. Diğer kırâat imamları ise kelimeyi "ثَمَرَت" şeklinde tekil olarak okumuşlardır.[302] Ebû Dâvûd b. Necâh da kelimenin Hz. Osman mushafında açık tâ ve elifsiz olarak yazıldığını söyler ve "nahviyyûn" yani kırâat âlimlerinden nahiv ilminde mahir olan Ebû Amr ve Kisâî ile İbn Kesîr'in bu kelime üzerinde hâ ile, diğer kırâat âlimlerinin ise tâ ile vakf yaptığını ifade eder.[303]

7. "ايات"/"ءايت" kelimesi

Yûsuf sûresi yedinci âyette geçen "ءايت" kelimesi Hz. Osman mushaflarında açık tâ ile yazılmıştır. Söz konusu mushaflarda "ءايت" kelimesinde elifin yazılıp yazılmadığı ise ihtilaf konusudur.[304] Siirdî, bu kelimeyi de hem tekil hem de çoğul olarak okunan kelimeler arasında zikreder ve İbn Kesîr'in kelimeyi "اية" şeklinde tekil olarak okuduğunu kaydeder. Diğer kırâat imamları ise kelimeyi "ايات" şeklinde çoğul

---

[299] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 4, s. 1014, c. 5, s. 1485.
[300] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 351; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 347; Siirdî**, Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 103/a.
[301] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 303; Dânî, **el-Mukni'**, s. 22, 85, 86, 87
[302] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 367; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 356; Siirdî**, Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 103/a.
[303] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 4, s. 1087.
[304] Dânî, **el-Mukni'**, s. 21, 45, 47, 86; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 124, c. 3, s. 707.

olarak okumuşlardır.[305] Ankebût sûresi ellinci âyette geçen "ءايت" kelimesi de Hz. Osman mushafında açık tâ ile yazılmıştır. Yalnız bu kelimede bulunan yâ ile tâ arasında elif olmaksızın yazıldığı da bildirilir.[306] Ankebût sûresinde geçen "ءايت" kelimesini İbn Kesîr, Şu'be, Hamza ve Kisâî cem' sıygasıyla "ءايات" şeklinde okurken diğer kırâat imamları ise müfred sıygayla "ءاية" şeklinde okumuşlardır.[307]

Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız ve hem cem' hem de müfred sıygasıyla okunabilen kelimeler toplamda on iki tanedir. Bu kelimelerden "كلمت" dört, "غيبت" iki, "ءايت" iki yerde geçer. Bu kelimeleri açıkladıktan sonra Siirdî, Kur'ân'da geçen ve açık tâ ile yazılan sekiz kelimeden daha bahseder. Şimdi bu kelimelere de kısaca göz atalım.

2.2.1.3. Mushaflarda Açık tâ "ت" ile Yazılan Diğer Bazı Kelimeler

Bu verdiğimiz kelimeler dışında Hz. Osman mushaflarında açık tâ ile yazılan diğer bazı kelimeler de bulunmaktadır. Yalnız bu kelimelerin müfred veya cem' ile okunma gibi bir durumları söz konusu değildir. Siirdî bu kelimeleri ele almış ve onlar hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Biz de bu kelimeleri Siirdî'nin konuyla ilgili görüşleri çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

1. "اللتَ" kelimesi

Necm sûresi on dokuzuncu âyette geçen "اللَّاتَ" kelimesi, Hz. Osman mushaflarında iki lâm harfi, açık tâ ve lâm harfiyle tâ harfinin arasına elif harfi konulmamış olarak "اللتَ" şeklinde yazılmıştır.[308] Siirdî ve diğer bazı âlimler, vakf halinde telaffuzunun Allah lafzına benzememesi için kırâat âlimlerinden kimsenin "اللتَ" kelimesi üzerinde hâ harfiyle vakf yapmadığını söyler.[309] Zira "اللتَ" kelimesi

[305] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 293; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 130, 293.
[306] Dânî, **el-Mukni'**, s. 22, 86, 87; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 4, s. 980.
[307] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 343; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 339.
[308] Dânî, **el-Mukni'**, s. 27, 73, 86.
[309] Siirdî**, Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 104/b; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr,** c. 2, s. 62; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 4, s. 1154.

üzerinde hâ harfiyle vakf yapıldığı takdirde "اللتَ" kelimesi telaffuz açısından "الله" lafzına benzer. Ferrâ (ö. 458/1066), Kisâî'nin bu kelime üzerinde hâ harfiyle durduğunu nakleder.[310] İbnü'l-Cezerî de Kisâî'den meşhur olan rivâyetin bu kelime üzerinde hâ ile vakf yapmak olduğunu söyler.[311] İbn Haleveyh (ö. 370/980) ve İbn Sa'dân (ö. 231/846) ise "اللَّاتَ" kelimesi üzerinde hem tâ hem de hâ ile vakf yapılabileceği ancak tâ ile vakf yapmanın evla olduğunu ifade eder.[312] "اللَّاتَ" kelimesini Ruveys (ö. 238/852), kelimedeki tâ harfini şeddeli ve medd-i lazım yaparak "اللَّاتَّ" şeklinde, diğer kırâat imamları ise "اللَّاتَ" şeklinde okumuşlardır.[313]

2. "ذات" kelimesi

"ذات" kelimesi Kur'ân'da on altı yerde geçiyor. Bu kelime Hz. Osman mushaflarında açık tâ ile yazılmıştır.[314] Bütün kırâat imamları "ذَاتَ" kelimesi üzerinde açık tâ ile vakf yaparken Kisâî, Neml sûresi altmışıncı âyette geçen "ذَاتَ" kelimesinde bulunan tâ harfini vakf halinde hâ harfine dönüştürerek "ذَاهْ" şeklinde okumuştur.[315]

3. "يَاأَبَتِ" kelimesi

Bu kelime, Yûsuf sûresinde iki, Meryem sûresinde dört, Kasas sûresinde bir ve Saffat sûresinde bir yerde olmak üzere Kur'ân'da toplamda sekiz yerde geçmektedir. "يَاأَبَتِ" kelimesi Hz. Osman mushaflarında elifsiz ve açık tâ ile "يابت" şeklinde yazılmıştır.[316] "يَاأَبَتِ" kelimesini İbn Âmir ve Ebû Ca'fer tâ harfini meftûh olarak "يَاأَبَتَ"

[310] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 289; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 4, s. 1154; İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 258; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 180.
[311] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 132; İbnü'l-Cezerî, **Tahbîru't-Teysîr,** s. 263; Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân b. el-Mübârek ed-Darîr, **el-Vakfü ve'l-İbtidâ fî Kitâbillâhi**, Merkezü Cem'ati'l-Mâcid, Dubai 2002, s. 147.
[312] Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân, **el-Hucce li'l-Kırâati's-Seb'**, Dâru'ş-Şürûk, Beyrût 1401 h., s. 336.
[313] Muhammed Sâlim Muhaysin, **el-Hâdî fî Şerhi Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr**, Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1997, c. 3, s. 252.
[314] Dânî, **el-Mukni'**, s. 86.
[315] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ',** s. 258; Dânî, **et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb**ʿ, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1984, s. 60; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 180.
[316] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 4, s. 833.

şeklinde, diğer kırfâat imamları ise mecrûr olarak "يَابَنِ" şeklinde okumuşlardır.[317] İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb bu kelime üzerinde resm-i mushafta yazılışına aykırı olarak -vakf kuralında asıl olan resm-i mushafa uymaktır- tâ harfini sakin hâ harfine dönüştürerek "يَاأَبَهْ" şeklinde, diğer kırâat imamları ise resm-i mushafta yazılışına uygun olarak sakin tâ harfi ile "يَاأَبَتْ" şeklinde vakf yapmışlardır.[318] Siirdî, bu kelimedeki tâ harfinin mutekellim için kullanılan yâ harfinin yerine yazıldığını bildirmekte ve bu iki harfin bir arada gelemeyeceğini vurgulamaktadır. Buna göre bu kelime gramer açısından "يَاأَبَتِي" şeklinde değil de mushaflarda da olduğu gibi "يَاأَبَتَ" şeklinde yazılmalıdır.[319]

4. "هَيْهَاتَ" kelimesi

Mü'minûn sûresi otuz altıncı âyette iki defa geçen "هَيْهَاتَ" kelimesi Hz. Osman mushaflarında hâ ve tâ arasına elif konularak açık tâ ile yazılmıştır.[320] Siirdî, kelimenin açık tâ ile yazılmasını onun aslı bilinmeyen bir ism-i fiil olmasına bağlar. Buna göre "هَيْهَاتَ" kelimesinin tekil mi yoksa çoğul mu olduğu bilinmemektedir. Bundan dolayı da bazı kimseler bu kelime üzerinde tâ harfini hâ harfine dönüştürerek de vakf yapmışlardır.[321] Kisâî ve Bezzî (ö. 250/864) aynı âyette geçen ikinci "هَيْهَاتَ" kelimesi üzerinde hâ ile "هَيْهَاهْ" şeklinde vakf yapmışlardır. Kunbül'den (ö. 291/904) ise bu konuda hem tâ hem de hâ ile vakf yapılabileceği şeklinde iki farklı rivâyet vardır.[322] Âyette geçen birinci "هَيْهَاتَ" kelimesi üzerinde ise açık tâ ile durulacağı hususunda ittifak vardır.[323] Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48) "هَيْهَاتَ" kelimesinde bulunan tâ harfini

[317] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 293.
[318] Dânî, **et-Teysîr**, s. 251; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s.131; Dânî, **Cami'u'l-Beyân fi'lKırâati's-Seb'**, Cami'atü'ş-Şârika, BAE, ts., c. 2, s. 801; Dânî, **el-Mukni'**, s. 86.
[319] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 455; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 104/b.
[320] Dânî, **Cami'u'l-Beyân**, c. 2, s. 765; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 4, s. 890, c. 5, s. 1474; Dânî, **el-Mukni'**, s. 86.
[321] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 104/b.
[322] Dânî, **et-Teysîr**, s. 60; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 131; İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ',** s. 258; Dânî, **Cami'u'l-Beyân**, c. 2, s. 802.
[323] Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd es-Sarakustî, **el-'Unvân fi'l-Kırâati's-Seb'**, 'Alemü'l-Kütüb, Beyrût 1405 h., s. 136.

mecrûr olarak "هَيْهَاتِ" şeklinde, diğer kırâat imamları ise meftûh olarak "هَيْهَاتَ" şeklinde okumuşlardır.[324]

5. "لَاتَ" kelimesi

Sâd sûresi üçüncü âyette geçen "لَاتَ" kelimesi Hz. Osman nushaflarında açık tâ ve lâm "ل" ile tâ "ت" arasına elif konularak "لَاتَ" şeklinde yazılmıştır. Kisâî "اللَّاتَ" kelimesinde olduğu gibi "لَاتَ" kelimesi üzerinde de tâ "ت" harfini hâ "ه" harfine dönüştürerek "لَاهْ" şeklinde vakf yapmıştır.[325]

6. "مَرْضَات" kelimesi

"مرضات" kelimesi Bakara sûresi 207 ile 265, Nisâ 114 ve Tahrîm sûresi 1. âyetlerde olmak üzere Kurân'da toplamda dört yerde geçmektedir. Bu kelimeler geçtikleri bütün yerlerde açık tâ "ت" ve dat "ض" ile bu açık tâ "ت" harfleri arasına elif harfi konulmuş olarak "مرضات" şeklinde yazılmıştır.[326] Kisâî "مرضات" kelimesi üzerinde hâ ile "مَرْضَاهْ" şeklinde vakf yapar.[327] İbn Mücâhid (ö. 324/936), Hamza'nın bu kelime üzerinde açık tâ ile diğer yedi kırâat imamının ise kapalı tâ ile vakf yaptığını nakleder.[328]

Siirdî, "مرضات" kelimesinin Hz. Osman mushaflarında açık tâ ile mi yoksa kapalı tâ ile mi yazıldığı hususunda ihtilaf bulunduğunu, ancak sahih olan görüşe göre kelimenin açık tâ ile yazıldığının benimsenmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre bu kelime açık tâ ile yazılmış olup kapalı tâ ile yazıldığı yanılgısına düşmemek gerekir.[329]

---

[324] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 328; **Tahbîr**, s. 263.
[325] Dânî, **et-Teysîr**, s. 60; **Cami'u'l-Beyân**, c. 2, s. 804.
[326] Dânî, **el-Mukni'**, s. 61, 86; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ, **İthâfu Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erba'a 'Aşer**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2006, s. 216, 549.
[327] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 132; **Tahbîr**, s. 263.
[328] Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-'Abbâs İbn Mücâhid et-Temîmî, **Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâat**, Dâru'l-Maârif, Kâhire 1400 h., s. 180; Bennâ, **İthâf**, s. 139, 245, 548.
[329] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 104/b.

Kaynaklara baktığımızda yukarıda da belirttiğimiz üzere "مرضات" kelimesinin Hz. Osman mushaflarında açık tâ ile yazıldığı konusunda ittifak olduğunu görmekteyiz. Kelimeyle ilgili ihtilaf ise sadece kelimenin vakf durumuyla ilgilidir. Dolayısıyla Siirdî'nin kelimenin açık tâ ile mi yoksa kapalı tâ ile mi yazıldığı hususunda ihtilaf olduğu şeklindeki vurgusuyla neyi kastettiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Ancak Siirdî'nin de kelimeyle ilgili ihtilaftan sadece vakf halindeki ihtilafı kastettiğini var saymamız durumunda ortada herhangi bir sorun kalmayacaktır.

2.2.2. Mushaflarda Maktû' ve Mevsûl Yazılan Kelimeler

Arapça'da maktû' kesik, ayrı, mevsûl ise bitişik demektir. Bu iki kelime, Hz. Osman mushaflarında ayrı veya bitişik yazılan kelimeler için kullanılmak üzere terim anlam kazanmış bulunmaktadır. Buna göre maktu', mushaflarda ayrı yazılan kelimeler, mevsûl ise mushaflarda bitişik yazılan kelimeler demektir. Kur'ân'da geçen belli bazı kelimeler bazı yerlerde ayrı, bazı yerlerde ise bitişik yazılmıştır. Bu kelimelerin niçin böyle yazıldığı ve nasıl yazılması gerektiği tartışılmış ve çeşitli nedenler ileri sürülmüştür.

Siirdî, maktu' ve mevsûl kelimeler konusunda asıl olanın bu kelimelerin ayrı ayrı yazılması olduğunu ifade eder. Zira yazı kaide ve kurallarına göre olması gereken her bir kelimenin ayrı ayrı yazılmasıdır.[330] Fakat bu kelimelerin çok kullanılması ve kelimelerde bulunan her iki harfin mahreçlerinin birbirine yakın olmasından dolayı bu kelimeler çoğunlukla birbirine idgâm edilmek kaydıyla bitişik yazılmıştır. Siirdî, ayrı ayrı yazılan kelimelerin ayrı yazılma nedeninin aslına işaret etmek veya zaruri vakf halinde ayrı yazılan her iki kelime üzerinde de vakf yapılabileceğini göstermek olduğunu kaydeder. Ayrıca o, bu kelimelerin ayrı ayrı yazılmasının onların idgâm edilmeden vs. ayrı okunacağı anlamına da gelmediğinin altını çizer.[331] Mushaflarda geçen bu kelimeler incelendiğinde bunların üç kısma ayrıldığı görülür. Maktu' yazıldığına dair ittifak olanlar, mevsûl yazıldığına dair ittifak olanlar ve Maktu' mü yoksa mevsûl mü yazıldığı hususunda ihtilaf bulunanlar.

---

[330] Mahmûd b. Muhammed Abdulmunim, **er-Ravdatü'n-Nediyye Şerhu Metni'l-Cezeriyye**, Seyyid Mansûr Ahmed (thk), Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kâhire 2001, s. 103-104.

[331] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 104/b,105/a, 106/b.

Maktu‘ mu yoksa mevsûl mu yazıldığı hususunda ihtilaf bulunan kelimeler de üç kısma ayrılır. Mushaflarda maktu‘ yazıldığına dair ittifak bulunanlar, mushaflarda mevsûl yazıldığına dair ittifak bulunanlar ve bazı mushaflarda maktu‘ bazılarında ise mevsûl yazılan kelimeler.

2.2.2.1. Mushaflarda Maktu’ Yazıldığına Dair İttifak Bulunan Kelimeler

Hz. Osman mushaflarında maktu’ yazıldığına dair ittifak bulunan kelimeler altı tanedir. Bu kelimeler bütün mushaflarda ayrı ayrı yazılmışlardır. Şimdi bu kelimeleri Siirdî’nin ele aldığı şekilde kısaca incelemeye çalışalım.

1. “أَنْ لَمْ” kelimesi

“أَنْ لَمْ” kelimesinin Kur’ân’da geçtiği bütün yerlerde “أَنْ” ve “لَمْ” kelimelerinin ayrı olarak “أَنْ لَمْ” şeklinde yazıldığına dair âlimler arasında ittifak bulunmaktadır.[332] Bu kelimelerin bitişik yazıldığı konusunda herhangi bir görüş veya iddia söz konusu değildir.

2. “عَنْ مَنْ” kelimesi

“عَنْ مَنْ” kelimesi “فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَاءُ” (Nûr 24/43) ve “فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا” (Necm 53/29) âyetlerinde olmak üzere Kur’ân’da iki yerde geçmekte ve bütün Hz. Osman mushaflarında “عَنْ” ve “مَنْ” kelimeleri ayrı olarak “عَنْ مَنْ” şeklinde yazıldığı hususunda ittifak bulunmaktadır.[333] Bu kelimelerin yazılışında da herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

---

[332] İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü’l-Mesâhif**, s. 263; Bennâ, **İthâf**, s. 327; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149, 154; Ebü’l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, **Cemâlü’l-Kurrâ ve Kemâli’İkrâ’**, s. 773; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru’t-Tebyîn,** c. 3, s. 679; Dânî, **el-Mukni‘**, s. 75; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi’l-‘Arûf**, vr. 108/b.

[333] Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi’l-Abbâs el-Mehdevî, **Hicâü Mesâhifi’l-Emsâr**, Dâru İbni’l-Cevzî, Kâhire 1430 h., s. 44; Dânî, **el-Mukni‘**, s. 76; Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Osmân el-Merrâküşî, **‘Unvânü’d-Delîl min Mersûmi Ḫaṭṭi’t-Tenzîl**, Dâru’l-Garbi’l-İslamî, Beyrût 1990, s. 129; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi’l-‘Arûf**, vr. 111/a; Ebû Abdillah Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Muâz el-Cühenî, **Kitâbü’l-Bedî‘ fî Ma‘rifeti mâ Rusime fî Mushafi Osmân**, Dâru Ammâr, Ammân ts. s. 26.

3. "حَيْثُ مَا" kelimesi

"حَيْثُ مَا" kelimesi "وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ" (Bakara 1/144) ve "وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلاَّ" (Bakara 1/150) âyetlerinde bulunmaktadır. Bu kelime Kur'ân'da geçtiği bu her iki yerde de bitişik olarak yazılmıştır.[334]

4. "أَيًّا مَا" kelimesi

Kur'ân'da sadece "أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى" (İsrâ 17/110) âyetinde geçen "أَيًّا مَا" kelimesi "أَيًّا" ve "مَا" kelimelerinin ayrı yazılışıyla "أَيًّا مَا" şeklinde yazılmıştır. "أَيًّا مَا" kelimesinin bütün mushaflarda bu şekilde yazıldığı hususunda ittifak bulunmaktadır. İbnü'l-Cezrî (ö. 833/1429), bu kelimelerin her ikisi üzerine de vakf yapılabileceğine işaret etmektedir.[335]

5. "ابْنَ أُمَّ" kelimesi

"ابْنَ أُمَّ" kelimesi Kur'ân'da sadece "قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي" (A'râf 7/150) âyetinde geçmektedir. Söz konusu kelimenin bütün mushaflarda ayrı olarak "قال ابن أم" şeklinde yazıldığı hususunda ittifak bulunmaktadır.[336]

6. "إِلْ يَاسِينَ" kelimesi

"إِلْ يَاسِينَ" kelimesi Kur'ân'da sadece "سَلَامٌ عَلَى إِلْ يَاسِينَ" (Saffât 37/130) âyetinde geçer ve bütün mushaflarda "إِلْ" ile "يَاسِينَ" kelimelerinin ayrı ayrı yazılmasıyla "إِلْ يَاسِينَ" şeklinde yazıldığı konusunda ittifak vardır.[337] "إِلْ يَاسِينَ" kelimesi Nâfi', İbn Âmir ve Ya'kûb tarafından "آلِ يَاسِينَ", diğer kırâat imamları tarafından ise "إِلْ يَاسِينَ" şeklinde okunmuştur.[338] Birinci kırâate göre vakf halinde iki kelime birbirinden ayrılmazken,

[334] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 216; Dânî, **el-Mukni'**, s. 79; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 109/a.
[335] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 144.
[336] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 113/a.
[337] Dânî, **el-Mukni'**, s. 81.
[338] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 270.

ikinci kırrâate göre ise vakf halinde "آلِ" kelimesi üzerinde durmak şekliyle birbirinden ayrılabilir. [339] Birinci kırâate göre kelimenin anlamı; "Yâsîn ehli" olup Yâsîn, Hz. İlyâs'ın diğer adı olarak kabul edilir.[340] Siirdî, açıkladığımız bütün bu okuyuşlara göre Hz. İlyâs'ın Kur'ân'da dört isminin bulunduğuna dikkat çeker. Bunlar; "إِلْيَاسَ" katı' hemzesiyle, "الْيَاسَ" vasl hemzesiyle, "ياسين" ve "إِلْيَاسِينَ" isimleridir.[341]

2.2.2.2. Mushaflarda Mevsûl Yazıldığına Dair İttifak Bulunan Kelimeler

Mushaflarda hakkında mevsûl yazıldığına dair ittifak bulunan kelimeler yirmi iki tanedir. Bu kelimeleri de Siirdî'nin ele aldığı şekilde uzatmadan kısaca incelemeye çalışacağız.

1. "إِلَّا" kelimesi

Şart edatı "إِنْ" ile nefy edatı "لا" harfi Kur'ân'da birlikte geçtiği bütün yerlerde bitişik yazılmıştır. Bitişik yazılmasından maksat idgâmlı yazılmasıdır. Örnek: "إِلَّا تَفْعَلُوهُ" (Enfâl 8/73), "إِلاَّ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ" (Tevbe 9/40), "وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ" (Hûd 11/47). "تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ" Bu kelimelerin aslı ayrı olarak "إِنْ لا" şeklinde olup bütün mushaflarda "إِلَّا" şeklinde bitişik yazıldığına dair ittifak vardır. Bu kelime idgâm kategorisinde değerlendirildiği için çoğu kişi gibi Siirdî de onu maktu'-mevsûl bölümünde ele almamıştır.[342]

2-3. "مِمَّ" ve "مِمَّنْ" kelimeleri

"مِنْ" harfinden sonra mevsûle veya istifhâm için kullanılan "مَنْ" veya "مَا" harflerinden biri geldiği zaman kelimeler "مِمَّنْ" ve "مِمَّ–مِمَّا" şeklinde bitişik yazılır.[343] Hz.

---

[339] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 147, 359, 360; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 297/a.
[340] Ahmed b. Abdulkerim b. Muhammed b. Abdülkerim el-Eşmûnî, **Menâru'l-Hüdâ fî Beyâbi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2002, c. 2, s. 200; Ebû 'Ubeyde, **Mecâzü'l-Kur'ân**, c. 2, s. 172.
[341] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 297/a; Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, 21, c. s. 103.
[342] Marignî, **Delîlü'l-Hayrân,** s. 333.
[343] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 111/a.

Osman mushaflarında da bu kelimenin yazılışıyla ilgili herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.[344]

4. "يَبْنَؤُمَّ" kelimesi

"يَبْنَؤُمَّ" kelimesi sadece "قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلا بِرَأْسِي" (Taha 20/94) âyetinde geçer ve "يَبْنَؤُمَّ" şeklinde bitişik yazıldığı hususunda ittifak vardır.[345] Siirdî, Taha sûresinde geçen "يَبْنَؤُمَّ" kelimesindeki nida edatı olan "يَا" harfinden elif harfinin hazfedildiğini ve damme olan harekesine nazaran "أُمَّ" kelimesindeki hemzenin vâv şeklinde yazıldığını ifade eder.[346] Buna göre kelimenin aslı "يَا ابن ام" olup dediğimiz gibi bütün mushaflarda "يَبْنَؤُمَّ" şeklinde yazılmıştır.

5. "كَالُوهُمْ" ve "وَزَنُوهُمْ" kelimeleri

Siirdî, "هُمْ" zamirinin "كَالُوا" ve "وَزَنُوا" kelimeleriyle bitişik yazıldığını aktarır. O, bu iki kelimenin bitişik yazıldığının her iki kelimenin de vâv "و" ile hâ "ه" harfi arasına elif konulmaksızın "كَالُوهُمْ" ve "وَزَنُوهُمْ" şeklinde yazılmış olmasından anlaşıldığını ifade eder. Zira dil kurallarına göre bu iki kelimenin "كَالُواهُمْ" ve "وَزَنُواهُمْ" şeklinde vâv "و" ile hâ "ه" harfleri arasına elif konularak yazılması gerekirdi. Buna göre Siirdî aynı kelimelerin Kur'ân'da farklı yazılmasını hat ilmi ve nahiv bilgisiyle açıklamaya çalışmıştır.[347]

---

[344] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 111/a.

[345] Cühenî, **Kitâbü'l-Bedî'**, s. 29; Dânî, **el-Mukni'**, s. 80, 89; Mehdevî, **Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr**, s. 48.

[346] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 113/a.

[347] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c.2, s. 150; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 111/a; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 344; Sehâvî, **Cemalü'l-Kurrâ**, s. 768; İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 266; Merrâküşî, **'Unvânü'd-delîl**, s. 123; Cühenî, **Kitâbü'l-Bedî'**, s. 25; Mehdevî, **Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr**, s. 49.

6-22 Muhtelif Kelimeler

Kur'ân'da geçen bütün "أل" takıları bütün mushaflarda kendinden sonraki harfle bitişik olarak yazılmıştır. "أل" takıları gibi tenbîh için kullanılan "ها" harfi ve nidâ için kullanılan "يَا" harfi de kendinden sonra gelen kelimelerle bitişik olarak yazılmışlardır. Aynı şekilde Kur'ân'da geçen bütün "أَمَّا" "أَيَّمَا" "كَأَنَّمَا" "مَهْمَا" "رُبَمَا" "وَيْكَأَنَّ" "إلْياس" "يَوْمَئِذٍ" "حِينَئِذٍ" "أَمَّا" "نِعِمَّا" "فِيمَ" "عَمَّ" kelimeleri de bitişik yazılmıştır.[348] Siirdî, bu gibi kelimeler üzerinde, onları birbirinden ayırarak vakf yapılamayacağını bildirir. Örneğin "هَٰذَا–هَٰؤُلَاءِ" kelimelerinde "هَا" üzerinde, "يَاأَيُّهَا" kelimesinde "يَا" üzerinde ve "الَّذِين" kelimesinde "ال" üzerinde durmak şekliyle vakf yapılamaz.[349]

2.2.2.3. Mushaflarda Maktû' mü Yoksa Mevsûl mü Yazıldığına Dair İhtilaf Bulunan Kelimeler

Kur'ân'da geçen bazı kelimelerin Hz. Osman mushaflarında maktû' mü yoksa mevsûl mü yazıldığı konusunda ihtilaf vardır. Bunların bazıları sadece bir yerde bazıları ise birkaç yerde geçer. Bu kısımda o kelimeleri incelemeye çalışacağız.

1. "لاَتَ حِين" Kelimesi

"لاَتَ حِين" kelimesi, Kur'ân'da sadece "وَلاتَ حِينَ مَنَاصٍ" (Sâd 38/3) âyetinde geçmektedir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), İmam Mushafı olarak bilinen Hz. Osman'ın kendisi için yazdırmış olduğu mushafta bu kelimenin bitişik olarak "لاَتَحِين" şeklinde yazılmış olduğunu iddia eder.[350] Siirdî de bu görüşe değinip kelimenin bitişik yazılmasını tâ "ت" harfinin zaide olması veya "تَحِين" kelimesinin bu kelimeyi kullananların dilinde "حِين" anlamına gelmiş olabileceğiyle açıklamaya çalışır.[351] Ancak Dânî, ne eski ne de yeni mushaflarda Ebû Ubeyd'in bu görüşünü destekleyecek

[348]Atiyye Kâbil Nasr, **Gâyetü'l-Murîd fî İlmi't-Tecvîd**, Kâhire ts. s. 242-247.
[349] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 113/a.
[350] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 292; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 150.
[351] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 112/b.

bir kanıta rastlamadıklarını, birçok âlimin onun bu görüşünü reddettiğini söyler.[352] Öte yandan diğer mushaflarda ise bu kelime ayrı olarak "لاَتَ حِين" şeklinde yazılmıştır.[353] Siirdî, "لاَتَ" kelimesinin bu şekilde "ت" harfiyle bitişik yazılmasının nedenini, nahiv âlimleri cumhurunnn "لَيْسَ" anlamındaki "لا" harfine tâ "ت" harfinin bitiştirilmesi gerektiği görüşüne dayandırır.[354]

Kelimenin yazılışına bağlı olarak onun üzerinde nasıl vakf yapılması gerektiği hususu da ihtilaf konusudur. Siirdî, bu kelime üzerinde iki şekilde durulabileceğini ifade eder. Bunlardan biri tâ "ت" harfi üzerinde, diğeri ise tâ "ت" harfini hâ "ه" harfine çevirerek vakf yapmaktır. Ferrâ' (ö. 207/822), tâ "ت" harfi üzerinde durmanın kendisine daha hoş göründüğünü naklederken[355] Kisaî, kelime üzerinde tâ "ت" harfini "ه" hâ harfine çevirerek "لاَهْ" şeklinde vakf yapar.[356] Ancak Halil b. Ahmed (ö. 175/791), şâyet "لاَتَ" kelimesi Kur'ân'da bu şekilde yazılmış olmasaydı kelime üzerinde tâ "ت" harfini hâ "ه" yapıp "لاَهْ" şeklinde vakf yapardık demekle adeta Kur'ân'da bu şekilde bir vakfın doğru olmadığına işaret etmektedir.[357] Ebû Ubeyd'e (ö. 224/838) göre ise "لا" harfi üzerinde durup "تَحِين" kelimesinden devam etmek gerekir.[358]

2. "أَنْ لَوْ" kelimesi

"أَنْ لَوْ" kelimesi Kur'ân'da üç yerde "أَنْ" ve "لَوْ" kelimelerinin ayrı ayrı olarak yazılmasıyla "أَنْ لَوْ" şeklinde geçmektedir. Bunlar "أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ" (A'râf 7/100), "أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا" (Ra'd 13/31), ve "أَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ" (Sebe' 34/14) âyetlerinde geçen "أَنْ لَوْ" kelimeleridir. "أَنْ لَوْ" kelimesi Kur'ân'da geçtiği diğer bütün yerlerde "أَلَّوْ"

[352] Dânî, **el-Mukni'**, s. 81.
[353] İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 266; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 150;
[354] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 112/b.
[355] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, Dâru'l-Mısriyye. ts. c. 2, s. 398.
[356] Sarakustî, **el-'Unvân**, s. 163; İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ',** s. 258; Bennâ, **İthâf**, s. 139.
[357] Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 8, s. 369.
[358] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 292.

şeklinde bitişik yazılmıştır. "وَأَلَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ" (Cin 72/16) âyetinde geçen "وَأَلَّوِ" kelimesinin maktû' mü yoksa mevsûl mü yazıldığı hususunda ise ihtilaf vardır. Çoğunluğa göre buradaki kelime ayrı değil bitişik yazılmıştır.[359] Söz konusu ayette geçen "وَأَلَّوِ" kelimesi günümüz mushaflarında da bitişik yazılmaktadır.

3. "إِنْ مَا" kelimesi

Hz. Osman mushaflarının hepsinde "إِنْ مَا" kelimesi, "وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ" (Ra'd 13/40) âyetinde "إِنْ" ile "مَا" ayrı olarak "إِنْ مَا" şeklinde yazılmıştır. Kur'ân'da geçen diğer bütün "إِنْ مَا" kelimeleri ise bitişik olarak "إِمَّا" şeklinde yazılmışlardır. [360] Siirdî, Kur'ân'da geçen bütün "أَمَّا" kelimelerinin ise bitişik yazıldığına işaret etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'da "أَنْ مَا" şeklinde ayrı olarak yazılan bir kelime bulunmamaktadır.[361]

4. "عَنْ مَا" kelimesi

A'râf sûresi yüz altmış altıncı âyette geçen hariç Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde "عَمَّا" kelimesi bitişik yazılır.[362] "عَمَّا" kelimesi söz konusu âyette ise "عَنْ" ve "مَا" kelimeleri ayrı olarak "عَنْ مَا" şeklinde yazılmıştır. Siirdî, bu kelimede de asıl olanın kelimenin ayrı olarak yazılması olduğunu ifade eder.[363]

5. "يَوْمَ هُمْ" kelimesi

"هُمْ" zamiri, Kur'ân'da bazı kelimelerle bitişik olarak, bazılarıyla da ayrı olarak yazılmıştır. Bu zamir, "يَوْمَ" kelimesi ile Kur'ân'da geçtiği iki yerde "هُمْ" ayrı "يَوْمَ" ayrı

[359] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 3, s. 554.
[360] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 330; Sehâvî, **Cemalü'l-Kurrâ**, s. 771; Bennâ, **İthâf**, s. 340; İbn Sa'dân, **el-Vakfü ve'l-İbtidâ'**, s. 103; İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 263.
[361] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 107/a.
[362] Merrâküşî, **'Unvânü'd-delîl**, s. 128; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 323; Dânî, **el-Mukni'**, s. 75, 89.
[363] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 106/b.

olarak "يَوْمَ هُمْ" şeklinde yazılmıştır. Bu iki kelimenin birbirinden ayrı olarak yazıldığı yerler "يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ" (Gâfir 40/16) ve "يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ" (Zâriyet 51/13) âyetlerinde geçenlerdir. "يَوْمَ هُمْ" kelimesi geçtiği diğer bütün yerlerde ise "يَوْمَ" ile "هُمْ" kelimeleri bitişik olarak "يَوْمَهُمْ" şeklinde yazılmıştır. Siirdî, kelimenin ayrı olarak yazıldığı bu iki yerde "هُمْ" zamirinin "يَوْمَ" kelimesinden ayrı olarak yazılmasını, "هُمْ" zamirinin merfû'' bir mübteda olup ondan sonra gelen cümlenin onun haberi olmasına bağlar. Siirdî, diğer yerlerde ise böyle bir şeyin söz konusu olmadığını zira o yerlerde "هُمْ" zamirinin "يَوْمَ" kelimesine muzafü ileyh olduğuna dikkat çeker. Ona göre bundan dolayı da bu yerlerde bitişik yazılmıştır.[364] Görüldüğü gibi Siirdî, "يَوْمَ هُمْ" kelimesinin Hz. Osman mushaflarında farklı olarak yazılmasını dilbilim kurallarıyla açıklamaya çalışmıştır. Dikkatle bakıldığı zaman ise daha dil kurallarının oluşmadığı bir dönemde sahabenin bu gibi birçok yerde kelimelerin anlamına bakarak onların yazılışını da ayrı yazmalarının büyük bir bilgi gerektirdiği açık bir şekilde görülecektir. Bu da mushafların yazılışında sahabenin engin bilgisi ve derin titizliğini gözler önüne sermektedir.

6. "كَيْلَا" kelimesi

Kur'ân'da yedi defa geçen "كَيْلَا" kelimesinde bulunan "كَيْ" ile "لا" kelimeleri dört yerde bitişik, diğer yerlerde ise ayrı olarak yazılmıştır. Kelimenin bitişik yazıldığı yerler, "لِكَيْلا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ" (Al-i İmrân 3/153), "لِكَيْلا يَعْلَمَ مَنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا" (Hac 22/5), "لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ" (Hadîd 57/23) ve "لِكَيْلا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ" (Ahzâb 33/50) âyetlerinde geçenlerdir. Kur'ân'ın diğer yerlerinde geçen "كَيْلَا" kelimeleri "كَيْ" ile "لا" kelimeleri ayrı olarak "كَيْ لا" şeklinde yazılmıştır. Cühenî (ö. 442/1050), Al-i İmrân sûresinde geçen "كَيْ لا" kelimesini ayrı yazılmış kabul ederken, İbn Ebî Dâvûd (ö. 316/929) ve

[364] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 150; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 111/a; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 344; Sehâvî, **Cemalü'l-Kurrâ**, s. 768; İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 266; Merrâküşî, **'Unvânü'd-delîl**, s. 123; Cühenî, **Kitâbü'l-Bedî'**, s. 25; Mehdevî, **Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr**, s. 49.

Dânî (ö. 444/1053) ise "كَيْلاَ" kelimesinin bitişik yazıldığını söylemektedirler. [365] Siirdî, bu ihtilaflara değinmemekte ve kelimenin yukarıda saydığımız dört yerde bitişik yazıldığını bildirmektedir.[366] Bu kelime günümüz mushaflarında bitişik olarak yazılmaktadır.

7. "أَمْ مَنْ" kelimesi

"أَمْ مَنْ" kelimesi, "أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً" (Nisa 4/109), "أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ" (Tevbe 9/109), "أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا" (Saffat 37/11) ve "أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ" (Füssilet 41/40) âyetlerinde "أَمْ" ve "مَنْ" ayrı olarak "أَمْ مَنْ" şeklinde yazılmıştır. Bu dört yerde geçen "أَمْ مَنْ" kelimelerinin Hz. Osman mushaflarının tümünde ayrı olarak yazıldığı hususunda ittifak vardır. "أَمْ مَنْ" kelimesi diğer geçtiği yerlerde ise bitişik olarak "أَمَّنْ" şeklinde yazılmıştır.[367]

8. "مَالِ" kelimesi

Arapça yazım kurallarına göre "مَا" harfinden sonra gelen "لِ" harfi cer edatı olup kendinden sonra gelen harfle bitişik yazılmalıdır. Hz. Osman mushaflarında kendinden sonra gelen harfle bitişik yazılması gereken cer edatı olan "لِ" harfi dört yerde ayrı yazılmıştır. Bunlar, "مَالِ هَذَا الْكِتَابِ" (Kehf 18/49), "مَالِ هَذَا الرَّسُولِ" (Furkân 25/7), "فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ " (Maâric 70/36) ve "فَمَالِ هَؤُلاءِ الْقَوْمِ" (Nisâ 4/78) âyetlerinde geçen "مَالِ" kelimeleridir.[368] Bu kelimelerde bulunan "لِ" edatı kendisinden sonra gelen harfle ayrı yazılmıştır. Zemahşerî (ö. 538/1144), bu kelimenin yazılışı Hz. Osman

---

[365] Cühenî, **Kitâbü'l-Bedî'**, s. 26; İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 262; Bennâ, **İthâf**, s. 235; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 155; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 376; Dânî, **el-Mukni'**, s. 88.

[366] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 111/a.

[367] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 343; Sehâvî, **Cemalü'l-Kurrâ**, s. 773; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 417; Dânî, **el-Mukni'**, s. 76, 89; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 110/b.

[368] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 4, 406, 911; Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. 2, s. 815; İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ',** s. 261; Merrâküşî, **'Unvânü'd-delîl**, s. 126; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 112/b.

mushaflarında her ne kadar Arap hattına aykırı ise de mushafların hattına tabi olmanın sünnet olduğunu ve bunun değiştirilemeyeceğini ifade etmiştir.[369]

Bu şekilde yazılmasından dolayı "مَالِ" kelimesi üzerinde nasıl durulacağı da ihtilaf konusu olmuştur. Buna göre bu kelimede durmak isteyen birisi "مَا" harfi mi yoksa "لِ" harfi üzerinde mi vakf yapacaktır? Kisâî'den (ö. 189/805) bu konuda iki görüş nakledilir. Ona göre her iki şekilde de vakf yapılabilir. Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) "مَا" harfi, diğer kırâat âlimleri ise "لِ" harfi üzerinde vakf yapılması gerektiğini savunmuşlardır.[370] Siirdî, "مَالِ" kelimesi üzerinde kimilerinin müstakil bir kelime olması hasebiyle "مَا" harfi, kimilerinin ise mecrûr isimden ayrıldığı için müstakil kabul edilen "لِ" harfi üzerinde vakf yaptığını dile getirir.[371] Bu şekilde Siirdî, bu kelimedeki vakfın illetine değinmiş olmaktadır.

9. "إِنْ لَمْ" kelimesi

"إِنْ لَمْ" kelimesi "فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ" (Hûd 11/14) âyetinde "إِنْ" ve "لَمْ" kelimeleri bitişik olarak "فَإِلَّمْ" şeklinde yazılmıştır. Kur'ân'da geçtiği diğer bütün yerlerde ise "إِنْ" ve "لَمْ" kelimeleri ayrı olarak "إِنْ لَمْ" şeklinde yazılmıştır.[372]

10. "إِنَّ مَا" kelimesi

Hz. Osman mushaflarında "إِنَّ مَا" kelimesi, "إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ" (En'âm 6/134) âyetinde "إِنَّ" ve "مَا" kelimeleri ayrı olarak "إِنَّ مَا" şeklinde yazılmıştır. "إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ" (Nahl 16/95) âyetindeki "إِنَّمَا" kelimesinde ise ihtilaf vardır. Kimilerine göre bu kelime ayrı kimilerine göre ise bitişik yazılmıştır. Bu kelime günümüz mushaflarında

[369] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 265.
[370] Dânî, **et-Teysîr**, s. 252; Bennâ, **İthâf**, s. 367, 415; Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. 2, s. 816.
[371] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 112/b.
[372] İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 263; Bennâ, **İthâf**, s. 327; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149, 154; Sehâvî, **Cemalü'l-Kurrâ**, s. 773; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 3, s. 679; Dânî, **el-Mukni'**, s. 75; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 108/b.

bitişik yazılmaktadır. Kur'ân'da geçen diğer bütün "إِنَّمَا" kelimeleri ise Hz. Osman mushaflarında bitişik olarak "إِنَّمَا" şeklinde yazılmıştır.[373]

11. "مِنْ مَا" kelimeleri

Hz. Osman mushaflarında "مِنْ مَا" kelimesinin "فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ" (Nisâ 4/25) ile "هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ" (Rûm 30/28) âyetlerinde "مِنْ" ile "مَا" kelimelerinin ayrı olarak "مِنْ مَا" şeklinde yazıldığına dair ittifak vardır.[374] Siirdî hem bu ittifaka hem de Münafikûn sûresi onuncu âyette geçen "مِنْ مَا" kelimesindeki ihtilaflara değinmiştir. Söz konusu ayetteki "مِنْ مَا" kelimesi bazı mushaflarda bitişik bazılarında ise ayrı olarak yazılmıştır.[375] Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) bu kelimenin bitişik yazıldığını naklederken,[376] Şâtibî (ö. 590/1194) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) sadece kelimeyle ilgili ihtilafı zikretmiş,[377] Sehâvî (ö. 643/1245) ve Merrâküşî (ö. 721/1321) ise kelimenin ayrı yazıldığını söylemiştir.[378] Söz konusu kelime günümüz mushaflarında ayrı olarak yazılmaktadır. Bu saydığımız üç yer dışında Kur'ân'da geçen diğer bütün "مِنْ مَا" kelimeleri "مِمَّا" şeklinde bitişik olarak yazılmıştır. [379]

"مِنْ مَا" kelimesiyle ilgili bütün bu ihtilaflar, "مِنْ" harfinden sonra "مَا" harfi geldiğinde söz konusudur. Aksi halde "مِنْ مَاءٍ", "مِنْ مَالِ اللهِ" örneklerinde olduğu gibi "مِنْ" harfinden sonra bir ismin gelmesi durumunda "مِنْ" harfinin kendinden sonra gelen isme bitişmeden ayrı yazılacağında şüphe yoktur.[380] Aynı şekilde "مِنْ" harfinden sonra mevsûle ve istifhâm için kullanılan "مَنْ" veya "مَا" harfleri geldiği zaman da ilgili

---

[373] İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 262; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 313; Dânî, **el-Mukni'**, s. 78; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 148; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 108/b.
[374] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 265; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 324.
[375] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149.
[376] Dânî, **el-Mukni'**, s. 74.
[377] İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 155; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149.
[378] Sehâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 771; Merrâküşî, **'Unvânü'd-delîl**, s. 128.
[379] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 107/a.
[380] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 4, s. 833; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 107/a.

kelimeler "مِمَّنْ" ve "مِمَّا-مِمَّ" şeklinde bitişik yazılır.[381] Bunların dışında Kur'ân'da geçen diğer bütün "مِمَّا" kelimeleri bitişik olarak yazılmıştır.

12. "كُلَّ مَا" kelimesi

Hz. Osman mushaflarında "كُلَّ مَا" kelimesi, "وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ" (İbrahim 14/34) âyetinde "كُلَّ" ve "مَا" kelimeleri ayrı olarak "كُلَّ مَا" şeklinde yazılmıştır. Kelimenin bu âyette bu şekilde yazıldığı hususunda icma' olup ihtilaf söz konusu değildir. "كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا" (A'râf 7/38), "كُلَّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا" (Mü'minûn 23/44), "كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ" (Mülk 67/8) ve "كُلَّ مَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا" (Nisa 4/91) âyetlerinde geçen "كُلَّ مَا"kelimelerinin bitişik mi yoksa ayrı olarak mı yazıldığı ise ihtilaflıdır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), bu kelimelerin bazı mushaflarda bitişik bazılarında ise ayrı yazıldığını nakleder.[382] Kur'ân'da geçen diğer bütün "كُلَّمَا" kelimeleri ise bitişik olarak yazılmıştır.[383] Günümüz mushaflarında bu dört yerden sadece "كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا" (A'râf 7/38) ayetinde geçen "كُلَّمَا" kelimesi bitişik yazılmaktadır. Diğer kelimeler ise ayrı olarak yazılır.

13. "فِي مَا" kelimesi

Hz. Osman mushaflarında "فِي مَا" kelimesi on bir yerde "فِي" ayrı "مَا" ayrı olarak "فِي مَا" şeklinde yazılmıştır. Dânî (ö. 444/1053) ve İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) atfedilen bu görüşe göre "فِي مَا" kelimesinin ayrı yazıldığı yerler şunlardır: "فِي مَا فَعَلْنَ" (Bakara 2/240), "فِي مَا آتَاكُمْ" (Mâide 5/48), "فِي مَا آتَاكُمْ" (En'âm 6/165), "فِي مَا أُوحِيَ" (En'âm 6/145), "فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ" (Enbiyâ 21/102), "فِي مَا أَفَضْتُمْ" (Nûr 24/14), "فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ" (Şuarâ

[381] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 111/a.
[382] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149.
[383] Detaylı bilgi için bakınız: İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 2, s. 741; Sehâvî, **Cemalü'l-Kurrâ**, s. 769; Bennâ, **İthâf**, s. 344; Dânî, **el-Mukni'**, s. 79; Eşmûnî, **Menâru'l-Hüdâ**, s. 87, 221; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 109/a.

26/146), "فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ" (Rûm 30/28), "فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ" (Zümer 39/3,46), "فِي مَا لا تَعْلَمُونَ" (Vâkıa 56/61).[384]

Yalnız bu on bir yerde "فِي مَا" kelimesinin ayrı yazıldığına dair bir ittifak söz konusu değildir. Bu aktardıklarımızın yanı sıra Şâtibî, sadece Şuarâ sûresinde geçen "فِي مَا" kelimesinin ayrı yazıldığını, Ebû Dâvûd (ö. 496/1103) hem Şuarâ hem de Enbiyâ sûresinde geçen "فِي مَا" kelimesinin ayrı yazıldığını nakleder.[385] İbnü'l-Cezerî de bu tartışmalar bağlamında bu kelimelerden sadece Şuarâ sûresinde geçen kelimenin ayrı yazıldığına dair ittifak bulunduğunu, bunun dışında kalan on yerde geçenlerin ise ihtilaflı olduğunun altını çizer.[386] Kur'ân'da geçen bu yerlerin dışında kalan "فِيمَا" kelimelerinin bitişik yazıldığı konusunda ittifak vardır.[387] Günümüzde yazılan mushaflarda yukarıda saydığımız on bir yerde "فِي مَا" kelimesi ayrı yazılmaktadır.

14. "أَنَّ مَا" kelimesi

Hz. Osman nushaflarında "أَنَّ مَا" kelimesi "وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ" (Hac 22/62) ile "وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ" (Lokman 31/30) âyetlerinde "أَنَّ" ayrı "مَا" ayrı olarak "أَنَّ مَا" şeklinde yazılmıştır. Diğer geçtiği bütün yerlerde ise "أَنَّمَا" şeklinde bitişik olarak yazılmıştır.[388] İbnü'l-Cezerî, Enfâl sûresinde geçen "أَنَّمَا غَنِمْتُمْ" (Enfâl 8/41) âyetinde bulunan "أَنَّمَا" kelimesinin ayrı mı yoksa bitişik mi yazıldığı konusunda ihtilaf olduğunu naklederken Dânî, bu kelimenin Irak bölgesi mushaflarında bitişik yazıldığını

[384] Dânî, **el-Mukni'**, s. 77; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149.
[385] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 4, s. 934.
[386] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149.
[387] Bennâ, **İthâf**, s. 216, 425; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 4, s. 934; Dânî, **el-Mukni'**, s. 77; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 109/a.
[388] Merrâküşî, **'Unvânü'd-delîl,** s. 120; Dânî, **el-Mukni'**, s. 91; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 108/b.

bildirir.[389] Günümüzde yazılan mushaflarda buna binaen "أَنَّمَا" kelimesi bitişik yazılmaktadır.[390]

15. "أَنْ لَا" kelimesi

"أَنْ لَا" kelimesi, Kur'ân'da geçtiği yerlerin onunda "أَنْ" ayrı "لَا" ayrı olarak " أَنْ لَا" şeklinde, diğer yerlerde ise bitişik olarak "أَلَّا" şeklinde yazılmıştır. Siirdî, nasb edatı olan "أَنْ" kelimesinin çoğunlukla "لَا" kelimesine bitişik bazen de ayrı, tahfif için kullanılan "أَنْ" kelimesinin ise "لَا" kelimesine bitişmeden sadece ayrı olarak yazıldığını dile getirir. Bunun nedenini de nasb edatı "أَنْ" kelimesinin çok kullanılıyor olmasına ve onun tahfif meydana getiren bitişik yazılmaya daha çok muhtaç olmasına bağlar.[391] İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), kelimenin asıl itibariyle ayrı olduğunu, bundan dolayı da Kur'ân'da ayrı yazılan yerler asıl sayıldığını, bitişik yazılan yerlerin ise vasıl halindeki telaffuzuna nazaran bitişik yazıldığını vurgular. Zira "أَنْ لَا" kelimesi vasl halinde idgâm edilerek "أَلَّا" şeklinde okunur.[392] Daha sonra Siirdî, kelimenin ayrı yazıldığı yerleri açıklamaya başlar. Bu kelimenin ayrı yazıldığı yerler şunlardır: 1- " وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ" (Tevbe 9/118). 2- "وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ" (Hûd 11/14). 3- "أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ" (Yâsîn 36/60). 4- "وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي " (Hûd 11/26). 5- "أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ" (Hac 22/26). 6- "يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا" (Mümtehine 60/12). 7- " أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ شَيْئًا" (Kalem 68/24). 8- "وَأَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ" (Duhân 44/19). 9- " حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ" (A'râf 7/105). 10- "أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ" (A'râf 7/169).

Siirdî, "وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ" (Tevbe 9/118), "وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ" (Hûd 11/14) ve "أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ" (Kalem 68/24) âyetlerinde bulunan "أَنْ" harfleri

[389] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 148; Dânî, **el-Mukni'**, s. 78.
[390] İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 262; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 313; Dânî, **el-Mukni'**, s. 78; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 148.
[391] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 105/a.
[392] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 145.

hariç, bu kelimelerde geçen bütün "أَنْ" harflerinin nasb edatı olduğunu söyler. Bu üç âyette geçen "أَنْ" harfleri ise muhaffeftir.[393]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kelimelerin Hz. Osman mushaflarında ayrı yazıldığına dair ittifak vardır. "فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ" (Enbiyâ 21/87) âyetinde bulunan "أَنْ لَا" kelimesinin Hz. Osman'ın yazdırmış olduğu mushaflarda ayrı mı yoksa bitişik mi yazıldığı ise ihtilaf konusudur. Dânî, bu ihtilafa değinir ve kendisinin kelimenin ayrı yazılmasını benimsediğini dile getirir. İbnü'l-Cezerî ise kelimenin bu Mushafların çoğunda ayrı, bazılarında ise bitişik yazıldığını nakleder.[394] İbnü'l-Cezerî'nin kelimenin birçok mushafta ayrı yazıldığını ifade etmesinden onun da kelimenin ayrı yazılması gerektiği hususunu benimsediğini söyleyebiliriz. Günümüzde yazılan mushaflarda kelimenin ayrı yazılması da bunu destekler mahiyettedir.

16. "أَنْ لَنْ" kelimesi

"أَنْ لَنْ" kelimesinin "أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا" (Kehf 48/18) ile "أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ" (Kıyeme 75/3) âyetlerinde bitişik yazıldığına dair ittifak vardır. Mushaflarda farklı yazıldığına dair rivâyetler bulunmasından dolayı bu kelimenin "عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ" (Müzemmil 73/20) âyetinde ayrı mı yoksa bitişik mi yazıldığı ise ihtilaf konusudur. Baskın görüş buradaki kelimenin ayrı yazıldığı şeklindedir. Günümüz mushaflarında da bu kelime ayrı olarak yazılmaktadır. Kur'ân'da geçen diğer bütün "أَنْ لَنْ" kelimeleri ise Hz. Osman mushaflarında "أَنْ" ayrı "لَنْ" ayrı olarak "أَنْ لَنْ" şeklinde yazılmıştır.[395]

[393] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 106/b.
[394] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 148, Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. 2, s. 281, **el-Mukni'**, s. 99; Dânî**, el-Beyân fi 'Addi Âyi'l-Kur'ân,** (thk Gânim Kaddûrî) Merkezü'l-Mahtûtâti ve't-Türâs, Kuveyt 1994, s. 77.
[395] Marignî, **Delîlü'l-Hayrân,** s. 330; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 110/b.

17. "بِئْسَمَا" Kelimesi

Hz. Osman mushaflarında "بِئْسَمَا" kelimesi, "بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ" (Bakara 2/90) âyetinde "بِئْسَ" ile "مَا" bitişik olarak "بِئْسَمَا" şeklinde yazılmıştır.[396] Âyette geçen bu kelimenin bu şekilde yazıldığına dair ittifak söz konusudur. Dânî ve İbnü'l-Cezerî günümüz mushaflarında da bitişik yazılan "قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ" (Bakara 2/93) âyetinde geçen "بِئْسَمَا" kelimesinin ayrı mı yoksa bitişik mı yazıldığı konusunda ihtilaf olduğunu bildirir.[397] Siirdî de bu ihtilafa değinir ve âlimlerin çoğunluğunûn bu âyette geçen "بِئْسَمَا" kelimesinin bitişik yazıldığı görüşünde olduğuna işaret eder.[398] Bazıları "قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي" (A'râf 7/150) âyetinde geçen kelimede de ihtilaf olduğunu öne sürmüştür. Fakat genel kanaat o kelimenin de bitişik yazıldığı şeklindedir.[399] Siirdî de bu görüşte olup bu kelimeyi bitişik yazılan "بِئْسَمَا" kelimelerinden saymıştır. Söz konusu kelime günümüz mushaflarında da bitişik yazılmaktadır. Başında lâm "ل" ve fâ "ف" harfi bulunan "لَبِئْسَ مَا" ile "فَبِئْسَ مَا" kelimelerinin Hz. Osman mushaflarında ayrı yazıldığı hususunda ise ittifak vardır.[400]

18. "أَيْنَمَا" kelimesi

Siirdî, "فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ" (Bakara 2/115) ile "أَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لا يَأْتِ بِخَيْرٍ" (Nahl 16/76) âyetlerinde geçen "أَيْنَمَا" kelimelerinin "أَيْنَ" ile "مَا" kelimeleri bitişik olarak "أَيْنَمَا" şeklinde yazıldığını bildirir.[401] Bu iki yerdeki "أَيْنَمَا" kelimelerinin bütün mushaflarda bitişik yazıldığına dair ittifak bulunmaktadır.[402]

---

[396] İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 261; Dânî, **el-Mukni'**, s. 79; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 149.
[397] Dânî, **el-Mukni'**, s. 96; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 155.
[398] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 108/b.
[399] Marignî, **Delîlü'l-Hayrân,** s. 327.
[400] Dânî, **el-Mukni'**, s. 79; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 108/b.
[401] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 107/a.
[402] Dânî, **el-Mukni'**, s. 77.

Siirdî, "وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ" (Şuarâ 26/92), "مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلاً" (Ahzâb 33/61) ve "أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ" (Nisâ 4/78) âyetlerinde geçen "أَيْنَ مَا" kelimelerinin Hz. Osman mushaflarında ayrı mı yoksa bitişik mi yazıldığı hususunda ihtilaflar bulunduğunu nakleder.[403] Kaynaklara baktığımızda Siirdî'nin değinmiş olduğu bu taksimin genel kabul gören bir taksim olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre ilk iki yerde yani Bakara ve Nahl sûrelerinde geçen "أَيْنَمَا" kelimelerinin bitişik yazıldığına dair ittifak vardır. Günümüz mushaflarında ayrı olarak yazılan Şuâra ile bitişik olarak yazılan Ahzâb ve Nisâ sûrelerinde geçen "أَيْنَمَا" kelimelerinin yazılışında ihtilaf bulunurken, bunların dışındaki bütün "أَيْنَ مَا" kelimelerinin Hz. Osman mushaflarında "أَيْنَ" ile "مَا" ayrı olarak "أَيْنَ مَا" şeklinde yazıldığı hususunda ittifak bulunmaktadır. [404]

2.2.3. Hz. Osmân Mushaflarında Tenvîn ve Te'kîd Nûn Harflerinin yazılışı

Tenvîn, asıl itibariyle yazıda sûreti olmayan, zaide, sakin bir nûndur.[405] Te'kîd nûn harfi ise, te'kid anlamı katmak için muzari' ve emir fiillerinin sonuna bitişen sakin bir nûndur. Basra nahiv ekolüne göre bu te'kîd nûn harfi mushaflarda yazıldığı gibi elif şeklinde, Kûfe nahiv ekolüne göre ise Kur'ân âyetlerinde geçenler hariç nûn şeklinde yazılır.[406] Bilindiği gibi Hz. Osman mushafları yazıldığında tenvîn yazıda gösterilmemiştir. Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), daha sonraki dönemde tenvîni belirtmek için harfe iki nokta koymuştur.[407] İlk mushaflarda iki üstün olan tenvîni belirtmek için çoğunlukla elif kullanılmıştır. İki ötre ve iki esre için ise herhangi bir işaret konulmamıştır. Bazı yerlerde ise nûn harfi yerine, tenvîn işareti olan elif harfi, tenvîn yerine ise nûn harfi konulmuştur. Siirdî, bu iki farklı yazılış şekillerine değinmiş ve onları açıklamaya çalışmıştır. Şimdi bu iki yere bir göz atalım.

---

[403] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 107/a; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 148.

[404] Abdulfettah el-Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, Mektebetü Tayyibe, Medîne ts., c. 1, s. 440; Sehâvî, **Cemalü'l-Kurrâ,** s. 769; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 199; Marignî, **Delîlü'l-Hayrân,** s. 327.

[405] İbnü'l-Hâcib, **Emâlî**, Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1989, c. 2, s. 758.

[406] Abdüsselam Muhammed Harûn, **Kavâidü'l-İmlâ'**, Mektebetü'l-Enclü'l-Misriyye, Kâhire 1993, s. 33; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullāh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm, **Muġni'l-lebîb**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1985, s. 443.

[407] Dânî, **el-Muhkem**, s. 4.

a. Te'kîd Nûn Harfi Yerine Tenvîn İşareti (ا) Konulan Yerler

Hz. Osman mushaflarında te'kîd nûn harfi yerine bazı yerlerde tenvîn işareti olarak elif harfi konulmuştur. Bunlar "وَلَيَكُونًا" (Yûsuf 12/32) ve "لَنَسْفَعًا" (Alak 96/15) kelimeleri ile cevâb ve cezâ için kullanılan "إِذًا" kelimesidir.[408] Bu kelimeler Arap dili gramerine göre nûn harfiyle "وَلَيَكُونَنْ" "لَنَسْفَعَنْ" ve "إِذَنْ" şeklinde yazılmalıydı. Siirdî, bundan dolayı Mazinî'nin (ö. 249/863) "إِذَنْ" kelimesi üzerinde elif ile "إِذَا" şeklinde durmanın caiz olmadığını söylediğini nakleder. Zira asıl olan kelimenin "إِذَنْ" şeklinde nûn harfi ile yazılmasıdır. Dolayısıyla vakf halinde bile bu değişmemelidir. Böylelikle bu "إِذًا" ile zarf için kullanılan bildiğimiz "إِذَا" arasında bir fark olabilsin.[409]

b. Tenvîn Yerine Nûn Harfi Konulan Yerler

Kur'an'da tenvin yerine nûn ile yazılan bir tane kelime bulunmaktadır. Bu kelime, Kur'ân'da yedi[410] defa geçen "وَكَأَيِّنْ" kelimesidir. Kur'ân'da geçen bütün "وَكَأَيِّنْ" kelimeleri tenvin yerine nûn harfiyle "وَكَأَيِّنْ" şeklinde yazılmıştır.[411] Bu kelime altı yerde vâv "و" harfiyle "وَكَأَيِّنْ" şeklinde, Hac sûresi 22. âyetinde ise fâ "ف" harfiyle "فَكَأَيِّنْ" şeklinde geçmektedir. Kelimenin aslı teşbih kâf "ك" harfi ile "اَيٍّ" kelimesinden müteşekkil olup "وَكَأَيٍّ" şeklindedir. Siirdî, yedi kırâat imamından Ebû Amr dışında kimsenin kelime üzerinde nûn harfi okumaksızın durmadığını bildirir. Buna göre herkes kelime üzerinde "وَكَأَيِّنْ" yani yazıldığı gibi dururken Ebû Amr, kelimenin aslına bakıp vakf halini de ona uyarlayarak "وَكَأَيْ" şeklinde yâ "ي" harfini cezm ederek

---

[408] Dânî, **el-Muhkem,** s. 67; Sehâvî, **Cemalü'l-Kurrâ**, s. 747; Bennâ, **İthâf**, s. 22; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 3, s. 715; Dânî, **el-Mukni'**, s. 50, 105; İbnü'l-Enbârî, **İdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, c. 1, s. 360.

[409] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 116/b.

[410] Kelimenin geçtiği yerler: Al-i İmrân 3/146, Yûsuf 12/105, Hac 22/45,48, Ankebût 29/60, Muhammed 47/13, Talak 65/8.

[411] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 372; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 22.

durmuştur.[412] Kırâat imamlarından Ya‘kûb (ö. 205/821) da bu kelime üzerinde Ebû Amr gibi vakf yapar.[413]

Kırâat imamlarından İbn Kesîr (ö. 120/738) ve Ebû Ca‘fer (ö. 130/747-48), hem vâv harfiyle hem de fâ harfiyle birlikte gelen bütün bu "وَكَأَيِّنْ" "فَكَأَيِّنْ"kelimelerini hemze ile ism-i fâil olarak "وَكَائِن"-"فَكَائِن" şeklinde, diğer kırâat âlimleri ise kelimeyi "وَكَأَيِّنْ"-"فَكَأَيِّنْ" şeklinde okumuşlardır.[414] Burada yine Hz. Osman'ın Kur'ân'ı yazdırırken kırâat okuyuşlarının muhafazası için gösterdiği gayrete şahit olmaktayız. Zira Hz. Osman, bu kelimeyi mushaflarında nûn harfiyle değil de sadece yâ harfiyle yazdırmış olsaydı, yazılış şeklinin İbn Kesîr kırâatını muhafaza etmesi mümkün olmayacaktı. Ama o, bu kelimeyi hem İbn Kesîr hem de diğerlerinin kıraatlerine göre okunabilmesine imkan sağlayan bir şekilde yazdırmıştır.

2.2.4. Hz. Osman Mushaflarında Yâ-ı Zâide ve Yâ-ı İdâfe

Hz. Osman mushaflarında ya-ı zâide "يَاءَاتُ الزَّوَائِد" ve ya-ı idâfe "يَاءَاتُ الإِضَافَة" olarak nitelenen bazı "ي" harfleri, yazılış ve okuyuş açısından önemli bir yere sahiptir. Âlimler bu harflerin hangi kelimede nasıl yazıldığını araştırmışlardır. Aynı şekilde kırâat âlimleri de bu harfin içinde bulunduğu kelimenin nasıl okunduğunu araştırmış ve belli kaide ve kurallar çerçevesinde değerlendirmeye gayret göstermişlerdir. Siirdî de eserinde bu iki harfe yer vermiştir. O, yâ-ı zâideyi müstakil bir konu olarak, yâ-ı idâfeyi ise kitabının kırâat ihtilaflarını ele aldığı ferşü'l-hurûf bölümünde her sûrenin sonunda ele almıştır. Her sûrenin sonunda o sûrede geçen yâ-ı idâfeleri belirtmiş ve bunların kimler tarafından nasıl okunduğunu açıklamaya çalışmıştır.

Konumuza geçmeden önce bu yâ harfleriyle ilgili kısa bilgi vermemiz konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Buna göre yâ-ı zâide" ve yâ-ı idâfe arasında bazı farklar vardır. ilk önce bu iki yâ "ي" harfleri arasındaki bu farkları inceleyeceğiz. İkisi arasındaki bu farklar şu şekilde sıralanabilir:

[412] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 181; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 116/b.
[413] İbnü'l-Cezerî, **Tahbîr**, s. 264.
[414] Muhaysin, **el-Hâdî**, c. 2, s. 120; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 238.

a. Yâ-ı zâide, "الداع، يأت، يسر، الجوار" kelimelerinde olduğu gibi sadece isim ve fiillerde bulunur. Yâ-ı idâfe ise isim, fiil ve harflerde bulunabilir.

b. Yâ-ı zâide, Hz. Osmân mushaflarında yazılmamıştır. Yâ-ı idâfe ise yazılmıştır.

c. Yâ-ı zâide harflerindeki ihtilaf onların okunup okunmayacağı hususundayken, yâ-ı idâfe harflerinde ise onların fethalı mı yoksa cezimli mi okunacağı hususundadır.

d. Yâ-ı zâide, "الدَّاعِ، الْمُنادِ، يَوْمَ يَأْتِ، إِذا يَسْرِ" kelimelerinde olduğu gibi bazen kelimenin aslından, bazen de "وَعِيدِ، وَنُذُرِ" kelimelerinde olduğu gibi kelimenin aslından olmayıp zaide olabilir. Yâ-ı idâfe ise kelimenin aslından olmayıp daima zaidedir.[415]

2.2.4.1. Hz. Osman Mushaflarında Yâ-ı Zâide

Yâ-ı zâide, Hz. Osman mushaflarında yazılmayan ve sadece kelimelerin sonunda okunuşta var olan yâ harfleridir.[416] Hz. Osmân mushaflarında bulunan bazı kelimelerin sonunda, kendinden önceki harfin harekesi olan kesra ile iktifa edilip bazı yâ "ي" harfleri yazılmamıştır. Mushaflarda yazılmayan bu yâ "ي" harflerine mushafta yazılmamaları sebebiyle zâide yâ "ي" harfleri denilmiştir. Bu yâ "ي" harfleri hem isim ve fiillerde hem de âyet ortalarında veya âyet sonlarındaki kelimelerde bulunabilmektedir. Bazı kırâat âlimleri bu yâ "ي" harflerini hem vasl hem de vakf halinde okurken, bazıları ise sadece vakf veya sadece vasl halinde okumuşlardır.[417] Konunun uzamaması için fazla detaya girmeyeceğiz. Onun yerine bu okuyuş farklılıklarını oluşturacağımız şemada göstereceğiz.

Siirdî, çoğu kırâat konularında olduğu gibi bu yâ "ي" harflerini de yedi kırâate göre hem müstakil bir konu olarak hem de her sûrenin sonunda ayrı ayrı ele almıştır. O, yâ-ı zâideden dolayı da yedi kırâatte okunuşunda ihtilaf bulunan kelimelerin altmış

[415] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 28; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 193; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 161, 180.
[416] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 193.
[417] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 179.

iki tane olduğunu ifade etmiştir.[418] Halbuki diğer üç kırâatte de bu harflerle ilgili çokça ihtilaf bulunmakta ve on kırâate göre bu kelimelerin sayısı yüz yirmi biri bulmaktadır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Kehf sûresinde bulunan "تَسْأَلْنِي" kelimesini de eklememiz durumunda sayının yüz yirmi iki olacağını bildirir.[419] Biz de konunun sonunda vereceğimiz şemada Siirdî'nin verdiği yedi kırâate diğer üç kıraatteki okuyuş şekillerini de ekleyerek söz konusu şemada on kırâate göre hareket edeceğiz.

Siirdî, Hz. Osman mushaflarında yazılmayan ve zaide olarak nitelenen yâ harflerini tespit etmiş ve detaylı bir şekilde ele almıştır. Biz de ilk önce bu kelimeleri tespit edeceğiz. Daha sonra şayet varsa bu kelimelerle ilgili ihtilaflara değineceğiz. Konunun sonunda da bu kelimeleri şema ile göstermeye çalışacağız.

Siirdî'nin açıkladığı yâ-ı zâide harflerinin bulunduğu ve aşağıdaki şemada da göstereceğimiz kelimeler şunlardır: "فَارْهَبُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Bakara 2/40), (Nahl 16/51). "وَأَطِيعُونِ" kelimesi on bir yerde geçer; (Al-i İmrân 3/50), (Şuarâ 26/108,110,126,131,144,150,163,179), (Zuhruf 43/63), (Nûh 71/3). "اِتَّقُونِ" kelimesi beş yerde geçer; (Bakara 2/41, 197), (Mü'minûn 23/52), (Zümer 39/16) ve (Nahl 16/2). "فَاسْمَعُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yâsîn 36/25). "تُخْزُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Hûd 11/78), (Hicr 15/69). "لَتُرْدِينِ" kelimesi bir yerde geçer; (Saffât 37/56). "تَشْهَدُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Neml 27/32). " وَخَافُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Al-i İmrân 3/175). "وَلَا تَكْفُرُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Bakara 2/152). "فَاعْبُدُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Enbiyâ 21/25) ve (Ankebût 29/56). "كِيدُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (A'râf 7/195). "فَكِيدُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Mürselât 77/39). "وَاخْشَوْنِ" kelimesi iki yerde geçer; (Mâide 5/3,24). "يَهْدِينِ" kelimesi bir yerde geçer; (Şuaâ 26/78). "وَيَسْقِينِ" kelimesi bir yerde geçer; (Şuarâ 26/79). "يَشْفِينِ" kelimesi bir yerde geçer; (Şuarâ 26/80). "يُحْيِينِ" kelimesi bir yerde geçer; (Şuarâ 26/81). "كَذَّبُونِ" kelimesi üç yerde geçer; (Şuaâ 26/117), (Mü'minûn 23/26,39). "تُفَنِّدُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yûsuf 12/94). "تَسْتَعْجِلُونِ"

[418] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 116/b.
[419] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 182.

kelimesi bir yerde geçer; (Enbiyâ 21/37). "يَسْتَعْجِلُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Zâriyet 51/59). "فَأَرْسِلُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yûsuf 12/45). "ارْجِعُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Mü'minûn 23/99). "أَشْرَكْتُمُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (İbrâhîm 14/22). "وَالْبَادِ" kelimesi bir yerde geçer; (Hac 22/25). "تُكَلِّمُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Mü'minûn 23/108). "الْمُتَعَالِ" kelimesi bir yerde geçer; (Ra'd 13/9). "وَنُذُرِ" kelimesi altı yerde geçer; (Kamer 54/16,18,21,30,37,39). "تُنْظِرُونِ" kelimesi üç yerde geçer; (A'râf 7/195), (Yûnus 10/71), (Hûd 11/55). "يَسْرِ" kelimesi bir yerde geçer; (Fecr 89/4). "الدَّاعِ" kelimesi üç yerde geçer; (Bakara 2/186), (Kamer 54/6,8). "يُكَذِّبُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Şuarâ 26/12), (Kasas 28/34). "يَحْضُرُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Mü'minûn 23/98). "يَحْضُرُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Şuarâ 26/14), (Kasas 28/33). "مَتَابِ" kelimesi bir yerde geçer; (Ra'd 13/30). "الْجَوَارِ" kelimesi üç yerde geçer; (Şurâ 42/32), (Rahmân 55/24), Tekvîr 81/16. "يُرِدْنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yâsîn 36/23). "فَاعْتَزِلُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Duhân 44/21). "تَفْضَحُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Hicr 15/68). "عِقَابِ" kelimesi üç yerde geçer; (Ra'd 13/32), (Sâd 38/14), (Gâfir 40/5). "لِيَعْبُدُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Zâriyet 51/56). "عَذَابِ" kelimesi bir yerde geçer; (Sâd 38/8). "صَالِ" kelimesi bir yerde geçer; (Saffât 37/163). "أَكْرَمَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Fecr 89/15). "أَهَانَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Fecr 89/16). "يُنَادِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kâf 50/41). "تَنَبَّعَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Taha 20/93). "النَّنَادِ" kelimesi bir yerde geçer; (Gâfir 40/32). "يُؤْتِ" kelimesi bir yerde geçer; (Nisa 4/146). "عِبَادِ" kelimesi bir yerde geçer; (Zümer 39/17). "الْوَادِ" kelimesi üç yerde geçer; (Kasas 28/30), (Tâhâ 20/12), (Nâziât 79/16), (Fecr 89/9). "هَادِ" kelimesi iki yerde geçer; (Hac 22/54, Rûm 30/53). "وَادِ" kelimesi bir yerde geçer; (Neml 27/18). "يَقْضِ" kelimesi bir yerde geçer; (En'âm 6/57). "نُنْجِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yûnus 10/103). "دَعَانِ" kelimesi bir yerde geçer; (Bakara 2/186). "تُؤْتُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yûsuf 12/66). "تُعَلِّمَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kehf 18/66). "هَدَانِ" kelimesi bir yerde geçer; (En'âm 6/80). "دِينِ" kelimesi bir yerde

geçer; (Kâfirûn 109/6). Siirdî, bu kelimenin Zümer sûresi 14. âyette geçen "دِينِي" kelimesiyle benzerlik arz ettiğini ancak Zümer sûresindekinin Hz. Osmân mushaflarında yâ harfiyle yazıldığına dair ittifak bulunduğunu kaydeder.[420]

"أَتُمِدُّونَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Neml 27/36). "نَكِيرِ" kelimesi dört yerde geçer; (Hac 22/44), (Sebe 34/45), (Fâtır 35/26), (Mülk 67/18). "تَرْجُمُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Duhân 44/20). "تَقْرَبُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yûsuf 12/60). "نَذِيرِ" kelimesi bir yerde geçer; (Mülk 67/17). "تَسْأَلْنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Hûd 11/46). "يَأْتِ" kelimesi bir yerde geçer; (Hûd 11/105). "دُعَاءِ" kelimesi bir yerde geçer; (İbrâhîm 14/40). "أَخَّرْتَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (İsrâ 17/62). "الْمُهْتَدِ" kelimesi iki yerde geçer; (İsrâ 17/97), (Kehf 18/17). "يَهْدِيَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kehf 18/24). "تَرَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kehf 18/39). "نَبْغِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kehf 18/64). "يُؤْتِيَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kehf 18/40). "اتَّبَعَنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Al-i İmrân 3/20). "اتَّبِعُونِ" kelimesi iki yerde geçer; (Gâfir 40/38), (Zuhruf 43/61). "يُنْقِذُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Yâsîn 36/23). "آتَانِ" kelimesi bir yerde geçer; (Neml 27/36). "تُغْنِ" kelimesi bir yerde geçer; (Kamer 54/5). "يُطْعِمُونِ" kelimesi bir yerde geçer; (Zâriyet 51/57). "وَعِيدِ" kelimesi üç yerde geçer; (İbrâhîm 14/14), (Kâf 50/14, 45). "كَالْجَوَابِ" kelimesi bir yerde geçer; (Sebe 34/13).

Siirdî, tespit ettiği bu kelimelerin bazıları hakkında bilgiler vermektedir. Bunlardan biri münâdâ isimlerdir. Buna göre yâ-ı zâideler, münâdâ isimler veya diğer isimlerde bulunabilirler. Bu münâdâ isimlerden "يَاقَوْمِ" "يَاعِبَادِ" "رَبِّ" "" gibi kelimelerde bulunan "ي" harfleri Hz. Osmân mushaflarında yazılmamıştır. Bu kuraldan üç münada isim hariç tutulmuştur. Bunlardan ikisinin Hz. Osman mushaflarında yâ "ي" harfiyle yazıldığına dair ittifak vardır. Bunlar "يَاعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا" (Ankebut 29/56) ve "قُلْ يَاعِبَادِيَ الَّذِينَ" (Zümer 39/53) âyetlerinde geçen "يَاعِبَادِيَ" kelimesidir. Hz. Osman mushaflarında bu

[420] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 120/b.

kelimelerin "يَاعِبَادِيَ" şeklinde yâ harfiyle yazıldığına dair ittifak vardır. Diğer bir kelimenin ise Hz. Osman mushaflarında yâ ile mi yoksa yâ harfi olmaksızın mı yazıldığı hususunda ihtilaf vardır. Bu kelime "يَاعِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ" (Zuhruf 67/68) âyetinde geçen "يَاعِبَادِ" kelimesidir. Siirdî, bu kelimenin Medîne mushaflarında yâ harfiyle, Irak mushaflarında ise yâ harfi olmaksızın yazıldığını kaydeder.[421] Bu kelime Hafs rivâyetine mutabık olarak günümüz mushaflarında yâ "ي" olmaksızın yazılmaktadır. Siirdî, Zümer sûresi on altıncı âyette geçen "يَاعِبَادِ" kelimesinde ihtilaf olmadığını ifade eder. Oysa İbnü'l-Cezerî, Ruveys'in bu kelimedeki yâ "ي" harfini isbat ederek okuduğunu nakleder.[422] Siirdî'nin sadece yedi kırâatı ele aldığı düşünüldüğünde, onun on kıraatten biri olan Ya'kûb kırâatında bulunan bu farklılığı ele almamasının gâyet normal olduğu anlaşılacaktır. Zira Ruveys, seb'a arasında yer almayan Ya'kûb'un ravisidir. O, aşere kırâatında ele alınır.

Siirdî'nin hakkında bilgi verdiği bir diğer kelime "يَقْضِ" kelimesidir. Bu kelime Âsım, İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer tarafından sâd "ص" harfiyle "يَقْصُ", şeklinde okunur. Bu durumda bu kelimede yâ harfi yoktur. Ebû Amr, İbn Âmir Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef kıraatlerine göre ise dâd "ض" harfiyle "يَقْضِ" şeklinde okunur. Bunların kıraatlerine göre bu kelimede "yâ-ı zâide" vardır.[423] Siirdî, Bunun dışında tenvinden dolayı okunuşu ve yazılışında "yâ" harfi olmayan bütün kelimelerin Hz. Osman mushaflarında yâ harfi olmaksızın yazıldığının altını çizer. Söz konusu bu genel kaideye "بَاغٍ", "عَادٍ" ve "زَانٍ" kelimelerini örnek verir.[424]

Verdiğimiz bu bilgiler çerçevesinde yâ-i zâide kelimelerini gösteren bir şema vereceğiz. Bu şemada Siirdî'nin yedi kırâate göre ele aldığı 62 ve İbnü'l-Czerî'nin buna üç kırâatte geçenleri de ilave ederek ele aldığı diğer kelimelerle birlikte toplamda 121 kelimeyi göstereceğiz. Şemada Siirdî'nin yaptığı gibi kelimeler, Bakara sûresinden Nâs sûresine kadar sûre tertibine göre verilmiştir. Şemada sûre ismi, âyet

[421] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 179; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 117/a.
[422] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 186,364; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 117/a.
[423] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 138; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 120/b.
[424] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 116/b-121/a.

numarası, ihtilaflı kelime ve o kelimenin kimler tarafından nasıl okunduğu bilgisi yer almaktadır. Kelimeler Ya‘kûb için hem vasl hem vakf, diğer kırâat âlimleri için vasl üzerinden değerlendirilmiştir. Aksi bir durum söz konusu olmuş ise bu durum şemada belirtilmiştir. Ayrıca şemada bazı yerlerde kullandığımız “hulf” kelimesi ikinci vecih demektir. Bir imamın “hulf” ile okudu şeklindeki bir söylem, onun ikinci vecih olarak okuduğu anlamına gelir.

KRÂAT İMAMLARININ YÂ-İ ZÂİDE HAZF VE İSBÂTI				
Sûre	**Âyet**	**Kelime**	**İsbat**	**Hazf**
BAKARA	40	فَارْهَبُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	41	فَاتَّقُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	152	تَكْفُرُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	186	الدَّاعِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Kâlûn hulf ile, Verş, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	186	دَعَانِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Kâlûn hulf ile,Verş, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	197	وَاتَّقُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
AL-İ İMRÂN	20	اتَّبَعَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Kâlûn,Verş, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	50	وَأَطِيعُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	175	وَخَافُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer,	Diğer Kırâat İmamları
MÂİDE	44	وَاخْشَوْنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

EN'ÂM	80	هَدَانِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca'fer	Diğer Kırâat İmamları
A'RÂF	95	كِيدُونِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Hişâm,[425]	Diğer Kırâat İmamları
	95	تُنْظِرُونِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
YUNÛS	71	تُنْظِرُونِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
HÛD	46	تَسْأَلْنِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş, Ebû Amr, Ebû Ca'fer	Diğer Kırâat İmamları
	55	تُنْظِرُونِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	78	تُخْزُونِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca'fer	Diğer Kırâat İmamları
	105	يَأْتِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde), Kâlûn,Verş, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Kisâî	Diğer Kırâat İmamları
YÛSUF	45	فَأَرْسِلُونِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	60	نَكْرَبُونِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	66	تُؤْتُونِ	Ya'kûb (Vasl-Vakf halinde), İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca'fer	Diğer Kırâat İmamları
	90	يَتَّقِ	Kunbül vasl ve vakf halinde "يَتَّقِي" şeklinde okur	Diğer Kırâat İmamları

[425] Çoğunluğa göre Hişâm bu kelimede hulf yapmaz.

	94	تُفَنِّدُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
RA’D	9	الْمُتَعَالِ	Ya‘kûb, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	30	مَتَابِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	32	عِقَابِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	36	مَآبِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
İBRÂHÎM	14	وَعِيدِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
	22	أَشْرَكْتُمُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	40	دُعَاءِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş, Bezzî (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer, Hamza	Diğer Kırâat İmamları
HİCR	68	تَفْضَحُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	69	تُخْزُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
NAHL	2	فَاتَّقُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	51	فَارْهَبُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
İSRÂ’	62	أَخَّرْتَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	97	الْمُهْتَدِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

KEHF	17	الْمُهْتَدِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	24	يَهْدِيَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	39	تَرَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Kâlûn, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	40	يُؤْتِيَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	64	نَبْغِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer, Kisâî	Diğer Kırâat İmamları
	66	تُعَلِّمَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
TAHA	93	تَتَّبِعَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
ENBİYE’	25	فَاعْبُدُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	37	تَسْتَعْجِلُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	92	فَاعْبُدُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları

HAC	25	وَالْبَادِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	44	نَكِيرِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
MÜ’MİNÛN	26	كَذَّبُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	39	كَذَّبُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	52	فَاتَّقُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	98	يَحْضُرُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	99	ارْجِعُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	108	تُكَلِّمُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
ŞUARÂ’	12	يُكَذِّبُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	14	يَقْتُلُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	62	سَيَهْدِينِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	78	يَهْدِينِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	79	وَيَسْقِينِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	80	يَشْفِينِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	81	يُحْيِينِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları

	117	كَذَّبُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	108,110, 126,131, 144,150 163,179	وَأَطِيعُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
NEML	32	تَشْهَدُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	36	أَتُمِدُّونَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer, Hamza (Vasl-Vakf halinde)	
	36	آتَانِيَ	Ruveys (Vasl-Vakf halinde), Ravh (Vakf Halinde), Verş (Vasl, Vakf halinde Hazf,), Ebû Amr (Vasl-Vakf halinde), Kâlûn (Vasl-Vakf halinde), Hafs (Vasl-Vakf halinde)[426]	Diğer Kırâat İmamları
KASAS	33	يَقْتُلُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	34	يُكَذِّبُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
ANKEBÛT	56	فَاعْبُدُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
SEBE’	13	كَالْجَوَابِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr	Diğer Kırâat İmamları

[426] Kâlûn, Ebû Amr ve Hafs bu kelmede vakf yaparken bu görüşlerine ek olarak vakf halinde hazf da yaparlar.

	45	نَكِيرِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
FÂTIR	26	نَكِيرِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
	23	يُرِدْنِ	Ya‘kûb (Vakf Halinde), Ebû Ca‘fer (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	23	يُنْقِذُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
	25	فَاسْمَعُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
SAFFÂT	56	لَتُرْدِينِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
	99	سَيَهْدِينِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
SÂD	8	عَذَابِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	14	عِقَابِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
ZÜMER	16	يَاعِبَادِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	16	فَاتَّقُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
ĞÂFİR	5	عِقَابِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	15	التَّلَاقِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), İbn Verdân	Diğer Kırâat İmamları
	32	التَّنَادِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), İbn Verdân	Diğer Kırâat İmamları
	38	اتَّبِعُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Kâlûn, İbn Kesîr (Vasl-Vakf	Diğer Kırâat İmamları

			halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	
ŞÛRÂ	32	الْجَوَارِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
ZUHRUF	27	سَيَهْدِينِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	61	وَاتَّبِعُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	63	وَأَطِيعُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
DUHÂN	20	تَرْجُمُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
	21	فَاعْتَزِلُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
KÂF	14,45	وَعِيدِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
	41	الْمُنَادِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
ZÂRİYET	56	لِيَعْبُدُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	57	يُطْعِمُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
	59	يَسْتَعْجِلُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
KAMER	6	الدَّاعِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş, Bezzî, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

	8	الدَّاعِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	16,18,21, 30,37,39	وَنُذُرِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
MÜLK	17	نَذِيرِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
	18	نَكِيرِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Verş	Diğer Kırâat İmamları
NÛH	3	وَأَطِيعُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
MÜRSELÂT	39	فَكِيدُونِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları
FECR	4	يَسْرِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	9	بِالْوَادِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, İbn Kesîr (Vasl-Vakf halinde), Kunbül vakf halinde hazf ile okur	Diğer Kırâat İmamları
	15	أَكْرَمَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, Bezzî, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	16	أَهَانَنِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde), Nâfi‘, Bezzî, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
KÂFİRÛN	6	دِينِ	Ya‘kûb (Vasl-Vakf halinde)	Diğer Kırâat İmamları

2.2.4.2. Hz. Osman Mushaflarında Yâ-ı İdâfe

Yâ-ı idâfe, mütekellim şahıs için kullanılan zâide yâ harfleridir.[427] Söz konusu zamiri tanımanın yollarından biri, onun yerine kâf veya hâ harfleri koymaktır. Buna göre örneğin "فَطَرَنِي" kelimesindeki yâ harfi yerine kâf harfi koyup "فَطَرَكَ", hâ harfi koyup "فَطَرَهُ" okuyabiliyorsak, o zamir yâ-ı idâfedir demektir. Bu kaide "إِنِّي" vs. diğer kelimelere de uygulanabilir.[428] Yâ-ı mütekellim de denilen bu yâ-ı idâfeler, "شُرَكَائِي" gibi isim, "بَلَغَنِي" gibi fiil ve "إِنِّي" gibi harflerin sonuna bitişen bir zamirdir. Bu zamir, Zuhruf sûresi 68. âyette geçen "يَاعِبَادِ" kelimesi hariç[429] Hz. Osman mushaflarında yazıda gösterilmiştir. İbnü'l-Cezerî, söz konusu "يَاعِبَادِ" kelimesinin Medîne ve Şâm mushaflarında yâ ile, Irâk ve Mekke mushaflarında ise yâ harfi olmaksızın yazıldığını nakleder.[430] Buna bağlı olarak "يَاعِبَادِ" kelimesinin okunuşu hakkında kırâat âlimleri arasında ihtilaf vardır.[431]

Kur'ân'da geçen ve yâ-ı idâfe olarak bilinen bu zamirler "ي", kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Kimileri söz konusu yâ harflerini meftûh kimileri ise sâkin okumuşlardır. Bu ihtilaflara dikkat çeken Siirdî, bu harflerin iki yüz on iki tane olduğunu bildirir. Siirdî, İbnü'l-Cezerî ve kırâat ilmine dair eser yazan birçok alimin yaptığı gibi bu harfleri kırâat ile ilgili eserinin "ferşü'l-hurûf" adlı bölümünde her sûrenin sonunda açıklamıştır.[432] Zira İbnü'l-Cezerî, en-Neşr adlı eserinde yâ-ı idâfeleri hem müstakil bir konu olarak hem de bu şekilde her sûrenin sonunda ele almıştır.[433] Şâtibî gibi bazı âlimler ise yâ-ı idâfe konusunu müstakil bir konu olarak işlemiştir.[434]

---

[427] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 183.
[428] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 184.
[429] Şu'be bu kelimeyi vasl halinde meftûh yâ ile "يَاعِبَادِيَ" şeklinde, İbn Kesîr, Hafs, Hamza, Kisâî, Ravh ve Halef bu kelimeyi Yâ (ي) harfi olmaksızın "يَاعِبَادِ" şeklinde, diğer kırâat imamları ise sakin olarak "يَاعِبَادِي" şeklinde okumuşlardır.
[430] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 175.
[431] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 291.
[432] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 117/a.
[433] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 266; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 163, 210-391.
[434] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 183.

Yâ-i idâfelerden sonra ya hemze veya diğer harflerden herhangi biri gelir.[435] Yâ-i idâfelerden sonra hemzenin gelmediği durumlarda da okunuşunda ihtilaflar olmasına karşın, İhtilafların çoğu yâ-ı idâfeden sonra hemzenin geldiği durumlarda vuku bulmuştur. Mushaflarda yazıda gösterilen ve 789 veya 791[436] defa geçen söz konusu yâ-i idâfeler, kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuşlardır. Şimdi bu okuyuş farklılıklarına kısaca bir bakalım.

a. Sâkin Okunan Yâ-i İdâfeler

Yâ-i idâfelerde asıl olan onların sâkin olarak okunmalarıdır. Kur'ân'da geçen bazı yâ-i idâfelerin sâkin okunacağı konusunda kırâat âlimleri arasında ittifak bulunmaktadır. Hakkında ittifak bulunan bu yâ-i idâfeler Kur'ân'da 566 yerde geçer. "إِنِّي جَاعِلٌ، وَاشْكُرُوا لِي، وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ، فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي، الَّذِي خَلَقَنِي، وَيُطْعِمُنِي، وَيُمِيتُنِي، لِي عَمَلِي، يَعْبُدُونِي لَا يُشْرِكُونَ بِي" gibi kelimeler okunuşunda ittifak bulunan kelimelerden bazılarıdır.[437]

b. Meftûh Okunan Yâ-i İdâfeler

Kur'ân'da geçen bazı yâ-i idâfelerin ise meftûh okunacağı konusunda kırâat âlimleri arasında ittifak bulunmaktadır. Hakkında ittifak bulunan bu yâ-i idâfeler Kur'ân'da 11 yerde geçenlerdir. "وَإِيَّايَ فَإِيَّايَ، رُؤْيَايَ وَبَلَغَنِيَ الْكِبَرُ، وَحَسْبِيَ اللَّهُ" bu kelimelerden bazılarıdır.[438]

c. Okunuşunda İhtilaf Bulunan Yâ-i İdâfeler

Kırâat âlimleri bazı yâ-i idâfelerin sâkin mi yoksa meftûh mü okunacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbnü'l-Cezerî, hakkında ihtilaf bulunan bu kelimelerin 212 tane olduğunu ancak Dânî' ve diğer bazı âlimlerin "آتَانِيَ اللَّهُ" (Neml 27/36) ve "فَبَشِّرْ عِبَادِ" (Zümer 39/17) âyetlerinde geçenleri de ilave ederek sayıyı 214'e çıkardıklarını

[435] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 266.
[436] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 163.
[437] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 163; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 117/a; Bennâ, **İthâf**, s. 145.
[438] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 117/a; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 163; Bennâ, **İthâf**, s. 145.

nakleder. Bazıları da "أَلَّا تَتَّبِعَنِ" (Taha 20/93) ve "إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَٰنُ" (Yâsîn 36/23) âyetlerinde geçenleri de bu babtan saymış ve sayıyı 216'ya çıkarmışlardır.[439]

Biz Çalışmamızda İbnü'l-Cezerî'nin görüşüne uygun olarak şemada 212 kelime göstereceğiz. Şemada hakkında ihtilaf bulunan bu 212 kelimeyi sûre, âyet numarası, kelime ve kelimenin kimler tarafından meftûh, kimler tarafından ise sakin okunduğunu göstereceğiz. Söz konusu şemada Siirdî'nin yaptığı gibi kelimeler, Bakara sûresinden Nâs sûresine kadar sûre tertibine göre verilecektir. Zira o, İbn Mücâhid ve İbnü'l-Cezerî gibi, yâ-i idâfeleri her sûrenin sonunda vermiştir. Şemada genellikle kelimeyi meftûh okuyan imamların isimleri verilecek ve sâkin okuyan imamların on kırâat imamından geri kalanlar olduğu "Diğer Kırâat İmamları" tabiriyle ifade edilecektir. Kelime hakkında herhangi farklı bir durum söz konusu ise o durum ilgili kelimenin yanında parantez içinde veya dipnotta belirtilecektir.

KRÂAT İMAMLARININ YÂ-İ İDÂFEYİ SÂKİN VEYA MEFTÛH OKUMASI				
Sûre	Âyet	Kelime	Meftûh	Sâkin
BAKARA	30,33	إِنِّي	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer	Diğer Kırâat İmamları
	40	بِعَهْدِي	-	Bütün Kırâat İmamları
	124	عَهْدِي	Diğer Kırâat İmamları	Hafs, Hamza
	125	بَيْتِيَ	Nâfi', Hişâm, Ebû Ca'fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	152	فَاذْكُرُونِي	İbn Kesîr	Diğer Kırâat İmamları
	186	بِي	Verş	Diğer Kırâat İmamları
	249	مِنِّي	Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Ca'fer	Diğer Kırâat İmamları
	258	رَبِّيَ	Diğer Kırâat İmamları	Hamza

[439] Bennâ, **İthâf**, s. 145; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 163.

AL-İ İMRÂN	20	وَجْهِيَ	Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	35	مِنِّي	Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	36	وَإِنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	41	لِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	49	أَنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	52	أَنْصَارِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
MÂİDE	28	يَدِيَ	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	28	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	29	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	115	فَإِنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	116	وَأُمِّيَ	Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	116	لِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
EN’ÂM	14	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	15,74	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	79	وَجْهِيَ	Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	153	صِرَاطِي	İbn Âmir	Diğer Kırâat İmamları

	161	رَبِّيۡ	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	162	وَمَحۡيَايَ	Diğer Kırâat İmamları	Kâlûn, Ebû Ca‘fer
	162	وَمَمَاتِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
A’RÂF	14	أَنظِرۡنِيٓ	-	Bütün Kırâat İmamları
	33	رَبِّيَ	Diğer Kırâat İmamları	Hamza
	59	إِنِّيٓ	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	105	مَعِيَ	Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	143	أَرِنِيٓ	-	Bütün Kırâat İmamları
	144	إِنِّيٓ	İbn Kesîr, Ebû Amr	Diğer Kırâat İmamları
	146	آيَاتِيَ	Diğer Kırâat İmamları	İbn Âmir, Hamza
	150	بَعۡدِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	156	عَذَابِيٓ	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
ENFÂL	48,48	إِنِّيٓ	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
TEVBE	49	تَفۡتِنِّيٓ	-	Bütün Kırâat İmamları
	83	مَعِيَ	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	83	مَعِيَ	Hafs	Diğer Kırâat İmamları

YUNÛS	15	لِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	15	نَفْسِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	15	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	53	وَرَبِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	72	أَجْرِيَ	Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
HÛD	3	فَإِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	10	عَنِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	26,46, 47	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	29, 51	أَجْرِيَ	Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	29	وَلَكِنِّي	Nâfi‘, Bezzî, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	31	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	34	نُصْحِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	47	وَتَرْحَمْنِي	-	Bütün Kırâat İmamları
	51	فَطَرَنِي	Nâfi‘, Bezzî, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	54	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	78	ضَيْفِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

	84	إِنِّي	Nâfi‘, Bezzî, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	84	وَإِنِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	88	تَوْفِيقِي	Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	89	شِقَّاقِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	
	92	أَرَهْطِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
YÛSUF	13	لَيَحْزُنُنِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	23	رَبِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	33	يَدْعُونَنِي	-	Bütün Kırâat İmamları
	36, 36	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Amr	Diğer Kırâat İmamları
	36, 36	أَرَانِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	37,53,98	رَبِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	38	آبَائِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	43,69,96	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	46	لَعَلِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	53	نَفْسِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	59	أَنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

	80	لِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	80	أَبِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	86	وَحُزْنِي	Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	100	بِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	100	إِخْوَتِي	Verş, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	108	سَبِيلِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
İBRÂHÎM	22	لِيَ	Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	31	لِعِبَادِيَ	Diğer Kırâat İmamları	İbn Âmir, Kisâî
	37	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
HİCR	36	فَأَنْظِرْنِي	-	Bütün Kırâat İmamları
	49	عِبَادِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	49	أَنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	71	بَنَاتِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	89	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
İSRÂ’	100	رَبِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
KEHF	22,40	رَبِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

	38,42	بِرَبِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	67,72,75	مَعِيَ	Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	69	سَتَجِدُنِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	96	آتُونِي	-	Bütün Kırâat İmamları
	102	دُونِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
MERYEM	5	وَرَائِي	İbn Kesîr	Diğer Kırâat İmamları
	10	لِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	18,45	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	30	آتَانِيَ	Diğer Kırâat İmamları	Hamza
	43	فَاتَّبِعْنِي	-	Bütün Kırâat İmamları
	47	رَبِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
TAHA	10,12	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	
	10	لَعَلِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	
	14	إِنَّنِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	
	14	لِذِكْرِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	
	18	وَلِيَ	Verş, Hafs	
	26	لِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

	30	أَخِي	İbn Kesîr, Ebû Amr,	Diğer Kırâat İmamları
	39	عَيْنِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	41	لِنَفْسِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	42	ذِكْرِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	94	بِرَأْسِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	125	حَشَرْتَنِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
ENBİYÂ’	24	مَعِيَ	Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	29	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	83	مَسَّنِيَ	Hamza	Diğer Kırâat İmamları
	105	عِبَادِيَ	Hamza	Diğer Kırâat İmamları
HAC	26	بَيْتِيَ	Nâfi‘, Hişâm, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
MÜ’MİNÛN	100	لَعَلِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
FURKÂN	27	يَالَيْتَنِي	Ebû Amr	Diğer Kırâat İmamları
	30	قَوْمِي	Nâfi‘, Bezzî, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer, Ravh	Diğer Kırâat İmamları
ŞUARÂ’	12,135	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	52	بِعِبَادِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

	62	مَعِيَ	Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	77	لِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	86	لِأَبِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	109,127, 145,164. 180	أَجْرِيَ	Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	118	مَعِيَ	Verş, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	188	رَبِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
NEML	7	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	19	أَوْزِعْنِي	Verş, Bezzî	Diğer Kırâat İmamları
	20	مَا لِيَ	İbn Kesîr, Hişâm, Âsım, Kisâî	Diğer Kırâat İmamları
	29	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	40	لِيَبْلُوَنِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
KASAS	22,37,85	رَبِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	27	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	27	سَتَجِدُنِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	29,30,34	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

	29,38	لَعَلِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, , İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	34	مَعِيَ	Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	34	يُصَدِّقُنِي	-	Bütün Kırâat İmamları
	78	عِنْدِي	Nâfi‘, Kunbül, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
ANKEBÛT	26	رَبِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	56	يَاعِبَادِيَ	Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	56	أَرْضِي	İbn Âmir	Diğer Kırâat İmamları
SEBE’	13	عِبَادِيَ	Diğer Kırâat İmamları	Hamza
	47	أَجْرِيَ	Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	50	رَبِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
YÂSÎN	22	وَمَا لِيَ	Diğer Kırâat İmamları	Ya‘kûb, Hamza, Halef
	24	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	25	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
SAFFÂT	102	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	102	أَنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	102	سَتَجِدُنِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

SÂD	23	وَلِيَ	Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	32	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	35	بَعْدِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	41	أَنِّي	Diğer Kırâat İmamları	Hamza
	69	لِيَ	Hafs	Diğer Kırâat İmamları
	78	لَعْنَتِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	79	فَأَنْظِرْنِي	-	Bütün Kırâat İmamları
ZÜMER	11	إِنِّي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	13	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	38	أَرَادَنِيَ	Diğer Kırâat İmamları	Hamza
	53	يَاعِبَادِيَ	Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Âsım	Diğer Kırâat İmamları
	64	تَأْمُرُونِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
ĞÂFİR	26	ذَرُونِي	İbn Kesîr	Diğer Kırâat İmamları
	26,30,32	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	36	لَعَلِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	41	مَا لِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hişâm, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

	41,43	تَدْعُونَنِي	-	Bütün Kırâat İmamları
	44	أَمْرِي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	60	ادْعُونِي	İbn Kesîr	Diğer Kırâat İmamları
FUSSİLET	47	شُرَكَائِي	İbn Kesîr	Diğer Kırâat İmamları
	50	رَبِّي	Nâfi‘, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
ZUHRUF	51	تَحْتِي	Nâfi‘, Bezzî, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	68	يَاعِبَادِ	Şu‘be (İbn Kesîr, Hafs, Hamza, Kisâî, Ravh ve Halef bu kelimeyi Yâ (ي) harfi olmaksızın okurlar)	Diğer Kırâat İmamları
DUHÂN	19	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	21	لِي	Verş	Diğer Kırâat İmamları
AHKÂF	15	أَوْزِعْنِي	Verş, Bezzî	Diğer Kırâat İmamları
	15	ذُرِّيَّتِي	-	Bütün Kırâat İmamları
	17	أَتَعِدَانِنِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	21	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	23	وَلَكِنِّي	Nâfi‘, Bezzî, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
MÜCÂDELE	21	وَرُسُلِي	Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları

HAŞR	16	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
SAFF	6	بَعْدِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer, Şu‘be, Ya‘kûb	Diğer Kırâat İmamları
	14	أَنْصَارِي	Nâfi‘, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
MÜNÂFİKÛN	10	أَخَّرْتَنِي	-	Bütün Kırâat İmamları
MÜLK	28	أَهْلَكَنِيَ	Diğer Kırâat İmamları	Hamza
	28	مَعِيَ	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
NÛH	6	دُعَائِي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	9	إِنِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
	28	بَيْتِيَ	Hişâm, Hafs	Diğer Kırâat İmamları
CİN	25	رَبِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
FECR	15,16	رَبِّي	Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer	Diğer Kırâat İmamları
KÂFİRÛN	6	وَلِيَ	Nâfi‘, Hişâm, Hafs, (Bezzî hulf ile)	Diğer Kırâat İmamları

2.2.6. Hz. Osmân Mushaflarında Ẓâ "ظ" Ve Ḍâd "ض"Harfleri

Ḍâd "ض" harfinin mahreci dil kenarının sağ veya sol, ya da her ikisinin başından başlayıp lâm harfi mahrecine kadar olan bölüm ile onun karşısı olan üst azı dişlerinin iç kısımlarıdır. Bu mahreçten sadece dâd harfi çıkar.[440] Dâd "ض" harfi cehr, rihvet, isti'lâ, itbâk, ismât ve istitâle sıfatlarına sahip olup sıfatlarının çok olmasından dolayı bazı istisnalar dışında kendilerinden başka harflerde idgâm olmayan "ضوي مشفر" harfleri arasında yer almaktadır.[441] Kendisine özgü gerek mahreç ve gerekse istitâle sıfatı nedeniyle dâd "ض" harfi, "ش" harfi dışında kendinden başka hiçbir harfte idgâm olmaz.[442] "ش" harfinde idgâm olması ise kendisinde bulunan istitâle sıfatı ile "ش" harfinde bulunan tefeşşî sıfatının birbirine yakın olmasından dolayıdır.[443] Bu şekilde bir idgâm, Kur'ân'da sadece "لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ" (Nur 24/62) âyetinde söz konusu olup bir tek Sûsî (ö. 261/874) tarafından yapılmıştır.[444] Öte yandan Ḍâd "ض" harfinin Sûsî tarafından şîn "ش " harfinde idgâm edilmesi nahivciler tarafından pek de hoş karşılanmamıştır.[445]

Ẓâ "ظ" harfinin mahreciyse dil ile ön üst dişlerin uçlarıdır. Bu mahreçten aynı şekilde "ذ" ve "ث" harfleri de çıkar. Ẓâ "ظ" harfi kalın okunur ve telaffuz edilirken dil ucu az dışardadır. Halil b. Ahmed (ö. 175/791) "ẓâ" harfinin Araplara özgü olduğunu bildirir.[446] Araplara özgü ve farklı bir yapıya sahip olmasından dolayı ẓâ "ظ" harfinin diğer hece harflerine nazaran kelime sayısı da azdır. Bu kelimelerin sayısının takriben

[440] Dânî**, el-Ferku Beyne'd-Dâdi ve'z-Zâ' fî Kitâbillahi ve fi'l-Meşhûri mine'l-Kelâm**. Dâru'l-Beşâr, Dımeşk 2006, s. 32.
[441] Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, **eş-Şâfiye fî İlmi't-Tasrîf**, Mektebetü'l-Mekkiye, Mekke 1995, s. 125.
[442] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 293.
[443] Dânî, **el-Ferku Beyne'd-Dâdi ve'z-Zâ'** s. 32.
[444] İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s.122 .
[445] Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1988, c. 4, s. 470; Rüknüddîn Hasen b. Muhammed b. Şerefşâh, **Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib**, Abdülmaksûd b. Muhammed b. Abdülmaksûd (thk), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 2004, c. 2, s. 243; Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzübân es-Sîrâfî, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2008, c. 5, s. 480.
[446] Halil b. Ahmed**, Kitâbü'l-'Ayn**, c. 8, s. 174.

100 civarında olduğu kabul edilir.[447] Ẓâ "ظ" harfi cehr, rihvet, isti'lâ, itbâk ve ismât sıfatlarına sahiptir. Ḍâd "ض" ve ẓâ "ظ" harfleri arasında sadece mahreç ve istitâle sıfatı farkı vardır.[448] İkisinin diğer bütün sıfatları aynıdır.

Verdiğimiz bu kısa bilgilerden de anlaşılacağı üzere Arapçada yazılış ve okunuşunda ihtilaf bulunan harflerin başında "dâd" "ض" ve "ẓâ" "ظ" harfleri gelmektedir. Bu iki harfin okunuşlarında olduğu gibi Kur'ân'ın yazıldığı ilk başlarda yazılışlarında da ihtilaf bulunmaktaydı. Bundan dolayı da Kur'ân'da geçen bazı kelimelerin Hz. Osmân mushaflarında "dâd" "ض" harfi ile mi yoksa "ẓâ" "ظ" harfi ile mi yazıldığı ihtilaf konusu olmuştur. Bazı âlimler hangi kelimenin "dâd" "ض" harfi hangisinin ise "ẓâ" "ظ" harfiyle yazıldığını araştırmıştır. Bunlardan kimileri bu konuyu müstakil bir risale şeklinde yazıp ele alırken, kimileri ise yazdıkları bir eserin muhtevasına almıştır. Kimileri konuyu nesir şeklinde işlerken kimileri ise kısa ve ezberlenmesinin daha kolay olması için konuyu nazm şeklinde işlemiştir. Bazıları sadece Kur'ân'da geçen değil de Arap dilindeki birçok kelimeyi eserinde incelemiştir. Konuyla ilgili eser yazan çoğu kimse, eserinde Kur'ân'da "ẓâ" ile yazılan kelimeleri vermiş, geri kalanların ise "dâd" harfiyle yazıldığına işaret etmiştir. Siirdî de bu metodu izlemiş ve eserinde Kur'ân'da "ẓa" ile yazılan kelimeleri incelemiş, geri kalanların ise "dâd" harfiyle yazıldığına vurgu yapmıştır. Şimdi konuyla ilgili birkaç eser ismi vermeye başlayalım. Yalnız biz burada konunun uzamaması için sadece Kur'ân'da geçen kelimeleri ele alan bazı eserleri ve müelliflerinin ismini vermekle yetineceğiz. Konuyla ilgili bu kısa bilgileri ve eser isimlerini verdikten sonra da Siirdî'nin konuyu ele alış şekline geçeceğiz.

Konuyla ilgili yazılan başlıca eserler; Sâhib b. Abbâd (ö. 385/995) - *el-Ferku Beyne'd-Dâdi ve'z-Zâ'*.[449] Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053)- *el-Ferku beyne'd-dâdi ve'z-zâ' fi kitâbillahi ve fi'l-meşhûri mine'l-kelâm*. Süleyman b. Ebi'l-Kâsım es-Serkûsî (ö. 496)-*Ma vakaa fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi mine'z-zâ'*. Ebû Muhammed Kāsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî (ö. 516/1122)- *Makâmâ*t. Harîrî konuyu "Makametü'l-

[447] Dânî, **el-Ferku Beyne'd-Dâdi ve'z-Zâ'** s. 35.
[448] Dânî, **el-Ferku Beyne'd-Dâdi ve'z-Zâ'** s. 32.
[449] Ali b. Muhammed b. Halîl İbnü'l-Ğânım el-Makdisî, **Tenbihât 'alâ Kitâbi Buğyeti'l-Murtâb fî Tashîhi'd-Dâd**, Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, Kâhire 2009, s. 225.

Halebî" bölümü içinde ele almıştır. Kāsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî (ö. 590/1194)-*Manzumetü zââti'l-Kur'ân*. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî (ö. 732/1332), el-Mirsâdü'l-Fârik Beyne'z-Zâi ve'd-Dâd. Abdurrezzak b. Rızkıllah Ebû Muhammed er-Ras'anî (ö. h. 661)-*Dürretü'l-kârî*. Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyenî (ö. 672/1274)-*el-İ'tidâd li'l-ferki beyne'z-zâi ve'd-dâd*. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî b. Câbir el-Hevvârî el-Endelüsî (ö. 780/1378)- *el-Ferku beyne'd-dâdi ve'z-zâ'*. Ebû Bakir Abdullah b. Ali eş-Şeybânî (ö. 797)- *el-Ferku beyne'd-dâdi ve'z-zâ'*. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)-*Mukaddimetü'l-cezeriyye*. O, Mukaddimetü'l-cezeriyye adlı kitabının bir bölümünü bu konuya ayırmıştır. Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen ed-Darîr el-Mütevellî (ö. 1313/1895), *Risâletü'd-Dâd*.

Konuyla ilgili yazılan eserler hakkında detaylı bilgi için Mahmûd el-Mağnîsî'nin "es-Seyfu'l-Meslûl fi Tashihi'd-Dâdi ve'z-Zâi ve'r-Râ" adlı eserine bakılabilir. Yazar bu eserinde konuyla ilgili yazılmış yüz on eser ismi vermektedir.[450] Bu eserlerden bazıları sadece Kur'ân'da geçen kelimeleri incelerken bazıları ise içinde bu harflerin geçtiği ve Arap dilinde bulunan kelimeleri genel bir çerçevede değerlendirmiştir.

Molla Halil Siirdî, "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l- 'Arûf" adlı eserinin bir bölümünü Kur'ân'da yazılan"dâd" "ض" ve "ẓâ" "ظ" harflerinin yazılış şekillerine ayırmıştır.[451] O, ilgili bölümde konuya "dâd" "ض" harfinin gerek istitâle sıfatıyla gerekse mahreciyle "ẓâ" "ظ" harfinden ayırt edilmesi gerektiğini söyleyerek başlamıştır. Bazılarının yaptığı ve namazın bozulmasına neden olan "dâd" harfinin "ẓâ" harfine veya "lâm" harfine çevrilmemesine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulayan Siirdî, "ẓâ" harfiyle yazılan kelimeler meselesinin yaklaşık otuz bâbda incelendiğini ifade eder. Kendisi bu otuz bâbı on üç beyitte işler ve bu bâbların türevlerini yine kendisinin bu on üç beyitte yazmış olduğu şerhinde açıklar. Ayrıca o,

[450] Mahmud el-Mağnîsî, **es-Seyfü'l-Meslûl fî Tashîhi'd-Dâdi ve'z-Zâi ve'r-Râ'**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2010, s. 50-64.
[451] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l- 'Arûf**, vr. 51/a-58/b.

“ẓâ” harfiyle yazılan kelimelerin türevleri ve geçtiği yerlere bakıldığında bunların sekiz yüzden fazla yerde geçtiğine dikkat çeker.[452]

Kimi âlimlerin meseleyi bâb şeklinde kısaltarak kimilerinin ise detaya girerek işlediğini dile getiren Siirdî, yukarıda isimlerini verdiğimiz iki alimden bu konuda alıntı yapmıştır. Bunlardan ilki Kur’ân’da “ẓâ” harfi ile yazılan kelimeleri üç beyitte veciz bir şekilde toplayan ve bunları yazdığı bir eserde şerh eden Süleyman b. Ebi’l-Kâsım es-Serkûsî’dir (ö. 496). Serkûsî, bu konuda “Ma vakaa fi’l-Kur’âni’l-Kerîmi mine’z-zâ’” adlı bir eser yazmış ve onu şerh etmiştir. Bu eser, iki defa tahkik edilip basılmıştır. Bu baskıların ilki Dr. Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından küçük bir risale şeklinde gerçekleştirilmiş ve “Ma vakaa fi’l-Kur’âni’l-Kerîmi mine’z-zâ’” adıyla Mektebetü Sekâfeti’d-Diniyye yayınevi tarafından 2000 yılında basılmıştır. Diğer baskı ise Dr. Hâtım Sâlih ed-Dâmin tarafından gerçekleşmiş ve Dâru’l-Beşâir tarafından “Zââtü’l-Kur’ân” adıyla 2003 yılında basılmıştır. Serkûsî’nin bu eseri sadece üç beyitten ve bu beyitlerin şerhinden oluşmaktadır. İlgili beyitler şunlardır:

ظفِرتُ بحظٍّ من ظلومٍ تعاظمتْ...ظواهـرُهُ للنـّاظرِ المتيقِّـظِ

ظَمِئتُ فلمْ تحظُرْ عليَّ ظلالهَا...فظاظةُ ألفـاظٍ ولا غَيْـظَ وُعَّـظِ

ظَنـونٌ تلظَّى للكـظيمِ شُواظُها...تُغلّظُ عُتْـبَ الظَّـاعنِ المتحـفِّظِ

Eserde geçen bu üç beyitte Kur’ân’da “ẓâ” harfi ile yazılan yirmi bir kelime verilmiştir. Müellif bu kelimelerden bazılarının türevlerine de işaret etmiş ve bu kelimeleri de yirmi dokuz kök kelime olarak ele almıştır. Eserin şerhinde ise bu kelimelerin türevlerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Siirdî, Serkûsî’nin bu eserini konu hakkında kısa bir şekilde yazılmış eserlere örnek olarak vermiş ve bu üç beyitlik şiiri eserine almıştır.

Siirdî’nin eserinde alıntı yaptığı diğer âlim ise Harîrî’dir. (ö.516/1122). Harîrî “Makâmât” adlı eserinin “Makâmetü’l-Halebiyye” bölümünde “ẓâ” ile yazılan kelimeleri ihtiva eden yirmi beyitlik bir kısım yazmıştır. O, söz konusu beyitlerde Kur’ân’da “ẓâ” ile yazılan kelimeleri açıklamıştır. Harîrî, konuya “ أيها السائلي عنِ الضّادِ والظّا

[452] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi’l- ‘Arûf**, vr. 51/a; Dânî, **el-Ferku Beyne’d-Dâdi ve’z-Zâ’** s. 36.

واقضِ في ما صرّفتَ منها كما تق ... ضيهِ في أصْلِهِ كقَيْظٍ ... ء لكَيْلا تُضِلّهُ الألْفاظُ وقاظوا” beyti ile başlar ve konuyu “ beyti ile bitir.[453]

Siirdî, Harîrî'nin yirmi beyitlik bu bölümünü kırâate dair yazmış olduğu eserine almıştır. Fakat Siirdî'nin eserine aldığı bu beyitler 20 değil 21 tanedir. Aşağıdaki beyit Harîrî'nin eserinde geçmemektedir.

وَالظَّفِيرَاتُ وَالظَّهَائِرُ وَالظَّهْرَا ... نُ ثُمَّ الظِّرَانُ وَالْأَرْهَاظُ

Siirdî'nin bu beyti farklı bir nüshadan mı aldığı ya da kendisinin mi ilave ettiği hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Siirdî, konuyla ilgili yukarıda zikrettiğimiz iki esere değindikten sonra Kur'ân'da "ẓâ" harfi ile yazılan kelimeleri incelemeye başlamıştır. O, konuyu nazm usulüyle ve on iki beyitte ele almıştır. Bu beyitlerde ilk önce "ẓâ" harfiyle yazılan kelimelerin masdarlarını on üç beyitte bir arada sunmuş daha sonra da içinde "ẓâ" harfi geçen kelimeleri otuz bâb şeklinde değerlendirmeye tabi tutmuştur. Siirdî, bu bâblarda geçen bir kelimeyi örnek almış ve o kelimenin Kur'ân'da geçen bütün türevlerinin "ẓâ" ile yazılmış olduğunu var saymıştır. O, kelimelerin yazılış kalıpları ve kaç yerde geçtiğini şerhinde detaylı bir şekilde anlatmıştır. Onun verdiği kelime sayısı sekiz yüz yirmi birdir. Bu kelimelerin dışında kalan ihtilaflı kelimeler ise "dâd" harfi ile yazılmış kabul edilir. Siirdî'nin konuyu ele aldığı on iki beyit şunlardır:

وَالضَّـادَ بِالْـوَصْـفِ وَبِالْـمَخْرَجِ ... مَـيِّزْ عَـنِ الظِّاءِ وهٰـــذَا يَجِي
أَصْـلُهُ فِي نَحْـوِ ثَـلَاثِـين بَـاب ... فَـوْقَ ثَمَـانِي مِـئَةٍ فِي الْحِـسَابْ
فَالْأَصْلُ بَابُ (الظِّلِّ ظَعْنٍ وَحِفْظْ ... عِـظْمٍ وَعَظْمٍ يَقْـظَةٍ كَظْـمِ غِـلْظْ
ظَـهْرٍ وظُـهْرٍ وَانْتِـظَارٍ ظَـفَرْ ... ظُلْـمٍ لَـظَى لَفْـظٍ ظُلَامٍ ظُـفُرْ
ظَمْءٍ وَمَحْـظُـورٍ شُـوَاظٍ وَوَعْـظْ) ... غَيْرَ عِضِينِ الْحِجْرِ (فَالظِّلِّ حَظْ)
لَا حَـضَّ تَرْغِيبٍ (فَغَيْظٍ) يُغِيـظْ ... لَا غِـيضَ هُودٍ وَبِرَعْدٍ يَغِيـــضْ
(وَالنَّـظَرِ) لا نَضْرَةَ الْوَيْـلِ هَـلْ ... مَعْ نَاضِـرَةَ الْأُولَى بِمَا قَبْـلَ هَـلْ
(فَـظٍّ وَإِنْـظَارٍ) لِمَهْـلٍ نُسِـبْ ... مَعْ (ظَاهِرٍ) مِنْهُ الظِّهَارُ احْتُسِبْ
(ظَلَّ) دَوَامًا قَدْ وَعَـى وَهْوَ جَـا ... فِي تِسْـعَةٍ لا تَرْتَقِـي لَـهَا مِعْرَجَا

[453] Ebû Muhammed Kāsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî, **Makamatü'l-Harîrî**, Matbaatü'l-Ma'ârif, Beyrût 1873, s. 504.

ظَلَّــتْ نَظَلُّ الشُّــعَرَا لا مِــرَاءْ ظَــلَّ بِنَحْــلٍ زُحْــرُفٍ بِالسَّوَاءْ
ظَلَّــتْ بِــطْــهُ ظَلْــتُمُ الْوَاقِعَــةْ ظَــلُّوا بِحِجْــرٍ رُومِ الشَّــائِعَــةْ
يَظْــلَلْنَ بِالشُّــورَى فَذَا مَا ظَـهَرْ وَالْخُلْفُ فِي لَفْظِ(ضَنِينِ) اشْــتَهَرْ

Bu beyitlerde Siirdî, parantez içine aldığımız otuz kök kelimeyi esas almıştır. Bu kelimelerin türevlerinin de onlar gibi "ظ" harfiyle yazıldığını ifade etmiştir. O, beyitlerde sadece son kelime olarak ele aldığı "ظَلَّ" kelimesinin kaç defa geçtiğini belirtmiştir. Diğer kelimeleri ise beyitlerin şerhinde ele almıştır. Siirdî, hakkında ihtilaf olan "بِضَنِينٍ" kelimesini en sona bırakmış ve beyitte onun hakkında ihtilafların meşhur olduğuna vurgu yapmıştır. Siirdî'nin masdarlarını vererek ele aldığı bu otuz kelimelik bâbları sadece masdar kelimelerini ve Kur'ân'da geçiş sayısını aşağıdaki şekilde şemada göstermeye çalıştık:

Kur'ân'da Geçen Zâ Harfleri Şeması									
Kelime	**Sayısı**	**Kelime**	**Sayısı**	**Kelime**	**Sayısı**	**Kelime**	**Sayısı**	**Kelime**	**Sayısı**
الظِّلُّ	22	الظَّعْن	1	الْحِفْظ	42	الْعِظْم	103	الْعَظْم	14
الْيَقْظَة	1	الْكَظْم	6	الْغَلْظ	13	الظَهْر	14	الظُهْر	2
الْاِنْتِظَار	14	الظَّفْر	1	الظُّلْم	282	لَظَى	1	اللَّفْظ	1
الظَّلَام	100	الظُّفْر	1	الظَّمْأُ	3	الْحَظْر	2	الشُّوَاظ	1
الْوَعْظ	9	الظَّنُّ	66	الْحَظُّ	7	الْغَيْظ	11	النَّظْر	66
الْفَظُّ	1	الْأَنْظَار	22	الظَّاهِر	6	الظَّلّ	9	الضَّنِين– الظَّنِين	Bu kelimede ihtilaf vardır
Kur'ân'da Geçen Toplam Kelime Sayısı								**821**	

Şemada da görüldüğü üzere Siirdî, her kelimeden bir örnek vermiş ve o örneğin Kur'ân'da geçen bütün benzerlerinin onun gibi "ẓâ" harfiyle yazıldığını ifade etmiştir. Kelimenin kaç yerde geçtiğini de manzumesinin şerhinde belirten Siirdî, konunun uzamaması için bütün kelimelerin geçtiği yerleri açıklamak yerine sayısı az olan kelimelerin geçtiği ayetleri zikretmekle yetinmiştir. Ayrıca o, bu kelimelerin dışında kalan ve Kur'ân'da "dâd" ile mi yoksa "ẓâ" ile mi yazıldığı hususunda ihtilaf bulunan diğer bütün kelimelerin "dâd" harfiyle yazıldığı bilgisini vermiştir.

Konunun anlaşılması için Siirdî'nin verdiği ilk örnek olan "الظِّلُّ" kelimesine bakalım. Bu kelime şemada da gösterdiğimiz gibi Kur'ân'da yirmi iki defa geçmektedir. Ancak Siirdî, bu kelimelerin hepsine değinmemiş, onun yerine manzumesine "Bâbü'z-Zilli" şeklinde bir tabir yerleştirmiştir. Buna göre Kur'ân'da geçen ve bu kelimenin türevleri olan "أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ" (Furkân 25/45), "فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ" (Şuarâ' 26/189), "لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ" (Zümer 39/16) ve "هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ" (Yâsîn 36/56) gibi kelimeler, bu kaidenin içine girmiştir.[454] Bu ayetlerde geçen kelimeler Siirdî'nin "Bâbü'z-Zilli" ile ifae ettiği "gölge" anlamındaki "الظِّلُّ" kelimesinin türevleridir.

Siirdî'nin verdiği bilgiler doğrultusunda yukarıdaki şemayı oluşturduk. O, şemada gösterdiğimiz ve "وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ" (Tekvîr 81/24) âyetinde geçen son kelimenin "الضَّنِين-الظَّنِين" yazılışında ve okunuşunda ihtilaf olduğuna işaret etmiştir. Buna göre yedi kırâat imamından İbn Kesîr, Kisâî ve Ebû Amr kelimeyi "بِظَنِين" şeklinde okurken, Hafs dahil yedi kırâat imamından diğer kırâat âlimleri ise kelimeyi "بِضَنِين" şeklinde okumuşlardır. [455] Bu kırâatlerden "بِضَنِين" kırâatına göre kelimenin anlamı cimri, "بِظَنِين" kırâatına göre ise töhmet altında kalmak, zan altında kalmak demektir. [456]

[454] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 54/b.
[455] "Zâ" harfi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 51/a.-57/a.
[456] İbn Hâleveyh, **el-Hucce**, s. 364; Ezherî, **Me'âni'l-Kırâat**, c. 3, s. 124; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 324/b.

Diyanet İşleri Başkanlığı bu konuda örnek bir davranış sergilemiş ve Tekvîr sûresi yirmi dördüncü ayetin meali verilirken "بِضَنِين" kelimesiyle ilgili her iki farklı kırâatı da göz önünde bulundurmuştur. "بِضَنِين" kelimesindeki bu iki farklı kırâate dayanarak Diyanet İşleri Başkanlığı, eski mealinde kelimenin "ẓâ" harfiyle yazılış şeklini baz alarak "Peygamber, görülmeyenler hakkında söylediklerinden ötürü töhmet altında tutulamaz" şeklinde bir anlam vermiştir. Buna göre "بِضَنِين" kelimesi "ẓâ" harfiyle "بِظَنِين" şeklinde yazılmış kabul edilip ayette geçen kelimeye "töhmet" anlamı verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının yeni mealinde ise kelimenin "dâd" harfiyle yazılış şekli baz alınarak "O, gayb hakkında cimri değildir." şeklinde bir anlam verilmiştir. Buna göre ise kelime "dâd" harfiyle "بِضَنِين" şeklinde yazılmış kabul edilip kelimeye "cimri" anlamı verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının bu davranışı, meallerde kırâat farklılıklarının göz önünde bulundurulması gerektiği hususunûn ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca ileriki zamanlarda bu gibi çalışmaların üzerinde durulması ve bu çalışmaların yaygınlık kazanmasının ne kadar önem arz ettiğinin açık bir göstergesidir.

Siirdî ve onun gibi birçok âlim "بِضَنِين" kelimesinin "dâd" ile mi yoksa "ẓâ" ile mi yazıldığını bu şekilde açıklamaya çalışmıştır. Kimileri ise "بِضَنِين" kelimesinin Kur'ân'da "ẓâ" ile mi yoksa "dâd" ile mi yazılmış olabileceğini kelimenin anlamından ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Ebû 'Ubeyd (ö. 224/838), kelimenin "ẓâ" ile yazılmış olmasını benimsemiştir. Ona göre müşrikler Hz. Peygamber'i (s.a.v.) cimri olmakla değil de haşa yalancı olmakla itham etmişlerdir. Kur'ân, onların bu ithamlarına Peygamber'in cimri olmadığını vurgulamakla cevap vermiş olamaz. Onun için kelime, müşriklerin ithamlarına cevap verebilecek bir anlam taşıyan "بِظَنِين" şeklinde "ẓâ" ile yazılmıştır. Böylelikle Kur'ân, müşriklerin Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yalancılık ile itham etmelerine karşın "o…töhmet altında tutulamaz." şeklinde karşı bir cevap vermiş olmaktadır.[457] Ebû Ubeyd, bu çıkarımıyla kelimenin "ẓâ" harfiyle yazılmış olabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Öte yandan Taberî (ö. 310/923), bu

[457] Bennâ, **İthaf,** s. 574.

iki kıraatten kelimenin "بِضَنِين" şeklinde okunuşunu tercih ettiğini bildirir. O, bu tercihine sebep olarak, her ne kadar diğer kırâat şekli sahih ise de kelimenin bütün mushaflarda bu şekilde yazılmış olmasını göstermektedir.[458]

"بِضَنِين" kelimesinin, Hz. Osman mushaflarında "dâd" harfi ile yazıldığı hususunda ittifak vardır.[459] Kimileri kelimenin İbn Mes'ûd mushafında "بِظَنِين" şeklinde "ẓâ" harfi ile yazıldığını söylerken, kimileri ise harfin ucu kavisli yazıldığından, hem "dâd" hem de "ẓâ" olarak okunabildiğini belirtmiştir.[460] Nitekim İbn Ebi Dâvûd (ö. 316/929), söz konusu kelimenin Hz. Osman mushafında "بِظَنِين" şeklinde yazılmış iken; Haccac b. Yûsuf (ö. 95/714) tarafından "بِضَنِين" şeklinde değiştirildiğini iddia eder.[461] Bu iddia pek tutarlı görünmemektedir. Zira kelimenin farklı okuyuşuyla ilgili sahih rivayetler bulunmaktadır. Hem muhtemeldir ki -şayet böyle bir şey varsa- Haccâc, kendi döneminde meşhur olan -yukarıda bahsettiğimiz- kelimenin "بِظَنِين" şeklindeki okunuşunu kendi dönemindeki mushaflarda göstermek istemiştir. Nitekim günümüzde de rivayetlere göre mushaflar yazılmaktadır. Örneğin dünyada yaygın olan Hafs rivayeti veya Kuzey Afrika'da yaygın olan Verş rivayeti gibi.[462] Bu rivâyetlerin yaygın olduğu bölgelerde mushaflar bu rivâyetlere göre yazılır.

Bütün mushaflarda kelimenin "dâd" harfi ile yazıldığını kabul etmemiz durumunda, kelimeyi "ẓâ" harfi ile "بِظَنِين" şeklinde okumanın -resm-i mushafa muhalif olacağından dolayı- sahih olup olmayacağı ihtilaf konusudur. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve Süyûtî (ö. 911/1505), böyle bir okuyuşun resm-i mushafa muhalif olamayacağını söyler. Onlara göre bir kırâat hakkında isnad ve istifâz[463] varsa o kıraatteki idgâm, ibdâl, isbât ve hazf gibi bazı hususlar resm-i mushafa muhalefetinden

[458] Taberî, **Câmiʿu'l-Beyân**, c. 24, s. 262.
[459] İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 86-87; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 399.
[460] Bennâ, **İthâf**, s. 574.
[461] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 157.
[462] Abdülhamit Birışık, "Kırâat" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002, c. 25, s. 426-433.
[463] İstifâz, kimilerine göre tevatür ile eş anlamlıdır. Bazıları ise istifazı şöyle tarif eder: "İstifâz, sözleriyle bilgi veya güçlü bir zan meydana gelen, yalan üzerine ittifak etmeleri mümkün olmayan büyük bir topluluğun rivayet ettiği haberdir." (Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed İbnu'l-Mulakkin, **Kavaidü İbnü'l-Mülakkin**, Dâru İbnü'l-Kayyim, Riyâd 2010, c. 2, s. 459.)

dolayı reddedilen kırâatler kısmına girmezler ve o kırâatın geçersiz olmasına neden olmazlar. Hatta bu âlimler, "بِضَنِين" kelimesini resm-i mushafa muhalefetinden dolayı reddedilen kırâatler kısmına girmeyenlere örnek olarak göstermişlerdir.[464]

Siirdî, Kur'ân'da "ẓâ" harfiyle yazılan kelimeleri titizlikle incelemiş ve bu kelimelerin sayısını vermiştir. Bu kelimeler dışında kalan "الضَّالِّينَ", "ضِيَاءً", "وَاضْمُمْ", "وَيَضِيقُ" vs. diğer kelimelerin ise "dâd" harfiyle yazıldığına vurgu yapmıştır. Ayrıca o, bu iki harfin okunuşuna dikkat edilmesi gerektiğini aksi halde anlam karışıklığına neden olacağına işaret etmiştir. Dolayısıyla o, okuyucunun her iki harfin mahreç ve sıfatlarını iyi bilmesi gerektiği hususu üzerinde durmuştur.[465] Siirdî, kendinden önceki âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini de göz önünde bulundurarak, meseleye farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Kur'ân'da geçen ve "ظ" harfiyle yazılan kelimeleri, alanında söz sahibi olduğu sarf ve nahiv bilgisiyle harmanlamış, gereken yerlerde kelimenin kök ve anlamına dikkat çekmiştir. Konuyu ifrat ve tefrite kaçmadan ele alan Siirdî'nin, bu yaklaşımıyla "ظ" harfiyle ilgili kısa ve öz eser yazan âlimler silsilesine katıldığını söylemek mümkündür.

2.2.7. Hz. Osman Mushaflarında Hemze Harfleri

Hemze, alfabenin ilk harfi olup mahreci de mahreç sıralamasına göre ilk mahreç olan boğazın dibi anlamındaki aksa'l-halktır. Boğaz harfi olması ve boğazın dibinden çıkması onun telaffuzunun zor olmasına nedendir. Bundan dolayı hemze, teshil, ibdâl, hazf ve harekesinin kendinden önceki harfe verilmesi gibi durumlarla hafifletilmeye çalışılmıştır.[466] Hemze, bu saydığımız nedenlerden dolayı zayıf bir harf sayılmış ve ilk başlardaki yazı biçimlerinde onu karşılayan bir harf olmayıp yazıtlarda elif "ا" sûretinde yazılmıştır. Dolayısıyla literatürde elif, hemze olan elif ile med harfi olan elif olmak üzere iki kısma ayrılmak zorunda kalmıştır.[467]

---

[464] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 12; Süyûtî, **el-İtkân,** c. 1, s. 261.
[465] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, 51/a-57/a.
[466] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 166.
[467] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî, **'Umdetü'l-Ḥuffâẓ fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâẓ**, Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (thk), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1996, c. 1, s. 41; Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Herevî, **Kitâbü'l-Ġarîbeyn**

Hemze, gelişen günümüz Arapça yazısında şekil olarak uzun "ا" veya kısa "ء" yazılabilmektedir. Hz. Osman döneminde mushaf çoğaltıldığı zaman özellikle kısa "ء" hemze harfi için herhangi bir işaret veya harf kullanılmamıştır. Onun yerine bazı yerlerde elif, vâv veya yâ harfi kullanılmıştır. Bazen ise yazıda gösterilmeden hazf edilmiştir.[468] Günümüzde kullanılan hareke ve kırık hemze olarak bilinen hemze-i maksûra daha sonra Halil b. Ahmed tarafından mushaflara konulmuştur.[469] Halil b. Ahmed, hemze harfini ayn "ع" harfinin kavisli ucundan alıntılamıştır. Zira ayn "ع" harfini dikey olarak ikiye böldüğümüzde ortaya hemze "ء" harfinin yazılış şekli çıkmaktadır.[470] Dikkat edilirse hemze harfinin alt kısmından aşağı sağa doğru çizgi çizildiğinde ortaya ayn "ع" harfinin çıktığı görülecektir. Hz. Osman mushaflarında bazı kelimelerde hemze yerine elif "اِنْ", vâv "سُوَال", yâ "سُيِلَ" veya noktasız boş bir çizgi "ب" yazılmıştır. Hatta bu mushaflarda "قِرَاءَةٌ" gibi bazı kelimelerde hemze için hiçbir işaret konulmamıştır. Siirdî, hemze bahsinde Hz. Osman mushaflarında hemze harfinin kelime başında, ortasında ve sonunda yazılış şekliyle ilgili bilgi vermiştir. Biz de bu ayırımı göz önünde bulundurarak konuyu ele almaya gayret göstereceğiz.

2.2.7.1. Kelime Başındaki Hemzeler

Hz. Osman mushaflarında hemze kelimenin başında bulunduğu zaman uzun elif "ا" şeklinde yazılırdı. Söz konusu hemzelerin isim "ابراهيم", fiil "اجتمع" ve harflerde "إلى" bulunması veya hemzenin önünde "ف-ب-و-ك-ل" gibi zaide harflerin bulunması durumu değiştirmezdi.[471] Hemzenin elif şeklinde yazılmasından dolayı ona çoğu zaman elif de denildiğini kaydeden Siirdî, normalde hemze ile yazılması gereken bazı kelimelerin kendinden önceki kelimeyle bitiştirme amacı güdüldüğünde o kelimenin içindeki hemzenin harekesine göre vâv veya yâ şeklinde yazıldığını da vurgulamıştır. Bu kaideye nazaran "ٱلاَءِ" ve "أُمَّ" kelimeleri tek başına yazıldığında "ٱلاَءِ" ve "أُمَّ" şeklinde

fi'l-Ḳurʾân ve'l-Ḥadîṯ, Ahmed Ferîd el-Mezîdî (thk), Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke 199, c. 1, s. 37.

[468] Dânî, **el-Mukni'**, s. 65-68.

[469] Dânî, **el-Muhkem**, s. 6; Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 4, s. 184.

[470] Şakakî, **Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik**, s. 76.

[471] Dânî, **el-Mukni'**, s. 65-68.

uzun elif ile yazılır. Ancak bu iki kelime kendinden önceki kelimeyle bitişik ve yazılışta tek kelime olarak yazılmak istendiğinde "هَؤُلَاءِ" ve "يَبْنَؤُمَّ" şeklinde vâv ile yazılır. Bu kaideye "لِئَلاَّ" ve "وَلَئِنْ" kelimeleri de örnek olarak verilebilir. Bu iki kelimede de hemze yâ sûretinde yazılmıştır.

Hz. Osman mushaflarında iki veya üç hemzenin artarda bulunduğu kelimeler tek hemzeyle yazılmıştır. Örneğin "ءأنذرتهم", "ءأشفقتم", "ءامنتم" ve "ءَالِهَتُنَا" gibi kelimeler Hz. Osman mushaflarında "أنذرتهم", "أشفقتم", "امنتم" ve "اٰلِهَتُنَا" şeklinde tek hemzeyle yazılmıştır. Bu hemzelerden biri istifhâm diğeri de kelimenin aslındandır. Dolayısıyla hazf olunan hemzenin hangisi olduğu ihtilaf konusu olmuştur. Siirdî, yazılan bu hemzenin istifhâm, hazf olunan hemzenin ise kelimenin aslından olan hemze olduğunu, ancak istifhâm hemzesi de olabileceğinin altını çizer. Dânî (ö. 444/1053) de bu görüşte olup Ferrâ' (ö. 207/822), Sa'leb (ö. 291/904) ve İbn Keysân'ın (ö. 320/932 [?]) da bu görüşü benimsediğini nakleder. Kisâi'ye (ö. 189/805) göre ise yazıda gösterilen hemze kelimenin aslından, hazfedilen ise istifhâm hemzesidir.[472]

Kelimelerin başında bulunan bu hemzeler bazen aynı veya artarda gelen farklı ayetlerde farklı kelimelerde iki defa geçerek tekrar etmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için "أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ" (Ra'd 13/5) âyetine bakalım. Bu âyet bazı kırâatlerde çifter hemzeyle "أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ" şeklinde okunmaktadır. Söz konusu hemzelere "Tekrar Eden İstifham Hemzeleri" denilmektedir. Tekrar eden bu hemzelerden biri istifhâm diğeri ise ihbâr hemzesidir. İstifham hemzesi olarak kabul edildiği zaman söz konusu kelimede iki hemze, ihbâr hemzesi olarak kabul edildiğinde ise bir hemze bulunur. Bunlardan hangisinin istifhâm hangisinin ihbâr hemzesi olduğu kırâat âlimleri arasında ihtilaf konusudur. Bazıları bu iki farklı kelimelerde geçen her iki hemzeyi de istifhâm veya her ikisini de ihbar hemzesi olarak kabul etmiştir. Kimileri ilk kelimede geçen hemzeyi istifhâm, ikinci kelimede geçen hemzeyi ihbar hemzesi olarak kabul ederken, kimileri ise bunun tersi yani birinci kelimedeki hemzeyi

[472] Dânî, **el-Mukni'**, s. 32; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 146/b.

ihbar, ikinci kelimedeki hemzeyi ise istifhâm hemzesi olarak kabul etmiştir. Bu okuyuş şekilleri ve kime ait olduklarını konunun sonunda şemayla göstereceğiz.

Hemzenin istifhâm veya ihbâr hemzesi olması onun tek hemze veya iki hemzeyle okunması demektir. Buna göre örneğin "أَإِنَّا" ve "أَإِذَا" kelimeleri yazdığımız gibi okunduklarında, kelimenin içindeki birinci hemze istifhâm hemzesidir. Şayet bu iki kelimeyi "إِنَّا" ve "إِذَا" şeklinde tek hemzeyle kabul edersek bu durumda ilk hemzeler ihbâr hemzeleridir. Yani kelimede iki hemze bulunursa birinci hemze istifhâm, bir hemze bulunursa ihbâr hemzesidir.

Siirdî, bu hemzelerin Kur'ân'da kaç defa ve nerede geçtiği hakkında bilgi vermiştir. Bunlar toplamda 11 yerde geçer. Biraz sonra göreceğimiz gibi bu hemzelerin geçtiği âyetlerden bazıları birbiriyle aynıdır. Biz bu hemzelerin geçtikleri yerler hakkında bilgi verdikten sonra Siirdî'nin, onların okuyuş şekilleriyle ilgili aktardığı bilgilere de değineceğiz. Sonra da onları bir şema şeklinde göstereceğiz. İstifham hemzelerinin geçtiği yerler şunlardır:

1.(أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ) (Ra'd 13/5).

2. (أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ) (İsra 17/49,98).

3. (أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا) (Mü'minûn 23/82).

4. (إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَئِنَّا) (Neml 27/67).

5. (أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ إِنَّا)(Secde 32/10).

6. (أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ) (Saffat 37/16, Vakia 56/47).

7. (أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَدِينُونَ) (Saffat 37/53).

8. (إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ..... أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ) (Ankebût 29/28-29).

9.(أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ (10) إِذَا) (Naziat 79/10-11).

Siirdî, bu hemzelerin istifhâm mı yoksa ihbâr mı kabul edildiği, kırâat imamlarının hemzeyle ilgili teshîl ve ibdâl gibi diğer uygulamaları konusunda farklı görüşler olduğunu dile getirir. O, yedi kırâat imamının bu 11 yerde geçen hemzelerin

okuyuş şekillerini izah eder. Siirdî'nin değindiği yedi imama biz de diğer üç imamın ihtilaflarını ekleyeceğiz. Buna göre:

Nâfi', Neml ve Ankebût sûrelerinde geçen birinci hemzeyi ihbâr, ikinci hemzeyi istifhâm hemzesi, diğer yerlerde ise birinci hemzeyi istifhâm ikinci hemzeyi ihbâr hemzesi olarak okur.

İbn Âmir Vâkıa, Nâziât ve Neml sûrelerinde geçenler hariç, hepsinin birinci hemzesini ihbâr, ikinci hemzesini ise istifhâm hemzesi olarak okur. O, Vâkıa sûresinde geçen her iki hemzeyi de istifhâm hemzesi olarak okur. Nâziât ve Neml sûrelerinde ise birinci hemzeyi istifhâm ikinci hemzeyi ihbâr hemzesi olarak okur.

İbn Kesîr ve Hafs, Ankebût sûresinde geçen birinci hemzeyi ihbâr ikinci hemzeyi istifhâm hemzesi ile okur. Onlar, Bunun dışında diğer bütün yerlerde her iki hemzeyi de istifhâm hemzesi olarak okurlar.

Kisâî, Neml sûresinde geçen birinci hemzeyi istifhâm ikinci hemzeyi ise ihbâr hemzesi, Ankebût sûresinde geçen her iki hemzeyi de istifhâm hemzesi olarak okur. Bunun dışında diğer bütün yerlerde birinci hemzeyi istifhâm ikinci hemzeyi ihbâr hemzesi olarak okur.

Ebû Amr, Şu'be, Hamza ve Halefü'l-Âşir, bu 11 yerde geçen bütün hemzeleri istifhâm hemzeleri olarak okurlar.

Ebû Ca'fer, Vâkıa sûresinde geçen hemzelerden birincisini istifhâm ikincisini ise ihbâr hemzesi olarak okur. Diğer bütün yerlerde ise birinci hemzeyi ihbâr ikinci hemzeyi ise istifhâm hemzesi olarak okur.

Ya'kûb, Neml ve Ankebût sûrelerinde geçen her iki hemzeyi de istifhâm hemzesi olarak okur. Diğer yerlerde ise birinci hemzeyi istifhâm ikinci hemzeyi ihbâr hemzesi olarak okur. [473]

Şimdi hemzelerle ilgili kırâat imamlarının okuyuş şekillerini Siirdî'nin bildirdiği şekilde bir şemada göstermeye çalışacağız. Bu şemada hemzelerin geçtiği

[473] Tekrar eden hemzeler hakkında bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 249/a; Kâdî, **el-Vâfî**, 298-303.

âyet, birinci ve ikinci hemzelerin kimler tarafından istifhâm veya ihbâr hemzesi olarak okunduğu bilgisini vereceğiz.

KIRÂAT İMAMLARINA GÖRE KURÂN'DA TEKRAR EDEN HEMZELER					
s.n.	Ayet	1.Hemze		2. Hemze	
		İstifhâm	İhbâr	İstifhâm	İhbâr
1	(أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ) (Ra'd 13/5)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	İbn Âmir, Ebû Ca'fer.	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', Kisâî, Ya'kûb.
2	(أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ) (İsra 17/49)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	İbn Âmir, Ebû Ca'fer.	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', Kisâî, Ya'kûb.
3	(أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ) (İsra 17/98)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	İbn Âmir, Ebû Ca'fer.	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', Kisâî, Ya'kûb.
4	(أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا) (Mü'minûn 23/82)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	İbn Âmir, Ebû Ca'fer.	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', Kisâî, Ya'kûb.
5	(إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَئِنَّا) (Neml 27/67)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	Nâfi',Ebû Ca'fer.	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	İbn Âmir, Kisâî.
6	(إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ... أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ) (Ankebût 29/28-29)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer.	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	
7	(أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ إِنَّا) (Secde 32/10)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	İbn Âmir, Ebû Ca'fer.	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', Kisâî, Ya'kûb.
8	(أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ) (Saffat 37/16)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	İbn Âmir	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb.
9	(أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَدِينُونَ) (Saffat 37/53)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	İbn Âmir, Ebû Ca'fer.	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', Kisâî, Ya'kûb.
10	(أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ) (Vakia 56/47)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.		Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb.
11	(أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي الْحَافِرَةِ (10) إِذَا) (Naziat 79/10-11)	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Nâfi', İbn Âmir, İbn Kesîr, Hafs, Kisâî, Ya'kûb, Halefü'l-Âşir.	Ebû Ca'fer.	Ebû Amr, Şu'be, Hamza, İbn Kesîr, Hafs, Ebû Ca'fer, Halefü'l-Âşir.	Nâfi', İbn Âmir, Kisâî, Ya'kûb.

2.2.7.2. Kelime Ortasındaki Hemzeler

Siirdî, kelimelerin ortasında bulunan hemzelerin sakin olması durumunda kendinden önceki harfin harekesine, harekeli olması durumunda ise kendi harekesinin cinsine bağlı olarak elif "يَأْكُلُ-يَسْئَلُ", vâv "يُؤْمِنُ-يَلْؤُمُ" veya yâ "بِئْسَ-يُسْئِمُ" şeklinde yazıldığını kaydeder ve bu hemzelerin okuyuşta bazen hazfedildiğini de belirtir. Aynı şekilde o, kelimenin ortasında hem kendisi hem de öncesi harekeli olan hemzelerin teshil edilirken hangi harfin sesine doğru teshil ediliyorsa mushaflarda o harfin şekliyle yazıldığını da kaydeder. Örneğin "مُؤَجَّل" kelimesinin teshili hemze ile vâv arasındadır. Bundan dolayı da mushaflarda bu kelimenin hemzesi vâv ile "مُوَجَّل" şeklinde yazılmıştır. Aynı şekilde o, yâ harfine doğru imâle olmasından dolayı "فِئَة" kelimesindeki hemzenin yâ, elif harfine doğru imâle olmasından dolayı da "سَأَلَ" kelimesindeki hemzenin elif şeklinde yazıldığını da kaydeder.[474]

2.2.7.3. Kelime Sonundaki Hemzeler

Kelimenin sonlarında bulunan hemzeler Hz. Osman mushaflarında kendinden önceki harfin harekesinin cinsine göre elif "قَرَأَ", vâv "يُقْرِءُ" veya yâ "رَدُؤَ" şeklinde yazılır. Kelimelerin sonunda bulunup kendinden önce sakin bir harf bulunan hemzeler ise yazıda gösterilmez. Örneğin; "شَيْء" ve "خَبْءٌ" kelimeleri "شَيْ" ve "خَبْ" şeklinde yazılırdı.[475]

Hz. Osman mushaflarında Kur'ân'da geçen bütün "لأَمْلَأَنَّ" kelimeleri ile Yûnus sûresi 7. âyette geçen "واطْمَأنوا", Zümer sûresi 45. âyetinde geçen "وحده اشمأزت", Kâf sûresi 30. âyette geçen "هَلِ امتَلَأْتِ" kelimelerinde bulunan ikinci hemze yazıda gösterilmemiş ve hazfedilmiştir. Siirdî, bu kelimelerde bulunan hemzelerin hazfedilmesini kelimenin kısaltılması ve hafifletilmesi amaçlı olduğunu kaydeder.[476] Dânî, birçok Medîne ve Irâk mushafında bu kelimelerin hemzenin hazfedilmiş olarak yazılmış olduğunu

[474] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 130/b.
[475] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 129/a.
[476] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 149/a.

gördüğünü nakleder.[477] İbnü'l-Kâsıh (ö. 801/1399) ise, bu kelimelerin ikinci hemzesinin Hicaz, Şâm ve bazı Irâk mushaflarında elif şeklinde yazıldığını ancak birçok mushafta yazılmadığını ve Dânî'nin de bu meyanda görüş bildirdiğini ifade eder.[478] Siirdî de Dânî gibi bu kelimelerin ikinci hemzesinin her ne kadar kurala aykırı ise de Hz. Osman mushaflarında yazıda gösterilmediği görüşünü benimsemiştir.[479]

2.2.7.4. Yâ "ى" Şeklinde Yazılan Hemze Harfleri

Hz. Osman mushaflarında bazı kelimelerde hemze, yâ harfinin şekliyle yazılmıştır. Siirdî, bu kelimeler üzerinde durmuş ve onları tespit etmeye çalışmıştır. Buna göre "أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ" (En'âm 6/19), "ئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ" (Neml 27/55), "أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ" (Ankebût 29/29) ve "قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ" (Fussilet 41/9) âyetlerinde bulunan "ائِنَّكُم" kelimelerindeki ikinci hemze yâ harfiyle "اینّكم" şeklinde yazılmıştır. Aynı şekilde " أَئِذَا مِتْنَا" (Vâkıa 56/47), "أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ" (Neml 27/67), "أَئِنَّا لَتَارِكُو" (Saffât 37/36), "أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا" (Şuarâ 26/41), "أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ" (Yâsîn 36/19), "أَئِفْكًا" (Saffât 37/86) âyetlerinde bulunan kelimelerdeki hemzelerden ikincisi ile Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerdeki "لَئِنْ", "أَئِمَّة", "لِئَلاَّ", "يَوْمَئِذ", "حِينَئِذ" kelimelerindeki hemzeler de yâ şeklinde yazılmıştır. Bu kelimelerin benzeri olup bu saydığımız yerlerin dışında geçen kelimeler ise yâ ile yazılmamıştır. Siirdî, bu kelimelerdeki hemzelerin yâ sûretinde yazılma nedenini, ağır olmasından dolayı ikinci hemzenin yumuşatılması olarak açıklamaya çalışmıştır.[480]

2.2.7.5. Vâv "و" Şeklinde Yazılan Hemze "ء" Harfleri

Hz. Osman mushaflarında bazı kelimelerde hemze "ء", vâv "و" şeklinde yazılmıştır. Söz konusu yerlerden biri olan Al-i İmrân sûresi 15. âyette geçen "أَؤُنَبِّئُكُمْ" kelimesindeki ikinci hemzenin vâv şeklinde yazıldığı hususunda ittifak vardır.[481] Dânî, iki hemzenin yan yana aynı kelimede bulunduğu kelimelerden sadece bu kelimenin

[477] Dânî, **el-Mukni'**, s. 33.
[478] İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 105.
[479] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 128/b.
[480] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 129/a.
[481] İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 135.

ikinci hemzesinin vâv "و" şeklinde yazıldığını nakleder.[482] Siirdî de Kur'ân'da iki hemzenin yan yana yazıldığı kelimelerden sadece bu kelimedeki ikinci hemzenin vâv "و" şeklinde yazıldığını ve bu hemzenin vâv şeklinde yazılışının okunuşta sert ve zor olan hemzenin "ء" yumuşatma yani teshil yapma amaçlı olduğu açıklamasında bulunur.[483]

2.2.7.6. Vâv "و" Şeklinde Yazılıp Hazfedilen Hemze "ء" Harfleri

Hz. Osman mushaflarında kelimenin ortasında vâv şeklinde yazılan bazı hemzeler hazfedilmiş ve yazıda gösterilmemiştir. Siirdî, Hz. Osman mushaflarında hazfedilen bu "و" harflerini açıklamaya çalışmıştır. Buna göre Kur'ân'da geçen bütün "الرءيا", "ورءياك", "ورءياى" ve "وَتُؤْوِي" ve türevleri kelimelerindeki vâv şeklinde yazılan hemze harfleri hazfedilmiştir.[484] Siirdî, Kur'ân'da bu kelimeler dışında kendisi sakin olup makablinin ötre olduğu ve yazıda yazılmayan başka kelime olmadığını ifade eder. Ayrıca o bu kelimelerdeki hazfın zammeye iktifa etmekten dolayı olduğuna dikkat çeker ve bu hazfi "وِرِءْيا" kelimesindeki hazfe benzetir. Zira bu kelimede hazf kesraya iktifadan dolayıdır. Dânî, "وِرِءْيا" kelimesi dışında sakin olup kendinden önce kesra bulunan ve hazfedilen başka kelime bilmediğini söyler.[485]

2.2.7.7. Elif "ا" Şeklinde Yazılan Hemzeler "ء"

Mushaflardaki bazı kelimelerde bulunan hemze "ء" harfleri elif "ا" şekliyle yazılmıştır. Bu hemze "النَّشاةُ" gibi kelimelerde kelimenin ortasında, "تَبُوأَ","" ve "لَتَنُوأُ" kelimelerinde olduğu gibi ise kelimenin sonunda bulunabilmektedir. Siirdî,

[482] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 129/a-130/b; Dânî, **el-Mukni'**, s. 65: Zürkânî, **Menâhîlü'l-'İrfân**, c. 1, s. 445.
[483] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 129/a-130/b.
[484] Dânî, **el-Muhkem,** s. 184.
[485] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 130/b.

mushaflarda "النَّشاةُ" ve "مَوْئِلًا"kelimesi dışında kelimenin ortasında bulunup da öncesi sakin olan ve mushafta yazılan başka bir hemze olmadığının altını çizer.[486]

2.2.7.8. Kelimenin Sonunda Vâv-Elif "وا" Şeklinde Yazılan Hemzeler

Hz. Osmân mushaflarında bazı kelimelerde hemze "ء" harfi vâv "و" ve elif "ا" ile "وا" şeklinde gösterilmiştir. Bu kaide, kelimelerin sonunda ref' halinde bulunan hemzeler için kullanılmıştır. Siirdî, bu kelimelerde hemzenin "ء" vâv-elif "وا" sûretinde yazılışını "قَالُوا" kelimesindeki vâv-elif harflerinin yazılışına benzetmiştir. Şimdi Siirdî'nin incelediği ve açıklamaya çalıştığı bu kelimelere bir göz atalım:

"اَنْباؤُا" kelimesinin sonunda bulunan hemze Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde vâv-elif ile yazılmıştır. Aynı şekilde Rûm sûresi 13. âyette geçen "شُفَعاؤُا", Gâfir sûresi 50. âyette geçen "دُعاؤُا", Hûd sûresi 87. âyette geçen "نَشاؤُا", Mâide sûresi 29 ile 33, Zümer 24, Şûrâ 40, Haşr 17, Kehf 88 ve Taha 86. âyetlerde geçen "جَزَاؤُا" kelimelerinde bulunan hemzeler de vâv-elif "وا" şeklinde yazılmıştır. Siirdî, sûre ve âyet numaralarını verdiğimiz yedi tane "جَزَاؤُا" kelimesi sayar. Ancak Dânî, bazılarının Zümer sûresinde geçen hariç yukarıda saydığımız sadece ilk dört "جَزَاؤُا" kelimesinin bu şekilde yazıldığını belirttiğine işaret eder. Yine Dânî, Irâk mushafında Kehf 88 ve Taha 86. âyetlerde geçen "جَزَاؤُا" kelimelerinde bulunan hemzelerin vâv-elif şeklinde yazıldığına dikkat çeker. Bazılarına göre Kur'ân'da geçen "جَزَاؤُا" kelimelerinden sadece üç tanesinin bu şeklide yazıldığını kaydeden Dâni, bu kelimelerin Mâide sûresinde geçen iki tanesi ile Şûrâ sûresinde geçen "جَزَاؤُا" kelimesi olduğunu ifade eder.[487]

Siirdî, Kur'ân'da geçen bütün merfû' "نَبَؤُا" kelimeleri ile Neml sûresi 29, 32, 38 ve Gâfir sûresi 24. âyette geçen "مَلَؤُا" kelimelerinin vâv-elif "وا" ile, diğer yerlerde

[486] İbnü'l- Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 135; Dânî, **el-Mukni'**, s. 50; Dânî, **el-Muhkem,** s. 150; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 130/b.
[487] Dânî, **el-Mukni'**, s. 63-34.

geçen "مَلَؤُا" kelimelerinin ise vâv olmaksızın sadece elif ile "مَلَا" şeklinde yazıldığının altını çizer. Dânî, İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) sadece Gâfir sûresindeki "مَلَؤُا" kelimesinin vâv-elif ile yazıldığını rivâyetini verir ve doğru görüşün bu dört kelimenin de mushaflarda vâv-elif "وا" ile yazılmış olduğu görüşü olduğunu söyler.[488]

Merfû'' durumda vâv-elif "وا" ile yazılan diğer kelimeler şunlardır; "يَتَفَيَّؤُا" Nahl 48, "أَتَوَكَّؤُا"Taha 18, "بَلَاؤُا"Saffât 106, Duhân 33, "تَفْتَؤُا" Yûsuf 85, "نَطْمَؤُا" Taha 119, "الضُّعَفَاؤُا" İbrâhîm 21, "يَبْدَؤُا" geçtiği bütün yerlerde, "يَدْرَؤُا" Nûr 8, "العُلَمَاؤُا" Şuarâ 197, Fâtır 28, "يَعْبَؤُا" Furkân 77, "شُرَكَاؤُا" En'âm 94, Şûrâ 21, "يَنْشَؤُا" Zuhruf 18, "اللُّؤْلُؤُا" geçtiği bütün yerlerde, "بُرَأَؤُا" Mümtehine 4 , "يُنَبَّؤُا" Kıyeme 13.

Siirdî, "يُنَبَّؤُا" kelimesinin bazı mushaflarda vâv "و" olmaksızın yazıldığını kaydeder. Bundan dolayı bu kelimenin yazılışında ihtilaf olduğunu söyler. Dânî, eserlerinde bu ihtilafa değinmemiş bilakis kelimenin vâv-elif "وا" ile yazıldığının altını çizmiştir.[489] Siirdî'nin naklettiği bu bilgi başka kaynaklarda mevcuttur. Söz konusu ihtilafa bağlı olarak Bennâ (ö. 1117/1705), "يُنَبَّؤُا" kelimesinin yazılışıyla ilgili ihtilaf olduğunu bildirir[490]

2.2.8. Hz. Osman Mushaflarında Elif "ا" Harfleri

2.2.8.1. Mushaflarda Uzun "ا" ve Kısa "ى" Yazılan Elif Harfleri

Bilindiği gibi Arapçada bazı kelimelerin sonundaki elif harfleri iki şekilde yazılabilmektedir. Bunlardan birincisi elif-i memdûde dediğimiz uzun elif "ا", diğeri ise elif-i maksûre dediğimiz ve "ى" şeklinde yazılan kısa eliftir. Siirdî, zamir bitişsin veya bitişmesin, aslen yâ "ي" harfinden çevrilmiş olan elif harflerinin kelimelerin

[488] Dânî, **el-Mukni'**, s. 62.
[489] Dânî, **el-Muhkem**, s. 142-143, 232; Dânî, **el-Mukni'**, s. 62.
[490] Bennâ, **İthâf**, s. 98, 564.

sonunda yâ "ى" şeklinde yazıldığını belirtir. Örnek; "تَسْعَى", "تُرَى", "تَرْعَى". Siirdî, bu kelimelerin mushaflarda bu şekilde yazılmasıyla hem kelimenin aslına işaret edilmiş hem de kelimenin bazı kırâatlerde olduğu gibi imâle ile okunabileceğine dair bir ipucu verilmiş olacağına işaret eder. Siirdî, Kur'ân'da geçen yedi kelimenin bu kaidenin dışına çıktığını ve bu kelimelerin yâ "ى" harfiyle yazılması gerekirken elif "ا" harfiyle yazıldığını belirtir. Bu kelimelerden biri Hac sûresi 4. âyette geçen "تَوَلَّاهُ" kelimesidir. Söz konusu kelimenin, aslına binaen "ى" harfiyle "تَوَلَّ" şeklinde yazılması gerekirdi. Fakat o, mushaflarda elif "ا" harfiyle "تَوَلَّاهُ" şeklinde yazılmıştır. Elif ile yazılan diğer bir kelimeyse İbrâhîm sûresi 36. âyette geçen "عَصَانِي" kelimesidir. Bu kelime de aslına binaen "عَصَى" şeklinde "ى" harfiyle yazılmalıydı. Fakat mushaflarda "عَصَانِي" şeklinde elif "ا" harfiyle yazılmıştır. Hakka sûresi 11. âyette geçen "طَغَا" kelimesi de aslına riâyet edilmeyip farklı yazılan kelimelerden biridir. Zira kaideye göre kelime "طَغَى" şeklinde "ى" ile yazılmalıydı. Uzun elif ile yazılan diğer bir kelime de Muhammed sûresi 29. âyette geçen "سِيمَاهُمْ" kelimesidir. Bu kelime de uzun elif "ا" ile yazılmıştır. Kaideye göre bu kelimenin de kısa elif "ى" ile yazılması gerekirdi. Kasas sûresi 20 ve Yâsîn sûresi 20. âyetlerinde geçen "أَقْصَى" kelimeleri de kaide dışı olarak uzun "ا" ile yazılmıştır. Bu şekilde kaide dışı olarak uzun elif "ا" ile yazılan bir diğer kelime de İsrâ sûresi ilk âyette geçen "الْأَقْصَا" kelimesidir. Bu kelime de uzun "ا" ile yazılmıştır.[491]

Siirdî, uzun elif ile yazılan kelimelerden yedinci kelimeyi vermek yerine genel bir kaide vermiştir. Bu kaideye göre kelimenin sonundaki "ى" harfinden önce yine "ى" harfi varsa, bir kelimede iki "ى" harfinin bir araya gelmemesi için ikinci "ى" harfi uzun "ا" şeklinde yazılır. Örneğin "دُنْيَا" kelimesi Kur'ân'da "دُنْيَا" şeklinde uzun elif ile yazılır. Şâyet kurala riâyet edilip "دُنْيَى" şeklinde yazılsaydı, kelimenin sonunda iki "ى" harfi bir araya gelirdi. İşte bundan dolayı bu gibi kelimeler mushaflarda yazıldıklarında

[491] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 131/a-132/b.

uzun "ا" ile yazılmıştır. Siirdî, "وَسُقْيِيهَا", "وَيَاَيَحْيَي", "وَيَحْيَي" ve "وَلَايَحْيَي" kelimelerinin bu kaidenin dışında tutulduğunu ve kısa elif "ى" ile yazıldığını ifade eder.[492]

Siirdî, "كِلْتَا" ve "تَتْرَا" kelimelerindeki eliflerin de uzun elif şeklinde yazıldığına değinir ve bunu açıklamaya çalışır. Buna göre "كِلْتَا" kelimesindeki elif te'nis içindir. "تَتْرَا" kelimesindeki elif ise bazen te'nis bazen de tenvin aldığından ilhâk içindir. Dolayısıyla bu iki kelime mushaflarda uzun elif şeklinde yazılmıştır. Siirdî'nin bu açıklamalarının arka planına baktığımızda kendisinin nahivde mensub olduğu Basra ekolünün görüşlerine uyduğunu görmekteyiz. Zira Kûfe nahiv ekolüne göre "كِلْتَا" kelimesindeki elif tesniye içindir. Bundan dolayı da Kûfe kıraât imamlarından Hamza ve Kisâî bu kelimeler üzerinde vakf yaptıklarında onu imâleyle okumamaktadırlar. Basra kıraât âlimlerinden Ebû Amr ise, aslı yâ "ي" olan kelimelerin taklîl ile okunması gerektiği şeklindeki kendi kaidesine binaen kelimeyi taklîl ile okur. Zira az önce de belirttiğimiz gibi Basra nahiv ekolüne göre "كِلْتَا" kelimesindeki elif te'nis içindir.[493] Bir elifin te'nis veya tesniye elifi olması onun imâle ile okunup okunmamasını da etkiler. Nitekim bazı kıraât âlimleri bütün elifleri imâle ile okurken bazıları onların aslına bakmıştır. Şâyet elif aslen yâ "ي" ise imâle yapmış değilse yapmamıştır. Konuya bu açıdan bakıldığında konu hakkındaki tartışmaların niçin bu kadar derinleştiği daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. Konunun devamında Siirdî, "تُقَاة" (Al-i İmrân 3/28) kelimesinin mushaflarda elif ile yazıldığında ittifak olduğunu ancak "تُقَاتِه" (Al-i İmrân 3/102) ve "تَخْشَى" (Mâide 5/52) kelimelerinin ise uzun elif "ا" ile mi yoksa kısa elif "ى" ile mi yazıldığı konusunda ihtilaf olduğunu belirtir.

Daha sonra Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde kısa elif "ى" ile yazılan dokuz kelimeden bahseden Siirdî, bu kelimeler ve bunların neden böyle yazılmış olabilecekleri hakkında fikir yürütür. Bu dokuz kelime "اِلى", "أَنّ", "عَلى", "وَيْلَتى", "حَتى",

[492] Konuyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 131/a-132/b; Süyûtî, **el-İtkân**, c. 4, 177; Dânî, **el-Mukni'**, s. 63, 91; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 2, s. 69.

[493] İbnü'l-Baziş, **el-İknâ'**, s. 162; Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. 2, s. 761; Dânî, **el-Mukni'**, s. 51, 70.

“بَلى”, “يَاأَسَفى”, “حَسْرَتى” ve “عَسَى” kelimeleridir. Bu kelimeler Kur’ân’da geçtiği bütün yerlerde kısa elif “ى” ile yazılmıştır. Dânî, bu kelimelerden “أَنّ” kelimesinin kısa elif “ى” ile yazılmasını onun “كَيْفَ” anlamında olmasını şart koşar.[494] Dânî’ye göre geri kalan “اَنَّا” kelimeleri uzun elif ile yazılmıştır. Siirdî, imâle edilebilen ve aslı bilinmeyen kelimelerin kısa elif ile yazılmasının asıl olduğuna dikkat çeker. Bunun yanı sıra Siirdî, bu kelimelerin niçin kısa elif “ى” ile yazıldığını tek tek açıklamaya çalışır. Buna göre “بَلى” kelimesi imâle ile okunduğu için yâ “ى” şeklindeki kısa elif ile yazılmıştır. “اِلى” ve “عَلى” ise “اِلَيْكَ” ve “عَلَيْكَ” gibi onların diğer bazı varyantlarında yâ “ي” ile yazıldığı için yâ “ي” harfine benzeyen kısa elif “ى” ile yazılmıştır. Bazı varyantlarında “حَتَّاكَ” şeklinde yazılmasına rağmen “حَتى” kısa elif “ى” ile yazılmıştır. Bunun nedeni onun anlam açısından “اِلى” kelimesine benzemesi ve imâle ile okunabilmesidir. Bunun için de kısa elif “ى” ile yazılmıştır.[495]

2.2.8.2. Fazla Yazılan Elif “ا” Harfleri

Hz. Osman mushaflarında bazı kelimelerde elif harfi fazla yazılmıştır. Siirdî bu kelimeler üzerinde fikir beyan etmiş ve nedenleriyle birlikte bu kelimelerin niçin bu şekilde yazıldığını açıklamaya çalışmıştır. Buna göre Kehf sûresi 23. âyette geçen “لِشَايْءٍ” kelimesinde elif fazla yazılmıştır. Siirdî, elifin burada yazılmasını lamü’l-fiil olan hemzenin kelimenin kenarında ve hafif olmasından dolayı ona takviye amaçlı yazılmış olabileceğiyle açıklamaya çalışır. Ayrıca Siirdî, Kur’ân’da geçen diğer bütün “شَيْء” kelimelerinin bazı mushaflarda elifsiz, bazılarında hepsinin elifli, bazılarında ise bazı “شَيْء” kelimelerinin elifsiz bazılarının ise elifli yazıldığını kaydeder.[496] Ancak Dânî, İbn Mesûd’un (ö. 32/652-53) mushafında bütün “شَايْء” kelimelerinin elifli

[494] Dânî, **el-Mukni‘**, s. 70.
[495] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi’l-‘Arûf**, vr. 135/a.
[496] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi’l-‘Arûf**, vr. 137/a.

yazıldığı rivâyetlerine karşın Kehf sûresinde bulunan kelime dışında hiçbir "شَيْء" kelimesinin Hz. Osman mushaflarında elifli yazılmadığının altını çizer.[497]

Elif harfinin fazla yazıldığı diğer bir kelime ise "مِاَةٌ" kelimesidir. Bu kelime Hz. Osman mushaflarında hem müfred "مِاَةٌ" hem de tesniye "مِاَتَيْنِ" durumunda elifli olarak yazılmıştır. Dânî, Kur'ân'da geçen bütün "مِاَةٌ" ve "مِاَتَيْنِ" kelimelerinin elifli, "فِئَة" ve "فِئَتَيْنِ" kelimelerinin ise elifsiz yazıldığını aktarır ve konuyla ilgili başka açıklama yapmaz.[498] Dânî'nin bu davranışı, onun kelimenin niçin bu şekilde yazıldığı konusunda fikir beyan etmek istemediği şeklinde yorumlanabilir. İbnü'l-Cezerî ise "مِاَةٌ" kelimesinin elifli yazılmasının nedenini onun yazılışının "مِنْهُ" kelimesine benzememesi olarak açıklamaya çalışır.[499] Zira bu iki kelime noktasız yazıldığında birbirine benzemektedir. Bilindiği gibi Hz. Osman mushafları noktasız ve harekesizdi. Siirdî ise adeta İbnü'l-Cezerî'nin bu görüşüne itiraz mahiyetinde, şâyet "مِاَةٌ" kelimesinin "مِنْهُ" kelimesine benzememesi için bu şekilde yazılmış olduğu kabul edilirse, "فِئَة" kelimesinin de "فِيهِ" kelimesine benzememesi için bu şekilde yazılması gerekirdi diye itirazda bulunur. Halbuki "فِئَة" kelimesi bütün mushaflarda elifsiz yazılmıştır. [500]

Kur'ân'da elifin fazla yazıldığı diğer bir kelime de "اِبْن" kelimesidir. Arap dili gramerine göre "اِبْن" kelimesi cümlenin başında elif ile yazılır. İki isim arasında sıfat olarak veya haber olarak bulunduğu zaman ise "اِبْن" kelimesi elifsiz yazılır. Fakat Hz. Osman mushaflarında bu kurala aykırı olarak "اِبْن" kelimesi, "عيسى ابن مريم"[501], " والمسيح ابن مريم" (Tevbe 9/31) ve "وقالت اليهود عُزَير ابن الله وقالت النصارى المسيح ابن الله" (Tevbe 9/30) gibi yerlerde

[497] Dânî, **el-Mukni'**, s. 49.
[498] Dânî, **el-Mukni'**, s. 48.
[499] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 453.
[500] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 137/a.
[501] Kelimenin geçtiği yerler için bakınız: Bakara 2/87, 253; Al-i İmRân 3/45; Nisâ 4/157/171; Mâide 5/114; Meryem 19/34; Saff 61/6, 14.

elifli yazılmıştır.[502] Siirdî, Ahzab sûresinde geçen "الظنونا", "والرسولا", "السبيلا" kelimelerinde de elif harfinin kafiye uyumu için fazladan yazıldığını, bu kelimelerdeki eliflerin vakf halinde sabit vasl halinde ise düştüğünü ifade eder.[503]

2.2.8.3. Vâv-ı Cem‘ Harfinden Sonra Elif Harflerinin Durumu

Hz. Osman mushaflarında cem‘ için kullanılan vâv harflerinden sonra elif harfleri yazılır. Bu cem‘ için kullanılan vâv harfinin "امَنُوا", "هَاجَرُوا", "خَلَوْا", "جَاهَدُوا" ve "عَمِلُوا" kelimelerinde olduğu gibi mazi, "تَفْعَلُوا", "تَهِنُوا", ve "تَنْسَوْا" kelimelerinde olduğu gibi muzari' veya "وَاخْشَوْا", "وَاتَّقُوا" ve "وَائْتَمِرُوا" kelimelerinde olduğu gibi emir sıygasında bulunması durumu değiştirmez. Aynı şekilde "يَعْفُوَا" ve "يَعْلُوا" gibi aslı vâv olan müfret fiillerde de vâv harfinden sonra elif yazılır. Ancak Hz. Osman mushaflarında bazı kelimeler bu kaidenin dışında bırakılarak elif olmaksızın yazılmıştır. Bu kelimeler şunlardır: "وَبَاؤُ" ve "وَجَاؤُ" kelimeleri geçtiği bütün yerlerde, "فَاؤُ" (Bakara 2/226), "سَعَوْ" (Sebe 34/5) "عَتَوْ" (Furkân 25/21) "تَبَوَّؤُ" (Haşr 59/9) "اَنْ يَعْفُوَ" (Nisa 4/99). Siirdî, bu son kelime olan "اَنْ يَعْفُوَ" kelimesinin bazı eski mushaflarda elifli yazıldığını vurgulayarak kelimenin yazılışı hakkında ihtilaf olduğuna dikkat çeker.[504] Dânî ve Ebû Dâvûd kelimenin elifsiz yazılışına değinir ancak hakkında herhangi bir ihtilaftan bahsetmezler.[505] Kimilerine göre ise söz konusu kelimenin mushaflarda "اَنْ يَعْفُوَ" şeklinde elifsiz yazıldığına dair ittifak vardır.[506]

2.2.8.4. Mushaflarda Hazfedilen Elif Harfleri

Hz. Osman mushaflarında yazılmayan elifler meselesi geniş bir mesele olup resm-i mushaf konusunda eser yazan âlimler bu konuda görüş bildirmişlerdir. Bu âlimlerden biri olan Ebû Amr ed-Dânî, her sûrede geçen kelimeleri incelemiş ve konuyu sûre sûre şeklinde işlemiştir.[507] Siirdî ise daha çok genel kaideler üzerinde

[502] Dânî, **el-Mukni‘**, s. 37; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-‘Arûf**, vr. 137/a.
[503] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-‘Arûf**, vr. 139/a.
[504] Süyûtî, **el-İtkân**, c. 4, s. 174; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-‘Arûf**, vr. 138/b.
[505] Dânî, **el-Mukni‘**, s. 34-35; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 2, s. 82.
[506] Eşmûnî, **Menâru'l-Hüdâ**, c. 1, s. 191.
[507] Dânî, **el-Mukni‘**, s. 20-38.

durmuş ve bu kaidelere uyan kelimeleri değerlendirmeye çalışmıştır. Şimdi Siirdî'nin değindiği kaide ve kelimelere bakalım.

Kur'ân'da geçen bütün "أَيُّهَا" kelimeleri Hz. Osman mushaflarında elif ile "أَيُّهَا" şeklinde yazılmıştır. Bu kelimelerden üç tanesi ise elif olmaksızın "أَيُّهَ" şeklinde yazılmıştır. Bunlar; "أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ" (Nûr 24/31), "وَيَا أَيُّهَ السَّاحِرُ" (Zuhruf 43/49) ve "وَأَيُّهَ الثَّقَلَانِ" (Rahman 55/31) âyetlerinde bulunan "أَيُّهَ" kelimeleridir. Siirdî, bu kelimelerin vakf halinde resm-i mushafa tabi olunarak "أَيُّهْ" şeklinde cezimli okunduğunu, çok az kişinin ise bu kelimeyi vakf halinde de "أَيُّهَا" şeklinde elif ile okuduğuna dikkat çeker. İbnü'l-Cezerî, bu kelimeyi vakf halinde elif ile "أَيُّهَا" şeklinde okuyanların Ebû Amr, Kisâî ve Ya'kûb olduğunu, diğer kırâat âlimlerinin ise kelimeyi vakf halinde resm-i mushafa ittibaen "أَيُّهْ" şeklinde cezimli okuduğunu bildirir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, İbn Âmir'in bu âyetlerde geçen "أَيُّهَ" kelimelerini vasl halinde "أَيُّهُ" şeklinde hâ harfini zammeli olarak okuduğunu da nakleder.[508]

Elif harfinin hazfedilip yazılmadığı kelimelerden biri de "الْأَيْكَةِ" kelimesidir. Bu kelime Kur'ân'da dört yerde geçer.[509] Ancak "الْأَيْكَةِ" kelimesi geçtiği bu yerlerden sadece Şuarâ ve Sâd sûresinde geçenler lâm harfinden önceki ve sonraki elif olmaksızın "لَيْكَة" şeklinde yazılmıştır. İbnü'l-Cezerî, kelimenin bu şekilde yazılmasının onun iki farklı kırâate de elvermesi için olduğunu vurgular.[510] Zira Şuarâ ve Sâd sûresinde "لَيْكَةِ" şeklinde yazılan kelime Nafi, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer tarafından "أَصْحَابُ لَيْكَةِ", diğer kırâat âlimleri tarafından ise "أَصْحَابُ لْئَيْكَةِ" şeklinde okunmuştur.[511] Dolayısıyla kelimenin elifsiz yazılışı her iki kırâatın okunuşuna müsaade etmektedir. Siirdî ise konuya daha farklı yaklaşmakta ve kelimenin bu iki sûrede farklı yazılmasını anlamsal çerçeveye oturtmaktadır. Ona göre bu iki sûreyle

[508] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 142.
[509] Kelimenin geçtiği yerler: Hicr 15/78, Şuarâ 26/176, Sâd 38/13 ve Kâf 50/14.
[510] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 457.
[511] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 336.

Hicr ve Kâf sûrelerindeki "الْأَيْكَةِ" kelimesi arasında anlam açısından fark vardır. Buna göre elifsiz yazılan "لَيْكَةِ" kelimesi Hicr ehlinin şehri demektir. Siirdî, Zemahşerî'nin "لَيْكَةِ" kelimesinin şehir anlamında kullanılamayacağı şeklindeki görüşünün[512] doğru olmadığının da altını çizer. Elifli olarak yazılan "الْأَيْكَةِ" kelimesi ise koru demektir ki Siirdî, Hicr ehlinin Medyen yakınlarındaki bu koruda yaşadığını bildirir.[513]

Hz. Osman mushaflarında elifsiz yazılan ve genel bir kaide olarak kabul edilen diğer bazı kelimeler şunlardır: Tenbih için kullanılan hâ "ها" harfinde bulunan elif harfi, bütün Hz. Osman mushaflarında yazılmamıştır. Örnek: "هٰؤُلَاءِ", "هٰئَنْتُم", "هٰذَا", "هٰذِهِ", "هٰذَيْنِ". Siirdî, çok kullanılmadığından dolayı "هَاتَا" ve "هَاتَيْنِ" gibi kelimelerin elifli yazıldığını kaydeder. Nidâ için kullanılan yâ "يَا" harfinde bulunan elif de yazılmaz. Örnek: "يَحَسْرَتَى", "يَوَيْلَتَى", "يَرَبِّ". Aynı şekilde "لٰكِنَّ" "لٰكِنْ" "ذٰلِكَ" "ذٰلِكُمْ" "ذٰلِكُنَّ" "أُلٰئِكَ" "أُلِيْ" "أُلٰئِكُمْ" "الْقِيٰمَةِ" "اَصْحٰبُ" "اِلٰهٌ" "سَلٰسِلَ" "شَيْطٰن" "سُلْطٰن" "غُلٰمٌ" "مَسجِد" "خَلّٰقٌ" "رَحْمٰن" "إِلٰهٌ" "سَلٰمٌ" "اَلّٰتِي" "اَلّٰيْ" "سَاحِرَان", "يَفْتَرِيٰنِ" ve benzeri kelimelerin ortasında bulunan tesniye elifleri de her zaman hazfedilir. Şâyet tesniye elifi "جَاءَا" örneğinde olduğu gibi kelimenin sonunda ise kelimenin yazılışının müfred veya cem' sıygalarının yazılışıyla karışma riskinden dolayı elif hazfedilmez yazıda gösterilir.[515]

Hz. Osman mushaflarında elif harfinin yazıda gösterilmediği ve hazfedildiği yerlerden biri de nûn-i failden sonra gelen eliflerdir. "آتَيْنَاه" "عَلَّمنَاه" "زِدْنَاهُمْ" vs. kelimelerde olduğu gibi nûn-i failden sonra zamir bulunması durumunda ondan

[512] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 3, s. 332.
[513] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 140/b.
[514] Siirdî bu son beş örnek için iki lâm arasındaki elifler genel kaidesini kullanır.
[515] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 141/a.

sonraki elif yazılmaz. "آتَيْنَا دَاوُد" vs. kelimelerinde olduğu gibi nûn-i failden sonra isim geldiğinde ise elif yazıda gösterilir hazfedilmez.[516]

Kur'ân'da geçen Arapça sayı kelimelerinde bulunan elif harfleri mushaflar çoğaltılırken yazıda gösterilmemiştir. Bu kelimeler mushaflarda elifsiz olarak "ثَلثٌ", "ثَلثُون", "رُبع", "ثَلثِين", şeklinde yazılmıştır. Normalde bu kelimeler "ثَلاثٌ", "ثَلاثُون", "رُباع", "ثَلاثِين" şeklinde yazılırlar.[517]

Elif harflerinin Hz. Osman mushaflarında hazfedilip yazılmadığı yerlerden biri de cem-i salim sıygalarıdır. Bu sıygaların içinde bir veya iki elif olsun fark etmez, bu sıygalar Kur'ân'da elif olmaksızın yazılmıştır. Buna göre "الصَّادِقُون", "العَالِمُون", "بَيِّنَات" ve "كَلِمَات" gibi kelimeler elif olmaksızın "الصدقون", "العلمون", "بينات" ve "كلمت" şeklinde yazılmıştır. Ancak "الضَّالُّون" ve "السَّائِلين" örneklerinde olduğu gibi şeddeli ve hemzeli cem-i salim sıygalarında elif harfinin yazılıp yazılmadığı ihtilaf konusudur. Dânî, birçok eski mushaf incelediğini ve bu inceleme neticesinde şeddeli ve hemzeli özellikle cem-i müennes-i salim kelimelerinde elif harfinin hazfedilmiş olduğunu gördüğünü söyler.[518] Hem Dânî hem de Siirdî, cem-i salim kelimelerinde elifin hazfedilmesini kelimelerin çok geçmesine bağlar. Ancak "مُسْتَأْنِسين" ve "مُتَبَرِّجَات" gibi birçok kelime Kur'ân'da bir defadan fazla geçmemesine rağmen elifsiz yazılmışlardır.[519] Buna göre böyle bir nedenin söz konusu kelimelerin elifsiz yazılması için yeterli olmadığını söyleyebiliriz.

Kur'ân'da geçen ve Arapça olmayan "ابرهيم", "اسمعيل", "واسحق", "وهرون", "عمرن", "ولقمن", vs. yabancı isimler de elifsiz yazılmıştır. Siirdî, Kur'ân'da geçen yabancı isimlerden "طالوت", "وجالوت", "وياجوج", "ومأجوج", "هاروت", "وماروت", ve "وقارون" kelimelerinin elifli olarak yazıldıklarını bildirir.[520] Ancak Dânî, "هاروت", "وماروت", "وقارون" ve "وهامان"

[516] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 142/b.
[517] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 143/a.
[518] Dânî, **el-Mukni'**, s. 31.
[519] Mârignî, **Delîlü'l-Hayrân**, s. 85.
[520] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 145/a.

kelimelerinin elifli mi yoksa elifsiz mi yazıldığı hususunda ihtilaf olduğunu ve çoğunluğun bu kelimelerin elifli olarak yazıldığı kanısında olduğuna dikkat çeker.[521] Muhtemelen Siirdî, Dânî'nin bu görüşünü benimsemiş ve tartışmalar hakkında sessiz kalmıştır. Siirdî, "داوُد" ve "إسرائِل" kelimelerinin elifli olarak yazıldıklarını ve bu konuda ittifak olduğunu söyler. Bu iki kelimeden "داوُد" kelimesinden vâv, "إسرائِل" kelimesinden ise yâ harfi zaten hazfedilmiştir. Siirdî, bu kelimelerde elifin yazılmasıyla birlikte bir nevi vâv ve yâ harflerinin hazfedilmesi telafi edilmiş olduğuna dikkat çeker. Bu kelimelerin bazı mushaflarda elifsiz olarak yazılmasının ise çok nadir görüldüğünün de altını çizer.[522]

Hz. Osman mushaflarında elifsiz yazılan diğer bazı kelimeler şunlardır; "يلاقوا", "الكتاب", "الميعاد", "ءاياتنا", "تعالى", "نصارى", "يتامى", "بلاغ", "عالم", "وباركنا", "فملقيه", "ملقوه", "ملاقوا", "الآن", "التراب". Siirdî, Şâtibî'nin yazmış olduğu "el-Akîle" adlı eserinde elif harfinin bu kelimelerden sadece Enfâl sûresi 42. âyette geçen "الميعاد" kelimesinden hazfedildiğini, Kur'ân'da geçen diğer "الميعاد" kelimelerinin ise elifli yazıldığını ifade etiğine dikkat çeker. Aynı şekilde Siirdî, "el-Akîle" adlı eserde Ra'd 5, Nebe 40 ve Neml 67. âyetlerde geçen "التراب" kelimelerinin elifli, diğer "التراب" kelimelerinin ise elifsiz yazıldığına vurgu yapıldığını nakleder. [523] Ancak Siirdî, bu görüşü benimsememiş ve essah olanın Kur'ân'da geçen bütün "الميعاد" ve "التراب" kelimelerinin elifsiz yazılmış olması olduğunun altını çizmiştir.[524]

Cin sûresi 9. âyette geçen hariç Kur'ân'da geçen bütün "الآن" kelimeleri elifsiz yazılmıştır. Yûsuf sûresi sûresi 2 ve Zuhruf sûresi 3. âyetlerde geçen "قرآن" kelimeleri hariç Kur'ân'da geçen bütün "قرآن" kelimeleri elifli yazılmıştır. İbnü'l-Kâsıh (ö. 801/1399), bu iki kelimenin Hz. Osman mushaflarında elifli yazıldığını ancak Irâk mushafında bu iki kelimenin de elifsiz yazılı olduğu söylendiğini nakleder.[525] Siirdî,

[521] Dânî, **el-Mukni'**, s. 30.
[522] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 145/a; Dânî, **el-Mukni'**, s. 30.
[523] İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 98.
[524] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 144/b.
[525] İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 99.

bazılarına göre diğer bazı yerlerde geçen bazı "قرآن" kelimelerinin de elifsiz yazıldığını bildirir. Bazılarına göre ise hem elif hem de hemze harflerinin hazfedildiğini ve kelimenin "قرنا" şeklinde yazıldığını vurgular.[526]

Zâriyât sûresi 2. âyette geçen hariç Kur'ân'da geçen bütün "ساحر" kelimeleri de elifsiz yazılmıştır. Bu kelimede de bazı ihtilaflar söz konusudur. Kimine göre bu kelime de elifsiz yazılmışken kimilerine göre ise Kur'ân'daki bütün "ساحر" kelimeleri elifli yazılmıştır.[527] Şuarâ sûresi 61. âyette geçen "تَرَاءا" kelimesi tek elifle yazılmıştır. Bu kelimenin normalde iki elifle yazılması gerekirdi. Aynı şekilde "مَاء", "ملجأ" ve "جاءنا" gibi kelimeler de bir elifle yazılmıştır. Siirdî, İnsan sûresinde geçen birinci "قواريرا" kelimesinin bütün mushaflarda elif ile yazıldığına dair ittifak olduğunu ancak ikinci "قوارير" kelimesinin ise elifli mi yoksa elifsiz mi yazıldığı hususunda ihtilaflar bulunduğuna dikkat çeker.[528]

2.2.9. Hz. Osmân Mushaflarında "Yâ" Harfleri

Hz. Osmân mushaflarında bazı kelimelerde "yâ" harfi yazılması gerekirken yazılmamıştır. Bazı kelimelerde ise fazladan "yâ" harfi yazılmıştır. Bu kelimelerin yazılışına göre kırâat âlimleri arasında o kelimelerin okuyuş farklılıkları da bulunmaktadır. Siirdî de birçok âlim gibi bu kelimeleri incelemiş ve bunlar hakkında görüş bildirmiştir. Biz burada Siirdî'nin değindiği kelimeler üzerinde duracağız. Kelimelerle ilgili fazla detaya girmeyeceğiz.

2.2.9.1. Mushaflarda Eksik Yazılan Yâ "ي" Harfleri

Hz. Osmân mushaflarında bazı kelimelerde "yâ" harfi yazılmamıştır. Bunlardan biri Kureyş sûresinde geçen "إِيلافِهِمْ" kelimesidir. Bu kelime Hz. Osman

[526] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 144/b.
[527] İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 100; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 144/b.
[528] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 147/a.

mushaflarında yâ "ي" ve elif "ا" harfi olmaksızın "إِلفِهِمْ" şeklinde yazılmıştır.[529] Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48), mushafta bu şekilde yazılışına bağlı olarak kelimeyi yâ "ي" harfi olmaksızın ve kasr ile "إِلافِهِمْ", diğer kırâat imamları ise yâ "ي" harfiyle bir elif miktarı uzatarak "إِيلافِهِمْ" şeklinde okumuşlardır.[530]

Bakara sûresi 26. âyette geçen "لَا يَسْتَحْيِ", Enfâl sûresi 42. âyette geçen "حَيَّ" ve Kıyeme sûresi 40. âyette geçen "يُحْيِيَ" kelimeleri de Hz. Osmân mushaflarında yâ "ي" harfi olmadan yazılan kelimelerdendir. Mushaflarda bu şekilde yazılan bu kelimeler kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Buna göre "حَيَّ" kelimesi kırâat âlimleri tarafından şeddeli "حَيَّ" ve şeddesiz "حَيِيَ" okunabilmiştir. Siirdî, "الْأُمِّيِّينَ" ve "وَرِءْياً" kelimelerinin de bir yâ "ي" ile yazıldığını ifade etmiştir.[531]

Bu kelimeler dışında "خَاطِئِينَ", "خَاسِئِينَ", "مُتَّكِئِينَ" ve "مُسْتَهْزِئِينَ" kelimelerini örnek veren Siirdî, mushaflarda hemze "ء" ve yâ "ي" gibi yazılışta birleşik olan iki sûretin bir araya gelmesi durumunda ikisinden birisinin hazf olunmasının genel bir kaide olduğuna dikkat çeker. Ancak "هَيِّءْ", "وَيُهَيِّءْ", ve "عِلِّيِينَ" kelimeleri ile "يُحْيِيكُمْ", "يُحْيِيهَا" ve "يُحْيِينِ" gibi zamire izafe olan kelimelerin bu kaideden muaf tutulduğunu, zira bu kelimelerin mushaflarda yâ "ي" ile yazıldığının altını çizer.[532] Siirdî, aynı şekilde tekil olarak gelen "سَيِّئَة" ve "سَيِّءْ" kelimelerinin de bu kaideden istisna olduğunu vurgular. Zira bu kelimeler de Hz. Osman mushaflarında iki yâ "ي" ile yazılmıştır.[533] Bu kelimelerin çoğulu olan "سَيِّآت" ve "السَّيِّآت" kelimeleri ise tek yâ ile yazılmıştır.[534] Buralardaki tek yâ "ي" veya iki yâ "ي" tabirlerinden maksat yâ "ي" harflerinin "ى"

[529] Bennâ, **İthâf**, s. 601; İbnü'l-Cezerî, **Tahbîr**, s. 618; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 118/b.
[530] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 403.
[531] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 121/a.
[532] Dânî, **el-Mukni'**, s. 56, 65, 94.
[533] Dânî, **el-Mukni'**, s. 56.
[534] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 122/b.

şeklindeki yerleridir. Zira Hz. Osman mushaflarında hemze ve noktalar bulunmamaktaydı.[535]

2.2.9.2. Mushaflarda Fazla Yazılan Yâ "ي" Harfleri

Hz. Osman mushaflarında bazı kelimelerde fazladan yâ "ي" harfi yazılmıştır. Siirdî, Dânî gibi bu kelimelerin dokuz tane olduğunu bildirir. Bunlar "أَفَايِنْ مَاتَ" (Al-i İmrân 3/144), "أَفَايِنْ مِتَّ" (Enbiyâ 21/34), "بِايِيدٍ" (Zâriyet 51/47), "بِايِيِّكُمْ" (Kalem 68/6), "نبأي" (En'âm 6/34), "آناءى" (Taha 20/130), "تلقاءى" (Yûnus 10/15), "وراءى" (Şûrâ 42/51), ve "إيتاءى" (Nahl 16/90) kelimeleridir. Yalnız İbnü'l-Cezerî, ilk dört kelimede fazla olan harfin "مِائَةٍ" ve "مِائَتَيْنِ" kelimelerinde olduğu gibi yâ "ي" değil elif olduğunu iddia eder.[536] İbnü'l-Cezerî'ye göre bu kelimeler mushaflarda "أَفَئِنْ مَاتَ", "أَفَئِنْ مِتَّ", "بِئَيدٍ"ve "بِئَيِكُمْ" şeklinde yazılmış olmalıydı. Söz konusu kelimelerin aslının bu şekilde olduğu kabul edilmesi durumunda elif harfi bu kelimelerde fazla yazılmış sayılacaktır.

Siirdî, bu kelimelerin dışında Kur'ân'da, zamire izafe olarak gelen "مَلَإِيهِ" ve "مَلَإِيهِمْ" kelimelerinin de Hz. Osman mushaflarında yâ "ي" harfi ziyade edilerek yazıldığının altını çizer. Ayrıca Dânî, Gâzî b. Kays'ın (ö. 199 h.)[537] resm-ı mushaf ile ilgili yazdığı kitabında kendisinin mushaflarda "بِلِقَاءِى" (Rûm 8/8) ve "وَلِقَاءِى" (Rûm 8/16) kelimelerinin de yâ "ي" harfi ilave edilerek yazılmış olduğunu gördüğünü ifade eder. Konunun sonunda Dâni, bu kelimelerde yâ "ي" harfinin zaide, elif "ا" harfinin

[535] Hz. Osman mushaflarında eksik yazılan "yâ" harfleriyle ilgili detaylı bilgi için bakınız: Dânî, **el-Mukni'**, s. 55; İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 121-124; Marignî, **Delîlü'l-Hayrân,** s. 204-22; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 121/a-122/b.

[536] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 458.

[537] Gâzî b. Kays'ın mushaf yazılışıyla ilgili "Hicâü's-Sünne" adlı bir eser kaleme aldığı nakledilir. (İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 450.)

ise hemze "ء" yerine yazılmış olabileceği gibi, elif harfinin zaide yâ harfinin ise hemze yerine yazılmış olabileceğini de kaydeder.[538]

2.2.10. Hz. Osmân Mushaflarında Vâv "و" Harfleri

Hz. Osmân mushaflarında bazı kelimelerde vâv "و" harfi yazılması gerekirken yazılmamıştır. Bazı kelimelerde ise fazladan vâv "و" harfi yazılmıştır. Bazılarında ise vâv başka suretlerde yazılmıştır. Vâv harfinin bu kelimelerdeki yazılışına göre kırâat âlimleri arasında o kelimelerin okuyuş farklılıkları da bulunmaktadır. Aynı şekilde bu kelimelerin yazılış şekilleri vakf konusuna da etki etmektedir. Siirdî de birçok âlim gibi bu kelimeleri incelemiş ve bunlar hakkında görüş bildirmiştir. Biz burada Siirdî'nin değindiği kelimeler üzerinde duracağız. Kelimelerle ilgili fazla detaya girmeyeceğiz.

2.2.10.1. Mushaflarda Eksik Yazılan Vâv "و" Harfleri

a. Nâkıs Fiillerde Eksik Yazılan Vâv "و" Harfleri

Siirdî, damme harekesine iktifaen bazı fiilerde lâmü'l-fiil olan vâv harfinin hazfedildiğini ifade eder. Bu fiilerin aynü'l-fiilinin de dammeli olduğuna dikkat çeken Siirdî, bunların "يَمْحُ" (Şûrâ 42/24), "سَنَدْعُ" (Alak 96/18), "يَدْعُ" (İsrâ 17/11), ve "يَدْعُ" (Kamer 54/46) kelimeleri olduğunu söyler.[539]

b. Cem' Sıygalarında Eksik Yazılan Vâv "و" Harfleri

Siirdî, Hz. Osmân mushaflarında içinde iki vâv "و" bulunması gereken cem' sıygalarının hepsinden bir vâv harfinin hazfedildiği ve bir vâv "و" ile yazıldığını dile getirir. O, bu kaideye "تَلْوُنَ" (Al-i İmrân 3/153), "الْغَاوُنَ" (Şuarâ 26/224), "فَأْوُوا" (Kehf

[538] Hz. Osman mushaflarında fazla yazılan "yâ" harfleriyle ilgili detaylı bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 122/b; Dânî, **el-Mukni'**, s. 53-55; İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 125-127; Marignî, **Delîlü'l-Hayrân**, s. 277-283.
[539] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 123/a.

18/16), "لِيَسُوۡأ" (İsrâ 17/7), "مُسۡتَهۡزِءُونَ" (Bakara 2/14), "مُتَّكِـُٔونَ" (Yâsîn 36/56), "فَمَالِـُٔونَ" (Saffât 37/66), (Vâkıa 56/53), "لِيُطۡفِـُٔوا" (Saff 61/8), "لِيُوَاطِـُٔوا" (Tevbe 9/37) ve "وَيَسۡتَنۢبِـُٔونَكَ" (Yûnus 10/53) kelimelerini örnek verir. Aynı şekilde Siirdî, "وُرِئَ", "دَاوُد", "تُؤۡوِي", "يُؤۡيهِ" ve "مَسۡؤُلاً" kelimelerinde de bir vâv "و" harfinin hazf olunduğunu bildirir. Dânî, "تُؤۡوِي" ve "يُؤۡيهِ" kelimeleri dışında sakin olup kendisinden önce ötre bulunan ve Hz. Osman mushaflarında hazf olunan başka bir hemze çeşidini bilmediğini bildirir.[540]

"الرُّؤۡيَا", "رُؤۡيَاكَ" ve "رُؤۡيَایَ" kelimelerinde vâv "و" harfinin hazf olunarak hiç yazılmamasını ise Siirdî, Hz. Osman mushaflarında kullanılan eski yazı biçiminde vâv "و" ve râ "ر" harflerinin yazıda birbirine çok benzemesiyle açıklamaya çalışır. Buna göre şâyet bu kelimelerde vâv "و" harfi yazılsaydı, yazılan bu vâv "و" harfinin hemze "ء" yerine yazıldığı vehmi ortaya çıkardı. İşte bu vehmi ortadan kaldırmak ve kelimenin hemze "ء" ile okunacağına işaret etmek için kelimede vâv "و" yazılmamıştır.[541]

Siirdî Tahrîm sûresi dördüncü âyette geçen "صَالِحُ" kelimesinde ise ihtilaf olduğunu söyler. Bu kelime Hz. Osmân mushaflarında elif "ا" harfi olmaksızın "صلِحُ" şeklinde yazılmıştır.[542] Buna göre kimileri kelimeyi cem' sıygası kabul ederek kelimeden vâv "و" harfinin hazf edildiğini ve kelimenin aslının "صَالِحُوا" olduğunu iddia ederken kimileri ise kelimenin müfred bir sıyga olduğunu ve kelimeden herhangi bir harfin hazf edilmesinin söz konusu olmadığını iddia etmektedirler.[543] İbnü'l-Cezerî, kelimenin aslının müfred olduğu ve kelimeden herhangi bir harfin hazfedilmediği görüşünü benimseyenlerin arasında yer almaktadır.[544]

[540] Dânî, **el-Mukni'**, s. 43.
[541] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 124/b.
[542] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 2, s. 113, 155, c. 3, s. 454, 637, c. 4, s. 824, 1002, c. 5, s. 1211.
[543] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 123/a.
[544] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 141.

2.2.10.2. Mushaflarda Fazla Yazılan "Vâv" "و" Harfleri

a. Elif Harfiyle Birlikte Fazla Yazılan "Vâv" "و" Harfleri

Siirdî, Nisâ sûresi 186. âyette geçen "إِنِ امْرُؤٌ" ile Kur'ân'da geçen bütün "الرِّبَا" kelimelerinin "إِنِ امْرُؤٌا" ve "الرِّبَوا" şeklinde vâv "و" ve elif "ا" ile birlikte yazıldığını bildirir. Rûm sûresi 39. âyette geçen "رِبًا" kelimesinin ise bu şekilde yazılmadığını söyler.[545] Bu kelimenin yazılışında ihtilaf olduğu, bazıları onun vâv "و" ve elif "ا" ile "رِبًوا" şeklinde, bazıları ise onun sadece elif "ا" ile "رِبًا" şeklinde yazıldığını bildirilir.[546] Siirdî, "الرِّبَوا" kelimesindeki vâv "و" harfinin tefhîm ifade ettiğini, elif "ا" harfinin ise "قَالُوا" gibi kelimelerde geçen elife benzediğini ifade eder. Bu kelimedeki bu fazla harflerin fazlalık anlamı taşıdığını dile getiren Siirdî, böylelikle "الرِّبَوا" kelimesinde "hak edilmeyen fazla mal" anlamıyla pekiştiğini kaydeder.[547] Burada Siirdî, kelimenin yazılış şeklini anlamsal çerçeve içinde açıklamaya çalışmıştır.

b. Tek Başına Fazla Yazılan "Vâv" "و" Harfleri

Hz. Osman mushaflarında yazılan bazı kelimelerde -okuyuşta değil de sadece yazılışta- vâv "و" harfi fazla olarak yazılmıştır. Bu kelimelerin hangileri olduğu âlimler tarafından araştırılmıştır. Siirdî de bu kelimelerin hangileri olduğuna değinmiş ve onlardaki vâv "و" harfinin niçin bu şekilde fazla yazıldığı hakkında görüş bildirmiştir. Bu fazla yazılan vâv "و" harflerinden hakkında ittifak edilenler şunlardır: Kur'ân'da geçen bütün "أُولئِكَ", "فَأُولئِكَ" ve "أُولئِكُمْ" kelimelerindeki vâv "و" ile "أُولِى", "أُولُوا", "أُولاَتِ" ve "أُولاَءِ" kelimelerinde geçen vâv "و" harfleri. Kur'ân'da iki yerde geçen "سَأُورِيكُم" (A'râf 7/145, Enbiyâ 21/37) ile yine iki yerde geçen "وَلَأُوصَلِّبَنَّكُمْ" (Taha 20/71, Şuarâ 26/49) kelimelerinde vâv "و" harfinin yazılıp yazılmadığı ise ihtilaf konusudur. Bu ihtilafın

[545] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 124/b-125/a.
[546] İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 130.
[547] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 124/b.

nedeni bu kelimelerin bazı mushaflarda vâv "و" ile bazılarında ise vâv "و" olmaksızın yazılmış olmasıdır. A'râf sûresi 124. âyette geçen "لَأُصَلِّبَنَّكُمْ" kelimesinin bütün mushaflarda vâv "و" olmaksızın yazıldığı hakkında ise ittifak vardır.[548]

Bu vâv harflerinin bu kelimelerde niçin fazla yazıldığı da ihtilaf konusudur. Siirdî, nahivcilerin bu konudaki yolunu izleyerek "أُولِي", kelimesinde vâv "و" harfinin fazla yazılmasını onun yazılışta "اِلَى" harfiyle karışmaması, "أُولٰئِكَ" ve türevlerinde fazla yazılmasını ise onların yazılışta "اِلَيْكَ" vs. gibi kelimelerle karışmaması için olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Siirdî, bu kelimelerde vâv harfinin fazla yazılmasını vâv harfinin hareke yerine veya harekeye takviye amaçlı yazılmış olabileceğini de belirtir.[549] Ancak Merrâküşî (ö. 721/1321), bu kelimelerde fazla yazılan harflerin anlama nazaran olduğunu ve "أُولٰئِكَ" gibi kelimelerde vâv "و" harfinin "اِلَيْكَ" gibi kelimelerle karışmama amaçlı yazılmış olabileceği şeklindeki görüşü kabul etmemektedir. Ona göre bu harfin fazla yazılmasının nedeni anlamı te'kid ve çoğaltmak amaçlıdır.[550] Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh (ö. 496/1103), "سَأُورِيكُم" kelimesinde bulunan vâv harfinin fazla yazılmasıyla ilgili olarak yedi görüş öne sürmektedir. Bu görüşler aşağı yukarı anlattıklarımızla örtüşmektedir. Yalnız onun yedinci ve kendine ait olduğunu iddia ettiği görüşü ilgi çekicidir. Buna göre "سَأُورِيكُم" kelimesinde bulunan vâv "و" harfi "سَأُوَرِّثُكم" veya "سَأُورِثُكم" kırâatı üzerine yazılmıştır.[551] Bu kırâatın yazılışına göre kelimenin içindeki vâv "و" zaide değil kelimenin aslındandır. Bu kırâat şâz bir kırâat olup İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ve Kasâme b. Züheyr tarafından bu şekilde okunmuştur.[552] Zemahşerî (ö. 538/1144), bu kırâatın

[548] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 125/a; Dânî, **el-Mukni'**, s. 36, 59, 120; İbnü'l-Kâsıh, **Telhîsu'l-Fevâid**, s. 128-129; Marignî, **Delîlü'l-Hayrân,** s. 284; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 75.

[549] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 125/a.

[550] Merrâküşî, **'Unvânü'd-Delîl**, s. 87-88.

[551] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 572.

[552] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, **Meʿâni'l-Ḳur**ʾ**ân**, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1409 h., c. 3, s. 78; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 2, s. 573.

hasen olduğunu ve "وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كانُوا يُسْتَضْعَفُونَ" âyetinde bulunan "varis kıldık" anlamındaki "وَأَوْرَثْنَا" kelimesinin bu kıraatın doğruluğunu teyit ettiğinin altını çizer.[553]

c. Elif Yerine Yazılan Vâv "و" Harfi

Hz. Osman mushaflarında bazı kelimelerde elif "ا" harfi vâv "و" sûretinde yazılmıştır. Buna göre Kur'ân'da geçen bütün "الصلوة", "الزكوة", "الحيوة" ve "الربوا" kelimeleri elif "ا" yerine vâv "و" harfi ile yazılmıştır. Bu kelimelere ilave olarak "بالغدوة" (En'âm 6/52, Kehf 18/28), "كمشكوة" (Nûr 24/35), "النجوِ" (Gâfir 40/41), ve "ومنوةَ" (Necm 53/20) kelimeleri de "ا" yerine vâv "و" harfiyle yazılmıştır. Siirdî, bu kelimelerden kendinden sonra gelen kelimeye muzaf olarak gelenlerin elif "ا" ile yazıldığı konusunda icma olduğunu kaydeder. Buna göre "صلاتهم", "صلاتِ", "بصلاتك", "صلاته", "حياتنا", "حياتكم" ve "لحياتِ" gibi kelimeler elif "ا" ile yazılmıştır. Ayrıca Siirdî, "صلاة" kelimesinin cem' sıygası olan "الصلَوات" kelimesinin de Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde vâv "و" ile yazıldığı hususunda icma olduğunu, ancak kelimenin izafe halinde ayrıca cem' elifi ile yazılıp yazılmadığının ise ihtilaflı olduğunu ifade eder. O, bu kelimenin bizim kırâatımıza göre (Hafs rivâyetine göre) "وصلوات الرسول" (Tevbe 9/99) ve "على صلواتهم يحافظون" (Gafır 40/9) kelimeleri olmak üzere iki, bazı kırâatlere göre ise "اصلوتك تأمرك" (Hûd 11/87) ve "إنّ صلواتك سكنٌ لهم" (Tevbe 9/103) kelimeleri de dahil olmak üzere toplamda dört kelime olduğunu dile getirmiş, bu kelimelerin vâv "و" ile yazılmasını kelimelerin aslına işaret etmeye bağlamıştır. Ayrıca o, tefhîmi (tağlîz) elif harfini vâv harfine meylederek okuma şeklinde tanımlamış ve "صلوة" kelimesinin de tefhîm[554] (kalın okuma) kuralına binaen vâv ile yazıldığına işaret etmiştir.[555] Halil b. Ahmed de (ö. 175/791) "صلوة"

[553] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 2, s. 158; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmiʿ li-Aḥkâmi'l-Ḳurʾân**, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire 1964, c. 7, s. 282; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 573.

[554] Zira Verş "صلاة" kelimesini tağlizile yani elif harfini kalınlaştırarak okur.

[555] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 126/b.

kelimesinin aslının vâv "و" ile olduğunu bundan dolayı da içindeki elifin "ا" vâv "و" şeklinde yazıldığını nakletmiştir.[556]

d. Kısa Elif "ى" Şeklinde Yazılan Vâv "و" Harfleri

Hz. Osman mushaflarında bazı kelimelerin aslı vâv "و" olmasına rağmen yâ harfine benzeyen kısa elif "ى" ile yazılmıştır. Bunlar, "ضُحى", "دَحيهَا", "الْقُوى", "زَكى", "طَحيهَا", "تَليهَا" ve "سَجى" kelimeleridir. Siirdî, bu kelimelerin bu şekilde yazılmasını onların imâle ile okunabileceğine işaret etmek veya âyet sonu kafiyelerine uyum sağlamak için olabileceğine dikkat çekmiştir.[557]

2.2.11. Hz. Osman Mushaflarında Hazfedilen Lâm "ل" Harfleri

Hz. Osman mushaflarında dil yazım kurallarına göre iki lâm "ل" ile yazılması gereken bazı kelimeler tek lâm ile yazılmıştır. Bunlar, "التَّي", "اللاتي", "الّذي", "اللائي", "والليل", "اللذَيْنِ" ve "اللذين" kelimeleridir. Bu kelimeler ve türevleri Hz. Osman mushaflarında iki lâm "ل" yerine bir lâm "ل" ile yazılmıştır. Dânî, hazfedilen lâm "ل" harfinin kelimenin aslından olan lâm "ل" harfi olduğunu ancak el takısı "ال" lâmı "ل" da olabileceğine dikkat çeker.[558] Siirdî, Hz. Osman mushaflarında bu kelimelere benzer bazı kelimelerin ise iki lâm "ل" ile yazıldığını vurgular. Bu kelimeler, Kur'ân'da geçen bütün "اللطيف", "واللهبِ", "اللمم", "اللت والعزي", "اللؤلؤ", "اللهو", "اللغو", "من اللعبين", "اللعنة", "اللعنون" ve "اللوّامة" kelimeleridir. Siirdî, ilk başta zikrettiğimiz kelimelerde bir lâm "ل" harfinin hazf edilmiş olup daha sonra aktardığımız diğer kelimelerde hazf edilmemiş olmasını ilk kelimelerin çok kullanılmasına bağlar. Buna göre diğer kelimeler Kur'ân'da çokça geçmediği için iki lâm "ل" ile yazılmıştır.[559]

---

[556] Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 7, s. 153.
[557] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 135/a.
[558] Dânî, **el-Mukni'**, s. 73.
[559] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 136/b.

2.2.12. Hz. Osman Mushaflarında Sîn "س" Yerine Yazılan Sâd "ص" Harfleri

Hz. Osman mushaflarında bazı kelimeler sîn "س" harfiyle yazılması gerekirken sâd "ص" harfiyle yazılmıştır. Bu kelimeler dört tanedir. Buna göre Kur'ân'da geçen bütün "الصراط" ve "صراط" kelimeleri sâd "ص" harfiyle yazılmıştır. Kelimenin aslına baktığımızda ise kelimenin aslının "سراط" ve "السراط" şeklinde sîn "س" harfiyle olduğunu görmekteyiz. Kunbül ve Ruveys, Kur'ân'da geçen bütün "الصراط" ve "صراط" kelimelerini sîn "س" harfiyle, Halef ise işmâm ile okur. Hallâd sadece Fatiha sûresi 6. âyette geçen "الصراط" kelimesini işmâm ile okur.[560] Siirdî, kelimenin sâd harfiyle okunmasının resm-i mushafa uyması ve çoğunluğun onu bu şekilde okumasından dolayı delil açısından daha kuvvetli olduğunu ifade eder.[561] İbnü'l-Cezerî, "صراط" kelimelerinin mushaflarda sâd harfiyle yazılmasının harfin sîn harfiyle ve işmâm ile okunmasına imkân sağladığının altını çizer. [562] Buna göre şayet "الصراط" ve "صراط" kelimeleri Kur'ân'da "سراط" ve "السراط" şeklinde yazılmış olsaydı, onların sâd ile okunabilme imkânı ortadan kalkmış olacaktı.

Aynı şekilde Kur'ân'da geçen "بمصيطر" (Gâşiye 88/22) kelimesi de sâd harfiyle yazılmıştır. Bu kelime Hişâm tarafından sîn "س" harfiyle okunmuştur. Hallâd ise bu kelimedeki sâd "ص" harfini hulf ile (yani ikinci vecih olarak) işmâm yaparak okumuştur. [563] Sâd harfiyle yazılan bir diğer kelime olan "المصيطرون" (Tûr 58/37) kelimesi ise Kunbül ve Hişâm tarafından sîn "س" harfiyle okunmuştur. Hafs, ikinci vecih olarak

[560] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 15; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 174/b; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 12.
[561] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 175/a.
[562] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 12; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 174/b.
[563] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 341.

kelimedeki sâd "ص" harfini sîn "س" harfiyle okumuştur. Hallâd ise bu kelimedeki sâd "ص" harfini de hulf ile (yani ikinci vecih olarak) işmâm yaparak okumuştur.[564]

Bakara sûresinde geçen "ويبصط" (Bakara 2/245) kelimelesi de sâd "ص" harfiyle yazılmıştır.[565] "ويبصط" kelimesini Kunbül, Ebû Amr, Hişâm, Hafs, Ruveys ve Halef sîn "س" harfiyle, İbn Zekvân ve Hallâd hem sîn "س" hem de sâd "ص" harfiyle, diğer kırâat imamlarıysa sâd "ص" harfiyle okumuşlardır.[566]

A'râf sûresi 69. âyette geçen "بصطة" kelimesinin sâd "ص" harfiyle yazıldığı hususunda ittifak vardır.[567] Kelimeyi Kunbül, Ebû Amr, Hişâm, Hafs, Ruveys ve Halef sîn "س" harfiyle, diğer kırâat imamlarıysa sâd "ص" harfiyle okumuşlardır.[568]

Siirdî, söz konusu kelimelerin aslına işaret ve okuyuş kolaylığı için bu şekilde yazıldıklarını vurgulamıştır.[569] Bu kelimelerin bu şekilde yazılması mushafın belagat ve fesahatine da bağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre iki şekilde okunabilen ancak aynı anda iki şekilde yazılamayan bazı harflerin iki okumaya elverişli olabilecek şekilde yazılmaya gayret gösterilmiştir. Örneğin "صراط" kelimesi Kureyş lehçesine göre sâd "ص" harfiyle yazıldığı için hem "صراط" hem de "سراط" şeklinde okunabilmektedir.[570] Kırâat âlimleri rivâyet ve yazılışlarına nazaran bu kelimeleri sîn "س" veya sâd "ص" harfiyle farklı şekillerde okumuşlardır. Bu konuda konunun uzamaması için detaylara girmeyeceğiz.

2.2.13. Resm-i Mushaf ile ilgili Diğer Bazı hususlar

Siirdî, resm-i mushaf bölümünün sonunda uzun olacağı endişesiyle kitabında detaylı bir şekilde ele almadığı resm-i mushaf ile ilgili diğer bazı bilgilere kısaca yer

[564] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 306.
[565] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 148/b.
[566] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 52.
[567] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 262; Dânî, **el-Mukni'**, s. 89.
[568] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 119.
[569] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 148/b.
[570] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 1, s. 238.

vermiştir. O, verdiği bu bilgilerin genel bir kaideye tabi olmayan, sadece bazı kelimelerde ve bazı mushaflarda bulunan kurallar olduğunun altını çizmiş ve o ihtilaflı yerleri dataya girmeden sadece zikretmekle yetinmiştir. Siirdî'nin zikrettiği bu meseleler genellikle bazı mushaflarda yazılıp bazılarında yazılmayan harfler ile bazı kelimelerden hazf olunan elifler meselesidir. Örneğin "تَحۡتَهَا" (Tevbe 9/100) kelimesi bütün mushaflarda "مِنۡ" harfi olmaksızın yazılmışken sadece Mekke mushafında "مِنۡ" harfi ile "مِنۡ تَحۡتِهَا" şeklinde yazılmıştır.[571] Aynı şekilde "قَالَ إِنَّمَا أَدۡعُو رَبِّي" -"قُلۡ إِنَّمَا أَدۡعُو رَبِّي"- (Cin 72/20) ayetinde geçen "قَالَ" kelimesi bazı mushaflarda elif ile "قَالَ" bazılarında ise elifsiz "قُلۡ" şeklinde yazılmıştır.[572] Siirdî Bunun gibi birçok kelime hakkında kısa bilgiler vererek resm-i mushaf konusunu bitirmiştir.[573]

Siirdî, resm-i mushaf konularını titizlikle işlemiştir. O, konuyla ilgili alanın önde gelen âlimlerin eserlerine itimat etmiş, gerektiği yerde özellikle dil bilgisi konusunda onlara muhalefet etmekten çekinmemiştir. Siirdî, Kur'ân kelimelerini resm-i mushaf çerçevesinde değerlendirirken özellikle tefsir ve dil bilgisini ustalıkla kullanmış ve söz konusu kelimelerin muhtemel yazılış nedenlerini bu ilimlerin nakledilen bilgi ve kurallarıyla açıklamaya çalışmıştır. Onu, resm-i mushaf konusunda farklı kılan en büyük özelliğinin bu olduğu kanaatindeyiz. Zira o, Hz. Osman mushaflarında yazılan kelimelerin hem paleografik[574] hem de filolojik açıdan alt yapısını ve arka planını çok iyi bilmektedir. Bu durum onun kelime tahlilleri esnasında ince detaylara temas etmesine olanak sağlamıştır. Bütün bu parçaları birleştirdiğimizde, Şâtibî ve İbnü'l-Cezerî gibi alanda yetkin isimlerin eser yazmış olmasına ve Siirdî'nin eserini kaleme alırken onlardan istifade etmesine rağmen onun konu hakkında eser yazmasını anlamak zor olmayacaktır.

[571] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 154.
[572] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 155.
[573] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 149/a-152/b.
[574] Paleografi, eski yazı çeşitlerini inceleyen bilimdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA HALİL'İN TECVÎD VE KIRÂAT İLMİNE DAİR ESERLERİ İLE TECVÎD VE KIRÂAT USULLERİNE YAKLAŞIMI

Siirdî, kırâat alanında yazdığı "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Ârûf", tefsir alanında yazdığı "Basîratü'l-Kulûb" ve sarf-nahiv ilmine dair yazdığı "el-Kâmûsü's-Sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Me'ânî" adlı hacimli eserinde tecvîd ve kırâat usulleriyle ilgili birçok bilgi ve kavrama yer vermiştir. O, özellikle kavramların kelime ve terim anlamlarını açıklamaya çalışmıştır. Çoğu zaman, bu usullerdeki ihtilaflara değinmiş ve kendi görüşünü belirtmiştir. Sarf ve nahiv ilmindeki yetkinliğini de ustaca kullanarak kavramların ve tanımların tahliline farklı yaklaşımlar sergileyen Siirdî, çoğu zaman konu hakkındaki fikhî görüşlere de yer vermiştir. Bu bölümde Siirdî'nin ele aldığı tecvîd ve kırâat usullerine dair kaide ve kuralları incelemeye çalışacağız. Ancak onun ele aldığı bütün konuları sistematik ve detaylı bir şekilde incelemeyi düşünmüyoruz. Zira bu konularda birçok eser yazılmış, sayısız akademik çalışmalar yapılmıştır. Biz bunun yerine literatürde hakkında ihtilaf bulunan ve Siirdî'nin bu ihtilaflara dair görüş bildirdiği kuralları incelemeye ve gerektiğinde diğer âlimlerin o konudaki görüşleriyle karşılaştırmaya gayret göstereceğiz. Bu çerçevede onun konulara yaklaşımının farklılığı, kavram ve kuralların arka planına getirdiği farklı yorumları tespit edip değerlendirmeye çalışacağız. Konuya ilk olarak tecvîdle ilgili bazı bilgiler vererek ve araştırmamıza ışık tutacak olan Siirdî'nin alana dair yazdığı "Risâla Tecwîdê" ve "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserlerini kısaca tanıtarak başlayacağız. Daha sonra tecvîd ve kırâat usulleriyle ilgili diğer konulara geçeceğiz.

3.1. TECVÎD İLMİNİN TANIMI VE HÜKMÜ

Tecvîd ilminin temelini Hz. Ali'ye nispet edilen "Tertîl, vakf yerlerini bilmek, harfleri güzel okumaktır" şeklindeki sözün oluşturduğu var sayılmaktadır.[575] İbnü'l-Cezerî, Hz. Ali'nin bu sözlerine işaret edercesine "el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye" adlı eserinde vakf konusuna geçerken "وَبَعْدَ تَجْوِيدِكَ لِلْحُرُوفِ لاَبُدَّ مِنْ مَعْرِفَةِ الْوُقُوفِ" şeklinde bir beyit irad etmiştir.[576] Hem Hz. Ali'nin bu sözü hem de Peygamber Efendimizin, "Kur'an'ı okuyup ona sahip çıkan kimseye (ahirette): "Oku ve (cennetin derecelerine) yüksel, dünyada nasıl ağır ağır okuyor idiysen öyle oku zira senin makamın, okuduğun en son ayetin seviyesindedir"[577] şeklindeki hadiste geçen "وَرَتِّلْ" (tertîl ile oku) kelimesinin Hz. Ali'nin "Tertîl, vakf yerlerini bilmek, harfleri güzel okumaktır" şeklindeki sözüyle tefsir edilmesi,[578] tecvîd ilminin daha çok önemsenmesine ve Müslümanlar arasında rağbet görmesine vesile olmuştur. Aynı şekilde Peygamberin (s.a.v.) kendisinden Kur'ân dinlemeyi sevdiği İbn Mesûd gibi sahabilerin konu hakkındaki teşvikleri, tecvîd ilminin öğrenilmesine ve yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır.[579]

Kur'ân kelimelerinin telaffuz biçimini konu edinen tecvîd ilmi, ilk dönemden itibaren âlimler tarafından önemsenmiş ve ilk başlarda şifâhî olarak dilden dile nakledegelmiştir.[580] İslâmî ilimlerin telif döneminde ise dil bilgisi, tefsir ve nahiv gibi çeşitli alanlarda yazılan eserlerin içeriğinde yer alan tecvîd ilminin müstakil olarak yazılan ilk telifine IV. asırda rastlamaktayız. Tecvîd ilmine dair yazılan ilk eser, Ebû Müzâhim el-Hâkānî'ye (ö. 325/937) ait "el-Ḳaṣîdetü'r-Râiyye" adlı eserdir.[581] Bu eser manzum olup elli bir beyitten oluşmaktadır. Hâkânî'nin bu eserine Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) bir şerh yazmıştır. Hâkânî'nin söz konusu eseri tecvîd ilminin bütün konularını ele almamasına rağmen alanda yazılan müstakil ilk eser olması hasebiyle

[575] Ebü'l-Kāsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî, **el-Kâmil fi'l-Ḳırâʾât**, Müessesetü Sema, Kâhire 2007, s. 93, 132; Süyûtî, **el-İtkân**, c. 1, 282; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 197.
[576] İbnü'l-Cezerî, **el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye**, Dâru'l-Muğnî, Riyâd ts., s. 18.
[577] Ebû 'Ubeyde, **Fedâilü'l-Kur'ân**, s. 86; Ebu Davud, Vitr, 8 (1464); Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 18 (2914).
[578] Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, **Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1415 h., c. 4, s. 237.
[579] Ebû 'Ubeyde, **Fedâilü'l-Kur'ân**, s. 372; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 210; Tavîl, **Madhal**, s. 114; Mennâ' b. Halîl el-Kattân, **Mebâḥiṯ fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân**, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 2000, s. 190.
[580] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 225.
[581] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 225.

büyük bir öneme sahiptir. Daha sonraki dönemlerde tecvîd ilmi müstakil eserlerde yerini almaya devam etmiştir. Bu çerçevede Dânî'nin (ö. 444/1053) "et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd", Sehâvî'nin (ö. 643/1245) "ʿUmdetü'l-Müfîd ve ʿUddetü'l-Mücîd fî Maʿrifeti't-Tecvîd", eserleri zikredilebilir. Hâkānî'nin tecvîd ilmine dair manzum eser yazma geleneğine Şâtibî (ö. 590/1194), Ca'berî (ö. 732/1332), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ve yakın dönem âlimlerinden Mütevellî (ö. 1313/1895) gibi birçok alim katılmıştır. Siirdî de bu silsileye katılmış ve hem Arapça hem de Kürtçe kaleme aldığı eserlerinde tecvîd ilmini manzûm olarak ele almıştır.

3.1.1. Tecvîd İlminin Tanımı

Tecvîd "التجويد" kelimesi, "tef'îl" bâbı masdarı olup sözlükte bir şeyi son derece sağlam ve muhkem yapmak, güzel yapmak ve süslemek anlamlarına gelir.[582] Bu anlamına nazaran Kur'an'ı güzel okuyan kişiye, güzelleştiren anlamında mucevvid de denilmiştir.[583] Zira o, okuyuşuyla Kur'ân'ı güzelleştirmektedir. Istılahta ise tecvîdin birçok tanımı yapılmıştır. Tecvîd için en güzel tanımın Dânî'nin de tanımına uyan hatta onun tanımının özeti mahiyetinde olan, İbnü'l- Cezerî'nin de benimsemiş olduğu şu tanım olduğu kanaatindeyiz: "Tecvîd, lazimî ve arizî sıfatlarını vererek, her harfi ait olduğu mahrecinden çıkarmaktır." [584] Buna göre Kur'ân'ın tecvîd ile okunması, harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet etmekle mümkündür. Siirdî'ye göre Kur'ân kelimelerinin tecvîd ile okunması demek, harflerin incelik-kalınlık, idgâm-izhâr, İhfâ, iklab ve harflerin mahreç ve sıfatlarına riâyet ederek okunması demektir. Ayrıca hangi kelimenin üzerinde nasıl vakf edileceği ve nasıl vasl edileceğini bilmek de tecvîd konusuna girmektedir. Ona göre tecvîd, bu kuralların araştırılması ve bilinmesidir.[585] Siirdî'nin bu tanımı diğer tanımlara göre daha geniş ve daha kapsayıcıdır.

Tecvîdin yapılan bu tanımlarından da anlaşılacağı üzere tecvîdin ana konusu mahreç ve sıfatlardır. Bundan dolayı bu alanda yazılan eserler ve yapılan çalışmalar

---

[582] Dânî, **et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd**, Mektebetü Dari'l-Enbiyâ, Bağdat 1988, s. 70; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 210; Sehâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 635.

[583] İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd**, Mekktebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1985, s. 47; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 45.

[584] Dânî, **et-Tahdîd**, s. 70; İbnü'l-Cezerî, **el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye**, s. 11; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 45; Su'âd Abdülhâmid, **Teysîru'r- Rahmân fî Tecvîdi'l-Kur'ân**, Dâru't-Takva, Medîne 2009, s. 23.

[585] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 7/a.

bu iki mesele etrafında şekillenmiştir. Siirdî de tecvîde dair yazmış olduğu eserlerinde harflerin mahreç ve sıfatlarına genişçe yer vermiştir.

Tecvîd ilminin eğitim ve öğretim metodu hakkında ise Siirdî, tecvîd öğrenmek isteyen kişinin, tecvîd ilmini iyi bilen bir kişi gözetiminde, ağız ve dili ile harfler üzerinde sürekli egzersiz yapması gerektiğini ifade etmiştir. O, bu sözleriyle konunun işin ehlinden alınması gerektiğine işaret etmiştir. Zira tecvîd ilmi diğer ilimlerin aksine sadece okuma, çalışma ve akıl yürütme ile elde edilebilecek bir ilim değildir. Tecvîd ilminin, Kur'ân kelimelerini düzgün okuyan ve düzgün kişi anlamındaki "Fem-i Muhsin" vasfına sahip birinden öğrenilmesi gerekmektedir.[586]

3.1.2. Tecvîd İlminin Hükmü

Kur'ân'ı tecvîdle okumanın önemi ve gerekliliği hususunda İslâm âlimleri arasında görüş birliği bulunmaktadır.[587] Yalnız Kur'ân'ı tecvîdle okumanın farz mı yoksa vâcib mi olduğu hakkında ihtilaflar söz konusudur. İbnü'l-Cezerî, tecvîdin hükmünü "وَالأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتْمٌ لازِمُ مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرآنَ آثِمُ" şeklindeki beyit ile ifade etmiştir.[588] Ona göre, Kur'ân'ın tecvîd ile okunması farzdır. Onu tecvîd ile okumayanlar ise günahkardır. O, insanları bu konuda gücü yettiği halde öğrenmeyen ile gücü yetmenler olarak iki kısma ayırır ve birinci kısımdakilerin günahkâr olduklarının altını çizer.[589] İbnü'l-Cezerî, tabiinden olan Ebû Cafer (ö. 130/747-48) ile diğer kırâat imamlarının bu konudaki uygulamaları ile âlimlerin bu konudaki icmaını söz konusu görüşüne delil olarak öne sürmüştür.[590] Kimilerine göre tecvîd ilmini ihtisas düzeyinde öğrenmek "farz-ı kifaye"dir. Yani birilerinin bu ilimle uğraşması, diğer bütün Müslümanların bu ilimle ilgili yükümlülüğünü kaldırır. Kimilerine göre de Kur'ân okuyan kişinin, Kur'an'ı doğru ve hatasız okuyabilecek kadar tecvîd öğrenmesi "farz-ı ayn"dır. Bunun ölçüsü ise, lahn-ı celî yapmayacak kadar tecvid bilgisine sahip olmaktır.[591]

---

[586] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 7/a-8/b.
[587] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 210.
[588] İbnü'l-Cezerî, **el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye**, s. 11.
[589] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 210-211.
[590] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 225.
[591] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 225; Kastallânî, **el-Leâliü's-Seniyye**, s. 53-54; Kattân, **Mebâḥiş**, s. 196; Safvet Mahmûd Sâlim, **Fethu Rabbi'l-Beriyye fî Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye**, Dâru Nûri'l-Mektebât, Cidde 2003, s. 49.

Siirdî'nin tecvîd ilminin hükmü ile ilgili görüşü ise şu şekildedir; Kur'ân tecvîd ile nâzil olmuş ve bize tecvîd ile intikal etmiştir. Bundan dolayı Kur'ân'ın tecvîd ile okunması vaciptir. Siirdî bu görüşünü şu beyitle dile getirmiştir; " تَجْوِيدُكَ الْقُرْاٰنَ أَمْرٌ وَجَبْ مَنْ لَمْ يُجَوِّدْهُ أَسَاءَ الْأَدَبْ" "Kur'ân'ı tecvîdle okuman vaciptir. Onu, tecvîdle okumayan ise edebe aykırı hareket etmiştir".[592]

Yalnız burada tecvîdin vacip olmasından maksadın, yapıldığında sevap kazanılan, yapılmadığında ise günah işlenmiş kabul edilen bildiğimiz "vücûb-i şer'î" olmadığının altını çizen Siirdî, buradaki vacibin kişinin yaptığında edebe ve varid olan rivayetlere aykırı davranmak anlamındaki "vücûb-i sinâî" olduğuna dikkat çekmiştir. Vücûb-i sinâî, bir sanatın olmazsa olmazı anlamında sanatsal vücûbiyet demektir. Kırâat ilminde ise vücûb-i sinâî, meşhur kırâat imamlarının ihtilaflı meselelerde seçtikleri her bir görüş hakkındaki hüküm demektir.[593] Buna bağlı olarak Siirdî'ye göre kişi tecvîdi terk etmekle, rivâyetlerle sabit olup mendûb olan bir şeyi terk etmesinden dolayı saygısızlık etmiş olmaktadır. Dolayısıyla ona göre tecvîd farz değil vârid olan muhassenattandır. Siirdî, bu görüşünü Gazzalî (ö. 505/1111) ve İmam Şa'rânî (ö. 973/1565) gibi âlimlerden rivâyetlerle desteklemeye çalışmıştır.[594]

Başka beyitlerde ise Siirdî, tecvîd ilminin hükmünün farz olduğunu söylemiştir; " بِرَانِنْ بِرَا جُمْلَه هُونْ أَهْلِ دِينْ كُو تَجْوِيدَه قُرْآنِ فَرْضَه يَقِينْ". "Ey dîn kardeşlerim! Biliniz ki; Kur'ân'ı tecvîdle okumak kesinlikle farzdır".[595] Diğer bir beyit de şu şekildedir; "تَجْوِيدُكَ الْقُرْاٰنَ فَرْضٌ عَمِيمْ مَنْ لَمْ يُجَوِّدْهُ أَثِيمٌ أَثِيمْ". "Kur'ân'ı tecvîdle okuman farzdır. Onu, tecvîdle okumayan ise günahkardır, günahkardır".[596]

Siirdî, söz konusu beyitlerde geçen ve tecvîdin farz olduğunu ifade eden kendi görüşünü İbnü'l-Cezerî'nin sözlerinin zahirinden aldığını ifade eder. Ona göre kendisinin ilk görüşüyle İbnü'l-Cezerî'nin görüşü arasında bir çelişki söz konusu

[592] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 4/b.
[593] Tecvîd Maddesi, **el-Mevsû'atü'l-Fikhiyyeti'l-Küveytiyye**, Vezâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'd-Dîniyye, Küveyt ts., c. 10, s. 180.
[594] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 4/b.
[595] Siirdî, **Risâlâ Tecwîdé**, Lîs Yayınları, Diyarbakır 2016, s. 13.
[596] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 4/b.

değildir. Zira İbnü'l-Cezerî'nin, tecvîdin hükmünün farz olduğuyla ilgili ifade etmek istediği, lafız ve manayı bozan durumlar söz konusu olduğundaki durumlarla ilgilidir. Yani İbnü'l-Cezerî'ye göre tecvîdin farz olan kısmı, kelimelerin lafız ve manasını bozmayacak kadar olan kısımdır. Buna göre lafzın bütünlüğünü veya manayı bozan hatalar haram olarak kabul edilir. Bu tür hataların yapılması günaha girmeye sebeptir. İbnü'l-Cezerî'nin tecvîd ilmi hakkında farz olarak kabul ettiği, bu gibi hatalar yapmayacak kadar tecvîd bilgisine sahip olmaktır.[597] Siirdî de bu durumlarda İbnü'l-Cezerî'nin görüşünü benimsemiştir. Onun vücûb-i sinâî veya vârid olan muhassenat olarak nitelediği ise kelimelerin anlam ve bütünlüğünü bozmayan durumlar için söz konusudur.

3.2. MOLLA HALİL'İN TECVÎD VE KIRÂAT İLMİNE DAİR ESERLERİ

Siirdî, kırâat ilmine dair "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı Arapça hacimli bir eser kaleme almıştır. O, bu eserinin bir bölümünü tecvîd ilmine ayırmıştır. Siirdî, tecvîd ilmine ayırdığı söz konusu bölümü manzûm olarak Kürtçe'ye de çevirmiştir. Onun bizzat Kürtçe'ye çevirdiği bu eser, mahtût nüshalarda "Risâla Tecwîdê" adında müstakil bir eser olarak geçmektedir. Çalışmamızın bu kısmında onun söz konusu iki eseri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

3.2.1. Risala Tecwîdê- Risâle fî 'İlmi't-Tecvîd

Molla Halil Siirdî'nin tecvîd ilmine dair kaleme aldığı eserinin ilk sayfasında başlık olarak "Risâle fî İlmi't-Tecvîd" ismi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra "Risala Tecwîdê", "Kitab a Tecwîdê" ve "Menzûm a Tecwîdê" gibi isimlerle de anılan eser, Siirdî'nin tecvide dair Kürtçe yazdığı manzum bir eserdir. El yazması nüshalarında eserin Siirdî'ye ait olduğu açık bir şekilde dile getirilmektedir. Aynı şekilde bu tecvîd kitabını Siirdî'nin Arapça eseriyle karşılaştırdığımızda da onun Siirdî'ye ait olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira ileride de açıklayacağımız gibi söz konusu eser, neredeyse birebir Arapça eserin Kürtçe çevirisidir.

[597] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 4/b-5/a.

Elimizde esere ait iki el yazması nüsha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Molla Muhammed b. Molla Resûl ez-Zokaydî tarafından 1373/1954 yılında yazılmıştır. Başka bir nüshadan istinsah edildiğini düşündüğümüz bu nüsha, sayfa kenarlarında "منه" kaydıyla çoğunlukla Siirdî'nin Arapça eserinden nakledilmiş Arapça haşiyeler bulunan 12 varak (24 sayfa), her bir varakta 11 satır ve toplam 236 beyitten oluşmaktadır. Bu nüshada diğer nüshadaki fazlalıklar yer almamakta ve diğer nüshadan daha derli toplu görünmektedir. Bu da bize bu nüshanın diğer ikinci nüsha ve belki de elimize ulaşmayan diğer başka nüshalardan istinsah edilmiş olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu nüshanın esas nüsha olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İkinci nüsha ise istinsah tarihi belirtilmeyen ve Şeyh Cüneyd (ö. 1963) tarafından yazılan nüshadır. Bu nüsha 7 varak (14 sayfa) ve ilk ve son sayfalar hariç her sayfasında 17 satır bulunan bir el yazmasıdır. Sayfa kenarlarında Molla Mahmûd ve Şeyh Cüneyd'e ait haşiyeler bulunmaktadır. Söz konusu nüsha toplamda 241 beyitten ibarettir. Bu da bu nüshanın birinci nüshadan beş beyit daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu nüshada birinci nüshadan farklı olarak 141. beyitten sonra vakf ile ilgili 6 beyit bulunmaktadır. Bu 6 beytin Molla Mahmûd (ö. 1945) tarafından çıkarıldığı ve bunların yerine 12 beyit eklediği anlaşılmaktadır. Zira Siirdî'nin aynı konuda Arapça yazdığı eserinin ilgili vakf kısmıyla karşılaştırıldığında bu 6 beyitte eksiklikler olduğu fark edilmektedir. Çünkü Siirdî, Arapça eserinde 11 çeşit vakftan bahsederken[598] bu altı beyitlik bölümde ise 10 çeşitten bahsetmiştir. Molla Mahmûd'un bu eksikliği görmüş olup bu 6 beyit yerine kendisinin 12 beyit eklemiş olduğu görülmektedir. Zira Şeyh Cüneyd (ö. 1963), ilgili vakf kısmının haşiye bölümünde babası Molla Mahmud'un (ö. 1945) vakf kısmını inceledikten sonra onu eksik bulduğunu ve Siirdî'nin Arapça yazdığı eserinden istifade ederek vakf kısmına 12 beyit ilave ettiğini belitmiştir.[599] Birinci nüshada da görüldüğü gibi Molla Mahmûd, o beyitlerden sadece birisini alarak diğer 5 beyti çıkarmıştır. Vakf kısmına ilave yapmak maksadıyla toplamda yazdığı 12 beyti vakf kısmına ilave etmiştir. Dolayısıyla birinci nüshada olmayan beş beytin bu çıkarılan beyitler olduğu anlaşılmaktadır. İlave

[598] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 92/b.
[599] Siirdî, **Risâla Tecwîdé**, Şeyh Cüneyd nüshası, vr. 10/b.

edilen bu beyitlerden son ikisi resm-i mushaf ile ilgili olup bunlar, vakf konusunun sonu ile resm-i mushaf konusunun başında yer almaktadır.[600] Bu iki nüsha dışında, Medîne'de bulunan Kral Abdulaziz Kütüphanesinde yazarı Siirdî olan "Risâle fi't-Tecvîd" adlı mahtût bir eserin kütüphanenin tecvid bölümünde 2823 numara ile kayıtlı olduğu görülmektedir. Fakat bu eserin mahiyetiyle ilgili elimizde herhangi bir malûmat bulunmamaktadır.

Siirdî'nin "Risâla Tecwîdê" adlı eseri, ilk defa 2009 yılında M. Edip Çağmar tarafından Şarkiyat Dergisinde tanıtılmıştır.[601] Daha sonra Tahsin Doskî tarafından 2010 yılında Erbil'de, 2016 yılında ise Molla Burhan Târînî tarafından Latin harfleriyle yazılarak Lîs Yayınlarında basılmıştır.[602]

Siirdî, Kürtçe tecvidini Arapça yazdığı eserden çevirmiştir diyebiliriz. Fakat Kürtçe eserini Arapça yazdığı esere nazaran gâyet kısa ve veciz tutmuştur. Bunu çoğunlukla bazen iki bazen daha fazla beyiti bir beyte sığdırmak şekliyle Arapçadaki beyitleri kısaltarak yapmıştır. Bu bilgi ve bulgulara göre Siirdî, Kürtçe eserini Arapça eserinin tecvîd bölümünün bir özeti şeklinde yazdığını söyleyebiliriz. Siirdî'nin bu eseri, konuların tertibi ve muhteva açısından İbnü'l-Cezerî'nin el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye adlı eserine oldukça benzemektedir. Zaten müellif, Arapça eserinin başında tecvîd konusunda bu eserden istifade edeceğini açıkça belirtmiştir.[603]

Siirdî, söz konusu eserinin ilk 19 beytini tecvîdin hükmü ve Kur'ân'ın doğru okunmasının önemi ve mükafatı gibi konulara ayırmıştır. Daha sonra harflerin mahreçleri ve sıfatları, idgâm, sâkin nûn ve tenvîn, med ve vakf konularını ele alan Siirdî, eserini resmü'l-hat bölümüyle bitirmiştir. Onun bu eseri, içerik olarak kendisinin Arapça eseriyle aynı olduğu için, bu beyitlerin içeriğiyle ilgili detaylı bilgi "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserinin tanıtımında verilecektir.

[600] Siirdî, **Risâla Tecwîdé**, Zokaydî nüshası, vr. 14/a-15/b.
[601] M. Edip Çağmar, "Molla Halîl el-İs'irdî'nin "Risâletün fî 'İlmi't-Tecvîd" Adlı Eseri", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, c. 2, s. 153-161.
[602] Siirdî, **Risâlâ Tecwîdé**, Lîs Yayınları, Diyarbakır 2016.
[603] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 1/a.

3.2.2. Risaletü't-Tecvîd

Molla Halil Siirdî'ye ait bu eser, müstakil bir eser olmayıp, onun kırâat ilmine dair yazmış olduğu "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserinin ilk bölümüdür. Söz konusu bölüm, giriş kısmından resm-i mushaf kısmına kadar olup toplamda 247 beyitten ibarettir. Bu beyitler sadece tecvîdle ilgili değildir. Söz konusu beyitlerin içinde kitabının giriş kısmı da bulunmaktadır. Aynı şekilde o, giriş bölümünde kendi yöntem ve metodundan da bahsetmektedir. Yukarıda naklettiğimiz üzere onun Kürtçe tecvidi 141 beyitti. Yalnız Kürtçe kitabında tecvîd ve bazı resm-i mushaf konularını da ele almıştır. Dolayısıyla her ne kadar öyle görünse de buradaki beyitler ile Kürtçe tecvidindeki beyitler sayıca birbirine pek de yakın değildir. Bu beyitlerin içeriğiyle ilgili detaylı bilgi onun "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserinin tanıtımında verilecektir.

3.2.3. Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi Ve'r-Resmi Ve Ferşi'l-Hurûf

Molla Halil Siirdî'nin kırâat ilmine dair kaleme aldığı bu eseri mahtut olup bir nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde, 648 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Kitap ile ilgili yaptığımız araştırmalar sonucunda, Kral Faysal İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesinde yazarı Halil b. Hüseyin b. Halid el-İs'irdî olan "Şerhu Ürcuze fi't-Tecvîd" adlı mahtut bir eserin 18008/09798 numara ile kayıtlı olduğu anlaşılmıştır. Fakat bu esere ulaşma şansımız olmamıştır. Bundan dolayı da bu kitabın elimizdeki kitap olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir.[604] Ayrıca yine yaptığımız araştırmalar neticesinde, Siirdî'ye ait bu kitabın 2015 yılında yayımlanan bir makalede "Seyfettin Özege Bağış Kitapları Yazar Adı Kataloğu" listesinde gösterildiği tespit edilmiştir. Katalogda müellif ismi olarak "Molla Halil Siirdî", kitap ismi olarak da "Ziyau Kalbi'l-Aruf fi't-Tecvid ve'r-Resmu ve" şeklinde zikredilmiştir. Seyfettin Özege, kitap koleksiyonunu Erzurum Atatürk Üniversitesine

[604] Kral Faysal İslâm Araştırmaları Merkezi, **Hazânetü't-Türas**, c. 19, s. 767.

bağışlamıştır.[605] Fakat adı geçen koleksiyonda yaptığımız taramalarda bu esere rastlayamadık.

Süleymaniye kütüphanesindeki el yazmasında eserin ismiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu el yazmasından fotokopi olarak çoğaltıldığı anlaşılan elimizdeki nüshada ise torunları tarafından "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-Arûf fî't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adı not düşülmüştür. Bâbânî "Hediyyetü'l-'Ârifîn" adlı eserinde bu eser için "Diyâü Basîrati Kalbi'l-'Arûf fî't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf" adını zikretmektedir.[606] Kanaatimize göre Bâbânî'nin ismini bu şekilde verdiği eser, Siirdî'nin kaleme aldığı eserinin sadece manzume kısmıdır. Zira Siirdî, söz konusu eserin şerhinde ilk önce manzûm eser yazıp sonra şerh ettiğini bildirmektedir.[607] Söz konusu eserin ismi başlıkta verdiğimiz şekilde olup onun Siirdî'ye ait olduğu kesindir. Zira hem Süleymaniye Kütüphanesi kaydında hem de eserin girişinde bizzat Siirdî tarafından bu açıkça dile getirilmiştir.[608] Kürtçe yazılan ve ona ait olduğuna dair hiçbir şüphe bulunmayan eserin içeriği ve üslubu da bu esere birebir uyumluluk göstermektedir. Eserin ona ait olduğunu kanıtlayan diğer bir husus da özellikle tefsirindeki bazı kırâat bilgilerinin eserdekilerle birebir benzerlik arz etmesidir. Örneğin kırâatlerde telfîk meselesi hakkında her iki eserde de birbirine benzer tabirlerle ifade edilmiş aynı şeyler geçmektedir.[609]

Siirdî'nin bu eseri, tecvîd, resm-i mushaf ve yedi kırâat meselelerini ihtiva etmekte ve 174 varaktan müteşekkildir. 1110 beyitten ve Siirdî'nin bizzat kendisinin bu beyitlere yazdığı şerhten oluşan eserin her bir sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Eserin yazımında kırmızı ve siyah renk mürekkep kullanılmıştır. Beyitler harekeli ve kırmızı renk, şerh ise bazı kelimeler dışında harekesiz ve siyah renk mürekkeple yazılmıştır. Eserin elimizde mevcut nüshası bizzat müellifin torunu Şeyh Abdulkahhar tarafından Hicrî 1294 yılında yazılmıştır. Eserde "Ferşu'l-Hurûf" bölümü hariç konu

[605] Ali İpek-Güller Nuhoğlu, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvîd, Usûl-i Fıkıh ve Kırâat Eserleri" **Kafkas Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Say. 4, s. 152.
[606] Bâbânî, **Hediyyetü'l-'Ârifîn** , c. 1, s. 357.
[607] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 1/a.
[608] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 1/a.
[609] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 957; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 179/a.

başlıkları verilmemiştir. Eserin birçok sayfasında "منه" kaydıyla müellife ait haşiyeler bulunmaktadır.

Siirdî'ye ait bu eserin çeşitli bölümleri parça parça halinde torunlarından Molla Mahmûd tarafından şerh edilmiş, bazı bölümleri ise ihtisar edilmiştir. Siirdî'nin eseri yanında gâyet kısa kalan Molla Mahmûd'un bu çalışması Arapça nesih hatla yazılmış, 26 sayfa ve her sayfada yer alan 18 satırdan ibarettir. Aynı şekilde Molla Mahmûd, Siirdî'nin eserindeki resm-i mushaf bölümünü de ihtisar etmiştir. Onun bu çalışması, 27 sayfa ve her sayfada bulunan 17 satırdan ibarettir.[610]

Eserin başında Siirdî, bu eser yazılmadan önce, çoğu içeriğinin İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) tecvide dair yazdığı "el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye", Şatbî'nin (ö. 590/1194) resm-i mushafa dair yazdığı "el-Akîle" ve yine Şatbî'nin yedi kırâate dair yazmış olduğu "Hirzü'l-Emanî" adlı esere benzeyen bir ürcuze[611] yazdığını ifade etmektedir. Daha sonra yazdığı bu ürcuze esere şerh yazma gereksinimi duyduğunu dile getiren Siirdî, sonuçta böyle bir şerh yazdığını söylemektedir.[612]

Siirdî'nin söz konusu eserinin beyitleri, "Müstef'ilün Müstef'ilün Mef'ûlat" (مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعُولَاتُ) şeklinde bahr-i seri' vezniyle yazılmıştır. Girişten hemen sonra "Tecvid İlmi" ile ilgili bilgiler verilmiş, daha sonra "Resm-i Mushaf" ve "Kırâat İlmi" konularıyla devam edilmiştir. Resm-i Mushaf ilmi ile ilgili bilgilerin İbnü'l-Cezerî'nin "el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye" adlı eserinde geçtiğini, yalnız bu bilgilerin sadece vakf konusu ile ilgili olduğundan kısa tutulduğunu belirten Siirdî, resm-i mushaf konusunda Şatibî'nin "el-Akîle" adlı eserinden istifade edip konuyu genişlettiğinin altını çizmiştir.[613]

Söz konusu eserin ilk on üç beyti giriş mahiyetindedir. Siirdî, 14. beyitten başlayıp 247. beyte kadar ki bölümde tecvid ve önemi, Kuran-ı Kerîm okuma adabı, vs. ile ilgili bilgi vermiştir. 248. beyitten 434. beyite kadar resm-i mushaf konusunu ele alan Siirdî, 435-1081 arasındaki beyitlerde ise "ferşü'l-hurûf" olarak bilinen sûre

[610] Adnan Memduhoğlu, "Molla Mahmud Zokaydî ve "er-Risaletu fi'd-Dâd ve't-Tâ", **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 2, s. 12-13.
[611] Mısraları kafiyeli, kısa vezinli nazım.
[612] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 1/a.
[613] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 2/b.

tertibine göre Kur'ân'ın başından sonuna kadar, kelimelerin yedi kırâat ile okuyuşuyla ilgili bilgi vermiştir. 1082. beyitten sonraki beyitlerde ise Siirdî yedi kırâat imamı ve ravileri ile ilgili bazı bilgilere yer vermiştir.

Siirdî, eserinde ilk olarak tecvîd ilminin hükmü ile ilgili bilgi vermiş, daha sonra Kur'ân'ın tecvîd ile nazil olduğunu ve bundan dolayı Kur'ân'ın tecvîd ile okunması gerektiği hususu üzerinde durmuştur. Kur'ân'ı doğru okumayan kişilerin okuyuşlarının, kendisine lanet okuduğunu belirten Siirdî, kişinin tecvîd öğrenmek için gayret sarf etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Daha sonra o, eserinde Kur'ân okumanın adabı ile ilgili genişçe bilgilere yer vermiştir. Bu çerçevede Kur'ân okumaya başlayacak olan kişinin vakar ile oturması, istiaze ve besmele getirerek okumasına başlaması gerektiğinin altını çizmiştir. Bazı âyetlerin okunuşu esnasında yapılması gereken hususları anlatan Siirdî, bu gibi hususlara riâyet edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Mesela, Duha sûresinden sonraki sûrelerde tekbir getirmek, Kur'ân'ı hatmettikten sonra hemen yine Fatiha sûresiyle Bakara sûresinin ilk beş âyetini okumak, Kur'ân'ı hatmettikten sonra hatim duası okumak vs. bu hususlardan bazılarıdır. Siirdî, eserinin 21. beytinden 67. beytine kadar bu gibi meseleler üzerinde durmuştur.

Daha sonra Siirdî, tecvîd ilmine ayırdığı bu bölümde harflerin mahreçleri ve sıfatları konusunu detaylı bir şekilde ele almıştır. Hangi harfin hangi mahreçten çıktığı, harflerin isimleri ve lakapları hakkında detaylı bilgi veren Siirdî, harflerin sıfatı üzerinde uzunca durmuş ve konunun sonuna harflerin sıfatlarını gösteren bir şema eklemiştir. Harflerin mahreç ve sıfatlarından kaynaklı hatalara dikkat çeken Siirdî, bu bağlamda bazı harf ve kelimeler üzerinde durmuş, bu kelimelerin nasıl doğru veya yanlış okunabileceğini açıklamıştır. Siirdî, ilgili bölümde daha sonra idgâm, med, vakf vs. tecvîd konularının nerdeyse hepsini ele almıştır.

Vakf konusundan sonra konuyla alakası olması hasebiyle resm-i mushaf meselesine geçmiş ve konuyu detaylı bir şekilde incelemiştir. Özellikle hangi kelimelerin kapalı veya açık tâ "ت" ile yazıldığı, hangilerinin bitişik veya ayrı olaral yazıldığı huşular üzerinde duran Siirdî, bu konuda çoğu yerde oldukça detaya inmiştir.

O, söz konusu eserinde resm-i mushaf ilminden sonra kırâat ilminin "ferşü'l-hurûf" bölümüyle ilgili bilgi vermeye başlamıştır. Bu bölümde Fâtiha sûresinden Nâs sûresine kadar yedi kırâate göre farklı okunan bütün Kur'ân kelimeleri ele alınmıştır. Bu kelimeler işlenirken Hafs rivâyeti esas alınmış ve kelimenin ilk önce Hafs rivâyetine göre okunuşu verilmiştir. Daha sonra kelimenin Hafs rivâyetinden farklı diğer rivâyetler hakkında da geniş bir şekilde bilgi verilmiştir. Çoğu yerde kelimeler hakkında sarf, nahiv ve diğer ilimlerle ilgili de detaylı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca her sûrenin sonunda yedi kırâat imamına göre sûrede geçen ve içinde "yâ-i idâfe" ve "yâ-i zâide" bulunan bütün kelimeler tespit edilip incelenmiştir. Eserin son kısmı olan 330/b ve 343/a varakları arasında Siirdî, Kırâat imamları ve ravileri, yaşadıkları yer ve kırâat hakkında geniş bilgilere yer vermiştir.

Siirdî, "ferşü'l-hurûf" bölümünün başında[614] Fatiha sûresini ele alırken Fatiha'nın içindeki tecvîd kurallarına dikkat çekmiş ve bu alanda yazılan manzûm bir eseri naklederek şerh etmiştir. Siirdî'nin eserine alıp şerh ettiği "el-Vâżıḥa fî tecvîdi'l-Fâtiḥa" adlı eser, Ca'berî'ye (ö. 732/1332) ait olup Abdülhâdî el-Fadlî tarafından tahkik edilip Beyrût'ta basılmıştır.[615] Eserde besmeleden başlayıp Fatiha sûresinin sonuna kadar sûre içindeki bütün tecvîd kuralları manzûm bir şekilde ele alınmıştır. Farklı el yazmaları bulunan, "el-Ḳuyûdü'l-vâżıḥa fî tecvîdi'l-Fâtiḥa" adıyla da anılan ve 21 veya 22 beyitlik olduğu kabul edilen bu eser, İbn Ümmü Kāsım el-Murâdî (ö. 749/1348) tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhin el yazmasının dijital bir nüshası elimizde de bulunup orijinali Melik Suûd Üniversitesi Kütüphanesinde 11451/2454 kütüphane numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüsha 8 varak, her varakta 27 satır bulunan 20.5X15.5 ebadında ve hicrî 1225 yılında istinsâh edilmiştir. Eserin beyitleri kırmızı, diğer yazılar ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Siirdî de "el-Vâżıḥa fî tecvîdi'l-Fâtiḥa" adlı bu eseri ele almış ve şerh etmiştir. O, eseri 22 beyit olarak şerh etmiştir. Yalnız yaptığımız araştırmalar sonucu eserin bazı nüshalarda 21, bazılarında ise 22 beyit olduğu anlaşılmıştır. Siirdî'nin ele alıp

[614] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 166/b.
[615] M. Kemal Atik, "Ca'berî" **Diyânet İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyânet Vakfı, İstanbul 1992, c. 6, s. 527-528

şerh ettiği "عَلَيْهِمْ وَلَا لِلْمِيمِ أَظْهِرْ مُسَكَّنًا--- وَلِلْوَاوِ أَخْفِ وَاسْكُنِ الْمِيمَ وَازْدُدِ" şeklindeki beyit bazı kaynaklarda yer almamaktadır.[616]

3.3.MOLLA HALİL'İN TECVÎD VE KIRÂAT İLMİ USULLERİNE YAKLAŞIMI

Asl "الأصل" kelimesi çoğul olarak (usûl) "الأصول" bazı ilimlere izâfe edilerek kullanılır. Bu durumda, usûl kelimesinin izafe edildiği söz konusu ilmin öğretim ve araştırmalarında esas alınan ve o ilmin dayandığı genel kaideler kastedilir. Söz konusu kaideler bazen müstakil bir ilim dalını oluşturur. Fıkıh ilminin genel kaidelerini ele alan "Usûlü'l-Fıkıh", hadis ilminin genel kaidelerini ele alan "Usûlü'l-Hadîs", tefsîr ilminin genel kaidelerini ele alan Usûlü't-Tefsîr bunlardan bazılarıdır.[617]

Tecvîd ve kırâat ilminin genel kaide ve kuralları için "Usûlü't-Tecvîd" ve "Usûlü'l-Kırâat" terimleri kullanılır. Bu terimlerin karşılığı her iki ilimdeki genel kaide ve kuralların bütünüdür. Siirdî, tecvîd ve kırâat ilminin genel kaide ve kurallarını ele alırken kendine has bazı üsluplar kullanmıştır. Söz konusu kurallar hakkında genellikle genel kanıya uymasına karşın, bazen bu kanının dışına çıkarak farklı metot ve yaklaşımlar sergilemiştir. O, bir kavram veya kaide hakkında bazen farklı yorum ve görüşler arasında tercihte bulunmuş, bazen de farklı yorumları bir çatı altında toplamaya gayret göstermiştir. Siirdî, bu konularda özellikle yetkin olduğu dil bilgisini ustalıkla kullanmıştır. Biz bu kısımda tecvîd ilminde tartışmalı olup Siirdî'nin görüş bildirdiği veya üzerinde durduğu bazı tecvîd ve kırâat meseleleri üzerinde duracağız. Maksadımız bütün tecvîd konularını ele almak değildir. Bilakis mümkün olduğunca ihtilaflı konular üzerinde durmaya çalışacağız. Söz konusu ihtilaflı meselelerde önce genel yaklaşımları belirtip daha sonra Siirdî'nin konuyla ilgili görüşlerine yer vereceğiz.

3.3.1. Harflerin Sayısı ve Özellikleri

Sözlükte "bir tarafa meyletmek, sapmak" anlamına gelen harf, masdarının isim şekli olup "taraf, uç, yan; zirve, tepe; kelime, kelâm" vb. anlamları ifade eder. Çoğulu

[616] Ca'berî, **el-Kasîdetü'l-Vâdiha**, vr. 2/b.
[617] Ahmet Özel, "Asıl", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1991, c. 3, s. 473.

hurûf ve ahruftur. Kur'ân'da "bir şeyin çeşitli yönlerinden biri"[618], "yedi harf" hadisinde "lehçe" veya "kırâât"[619] mânalarında kullanılmıştır.

Alfabeyi oluşturan seslerin her birine ait yazı, çizgi ve çizgi grupları türünden işaretlere, kelimelerin oluşumunda bir anlamda belirleyici taraf olmaları sebebiyle harf adı verilmiştir. Harfler, kelimelerin oluşumunda temel unsur kabul edilmelerinden dolayı "*hurûfü'l-mebânî*", kelimelerdeki heceleri oluşturdukları için "*hurûfü'l-hicâ*'" diye de adlandırılır. Ayrıca birbirine benzeyen harflerin ayırt edilmesi için bazılarına nokta konulmasından dolayı "*hurûfü'l-mu'cem*", bu harflerin hepsinin "أَبْجَدْ ، هَوَّزْ ، حُطِّي ، كَلَمُنْ ، سَعْفَصْ ، قُرِشَتْ ، ثَخَذٌ ، ضَظَغٌ" kelimelerinde toplanmasından dolayı "*el-Hurûfü'l-Ebcediyye*" de denilmiştir. [620]

Tecvîd ilminde ise harf, "Muhakkak veya mukadder bir mahrece dayanarak çıkan sestir" şeklinde tanımlanmıştır.[621] Harfin maddesi sestir. Ses, iki cismin çarpışması sonucu ortaya çıkan hava dalgalarıdır. Hem insan hem de hayvanlar ses çıkarabilirler. Harf ise sadece insanların telaffuz edebileceği bir şeydir.[622] Arapçada her bir harfin ismi bulunmaktadır. Bu harfler, diğer farklı dil ve kültürlerde farklı isimlerle isimlendirilebilmiştir. Bu isimlendirmelerin harflerin telaffuzunda hiçbir etkisi olmamaktadır. Çünkü Arapçada önemli olan harflerin isimleri değil, hareke aldıktan sonraki telaffuz biçimleridir. Onun için biz harflerin isimlerinden ziyade onların telaffuz biçimi üzerinde durmaya çalışacağız.

3.3.1.1. Harflerin Sayısı

Arapçada bulunan harflerin sayısıyla ilgili bazı ihtilaflar söz konusudur. İhtilafların temel nedeni ise elifin müstakil bir harf kabul edilip edilmeyeceğidir. Kimilerine göre elif bir harf olmayıp Arapça harfler 28, kimilerine göre ise o da bir harf olup 29 tanedir.[623] Bu iki görüşün birleşiminden Arapçada okunan 29, tek başına

---

[618] Hac 22/11
[619] Buhârî, "**Fezâilü'l-Kur'ân**", 3, 5
[620] İsmail Durmuş, "Harf" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1997, c. 16, s. 158; **Lisânü'l-Arab**, "acm" md.
[621] Su'âd Abdülhamid, **Teysîru'r-Rahman**, s. 47; Aliyyü'l-Kârî, **el-Minehu'l-Fikriyye 'ala Metni'l-Cezeriyye**, Dâru'l-Gavsânî, Dimeşk 2012. s. 8.
[622] Curaysî, **Nihayetü'l-Kavli'l-Mufîd**, s. 32.
[623] Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 1, s. 57.

yazılabilen 28 harfin bulunduğu söylemek mümkündür. Harflerin bu şekilde değerlendirilmesinden dolayı harflerin sayısı hakkında çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Elif harfinin mahrecini boğaz bölgesi kabul edip onu bir harf olarak sayan Halil b. Ahmed (ö. 175/791), İmam Şatibî (ö. 590/1194), Mekkî Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve cumhura göre harflerin sayısı elif harfiyle birlikte yirmi dokuzdur. Elif harfini müstakil bir harf olarak kabul etmeyenler ise harflerin sayısının yirmi sekiz olduğu şeklinde görüş bildirmişlerdir.[624]

Siirdî, elif harfini hem hemze "ء" hem de med harfi olan elif "ا" için kabul edenlere göre Arapça hece harflerinin yirmi dokuz tane olup "غيثُ خَصْبٍ طُوقُ عِزٍّ ظِلُّهُ تَاجُ ذِكْرٍ ضِدُّ مُفْشٍ أَحْسَنُ" beytinde toplandığını bildirir. Ayrıca o, elif harfini müstakil bir harf saymayanlara göre harf sayısın yirmi sekiz tane olduğu ve bu görüşte olanların söz konusu beyitte bulunan "أَحْسَنُ" kelimesindeki elif harflerini hazfederek onu "غيثُ خَصْبٍ طُوقُ عِزٍّ ظِلُّهُ تَاجُ ذِكْرٍ ضِدُّ مُفْشٍ حَسَنُ" şeklinde yazdıklarını kaydeder. Siirdî, elif harfinin her halükârda ya zaide veya vâv "و" ile yâ "ي" harflerinden çevrilmiş olacağından, onun müstakil bir harf sayılmamasında herhangi bir sakınca bulunmadığının da altını çizer. Ayrıca o, alfabede yâ harfinden önce gelen ve "لا" şeklinde yazılan harfin, müstakil bir harf olmadığını, aksine onun elif harfini şekilsel olarak belirtip alfabeye koymak için yazıldığını söyler. Zira elif harfi "ا" tek başına yazılamıyor. Bundan dolayı da şeklen ona benzeyen ve çokça kullanılan bir edat olan el takısında "اَلْ" eşlik ettiği "ل" harfiyle birlikte yazılıp "لا" şeklinde alfabeye konulmuştur.[625]

Siirdî, Harîrî'nin (ö. 516/1122) "لا" harfini, elif "ا" dışında müstakil bir harf saydığını ve bunun doğru bir görüş olmadığını belirtir. O, Harîrî'nin "لا" harfini müstakil bir harf olarak kabul etmesini, onun bedî' sanatında sırasıyla bir mühmel (noktasız) bir de mu'cem (noktalı) harften oluşan "Raktâ"[626] adı verilen kuralı

[624] Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 1, s. 57; Kadî, **el-Vafî**, s. 317; Suad Abdülhamid, **Teysîru'r-Rahman**, s.47.
[625] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 31/a; Hüzelî, **el-Kâmil**, s. 336.
[626] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, **Tahkîku'l-Fevâidi'l-Ğiyâsiyye**, Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, Medîne h. 1424, c.2, s. 822.

kullandığı şu iki beytinden çıkarmaktadır: "أخلاق سيدنا تحبُّ" "إذا ناضلْتَهُ غَلاَّبُ".[627] Söz konusu beyitlerde birinci harf olan elif "ا" mühmel, ikinci harf olan "خ" harfi ise mu'cem bir harftir. Üçüncü harf olan "ل" harfi mühmel, aradaki elif sayılmayarak bir sonraki harf olan "خ" harfi mu'cem bir harftir. Normalde yukarıda açıkladığımız "Rakta" kuralına göre "ل" harfinden sonra mu'cem bir harfin gelmesi gerekirdi. Diğer beyit de mühmel harf ile başlayıp aynı şekilde devam etmekte ve burada da "لا" kelimesi müstakil bir harf sayılmaktadır. Siirdî, aynı şekilde Ebü'n-Necm el-'İclî'yi (ö. 125/743'ten önce) de şiirinde geçen "أَقْبَلْتُ من عِنْدِ زيادٍ كالخَرِفْ ... تَخُطُّ رِجْلايَ بخَطٍّ مُخْتَلِفْ ... وَيَكْتُبَانِ في الطَّرِيقِ لامْ أَلِفْ" beyitlerinde "لا" harfini müstakil bir harf olarak kabul etmesinden dolayı tenkid etmiştir.[628]

3.3.1.2. Harflerin Lakapları

Siirdî, harf konusunu ele alırken bazı harflerin lakabına işaret etmiştir. Zira çoğu harf çıktığı yer veya niteliğine göre bazı lakaplar almıştır. Bu bağlamda Elif, vâv ve yâ harflerinden ibaret olan harfleri için "Med harfleri", "Hurûfü'l-Cevfiyye", "Hurûfü'l-Hevâiyye", "Hurûfü'l-'İlle", meftûh vâv ve yâ için ise "Hurûfü'l-Lîn" şeklinde lakaplar kullanılmıştır.[629] Lühât, küçük dil demek olup o bölgeden "ك" ve "ق" harfleri çıkar. Bu iki harf söz konusu küçük dilin bölgesinden çıktıtıkları için onlara "Lehevî Harfler" denilmiştir. "ج", "ش" ve "ي" harfleri için de "Şecrî Harfler" denilmiştir. Şecr, iki çene arası demektir. Burada kastedilen ise dil ile damak arasıdır. Bu harflerin kaç tane olduğu hakkında farklı görüşler vardır. Siirdî cumhurun görüşünü benimsemiştir. Buna göre bu harfler üç tane olup bunlar "ج ش ي" harfleridir. Bazılarına göre bunlar yine üç tane olup "ج ش ض" harfleridir.[630] Kimilerine göre ise bunlar dört

[627] Harîrî, **Makamatü'l-Harîrî**, s. 261-262; Muhammed Ali es-Serrâc, **el-Lübâb fî Kavâidi'l-Lügati ve Âlâti'l-Edeb**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1983, s. 181.
[628] Sîrâfî, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, c. 1, s. 113; Konuyla ilgili bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 31/a.
[629] İbn Cezerî, **et-Temhîd**, s. 96; **en-Neşr,** c. 1, s. 199; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 32/b.
[630] Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 1, s. 58.

tane olup "ج ش ض ي" harfleridir. Bu ihtilaflar, "ي" ile "ض" harflerinin mahreçlerinin art arda bulunmasından kaynaklanmaktadır. İki dudak arasından çıktıkları için dudak harfleri olan "ف و ب م" harflerine "Şefevî Harfler", "ل ن ر" harflerine "Zelkî Harfler", "ط ت د" harflerine "Nit'î Harfler", safîr harfleri olarak bilinen "ص ز س" harflerine "Eselî Harfler", peltek harfleri olan "ظ ذ ث" harflerine de "Lisevî Harfler" denilmiştir. Siirdî, bu üç grupta bulunan dokuz harfin "Lisevî harfler" olduğunu söyler. Çünkü hepsi de dil ucundan çıkmaktadır. Fakat kendisi bu söylemine rağmen bu harfleri açıkladığımız şekilde tasnif etmiştir. Harflere verilen bu isim ve lakaplar genellikle harflerin çıktığı yerlere göre belirlenmiştir. Halîl b. Ahmed de (ö. 175/791) "Kitâbü'l-Ayn" adlı eserinde harfleri bu şekilde bir tasnife tabi tutmuştur.[631]

3.3.1.3. Mahreçlerin Sayısı ve Özellikleri

Mahreç, çıkış yeri ve zamanı anlamında bir masdardır. Tecvîd ilminde ise, harfin çıktığı ve diğer harflerden ayrıldığı yerdir.[632] Mahreçler küllî ve cüzî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Küllî mahreç, bazı harflerin gruplar halinde çıktığı genel yerler iken, cüzî mahreç, her bir harfin bizzat çıktığı yerdir. Küllî mahreçlerin sayısıyla ilgili çeşitli görüşler vardır. Kimilerine göre bunlar boğaz, dil ve dudaklar olmak üzere üç tanedir. Kimileri ise bunlara cevf ve hayşûm bölgelerini de ekleyerek sayıyı beşe çıkarmış, bazıları ise dişleri de ekleyerek altıya kadar da çıkarmıştır. Küllî mahreçlerin sayısı hakkında muteber görüş onların beş tane olduğudur. Bunlar; Halk, Lisân, Şefe, Cevf ve Hayşûm bölgeleridir. Siirdî de beş küllî mahreçten bahseder ve aslında küllî lafzından kastın mahreçlerin birbirine yakın olmasıdır der. Aksi takdirde her bir harfin ayrı bir mahreci vardır.[633] Şâyet küllî mahreçleri birçok harfin çıktığı yer olarak kabul edersek, ortada küllî mahreç diye bir şey kalmayacaktır. Zira hakikatte her bir harf sadece bir mahreçten çıkmaktadır.

---

631 Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 1, s. 57-58; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 71-74; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 31/a.

632 Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 61.

633 Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 32/b; Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, **eş-Şâfiye fi İlmeyi't-Tasrîfi ve'l-Hatt**, Mektebetü'l-Adâb, Kâhire 2010, s. 97.

Mahreçler, harflerin mahreç bölgesine itimat edip etmemesi bakımından hakiki mahreç ve takdiri mahreç olmak üzere iki kısma ayrılır.

3.3.1.4. Hakiki Mahreç

Harf mahreçten çıktığında mahrecin belli bir noktasına dayanarak çıkıyorsa bu harfin mahreci hakiki bir mahreçtir. Örneğin "ب" harfinin mahreci alt ve üst dudaklardır. Bu harf çıktığı zaman alt ve üst dudaklara dayanarak çıkar. Dolayısıyla "ب" harfinin mahreci hakiki bir mahreçtir.

3.3.1.5. Takdiri Mahreç

Harf mahreçten çıktığında mahrecin belli bir noktasına dayanmadan çıkıyorsa bu harfin mahreci takdiri bir mahreçtir. Örneğin, "اوتينا" kelimesindeki med harflerinin mahreci cevf mahrecidir. Cevf mahreci boğaz ve ağız boşluğudur. Fakat bu harflerin bu boşluğun neresinden çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Bundan dolayı bu harflerin mahreci takdiridir. Cevf ve hayşûm mahreçleri takdiri, diğer mahreçler ise hakiki mahreçlerdir.[634]

3.3.1.6. Fer'î Mahreçler

Fer'î mahreç, iki mahrecin birleşiminden meydana gelir ve bu mahreçlerden fer'î harfler çıkar. Siirdî, fer'î mahreçlerin "halk" ve "lisân" mahreçlerinin birleşiminden meydana geldiğini belirtir. Zira fer'î harflerin hepsi bu iki mehreçten çıkan harflerin birleşiminden meydana gelir. O, İbnü'l-Hâcib'den (ö. 646/1249) alıntıyla fer'î mahreçlerin sekiz tane olduğunu belirtir.[635] Bu mahreçler şunlardır:

1-2-3. Teshîl Hemzesi

Teshîl, kolaylık, değiştirmek anlamına gelmektedir. Kelime anlamına bakarak Hamza kırâatında "مستهزءون" kelimesinin hemzenin hazfedilmesiyle "مستهزون" şeklinde

[634] Hakiki ve takdiri mahreçlerle ilgili geniş bilgi için bakınız: Ravza Cemal Husarî, **el-Menhelü'l-Müfîd fî Usûli'l-Kıraati ve't-Tecvîd**, s. 71; Su'âd Abdülhamid, **Teysîru'r-Rahmân fî Tecvîdi'l-Kur'ân**, s.48-50.

[635] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 32/b.

okunması, Sûsî, Ebû Ca‘fer ve Verş kırâatında olduğu gibi “يأتي”, “ائت”, ve “يؤيد” kelimelerinde hemzenin elif “ياتي”, yâ “ايت” veya vâv “يويد” harfine çevrilmesi ile yine Verş kırâatında bulunan ve hemzenin harekesinin kendinden önceki cezimli harfe vermek anlamına gelen “nakl” kaidesinin de teshil kısmına girdiği bildirilmiştir. Verş’in bu kuralına göre “وَبِالآخِرَةِ” kelimesi “وَبِلاخِرَةِ” şeklinde okunmaktadır. [636]

Terim olarak teshil, harekesine bağlı olarak hemzenin “ء”, hemze sesi ile elif “ا” sesi, hemze sesi ile vâv “و” sesi veya hemze sesi ile yâ “ي” sesi arası bir şekilde teshîl ile okunması demektir. Sibeveyhi’ye (ö. 180/796) göre teshil, hemzenin fer‘i değil başlı başına bir harftir.[637] İbnü’l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi bazı âlimler de teshilin meydana geldiği elif “ا” vâv “و” ve yâ “ي” harflerine nazaran teshilin üç harf olduğunu savunmuşlardır.[638] Siirdî de İbnü’l-Hâcib’in konuyla ilgili görüşüne tabi olmuş ve onun bu görüşünü benimsemiştir.[639] Âsım (ö. 127/745) kırââtı Hafs (ö. 180/796) rivâyetine göre sadece Fussilet sûresi 44. âyette geçen “أَأَعْجَمِيٌّ” kelimesinin ikinci hemzesi, hemze sesi ile elif sesi arası teshîl ile okunabilmektedir. Buradaki teshîl, ha “ه” harfinin sesi ile çıkarılmamalıdır. Kimi âlimler teshîli çocuk ağlaması sesine benzetmişlerdir.

4. İmâle Elifi

Fetha, Hicazlıların lügatıdır. Sözlükte bir yerden bir yere yönelmek, meyletmek ve eğrilik anlamlarına imâle ise Temîm, Esed ve Kays kollarında bulunan Necd kabilesine aittir. Terim olarak imâle, “Fetha harekesinden kesra harekesine veya elif harfinden yâ harfine meyletmek” demektir.[640] Tanımından da anlaşıldığına göre imâlenin mahreci, elif “ا” ile yâ “ي” harflerinin mahreçlerinden meydana gelmektedir.

[636] Cermî, **Mü’cemü ‘Ulûmi’l-Kur’ân**, s. 93; Sâl, **el-Kırâat Rivâyetâ Verş ve Hafs**, s. 47.
[637] Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 3, s. 541.
[638] İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr** c. 1, s. 201.
[639] İbnü’l-Hâcib, , **eş-Şâfiye fî İlmeyi’t-Tasrîfi ve’l-Hatt**, s. 97; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi’l-‘Arûf**, vr. 32/b.
[640] İbnü’l-Bâziş, **el-İknâ‘**, s. 115; Sehâvî, **Cemâlü’l-Kurrâ**, s. 599; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr** c. 2, s. 30.

Kırâat imamları arasında meşhur olan dört imâle türü mevcuttur. Bunlar; elif harfinin imâlesi, kesralı râ ile kesralı sîn harflerinden önceki fethanın imâlesi, ta-i te'nîs harflerinden önceki fethanın imâle ile okunması şeklinde gerçekleşen imâlelerdir. Örnek; "مَجْرِيهَا" "غَذَابَ النَّارِ" "بِرَبِّ النَّاسِ" "غِشَاوَةٌ" Bu kısımlardan sadece birincisi "مَجْرِيهَا" Hafs rivâyetinde bulunmaktadır. İkinci kısım Ebû Amr, üçüncü kısım Dûrî, dördüncü kısım ise Kisâî rivâyetinde yaygındır.[641] İmale, büyük ve küçük imâle olmak üzere iki kısma ayrılır. Büyük imâleye "İmâle-i Kübra", küçük imâleye ise "İmâle-i Suğra", "Taklîl" ve "Beyne beyne" de denilmektedir. Büyük imâlede ses yâ harfine daha yakın iken küçük imâlede ise ses elif harfine daha yakındır.[642] İmale ile okunabilen kelimelerde asıl olan fethayla okunmalarıdır. Zira bir kelimenin fethayla okunabilmesi herhangi bir şarta bağlı değildir. İmale ise bazı şartlara bağlı olarak yapılır.[643]

5. Tefhîm Olunan Lâm Harfi

Tefhîm lügatte kalınlık, dolgunluk demektir. Bir tecvîd terimi olarak tefhîm, harfin kalın ve dolgun bir ses ile telaffuz edilmesidir.[644] Lâm "ل" ise elifbadaki bildiğimiz lâm harfidir. "Tefhîm lâmı" olarak da bilinen ve kalın okunan bu lâm "ل", ince lâm harfinin fer'idir. Zira lâm harfinde asıl olan ince okunmasıdır. Bu harf, lafzatullahta bulunan lâm ile İmam Nafi'in ikinci ravisi Verş'in kırââtında tefhîm ile okunan lâm harfidir. Verş, fethalı veya cezimli "ص", "ط" ve "ظ" harflerinden sonra gelen fethalı lâm harflerini tefhîm ile yani kalın okur.[645] Yalnız Verş'in bu lâm harfini bu şekilde kalın okuması tağlîz ile ifade edilir. Tağlîz, tefhîm ile eş anlamlı olup

[641] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 30; Cermî, **Mü'cemü 'Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 49.
[642] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 80/b-83/a.
[643] Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullāh b. Abdilmü'min b. el-Vecîh el-Vâsıtî, **el-Kenz fi'l-Ḳırâʾâti'l-ʿAşr**, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 2004, c. 1, s. 285.
[644] Cermî, **Mü'cemü 'Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 96; Ömer Halife eş-Şaycî, **el-Mü'cemü't-Tecvîdî**, Dâru's-Sıddîk, Cübeyl 2009, s. 86; Mahmud b. Ali Besse el-Misrî, **el- 'Amîd fî 'İlmi't-Tecvîd**, Dâru'l-'Akîde, İskenderiyye 2004, s. 123.
[645] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 202.

tefhîmin aksine sadece Verş'in bu kuralı için kullanılır. İkisini aynı anlamda kullanmak da doğru kabul edilmiştir.[646]

6. İşmâm Olunan Sâd Harfi

İşmâm lügatte koku demektir. Bir tecvîd terimi olarak işmâm, "ص" ile "ز" harfleri gibi iki harfin veya damme ile kesra gibi iki harekenin birleşiminden meydana gelen sestir.[647] Burada kastedilen "ص" ile "ز" harflerinin birleşiminden meydana gelen sestir. Bu sesin mahreci sâd harfi ile zay harfi arası bulunmakta ve ikisi arası bir şekilde okunmaktadır. Bu harf, işmâm ile telaffuz edilirken ses ne tam olarak sâd, ne de tam olarak zay harfinin sesidir. Sâd harfinin bu şekilde okunması, İmam Hamza'nın birinci ravisi Halef ile Kisâî kırâatında bulunmaktadır.[648] Bu gibi harflerin telaffuzunu bir fem-i muhsinden öğrenmek gerekir.

7. İhfâ Olunan Nûn Harfi

İhfâ, dilin herhangi bir müdahalesi olmaksızın genizden çıkan sestir.[649] Bu ses, nûn-i muhfat olarak da bilinir. Gunneli olan söz konusu ses izhârın fer'îdir.[650] Nûn-i muhfatın çıkış yeri, hayşûm ile ondan sonra gelen harfin mahrecine yakın olan yerdir.[651] Dolayısıyla onun fer'î bir harf sayılmasının nedeni mahrecinin hayşûm ile ondan sonra gelen harfin mahrecinin birleşiminden oluşmasıdır.[652]

---

[646] Cermî, **Mü'cemü 'Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 96; Sâl, **el-Kırâat Rivâyeta Verş ve Hafs**, s. 49; Ahmed b. Ömer b. Muhammed bin Ebi'r-Ridâ el-Hamvî el-Halabî, **el-Kavâidü ve'l-İşârât fî Usûli'l-Kırâat**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1986, s. 50-51.

[647] Cermî, **Mü'cemü 'Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 37.

[648] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 15.

[649] Ebü'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût ts., s. 750.

[650] Feryâl Zekeriya, **el-Mîzân fi Tecvîdi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Îmân, Kâhire ts., s. 87.

[651] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 67, 183.

[652] Abdulaziz b. Abdulfettâh el-Kârî, **Kavâ'idü't-Tecvîd 'ala Rivâyeti Hafs**, Müessestü'r-Risâle, ts. s. 50.

8. Şîn ve Cîm Harfi

Siirdî, şîn "ش" ve cîm "ج" harflerinin birleşimden ortaya çıkan bir harften bahsetmektedir. Fakat böyle bir telaffuz biçimi fasih Arapça ve Kur'ân kırâatında bulunmamaktadır. [653]

3.3.1.7. Mahreçlerin sayısı

Mahreçlerin sayısıyla ilgili âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Siirdî de bu ihtilaflara değinmiş ve mahreçlerin sayısı konusunda üç görüş bulunduğunu belirtmiştir. Şimdi bu görüşlere kısaca bir göz atalım.

Birinci görüş

Siirdî, mahreçlerin sayısının on yedi olduğunu ve bu görüşün Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) ait olup âlimlerin cumhurunun bu görüşte olduğunu bildirir. Kaynaklara baktığımızda İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Mekkî Ebû Tâlib (ö. 437/1045), Ebû Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073), Ebû Hasan Şurayh ve Ebû Ali İbn Sîna (ö. 428/1037) bu görüşü benimseyen âlimler arasında yer almaktadır.

İkinci görüş

Mahreçlerin sayısı on altıdır. Siirdî, bu görüşün Sîbeveyhi'ye (ö. 180/796) ait olduğu bilgisini verir. Kaynaklara baktığımızda, İbn Berrî (ö. 582/1187) ve Şatibî'nin (ö. 590/1194) de bu görüşü savunan âlimler arasında bulunduğunu görürüz. Bu görüş sahipleri, med harflerinin mahreci olan cevf mahrecini mahreçlerden saymamakta, med harflerinin mahreçlerini ise hemze "ء", vâv "و" ve yâ "ي" harfinin mahreci olarak kabul etmektedirler. Bu görüşte olanlara göre küllî mahreç sayısı dörde düşmektedir.

[653] Fer'î harfler hakkında geniş bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 32/b; İbnü'l-Hâcib, **eş-Şâfiye fî İlmeyi't-Tasrîfi ve'l-Hatt**, s. 97; Muhammed Abdüsselâm Şâhin, **Mecmu'atü'ş-Şâfiye fî İlmeyi't-Tasrîfi ve'l-Hatt**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2014, c. 1, s. 454.

Üçüncü görüş

Mahreçlerin sayısı on dörttür. Siirdî, bu görüşün Ferrâ'ya (ö.207/822) ait olduğunu ifade eder. Kaynaklara baktığımızda, Kutrub (ö. 210/825 civarı), İbn Keysân (ö. 320/932 [?]) ve Cermî 'nin de (ö. 225/840) bu görüşte olduklarını görürüz. Bunlara göre cevf, bir mahreç değildir. Ayrıca birer mahrece sahip olan lâm "ل", nûn "ن" ve râ "ر" harfleri de bir mahreçten çıkar. Dolayısıyla mahreçlerin sayısı onlara göre on dört olmaktadır. Bu görüşte olanlara göre de küllî mahreç sayısı dörde düşmektedir.[654]

3.3.1.8. Mahreçler

Siirdî, "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf" adlı eserinin 31/a ile 35/a varaklarını harflerin mahreçleri konusuna ayırmıştır. Biz de burada onun verdiği bilgiler çerçevesinde onun sıralamasını takip ederek konuyu ele almaya çalışacağız.

a. Cevf "الجوف"

Cevf lügatte boşluk demektir. Tecvîd ilminde ise boğazın göğse bitişik yerinden başlayıp, dudaklara kadar uzanan boğaz ve ağız boşluğudur. Cevf bölgesinde sadece bir mahreç bulunmakta ve o mahreçten de med harfleri olan "ا, و, ى" harfleri çıkmaktadır. Bu harflere "Med ve Lîn harfleri", "Hurûf-i Cevfiyye" veya "Hurûf-ü'l-Hevâiyye" de denilmiştir. Bazıları her ne kadar hemze "ء" harfinin de bu mahreçten çıktığını söylemişlerse de[655] muteber görüş hemzenin bu mahreçten çıkmadığı şeklindedir.[656]

Med harflerinin mahreci cevf bölgesidir. Cevf mahrecini mahreç olarak kabul etmeyenlere göre ise elif "ا" harfi hemze "ء" veya hâ "ه" harfinin mahrecinden, med

---

654 Mahreçlerin sayısıyla ilgili geniş bilgi için bakınız; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 31/a-32/b; İbnü'l-Cezerî**, Tayyibetü'n-Neşr**, c. 1, s. 198-199; İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd**, s. 105; Kastallânî, **el-Müstetâb fi't-Tecvîd**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2008, s. 87; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 63; Mahmûd Halil Husarî, **Ahkâmü Kirâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 2011, s. 49-53; Emânî bnt. Muhammed Aşûr, **el-Beyânü'l-Müfîd fî İlmi't-Tecvid**, Dâru'l-Kâsım, Riyâd 2008, s. 82; Su'âd Abdülhamîd, **Teysîru'r-Rahmân fî Tecvidi'l-Kur'an**, s. 50-51; Kadî, **el-Vâfî**, s. 316-318.

655 Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 8, s. 437.

656 İbnü'l- Cezerî, **et-Temhîd**, s. 96; **en-Neşr**, c. 1, s. 199.

harfi olan vâv "و", normal vâv "و" harfinin, med harfi olan yâ "ي" ise normal yâ "ي" harfinin mahrecinden çıkar. Siirdî, elif "ا" harfinin daima med harfi olmasına karşın, vâv "و" ile yâ "ي" harflerinin ise sakin olduklarında med harfi, kendilerinden önce fetha bulunduklarında lîn harfi, şâyet kendileri harekeli ise illet harfleri diye adlandırıldıklarını ifade eder.[657]

b. Halk "الحلق"

Halk, boğazın göğse bitişik olan yerinden başlayıp dil köküne kadar uzanan bölgedir. Bu küllî mahreçte üç tane cüzî mahreç bulunmaktadır.

1. Aksâ'l-Halk: Boğazın göğse bitişik olan kısmıdır. Bu mahreç, boğaz bölgesinin ağıza en uzak olan mahreci olup ondan sırasıyla "ء" ve "ه" harfleri çıkmaktadır.[658] Bu iki harf ince harflerdendir. Her ne kadar bazıları bu mahreci üçe bölüp üçüncü mahreçten elif harfinin çıktığını belirtmişse de[659] ağırlık görüş bu mahreçten "ء" ve "ه" harfleri olmak üzere iki harfin çıktığı yönündedir. Elif harfinin bu mahreçten çıktığı görüşü ise, elif harfinin mahreci olan cevf mahrecinin boğazda bulunan aksa'l-halk mahrecinin başından başlamasından dolayı ortaya atıldığı belirtilmiştir.[660]

2. Vasatü'l-Halk: Boğazın ortasıdır. Buradan da sırasıyla "ع" ve "ح" harfleri çıkar. Bu görüş Mekkî (ö. 437/1045), Şâtibî (ö. 590/1194), Sibeveyhi (ö. 180/796) ve İbnü'l-Cezerî'ye aittir.[661] Ebû Hasan Şurayh, Mehdevî (ö. 440/1048-49 [?]) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise bu mahreçten önce "ح" sonra "ع" harfinin çıktığını iddia etmişlerdir.[662] Bu iki harf da ince harflerdendir.

---

[657] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 32/b.
[658] Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 1, s. 52, c. 3, s. 349; İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 15.
[659] Sîbeveyhi**, el-Kitâb**, c. 4, s. 433; Sîrâfî, Şerhu **Kitâbi Sîbeveyhi**, c. 5, s. 420; Hüzelî, **el-Kâmil**, s. 97; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 388.
[660] İbnü'l-Vecîh, **el-Kenz**, c. 1, s. 56.
[661] Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 5, s. 390, 422; İbn Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 199.
[662] Hüzelî, **el-Kâmil**, s. 97.

3. Edna'l-Halk: Boğazın dil köküne yakın olan üst kısmıdır. Bu mahreç, boğaz bölgesinin ağza en yakın olan kısmıdır. Buradan da sırasıyla "غ" ve "خ" harfleri çıkmaktadır. Bu görüş Şâtibî, Sibeveyhi, Ebû Hasan Şurayh, ve İbnü'l-Cezerî'ye aittir.[663] Mekkî ve diğer bazı âlimlere göre ise bu mahreçten önce "خ" sonra "غ" harfi çıkar.[664] Bu iki harf kalın harflerdendir.

Bu üç bölgeden çıkan altı harfe, hurûfü'l-halk (boğaz harfleri) de denir. Bunlar aynı zamanda izhâr harfleridir. Bu harfler kendi dışındaki harflerde idgâm olmazlar. Aynı şekilde diğer harfler de bu harflere idgâm olmazlar. Bu harfler sadece birbirlerine idgâm olabilirler. Bu da ancak mahreç sırası olarak kendinden önce olmayan bir harf olması koşuluyla gerçekleşebilir. Örneğin "سَبِّحْهُ" kelimesindeki "ح" harfinin mahreci "ه" harfinden sonra gelir. Bundan dolayı her ne kadar bu iki harfin mahreci mütekarib ise de bunlar birbirine idgâm olmazlar.[665]

c. Dil Bölgesi "اللسان"

Bir mahreç olarak lisan bölgesi, dilin kökünden başlayıp dilin ucunda biten yer demektir. Bu mahreçte dişler, "اَللِّثَةُ" olarak bilinen diş eti, "الْحَنَكُ" olarak bilinen damak ve küçük dil dediğimiz "اللهاة" önemli bir yer tutmaktadır. Küllî bir mahreç olan lisan bölgesinde 10 cüzî mahreç bulunmaktadır.[666] Bu mahreçlerden toplamda 18 harf çıkar.

I. Aksa'l-Lisân

Dilin kökü demektir. Bu mahreçte iki cüzî mahreç bulunmaktadır

1. Birinci mahreç dilin köküyle onun karşısı olan üst damağın etsi kısmıdır. Bu mahreçten "ق" harfi çıkar. Bu harf kalın bir harftir.

---

[663] Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 745.
[664] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 199.
[665] Sîrâfî, Şerhu **Kitâbi Sîbeveyhi**, c. 5, s. 412; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 32/b, 33/a, 69/a.
[666] Sîbeveyhi**, el-Kitâb**, c. 4, s. 433.

2. İkinci mahreç ise dildeki "ق" harfi mahrecinin ağız tarafına doğru olan kısmının biraz aşağısı ile onun karşısı olan üst damaktaki etsi ve kemiksi damak bölgelerinin kesiştiği yerdir. Buradan da "ك" harfi çıkar. Bu harf ince bir harftir.[667]

II. Vesetü'l-Lisân

Dilin ortası demektir. Bu bölgede bir tane cüzî mahreç vardır.

3. Dilin ortası ile onun karşısı olan üst damak. Bu bölgede bir cüzi mahreç bulunmaktadır. Buradan da sırasıyla "ج", "ش" ve "ي" harfleri çıkar. Bu harfler ince harflerdendir.

III. Aksa Hafetü'l-Lisân;

Dil kenarının boğaza yakın olan kısmı. Bu bölgede bir cüzî mahreç vardır.

4. Birinci mahreç dil kenarının sağ veya sol, ya da her ikisinin başından başlayıp lâm harfi mahrecine kadar olan bölüm ile onun karşısı olan üst azı dişlerinin iç kısmıdır. Buradan "ض" harfi çıkar. Bu harfimiz kalın bir harftir.[668]

VI. Edna Hafetü'l-Lisân;

Dil kenarının ağza yakın olan kısmı. Bu bölgede bir tane cüzî mahreç vardır.

5. İkinci mahreç dad harfi mahrecinin bittiği, yani dil ucuna yakın olan yerin sağ veya sol kısmı ile onun karşısı ön üst diş etlerinin dahik, rubaî ve seniyye bölgelerinin hepsidir. Buradan "ل" harfi çıkar. Lâm harfinin mahreci mahreçler içinde en geniş olanıdır. Bu harf da ince bir harftir.[669]

---

[667] Dânî, **et-Tahdîd**, s. 104; Şâtibî, **Ḥırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî**, Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, Dimeşk 2005, s. 91; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 199.
[668] Dânî, **et-Tahdîd**, s. 105.
[669] Sîbeveyhi**, el-Kitâb**, c. 4, s. 433; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 199; İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 61.

IV. Tarafü'l-Lisân

Tarafü'l-Lisân, dil ucu demektir. Bu bölgede beş tane cüzî mahreç bulunmaktadır.

6. Birinci mahreç; dil ucu ile onun karşısı ön üst diş etleri. Bu mahreçten ihfâ veya idgâm olmayan "ن" harfi çıkar. İnce bir harftir.

7. İkinci mahreç; dil ucunûn biraz sırtı ile onun karşısı ön üst diş etlerinin arka kısmıdır. Buradan "ر" harfi çıkar. Râ asıl itibariyle ince bir harftir. Harekesine bağlı olarak bazen kalın da okunmaktadır.

8. Üçüncü mahreç; dil ucu ile üst ön dişlerin diş etine yakın olan dip kısmıdır. Buradan da sırasıyla "ت, د,ط " harfleri çıkar. "ط" harfi kalın okunur ve sıfatları itibariyle tecvîd ilmindeki en güçlü harftir. "د" ve "ت" harfleri ise ince okunur.

9. Dördüncü mahreç; dil ucu ile üst ön dişlerin diş ucuna yakın olan iç kısmıdır. Buradan da sırasıyla "ز , س,ص" harfleri çıkar. Bazıları ise bu harflerin mahreçlerini dil ucu ile alt ön dişler olarak kabul etmektedirler. "ص" harfi kalın "س" ve "ز" harfleri ise ince okunurlar.

10. Beşinci mahreç; dil ucu ile ön üst dişlerin ucudur. Bu mahreçten diş ucunun üst kısmından başlayarak sırasıyla peltek olan "ث, ذ, ظ" harfleri çıkar. "ظ" harfi kalın okunur ve telaffuz edilirken dil ucu az dışardadır. "ذ" harfi ince okunur ve telaffuz edilirken dil ucu orta derecede dışardadır. "ث" harfi ince okunur ve telaffuz edilirken dil ucu diğer peltek harflere göre daha fazla dışardadır.[670]

d. Dudak "الشفتان"

Şefeh "الشفة" dudak demektir. Dudak bölgesinde iki mahreç bulunmaktadır.

[670] Tarafü'l-Lisân mahreci ve harfleriyle ilgili bakınız: Sîbeveyhi**, el-Kitâb**, c. 4, s. 433-434; Dânî, **et-Tahdîd**, s. 105; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 199; İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 61; Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 746-753.

1. Ön üst senaya dişlerin ucu ile alt dudağın içi. Bu mahreçten fâ "ف" harfi çıkar. Fâ harfi ince bir harftir. Bazı âlimler onu lisân harflerinden saymıştır.

İki dudak arası. Buradan vâv "و", bâ "ب" ve mîm "م" harfleri çıkar. Vâv harfi çıkarılırken dudaklar açık ve yumulmuş, bâ ve mîm harflerinde ise dudaklar kapalıdır. Ancak bâ harfinde dudaklar daha fazla kapalıdır.[671]

e. Hayşûm (Geniz Kovuğu) "الخيشوم"

Hayşûm sözlükte, soğuk algınlığı gibi hastalıklar sonucunda burunda meydana gelen hastalık, geniş burun gibi anlamlara gelir.[672] İstilahta ise hayşûm, burun dibi veya burundan başlayıp ağza kadar inen burun deliği demektir. Bu bölge bir mahreç olup ondan nûn ve mîm harflerine özgü olan ğünne sesi çıkar.[673] Bazı âlimler hayşûm mahrecini ihfâ sesinin de mahreci olarak kabul etmişlerdir.[674] Boğaz ve ağız boşluğunda bir, halk bölgesinde üç, lisân bölgesinde on, dudak bölgesinde iki, hayşûm boşluğunda bir olmak üzere toplam on yedi mahreç vardır.[675]

3.3.1.9. İstiâze ve Besmele

a. İstiâze

İstiâze lügatte; "sığınmak" demektir. Istılahta ise istiâze; "Kur'an okumaya başlayacak olan birinin "أَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ" demesidir. Siirdî, Kur'ân'da geçen bu şekliyle istiâze getirmenin evla olduğunu, ancak "أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ" gibi lafızlar ile başka bazı ilavelerle de sünnetin yerine geldiğini ifade etmektedir.[676] O, okumaya başlamadan önce istiâze getirmenin müstahab olduğunu söyler. Bazı âlimlerin, istiâzenin emredildiği âyetin anlamına dayanarak, okuma bittikten sonra

---

[671] Abdulvahid b. Muhammed b. Ali b. Ebi's-Seddâd el- Mâliḳî, **ed-Dürru'n-Nesîr ve'l-'Azbi'l-Münîr**, Dâru'l-Fünûn, Cidde 1990, c. 2, s. 16.
[672] Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 4, s. 173.
[673] Dânî, **et-Tahdîd**, s. 111.
[674] Dânî, **et-Tahdîd**, s. 117; Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 750.
[675] Mahreç ve bölgeleri ile ilgili geniş bilgi için bakınız; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 32/b-36/b, 33/a; İbnü'l-Cezerî, **Tayyibetü'n-Neşr**, s. 27-30; İbnü'l- Kâsıh, **Sirâcü'l-Kârî**, s. 338-341; Kastallânî, **el-Müstetâb**, s. 85-94; Kadî, **el-Vâfî**, s. 316-321; Husarî, **Ahkâmü Kirâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 49-73; Su'âd Abdülhamîd, **Teysîru'r-Rahmân**, s. 52-64;
[676] Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. 1, s. 390.

istiâze getirmek gerektiğini ifade ettiğini belirten Siirdî, istiâzenin okumaya başlamadan önce getirilmesi gerektiği görüşünün benimsendiğini dile getirir.[677] Siirdî'nin istiâze hakkındaki görüşleri Dânî'nin görüşüyle aynıdır.[678]

b. Besmele "البسملة"

Besmele, "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" demektir. Neml sûresi otuzuncu ayette geçtiği için besmelenin Kur'an'dan bir âyet olduğu hakkında ittifak vardır. Sûrelerin başındaki besmelelerin ise Kur'an'dan olup olmadığı ihtilaf konusudur. Besmele konusu İslamî ilimlerin neredeyse her alanında farklı görüşlere konu olmuştur. Kırâat ilminde de besmele, sûre başlarında, sûre aralarında ve ortalarında okunup okunmamasıyla ilgili çeşitli ihtilaflara konu olmuştur.[679]

Siirdî, Kur'ân okumaya başlayan kişinin besmele getirmesinin sünnet olduğunu söyler. Bu kişi okumaya ister sûrenin başından başlasın ister ortasından fark etmez. Siirdî, kırâat âlimlerinin besmele getirmenin vacip olup olmadığı hakkında açıkça görüş belirtmediklerini vurgular. Ancak bu âlimlere göre okumaya sûre başlarından başlayan kişi besmele getirmek zorundadır. Sûre ortalarından okumaya başlayan kişi ise besmele getirip getirmemekte muhayyerdir. Siirdî, kırâat âlimlerinin sûre başlarında besmele getirmenin vacip olup olmadığı hususunu, onların iki sûre arasındaki görüşlerine kıyas ederek açıklamaya çalışır. Buna göre iki sûre arasında besmele getiren Kâlûn (ö. 220/835), Kisâî (ö. 189/805), Âsım (ö. 127/745) ve İbn Kesîr'e (ö. 120/738) göre tevbe sûresi hariç sûre başlarında besmele getirmek vaciptir. İki sûreyi besmelesiz birleştiren Hamza (ö. 156/773) ile iki sûre arasında hem besmelesiz vasl hem de sekte ile geçiş yapan Verş (ö. 197/812), İbn Âmir (ö. 118/736) ve Ebû Amr'a (ö. 154/771) göre ise Tevbe sûresi hariç sûre başlarında besmele getirmek müstehaptır. Siirdî, besmele konusunda fakihlerin görüşüne de yer vermiştir. Buna göre İmam Şafiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) göre Tevbe sûresi dışındaki bütün sûre başlarında besmele getirmek vaciptir. İmam Mâlik (ö.

[677] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 9/a.
[678] İstiaze ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 9/a; Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. 1, s. 389-394; Sehâvî, **Cemalü'l-** s. 579; Bennâ, **İthaf**, s. 29; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 243-259; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 2, s. 553-564; Kâdî, **el-büdûru'z-Zâhira**, s. 1.
[679] Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, **Aḥkâmü'l-Ḳur'ân**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût 1405 h., c. 1, s. 7; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 259.

179/795) ve Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre ise Tevbe sûresi dışındaki bütün sûre başlarında besmele getirmek müstehaptır.[680]

İstiâze ve besmelenin açık mı gizli mi okunacağı hususunu irdeleyen Siirdî, namaz dışında evla olanın istiâzenin gizli okunması olduğu şeklinde görüş bildirmiştir. Namazda ise istiâze zaten gizli okunur. Besmelenin gizli mi açık mı okunacağı hususunda ise Şafii mezhebine göre hareket eden Siirdî, şayet okuma açıktan yapılıyorsa açık, gizliden yapılıyorsa besmelenin gizli okunması gerektiğini ifade etmiştir. Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel'e göre besmele her hâlükârda gizli okunur. Mâlikilere göre ise besmele okunmadan direkt Fatiha'dan başlanır. Siirdî, kırâat âlimlerinin istiâze hakkında gizli okunacağına dair Nâfi' ile Hamza'ya nisbet ettikleri bir görüşün bulunduğunu, ancak bu görüşün muteber olmadığını belirtir.[681]

3.3.2. Harflerin Sıfatları

Sıfat, lügatte eşyalarda bulunan anlamlardır. Bunlar renkler gibi hissî nitelikler olabileceği gibi, ilim ve edep gibi manevi nitelikler de olabilir. Istılahta ise, "Harf telaffuz edilirken harfte meydana gelen durumlardır." Bunlar, kalınlık-incelik, ses veya nefesin akıp akmaması, kısa veya uzunluk gibi harf mahreçten telaffuz edilirken harfte meydana gelen değişikliklerdir.[682] Arapçada harflerin çeşitli sıfatları vardır. Bu sıfatlar sayesinde harfler birbirinden ayrılırlar. Dil ve ses bilimciler bu harfler ile ilgili çalışmışlar ve bunların durumlarını tespit etmeye gayret göstermişlerdir. Arapçadaki harflerin her birinde en az 5, en fazla 7 sıfat bulunmaktadır.[683]

Siirdî, sıfat konusunu geniş bir şekilde ele almıştır. Biz sıfatlar konusundaki yaygın görüşler üzerinde durmayacağız. Daha çok Siirdî'nin sıfatlarla ilgili klasik sıfat değerlendirmelerden farklı veya az rastlanan görüş ve yorumlarını ele almaya çalışacağız. Siirdî, sıfat konusuna zıddı bulunan cehr, rihvet, istifâle, infitâh ve ismât

[680] Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. 1, s. 390; İbnü'l-Vecîh, **el-Kenz**, c. 2, s. 394; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 9/a-10/b.
[681] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 10/b.
[682] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 77.
[683] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 94.

sıfatlarıyla başlar. Daha sonra söz konusu sıfatların durumunu onların zıtları olan hems, şiddet, beyniyye, isti'lâ, itbâk ve izlâk sıfatlarıyla birlikte açıklamaya çalışır.[684]

Siirdî, beyniyye sıfatı harflerinin "لِنْ عُمَرْ" harfleri olduğunu belirttikten sonra, bazılarına göre bu harflerin beş değil sekiz tane olduğunu kaydeder. İbnü'l-Cezerî ise bazılarının "و" ve "ي" harflerini de beyniyye harflerine eklediğini nakleder.[685] Buna göre bu harfler, med harfleri de eklenerek "لَمْ يَرْعُونَا" veya "لِمْ يَرُوعُنَا" cümlelerinde bulunan harflerdir.[686] Kaynaklara baktığımızda İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) bu görüşte olduğunu görmekteyiz. Kastallânî de (ö. 923/1517) bu görüşün İbnü'l-Hâcib'e (ö. 646/1249) ait olduğunu dile getirmiştir.[687] Bu görüş pek yaygınlık kazanmamıştır. Günümüzde kabul gören ve uygulanan görüş, beyniyye sıfatı harflerinin "لِنْ عُمَرْ" harfleri olduğu görüşüdür.

İsmât harfleri konusunda Siirdî, bu harflerin dört ve daha fazla harfli kelimelerde artarda gelemeyeceğini, bundan dolayı da ismat ve izlak sıfatlarının kelimenin ağır veya hafif olmasıyla ilgili olduğunu ifade eder. Aynı şekilde bu iki sıfatın kaidesi gereğince altın anlamındaki "عَسْجُدٌ" kelimesinin[688] Arapça bir kelime olamayacağının söylendiğini belirtir.[689]

Siirdî, zıddı olan sıfatları bitirdikten sonra zıddı olmayan, safîr, kalkale, lîn, inhirâf, mehtût "المهتوت", hâvî "الْهَاوِي" ve istîtâle sıfatlarını ele almıştır. Bu sıfatlar bilinen sıfatlardır. Yalnız burada dikkatimizi çeken mehtût "المهتوت" ve hâvî "الْهَاوِي" sıfatları üzerinde biraz durmamız gerektiğine inanıyoruz.

[684] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 36/b.
[685] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 202.
[686] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 38/b.
[687] Kastallânî, **el-Leâliü's-Seniyye**, s. 40; İbnü'l-Hâcib, **eş-Şâfiye**, s. 97.
[688] Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 2, s. 315.
[689] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 39/a; İbnü'l-Cezerî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, s. 32.

3.3.2.1. Mehtût "المهتوت"

Hett "الْهَتُّ" lüğatte süratli olmak, kırmak, toz haline getirinceye kadar dövmek, hızlı konuşmak, bir şeyi ses çıkarması için sıkmak, bir şeye kırılıncaya kadar yüklenmek anlamındadır.[690] İstilahta ise, "harfin sesinin gizli ve zayıf olması" demektir.[691] Bazı kaynaklarda bu sıfatın ismi mehtût "المهتوت" yerine şiddetli ses anlamındaki[692] "المهتوف" mehtûf olarak da geçmektedir.[693]

Siirdî, tâ "ت" harfinde mehtût sıfatının bulunduğunu söyler. Ona göre mehtût sıfatından dolayı tâ "ت" harfi üzerinde vakf yapıldığında tâ "ت" harfi hems sıfatına sahip olmasına rağmen nefes akmaz. [694] Bazılarına göre ise mehtût sıfatı hâ "ه" harfinde mevcut olup, süratli olmak anlamındadır. Bunlar bu görüşe Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) "şâyet hâ "ه" harfinde "hette" "الْهَتُّ" olmasaydı hâ "ه" harfi hâ "ح" harfine benzeyecekti"[695] sözünü delil olarak getirirler. Öte yandan Mekkî Ebû Tâlib (ö. 437/1045) ilgili yerde,[696] Halil b. Ahmed ise birçok yerde hemze "ء" harfini mehtût sıfatıyla nitelemiştir.[697]

Görüldüğü gibi bu sıfatın hangi harfte olduğuyla ilgili ihtilaflar bulunmaktadır. Dolayısıyla kimilerine göre mehtût sıfatı hemze "ء" harfinde, kimilerine göre tâ "ت" harfinde, kimilerine göre hâ "ه" harfinde, kimilerine göre ise hem hâ "ه" hem de tâ "ت" harfinde bulunmaktadır.[698] Siirdî burada İbnü'l-Hâcib'e uyarak mehtût sıfatının

---

690 Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Abdüazîz İbnü'l-Kûtiye, **Kitâbü'l-Ef'âl**, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire 1993, s. 182; Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 3, s. 349; Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, **Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn**, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrût 1986, s. 97; Tâcü'l-ʿÂrûs**, "h-t-t",** Dâru'l-Hedâyâ. ts.

691 Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 40/b.

692 Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 4, s. 34.

693 Mekkî b. Ebî Tâlib, **er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve**, Dâru 'Ammâr, 'Ammân 1996, s. 137; Abdulmunim, **er-Ravdatü'n-Nediyye,** s. 37; İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd**, s. 98.

694 İbnü'l-Hâcib, **eş-Şâfiye**, s. 124; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 40/b.

695 Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 1, s. 57.

696 Mekkî b. Ebî Tâlib, **er-Ri'âye**, s. 138.

697 Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 1, s. 52, c. 3, s. 349, c. 4, s. 17.

698 İbnü'l-Hâcib, **eş-Şâfiye**, s. 124. Haşiye kısmı.

tâ "ت" harfinde olduğunu söylemiş ve daha sonra bazılarının bu sıfatın hâ "ه" harfinde olduğunu iddia ettiğini de ifade etmiştir.[699]

Kelime anlamından da anlaşılacağı üzere, mehtût sıfatı zayıf ve gizli okumak demektir. Kanaatimizce zayıf olan hems gibi sıfatlara sahip olmasından dolayı bu sıfatın tâ "ت" ve hâ "ه" harflerinde bulunması muhtemeldir. Düşük bir ihtimalle de mehtût sıfatı hemze harfinde de bulunabilir. Zira hemze de bazen zayıflığın göstergesi olan hazf, ibdal ve teshil gibi işlemlere maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla bu sıfatın harflerinin bu üç harf olduğunu kabul etmekte herhangi bir mahzur görünmemektedir diyebiliriz.

3.3.2.2. Hâvî "الْهَاوِي"

Hâvî "الْهَاوِي" veya "الْهَوِي" Hevî, lüğatte hava, boşluk, kurt ve çekirge gibi anlamlara gelmektedir.[700] Sıfat olarak Havî "الْهَاوِي", mahrecinin genişliği ve belli bir yere dayanmamasından dolayı harfin mahrecinin geniş olması ve havada kalarak çıkması demektir.[701] Bu sıfat, bu nitelikleri taşıyan elif harfinde bulunur.[702] Her ne kadar bazıları bu sıfatın diğer iki med harfinde de bulunduğunu iddia etmişse de genel görüş diğer iki harften biri olan vâv "و" harfinin telaffuzu esnasında dudakların yumulması, diğer harf olan yâ "ي" harfinin telaffuzu esnasında ise dilin yukarı doğru meyletmesinden dolayı mahreçlerde bir daralmanın söz konusu olduğu ve genişlik anlamındaki havî "الْهَوِي" sıfatının bu iki harfte bulunmadığı şeklindedir.[703] Siirdî de bu hususa dikkat çekerek elif harfinin telaffuzu esnasında mahrecin geniş olması ve herhangi bir uzvun müdahalesi olmaksızın çıkmasından dolayı bu sıfatın elif harfinde bulunduğuna dikkat çekmiştir.[704]

---

[699] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 40/b-41/a.
[700] Tâcü'l-'Arûs, "**h-v-y**", Dâru'l-Hedaya. ts.; Lisânü'l-'Arab, "**h-v-y**", Dâru Sâdır, 1414 h.
[701] Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 4, s. 435.
[702] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 62.
[703] Ebû Bekr b. Muhammed b. es-Sirrî b. Sehl İbnü's-Serrâc, **el-Usûlü fi'n-Nahv**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût ts., c. 3, s. 404; İbnü'l-Hâcib, **eş-Şâfiye**, s. 124; Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 4, s. 435, c. 5, s. 395; Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 754.
[704] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 41/a.

3.3.2.3. Nakr "اَلنَّقْرُ"

Nakr sözlükte, hayvanları yürütmek için dil ucunûn üst damağa değmesiyle çıkarılan dil sesidir.[705] Araplar, vasıl halinde iki sakin harfin bir arada bulunmasını hoş karşılamaz. Bazı Araplar aynı şekilde vakf halinde de iki sakin harfin bir arada bulunmasını hoş karşılamaz ve nunun için de vakf halinde iki sakin harften sonuncu harfin harekesini ondan önceki harfe verirler. Bu uygulama damme ve kesrade yapılmakta, fetha da ise yapılmamaktadır. Bu kısım Araplar örneğin "بَكْرٌ" kelimesini vakf halinde "بَكُرْ" şeklinde okurlar. Bu kuralın adı Arap dilinde "Nakr" "اَلنَّقْرُ" olarak geçmektedir.[706]

Siirdî de bu kurala işaret etmekte ve "بِالصَّبْرِ" kelimesinin vakf halinde Ebû Amr kırâatında bu şekilde okunduğunu belirtmektedir. Bu kırâate değinirken Siirdî, Ebu Amr'dan gelen bazı rivâyetlerde ifadesini kullanmaktadır. [707] Kaynaklara baktığımızda böyle bir okuyuşun Ebû Amr'dan rivâyet edildiğini ancak şâz kırâatler arasında bulunduğunu görmekteyiz.[708] Ukberî (ö. 616/1219), bu tür bir kuralın konuşulan Arap dili arasında bulunduğunu söylemektedir.[709] Zemahşerî de vakf halinde iki sakin harfin bir arada bulunmaması için Amr b. Ubeyd'in (ö. 144/761) bu yola baş vurduğunu nakletmektedir.[710] Bu kural daha çok Basra nahiv ekolü âlimlerinin tercihi olup[711] Kur'ân kırâatında böyle bir okuyuş söz konusu değildir.

Siirdî'nin Sıfatları Ele Alma Metodu

Siirdî, sıfatları geleneksel tertibe göre ele almıştır. O, konuya Hems sıfatıyla başlamış, zıddı olan 11 sıfattan sonra da zıddı olmayan 8 sıfat hakkında bilgi vermiştir. Siirdî, harflerin sıfatlarını ele alırken, bazı sıfatın harflerini çeşitli kelimelerle vermiştir. Ona göre bu cümle ve beyitler sadece ilgili sıfatın harflerini göstermek için

[705] Halil b. Ahmed, **Kitâbü'l-'Ayn**, c. 5, s. 144.
[706] Sîrâfî, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, c. 5, s. 45.
[707] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 2, s. 735.
[708] Zemahşerî, **el-Müfassal**, s. 495.
[709] Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-'Ukberî, **İ'râbü'l-Kırâati'ş-Şevâz**, Alemü'l-Kütüb, Beyrût 2010, c. 2, s. 740.
[710] Zemahşerî, **el-Müfassal**, s. 495.
[711] Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî, **Serhu Elfiyeti İbn Mâlik**, Ma'hedü'l-Bühûsi'l-'İlmiyye, Mekke 2007, c. 8, s. 67.

kullanılmıştır. Bu cümle ve beyitlerin anlamları olabileceği gibi olmayabilir de. Siirdî'nin bazı sıfatların harflerini belirtmek için kullandığı beyit ve cümleler şunlardır: Hems: "سَتَشْخَصُكَ حَصْفَهُ" "حَثَّهُ شَخْصٌ فَسَكَتْ". Cehr: "ظِلُّ قَوٍ رَبْضٌ إِذْ غَزَا جُنْدٌ مُطِيعٌ" "ظل قيد بطمع رزضا وإذ نغج". Bu beyit Dânî'nin et-Tahdîd adlı eserinde şu şekilde geçer: "ظل قيد بضغم حسن خط شص هز وضغث زر بطا واذ نعج".[712] Şiddet: "أَجَدْتُ طَبْقَكَ" "أَجِدْكَ قَطَبْتَ" "أَجِدْ قَطٍ بَكَتْ". Rihvet: "مُرْ بِنَفْلٍ" "فَرَّ مِنْ لُبٍّ" "لِنْ عُمَرْ" "لَمْ يَرْعُونَا" "لَمْ يَرْوعُنَا". İzlâk: "يافذ". Beyniyye: [713] Siirdî bu beyitlerin bazılarında geleneksel kullanımın dışına çıkmıştır. Onun bu kullanımın dışına çıkmasının nedeni nazmda kafiye vezin uyumluğu olduğu kanaatindeyiz.

Daha sonra Siirdî, sıfatların zayıf, güçlü ve orta olmak üzere üç kısma ayrıldığını söyler. Buna göre tekrir, şiddet, itbâk, safîr, kalkale, istîtâle, cehr, inhirâf, tefeşşî ve isti'lâ sıfatları güçlü sıfatlardır. Hems, infitâh, rihvet, istifâle ise zayıf sıfatlardır. Geri kalan ve altı tane olan beyniyye, izlâk, ismât, lîn, mehtût ve hâvî sıfatları da orta sıfatlardır. O, sıfatların bahsi devamında hangi harfte hangi sıfatların bulunduğunu ve hangi harfin hangi sıfatlarla bazı harflerden ayrıldığını detaylı bir şekilde anlatmıştır. En sonunda ise Siirdî, sıfat konusunu harflerin sıfatını belirten bir şemayla bitirmiştir.[714] Siirdî'nin çizdiği sıfat şeması şu şekildedir:

3.3.2.4. Harflerin Sıfatları Şeması

HARF	SIFATLAR					HARF	SIFATLAR				
ا	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât+Hâvî	ض	Cehr	Rihvet	İsti'lâ	İtbâk	İsmât+ İstîtâle
ء	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	İsmât	ط	Cehr	Şiddet	İsti'lâ	İtbâk	İsmât+ Kalkale
ب	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	İzlâk	ظ	Cehr	Rihvet	İsti'lâ	İtbâk	İsmât
ت	Hems	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	İsmât+ Hette	ع	Cehr	Beyniyye	İstifâle	İnfitâh	İsmât
ث	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât	غ	Cehr	Rihvet	İsti'lâ	İnfitâh	İsmât
ج	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	İsmât+ Kalkale	ف	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İzlâk

[712] Dânî, **et-Tahdîd,** s. 107.
[713] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 36/b-41/a.
[714] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 41/a-44/b.

ح	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât	ق	Cehr	Şiddet	İsti'lâ	İnfitâh	İsmât+ Kalkale
خ	Hems	Rihvet	İsti'lâ	İnfitâh	İsmât	ك	Hems	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	İsmât
د	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	İsmât+ Kalkale	ل	Cehr	Beyniyye	İstifâle	İnfitâh	İzlâk+ İnhirâf
ذ	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât	م	Cehr	Beyniyye	İstifâle	İnfitâh	İzlâk
ر	Cehr	Beyniyye	İstifâle	İnfitâh	İzlâk+ Tekrîr+ İnhirâf	ن	Cehr	Beyniyye	İstifâle	İnfitâh	İzlâk
ز	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât+ Safîr	ه	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât
س	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât+ Safîr	و	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât+ Lîn
ش	Hems	Rihvet	[İstifâle]	İnfitâh	İsmât+ Tefeşşî	ي	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât+ Lîn
ص	Hems	Rihvet	İsti'lâ	İtbâk	İsmât+ Safîr						

Siirdî, bu şemada elif harfini "ا" müstakil bir harf saymış ve ona cehr, rihvet, istifâle, infitâh, ismât ve hâvî sıfatlarını atfetmiştir. Ayrıca şemada şîn "ش" harfinin istifâle sıfatı yazılmamıştır. Muhtemelen yazım esnasında unutulmuştur.

Sıfatlarla ilgili bölümün devamında Siirdî, mahreç ve sıfatları birbirine benzer veya yakın olan harflerin telaffuzunu birbirinden ayırt etmek için neler yapılması gerektiğini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bu çerçevede kalın-ince harflere değinmiş, özellikle ince harflerin kalın harflerle yan yana geldiklerinde kalın okunmaması hususu üzerinde durmuştur.[715]

3.3.3. İdgâm

İdgâm lügatte, gizlemek, örtmek, bir şeyi başka bir şeye girdirmek, katmak, şedde ile iki harfi bir harf yapmak demektir. Istılahta ise "sakin olan birinci harfin harekeli olan ikinci harfe girdirilip, iki harfin bir harf gibi aynı mahreçten çıkarılıp okunması" demektir.[716] İdgâm, dil bilgisi teliflerinin ilk döneminden beri âlimler

[715] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 45/a-51/a.
[716] İbnü'l-Bâziş, **el-İḳnâ'**, s. 57: İbnü'l-Kâsıh, **Siracü'l-Kârî,** s. 33: Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, c. 1, s. 316-317: İbnü'l-Cezerî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2000, s. 54; **en-Neşr**, c. 1, s. 274.

tarafından inceleme konusu olmuştur. Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi önde gelen dil bilginleri idgâm konusunu eserlerinde detaylı bir şekilde ele alırken Ferrâ (ö. 207/822) ve Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) gibi âlimler ise idgâm konusunda müstakil eserler kaleme almışlardır.[717] Kırâatteki idgâm konuları da ilk başlarda bu gibi eserler içinde yer almaktaydı. Daha sonra kırâat kitapları muhtevasında yer alan kırâat ilmindeki idgamlar, ilk defa Sîrâfî (ö. 368/979) tarafından "İdgâmü'l-Kurrâ" adlı eserinde müstakil olarak ele alınmıştır.[718] Kırâat âlimleri idgâmı küçük idgâm ve büyük idgâm olmak üzere iki başlıkta incelemişlerdir.

3.3.3.1. Küçük İdgâm (İdgâm-ı Sağîr)

İdgâm, müdğam ve müdğam fîh harflerinin sakin veya harekeli olması hasebiyle küçük (Sağîr) ve büyük (Kebîr) olmak üzere iki kısma ayrılır. Küçük idgâm, sakin bir harfin harekeli bir harfte idgâm edilmesi demektir.[719] Bu idgâm çeşidine küçük idgâm denilmesinin nedeni, çok işlem gerektirmeyen sakin bir harfin harekeli bir harfte idgâm edilmesi, idgâm için fazla bir çabanın sarf edilmemesidir. Küçük idgâmın harfleri şunlardır: "ذ ل ث رب د ف ن ت" Bu idgâm çeşidine bazı örnekler şunlardır: "يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا" "مَا عَبَدْتُمْ" "مَنْ يَشَاءُ" "مِنْ لَدُنْكَ". Âsım kırâatında da bulunan bu ve benzeri dışında birçok örnekler de bulunmaktadır. Mesela "قَدْ" kelimesindeki "د" harfi, "إذ" kelimesindeki "ذ" harfi, fiile bitişen te'nis ta'sı, "هَلْ- بَلْ" kelimelerindeki "ل" harfi, hurûf-i mukattaalar, nûn harfi ve tenvin hem kendi cinsine hem de diğer bazı harflere idgâm olabilmekte ve bunlar da küçük idgâm kısmına girmektedir.[720]

3.3.3.2. Büyük İdgâm (İdgâm-ı Kebîr)

Büyük idgâm, harekeli iki harfin birbirine idgâm edilmesi demektir.[721] Bu idgâm çeşidine büyük idgâm denilmesinin nedeni, uygulanmasında zorluk

[717] Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Muʿcemü'l-Üdebâʾ**, Dâru Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1993, c. 3, s. 1408; Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 4, s. 431, 437, 445, 460; Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzübân es-Sîrâfî, **İdgâmü'l-Kurrâ'**, Faraglî Seyyid Arbâvî (thk.), Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, Beyrût 2009, s. 52.
[718] Sîrâfî, **İdgâmü'l-Kurrâ'**, s. 52.
[719] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 2.
[720] Süyûtî, **el-İtkân**, c. 1, s. 378; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 2.
[721] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 77.

çekilmesinin yanı sıra idgâm yapılırken birçok işlemden geçiyor olması ve hem misleyn hem de mütekaribeyn harflerde bulunmasından dolayıdır. Zira büyük idgâm yapılırken harekeli olan müdğam harf önce sakin yapılır. Sonra bu sakin yapılan harf diğer harekeli harfe yani müdğam fîh harfine idgâm edilir.[722]

Siirdî, idgâm-ı kebiri "Harekeli bir harfi sakin yaptıktan sonra farklı bir kelimede bulunan aynısı veya mütecanisi bir harfte hakiki veya hükmi olarak idgâm etmektir"[723] diye tanımlamıştır. Bu idgâm çeşidi Âsım kırâatının Hafs rivâyetinde mevcut değildir. Siirdî, bazılarının Âsım kırâatında da "مَكِّيِّ" ve "تُحَاجُّونِّ" gibi kelimelerde idgâm-ı kebîr bulunduğunu iddia ettiğini, ancak hakikatte bu iki kelimede idgâm-ı kebîr bulunmadığını söyler. Ebû Amr kırâatının Sûsî rivâyeti bu idgâm çeşidini daha çok uygulamakla meşhurdur. Bunun dışında Ya'kûb kırâatında da bu idgâm çeşidi görülmektedir. Siirdî, Ebû Amr'ın bu idgâmı "مَا سَلَكَكُمْ" ve "مَنَاسِكَكُمْ" kelimeleri dışında, resm-i mushafta bitişik yazılan kelimelerde yapmadığını ifade eder. Aynı şekilde hafs rivâyetinde bulunmadığı için idgâm-ı kebir üzerinde durmayacağını belirten Siirdî, bu konuda detaylı bilgi için Ebû Amr ed-Dânî'nin "et-Teysîr", Şatibî'nin "Hirzü'l-Emânî" ile bu eserlerin şerhlerine bakılmasını tavsiye eder. [724]

3.3.3.3. Tam İdgâm

Tam idgâm, müdğam harfin müdğam fîh harfte zatı ve sıfatı itibariyle kaybolduğu idgâmdır.[725] Bu idgâm çeşidinde, müdğam harfi idgâm edilirken müdğam fîh harfte zatı ve sıfatı itibariyle kaybolmakta ve idgâm olunan harften eser kalmamaktadır. Burada müdğam ve müdğam fîh harfler aynı mahreçten çıkarılır ve bir harf gibi telaffuz edilirler. Örnek: "عَبَدْتُّمْ" "مِنْ مَاءٍ" "قُلْ رَبِّ".

[722] İdgâm-ı kebîr ve idgâm-ı sağîr için bakınız: İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 274-275.
[723] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 76/b.
[724] Küçük ve büyük idgâm hakkında geniş bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 76/b; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 233-234: İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 97: Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî,** s. 77: Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, c. 1, s. 233-234, 532: İbnü'l-Kâsıh, **Siracü'l-Kârî,** s. 33: İbnü'l-Cezerî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, s. 54.
[725] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 49/a.

3.3.3.4. Nakıs İdgâm

Nakıs idgâm, müdğam harfin müdğam fîh harfte sadece zatı itibariyle kaybolduğu idgâmdır.[726] Nakıs idgâm çeşidinde müdğam harf müdğam fîh harfte zatı itibariyle kaybolmakta yalnız ıtbâk, isti'la ve gunne gibi bazı sıfatları kaybolmamaktadır. Bu idgâmda, idgâm olunan harfin sıfatı bariz bir şekilde hissedilmektedir. Zaten bundan dolayı bu idgâm çeşidine nakıs yani eksik idgâm denilmekte ve Siirdî'nin de belirttiği gibi bundan dolayı İbnü'l-Hâcib gibi bazı sarf âlimleri nakıs idgâmı hakiki idgâmdan saymamaktadır.[727] Örnek: "بَسَطتَ" "أَحَطتُ" "مَافَرَّطْتُمْ" "مَافَرَّطْتُ". Bu örneklerde "ط" harfi, "ت" harfinden sıfat açısından daha güçlü olduğundan dolayı onda tam anlamıyla idgâm olmamakta onun ıtbâk sıfatından eser kalmaktadır. Nakıs idgâm üç başlıkta incelenmektedir.

a. Itbâk sıfatı baki kalan kısım. Bu kısım "ط" harfi örneklerinde bulunmaktadır. Örnek: "بَسَطتَ" "أَحَطتُ".

b. İsti'la sıfatı baki kalan kısım. Bu kısım "ق" harfi örneğinde bulunmaktadır. Örnek: "أَلَمْ نَخْلُقكُّم". Mürselat sûresi 20. âyetinde geçen bu örnekteki idgâmın tam veya nakıs okunabileceği bildirilmektedir. Yalnız cumhurun görüşü bu kelimedeki idgâmın tam idgâm olarak okunması yönündedir.[728] Siirdî, bu kelimedeki idgâm hakkında kâf "ق" harfinde isti'lâ sıfatının baki kalıp kalmayacağıyla ilgili ihtilaf olduğunu söylemektedir. Buna göre İbnü'l-Cezerî ile oğlu Ebû Bekir Ahmed, bu kelimedeki idgâmın tam olduğu görüşündedir. Siirdî, ilk başlarda Dânî'nin de bu kelimedeki idgâmın tam olduğu görüşünde olduğu ve İbnü'l-Cezerî'nin bu konuda ona tabi olduğunu söylemiştir. Daha sonra Siirdî, Kâdî Zekeriyya'nın (ö. 926/1520) kendi kitabında Dânî'nin bu görüşünü reddettiğini iddia etmiştir.[729]

Yaptığımız araştırmalar neticesinde Kâdî Zekeriyya'nın İbnü'l-Cezerî'nin "Mukaddime" adlı eserine yazmış olduğu şerhte Siirdî'nin ilkin söylediği gibi,

[726] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 49/a.
[727] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 49/a.
[728] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 221.
[729] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 49/a.

Dânî'nin bu kelimedeki idgâmın tam olduğunu söylediğini bildirmekte ve İbnü'l-Cezerî'nin de Dânî'ye tabi olduğunu ifade etmektedir.[730] Aynı şekilde Dânî, kaleme almış olduğu et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd adlı eserinde bu kelimedeki idgâmın tam olduğunu açıkça belirtmektedir.[731] Ayrıca Siirdî, söz konusu kelimedeki idgâmın tam kabul edenlerin Mekkî Ebî Tâlib'in görüşüne tabi olmuş olacağını kaydetmiştir. Kaynaklara baktığımızda Mekkî Ebî Tâlib'in bu görüşünün yanı sıra kelimedeki idgâmın nakıs olduğu görüşünün de mevcut olduğunu görmekteyiz.[732]

c. Gunne sıfatı baki kalan kısım. Bu kısım tenvin veya sakin nûn harfinden sonra gelen "م" ve "ن" harfleri dışındaki idgâm-ı maalgunne harflerinde meydana gelmektedir. Örnek: "مِن وَلِيّٖ وَلَا نَصِيرٍ". "م" ve "ن" harflerinde ise idgâm tamdır nakıs değildir.[733]

3.3.3.5. Mütemâsil, Mütecânis ve Mütekârib İdgâmlar

Bilindiği gibi iki harfin birbirine idgâm edilebilmesi için o iki harfin aynı (misleyn), mahreç veya sıfatları aynı (mütecâniseyn) ya da mahreç veya sıfatları birbirine yakın (mütekâribeyn) olmalıdır. Kısacası hangi idgâmın hangi kısma girdiği idgâm harflerinin mahreç ve sıfatlarına bakılarak tespit edilir. Mahreçlerin birbirinden uzaklığı veya sıfat farklılıkları idgâmın oluşmasına mâni olabilmektedir.[734]

Siirdî, idgâm konusuna sarf ve nahiv kuralları çerçevesinde geniş bir şekilde değinmiş ve bu üç kısım idgâm hakkında detaylı bilgi vermiştir. Biz bu üç idgâm hakkında tecvîd kitaplarında çokça geçen ve bilinen bilgiler üzerinde durmayacağız. Daha çok farklı kırâatlerde geçen ve Siirdî'nin üzerinde durduğu bazı hususlar üzerinde duracağız.

---

[730] Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, **ed-Deḳāʾiḳu'l-Muḥkeme fî Şerḥi'l-Muḳaddime**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2006, s. 82.
[731] Dânî, **et-Tahdîd**, s. 131; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 221.
[732] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 221, 299, c. 2, s. 20.
[733] Tam ve Nakıs idgâm hakkında geniş bilgi için bakınız: Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 253-259: Sindî, **Safahât fî 'Ulûmi'l-Kırâat**, s. 262: Atiyye Kâbil Nasr, **Gâyetü'l-Mürîd fî 'İlmi't-Tecvîd**, Kâhire ts.**,** s. 176.
[734] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 60; Sibeveyhi, **el-Kitâb**, c. 4, s. 446.

Siirdî, med harfleri olan vâv "و" ve yâ "ي" harfleri hariç aynı veya birbirinin cinsi olan iki harften birincisi sakin ikincisi harekeli olduğunda iki harfin birbirine idgâm edilmesinin vacip olduğunu söyler. Med harflerinde ise idgâm yapılamaz. " قَالُوا وَهُمْ" "فِي يَوْمٍ" gibi.[735] Siirdî, misleyn idgâmın kırâat âlimleri tarafından üzerinde ittifak edilen, basit ve bilinen bir idgâm çeşidi olduğunu ifade eder ve bu idgâm üzerinde durmaz. Mütecânis ve mütekârib idgâm kısımlarını ise birleştirerek ikisi için sadece mütecânis terimini kullanarak ele alır. Sibeveyhi (ö. 180/796) de bu iki kısmı birleştirmiş ve ikisi için mütekârib tabirini kullanmıştır.[736] Siirdî'ye göre idgâm-ı mütecâniseyn, "Mahreç veya sıfatları birbirine yakın olan iki harfin idgâmı" demektir. Bu tanıma göre Siirdî'nin de Sibeveyhi gibi bu iki idgâm çeşidi için mütecânis değil de mütekârib terimini kullanması gerektiğine inanıyoruz. Ancak Siirdî, kimilerinin bu ikisini ayırdığını fakat kendi tanımının ikisini de kapsadığının altını çizer. Ona göre mahreç veya sıfatları birbirine yakın iki harf birbirine idgâm oluyorsa mahreç veya sıfatları aynı olan harflerin birbirine idgâm olması kaçınılmazdır. Bundan dolayı da Siirdî, misleyn dışındaki bütün idgâmları mütecaniseyn adı altında ele almıştır.[737]

Siirdî, kırâat âlimlerinin idgâm-ı mutecaniseyn konusunda genel bir kaideye sahip olmadıklarını ifade eder. Bundan dolayı kimileri benzer kelimeleri bir yerde aynı şekilde okurken başka yerlerde farklı okuyabilmiştir. Siirdî, Bunun nedenini de kendilerine ulaşan kıraatlere tabi olmaları ile izah eder. Buna göre onlar kendilerine okunan kıraatlere tabi olmakta serbesttiler. Ancak bu icra ettikleri idgâmların Arapçaya muhalif olduğu anlamına gelmemektedir. Zira Siirdî, onların okudukları şekillerin hiçbirinin Arapçaya muhalif olmadığını belirtir.[738]

Siirdî, idgâm konusunu işlerken beyitlerde Hafs (ö. 180/796) rivâyetini esas almış, farklı okuyuşları ise şerh kısmında izah etmiştir. Buna göre Hafs, mütecanis idgâmlardan bazı harfler hariç aynı kelimede olanlarda diğer kırâat âlimlerine tabi olmuştur. Siirdî, Hafs'ın aynı kelimede bulunan ve idgâm yapmadığı mütecanis

[735] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 58/b.
[736] Sibeveyhi, **el-Kitâb**, c. 4, s. 445.
[737] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 59/a.
[738] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 62/b.-63/a.

harflerin kim tarafından idgâm ile okunduğunu şerh kısmında açıklamıştır. Şimdi bu kısım idgâmları kısaca bir gözden geçirelim.

3.3.3.6. Çeşitli İdgâmlar

1. "ذ" Harfinin "ت" Harfinde İdgâmı

Ebû Amr, Hamza ve Kisâî "عُذْتُ" ve "نَبَذْهُا" kelimelerinde bulunan "ذ" harfini "ت" harfinde, Nafi', Ebû amr, İbn Âmir, Şu'be, Hamza ve Kisâî "أَتَّخَذْتُمْ", "لَئِنِ اتَّخَذْتَ" ve "أَخَذْتُمْ" kelimelerinde bulunan "ذ" harfini "ت" harfinde, Ebû amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî "لَبِثْتُ" ve "لَبِثْتُمْ" kelimelerinde bulunan "ث" harfini "ت" harfinde, Hişâm, Ebû amr, Hamza ve Kisâî "أُرِثْتُمُوهَا" kelimesinde bulunan "ث" harfini "ت" harfinde idgâm ederek okumuşlardır.[739]

2. "إِذْ" Kelimesindeki "ذ" Harfinin Bazı Harflerde İdgâmı

Siirdî, "إِذْ" kelimesindeki "ذ" harfinin kırâat imamları tarafından bazı harflerde idgâm edilerek okunduğunu söyler. "إِذْ" kelimesindeki "ذ" harfinin idgâm edilebileceği harfleri "سَجْزٌ صَدَتْ" cümlelerinde veren Siirdî, bunları açıklamaya çalışır. Buna göre Nâfi', İbn Kesîr ve Âsım "إِذْ" kelimesindeki "ذ" harfinden sonra gelen bu altı harfi idgâm etmeyerek izhâr ile okur. Ebû Amr ve Hişâm her altı harfte de idgâm ederek okurken, Kisâî ve Hallâd sadece cîm harfinde izhâr diğer harflerde ise idgâm ederek okur. Halef sadece dal ve tâ harflerinde, İbn Zekvân ise sadece dal harfinde idgâm ederek okur.[740]

3. "قَدْ" Kelimesindeki "د" Harfinin Bazı Harflerde İdgâmı

Siirdî, "قَدْ" kelimesindeki "د" harfinin kırâat imamları tarafından bazı harflerde idgâm yapılarak okunduğunu ve bu harflerin "ظَزْ سَشْ صَضْجَزٍ" kelimelerinde toplanan

[739] Kâdî**, el-Vâfî**, s. 136-137; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 64/b.
[740] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 129; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 66/a-67/a.

harfler olduğunu söyler. Buna göre Kâlûn, İbn Kesîr ve Âsım "قَدْ" kelimesindeki "د" harfini bu sekiz harfte idgâm etmeyerek izhâr ile okur. Ebû Amr, Hamza ve Kisâî "قَدْ" kelimesindeki "د" harfini bu sekiz harfte idgâm ederek okur. Verş sadece dad "ض" ve zâ "ظ" harfinde, İbn Zekvân ise dâd "ض", zâl "ذ", zây "ز" ve zâ "ظ" harflerinde idgâm ederek okur. Hişâm ise Sâd sûresinde geçen "وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّماءَ" kelimesinde bulunan sâd "ص" harfi hariç hepsinde idgâm ile okur.[741]

4. Te'nîs İçin Kullanılan "ت" Harfinin Bazı Harflerde İdgâmı

Te'nîs için kullanılan "ت" harfinin kırâat imamları tarafından bazı harflerde idgâm olduğu bilinmektedir. Siirdî, bu harfin idgâm olabileceği harflerin "تَجْزِ سَصْظِغٍ" beytinde bulunan harfler olduğunu söyler. Buna göre Kâlûn, İbn Kesîr ve Âsım Te'nîs için kullanılan "ت" harfini bu altı harfte idgâm etmeyerek izhâr ile okur. Ebû Amr, Hamza ve Kisâî ise Te'nîs için kullanılan "ت" harfini bu altı harfte idgâm ederek okur. Verş sadece zâ "ظ" harfinde, İbn Âmir sâd "ص" zâ "ظ" ve sâ "ث" harfinde, Hişâm ise kendi imamı olan İbn Âmir'den farklı olarak tâ "ت" harfini "لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ" âyetinde sâd "ص" harfinde izhâr ederek, "حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ" âyetinde ise tâ "ت" harfini sâd "ص" harfinde idgâm ederek okur.[742]

5. "هَلْ" "بَلْ" "قُلْ" Kelimelerinde Bulunan "ل" Harfinin Bazı Harflerde İdgâmı

Siirdî, bu üç kelimede bulunan "ل" harfinin Hafs rivâyetine "نَثْطَ ضَظْسٍ نَزَ" kelimelerinde bulunan harflerde idgâm edilmeden izhâr ile okunduğunu ifade eder. Fakat diğer kırâat imamlarının bu konudaki görüşlerine yer vermez. Kaynaklara baktığımızda Kisâî'nin "ل" harfini bu sekiz harfte idgâm ettiğini, Nâfi', İbn Kesîr, İbn

[741] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 66/b-67/a; Kâdî, **el-Vâfî**, s. 130.
[742] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 131; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 66/a-67/b.

Zekvân ve Âsım'ın ise "ل" harfini bu sekiz harfte idgâm etmeyerek izhâr ile okuduğunu görmekteyiz. Ebû Amr, sadece Mülk sûresinde geçen "هَلْ تَرَى" kelimesinde "ل" harfini "ت" harfinde idgâm eder. Hişâm "ل" harfini "ن", "ض", ve Ra'd sûresinde geçen "ت" harfi dışındaki harflerde idgâm eder. Hamza "ل" harfini sadece "ث", "س" ve "ت" harflerinde idgâm eder. "بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا" âyetinde geçen "ل" harfinin "ط" harfinde idgâm olup olmadığı hakkında Halef'ten izhâr ve idgâm olmak üzere iki rivâyet bulunmaktadır.[743]

6. Bezzî'nin Muzari' Fiilerde Bulunan İki Tâ "ت" Harfinin İdgâmı

Bilindiği gibi Bezzî (ö. 250/864), muzari fiillerde bir araya gelen iki tâ "ت" harfini birbirine idgâm eder.[744] Dânî, onun 31 kelimede bu şekilde idgâm yaptığını nakleder.[745] Örneğin "وَلَا تَبَرَّجْنَ" kelimesinde bulunan tâ harfini Bezzî, "وَلَا تَّبَرَّجْنَ" şeklinde şeddeli olarak okur. Bu durumda medd-i lazım meydana gelir. Siirdî, muzari fiillerin başında iki tâ "ت" bulunduğunda kelimenin başına hemze konulmadan iki tâ "ت" harfinin birbirine idgâm edilmesinin caiz olduğunu söyler. Ona göre Allah, muzari fiillerin başında hemze yaratmamıştır. Bundan dolayı da bu gibi kelimelerde başına hemze konulmadan idgâm yapılabilmektedir. Siirdî, İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) bu konuda aksini düşündüğünü iddia eder. Ayrıca o, bu gibi idgâmların tahfif için olduğunu ve Bezzî dışındaki kırâat âlimlerinin bu gibi yerlerde idgâm yapmadığını vurgular.[746]

7. İdgâm İle İlgili Diğer Bazı Hususlar

Siirdî, mahreçlerinin birbirinden uzak ve sıfatlarının farklı olmasından dolayı "إِذْ" kelimesindeki "ذ" harfi ile "قَدْ" kelimesindeki "د" harfinin "بَلْ نَفَرْ" cümlesinde bulunan harflerde idgâm edilmeden izhâr ile okunduğunu ifade eder. Aynı şekilde safir

[743] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 131; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 66/b-67/a.
[744] Dânî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. 2, s. 932.
[745] Dânî, **et-Teysîr**, s. 300.
[746] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 66/b-67/a.

harfleri olan "ص", "س" ve "ز" harfleri ile "ضَوِىَ مُشْفِرُ" cümlesinde bulunan harfler kendilerinden başka harflerde idgâm edilmemektedirler. Bu harflerin başka harflerde idgâm olmamalarının nedeni kendilerinde bulunan ve diğer harflerde bulunmayan sıfatlardır. Buna göre "ص", "س" ve "ز" harflerindeki safir, dad "ض" harfinde istitale, vâv "و" ve yâ "ي" harflerinde lîn, şîn "ش" ve fâ "ف" harflerinde tefeşşî, râ "ر" harfinde tekrîr sıfatı bu harflerin başka harflerde idgâm olmasına manidir. Bu harflerden Safîr sıfatı harfleri birbirine idgâm edilebiliyorken, "ضَوِىَ مُشْفِرُ" harfleri, bazı istisnalar dışında birbirlerine de idgâm edilmemektedir. Bu istisnalara Siirdî, Kisâî kırâatında geçen "نَخْسِفْ بِهِمْ" kelimelerindeki fâ "ف" harfinin bâ "ب" harfine, Ebû Amr kırâatında geçen "يَغْفِرْ لَكُمْ" kelimelerindeki râ "ر" harfinin lâm "ل" harfine idgâmını örnek vermektedir.[747]

Siirdî, kırâat âlimlerinin boğaz harflerinin mahreç açısından kendinden önce çıkan diğer boğaz harfinde idgâm olamayacağı hakkında görüş birliği içinde olduklarını ifade eder. Buna göre mesela "سَبِّحْهُ" kelimesindeki "ح" harfi mahreç sırasına göre "ه" harfinden sonra çıktığı için "ح" harfi "ه" harfinde idgâm olamaz. Aynı şekilde lâm "ل" harfi de bazı istisnalar dışında nûn "ن" harfinde idgâm edilemez. Bunun nedenini de Siirdî, nûn "ن" harfinin kendilerinde idgâm edilen harflerden hiçbirinin nûn harfinde idgâm edilmemesi olarak gösteriyor. Siirdî, Kisâî'nin ravilerinden biri olan Ebu'l-Hâris (ö. 240/854) dışındaki kırâat âlimlerinin lâm "ل" harfinin zal "ذ" harfinde idgâm edilemeyeceği hususunda da ittifak ettiklerini söyler. Aynı şekilde ğayn "غ" harfinin kâf "ق" harfinde, fâ "ف" harfinin de bâ "ب" harfinde idgâm edilemeyeceğini ifade eder.[748]

Siirdî konunun sonunda mahreç veya sıfatları birbiriyle aynı veya yakın olan harflerin yan yana gelmeleri durumunda bu harflerin okunmasına dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder ve buna birçok örnek verir.[749]

[747] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 66/b-69/a.
[748] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 69/a.
[749] Konuyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 66/b-72/b.

3.3.4. Sâkin Nûn ve Hükümleri

Bilindiği gibi sâkin nûn "نْ" harfi ile tenvinden sonra gelen alfabe harfleri en fazla dört kuralın oluşmasına neden olabiliyor. Bunlar; izhâr, idgâm, iklâb ve ihfâ' kurallarıdır. Biz burada bu konuları detaylı bir şekilde işlemeyeceğiz. Sadece Siirdî'nin üzerinde durduğu önemli ve ince detaylara değinmeye çalışacağız. Özellikle ihtilaflı meseleler üzerinde durup gerekirse farklı kaynaklardan karşılaştırma yapmaya da gayret göstereceğiz.

3.3.4.1. İzhâr

İzhâr lügatte açıklamak demektir. İstilahta ise sakin nûn veya tenvinden sonra izhâr harfleri geldiğinde sakin nûn ve tenvinin idgâm, ihfâ veya iklab yapılmadan açık bir şekilde okunması demektir. Aynı şekilde sakin nûn ve tenvinden sonra gelen izhâr harflerinin de vakf, sekte, gunne, idgâm ve ihfâ gibi tecvîd kuralları uygulanmadan mahreçlerinden çıkarılmak sûretiyle açık bir şekilde okunması demektir.[750] Bu kurala izhâr denilmesinin nedeni, izhâr harflerinden önce gelen sakin nûn ve tenvin harflerinin idgâm, ihfâ veya iklab yapılmadan açık bir şekilde okunmasıdır. Bunu açıklamak gerekirse, nûn harfinde güçlü olan gunne sıfatı vardır. Bu sıfattan dolayı nûn harfi bazı harflerde gunne ile veya gunnesiz idgâm yapılırken bazılarında ise ihfâ veya iklab yapılarak okunur. Yani nûn harfi bir şekilde kendinden sonra gelen harfte etki eder. İzhâr harflerinde ise bu etkilerin hiç birisini yapmaz ve nûn harfi üzerinde vakf yapıldığında nasıl okunuyorsa o şekilde okunur.[751]

İzhâr harfleri hurûfu'l-halk olarak da bilinen altı harftir. Bunlar, "ء ه ع ح غ خ" harfleridir. Yalnız kırâat imamlarından Ebû Ca'fer'e (ö. 130/747-48) göre izhâr harfleri "ء ه ع ح" olmak üzere dört tanedir. Ona göre "غ خ" harfleri ihfâ harflerindendir.[752]

---

[750] Cermî, **Mu'cemü 'Ulûmi'l-Kurân**, s. 48.
[751] Halid b. Abdurrahman b. Ali el-Curaysî, **Muallimü't-Tecvîd**, ts., s. 72; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 73/a.
[752] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 22.

İzhâr kuralı aynı kelimede bulunabildiği gibi farklı kelimelerde de bulunabilir. Yalnız bu durum sadece nûn harfinden sonra gelen izhâr harfleri için geçerlidir. Çünkü tenvin, sadece kelimelerin sonunda bulunur. Bundan dolayı tenvin ile oluşan izhâr sadece ayrı kelimelerde olabilir. İzhâr yapılırken nûn harfinde gunne yapılıp yapılmayacağı hususunda ihtilaf vardır.[753] Kanaatimizce bu durumda gunne uygulanır[754] Çünkü gunne, harften ayrılmayan lazimî bir sıfattır. Yalnız buradaki gunne, gunne sıfatı bahsinde belirtildiği gibi mertebe açısından düşük bir mertebededir. Bazılarının "izhârda gunne yoktur"[755] sözü, izhârda gunnenin hiç olmadığı değil de onda tam gunne olmadığı anlamındadır. İzhârın bazı örnekleri; (ء) örneği; "أَنْعَمَ -يَنْهَوْنَ- مَنْ هَاجَرَ- وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ". (ه) örneği; "وَيَنْأَوْنَ- مَّنْ آمَنَ- وَجَنَّاتٍ أَلْفَافاً". (ع) örneği; " فَسَيُنْغِضُونَ- وَتَنْحِتُونَ- مِّنْ حَكِيمٍ- مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ". (غ) örneği; " -الله- إِنْ عَلَيْكَ- إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ -وَالْمُنْخَنِقَةُ- مِنْ خَيْرٍ- إِنَّ الله عَلَيمٌ خَبِيرٌ". (خ) örneği; "مِّنْ غِلٍّ- إِنَّ الله لَعَفُوٌّ غَفُورٌ".

Bu harflerde izhârın yapılması, sakin nûn ve tenvîn ile izhâr harflerinin mahreçlerinin birbirinden uzak olması ve birbirine idgâm yapılmasının zor olmasından[756] dolayıdır. Siirdî, ihfânın da bu konuda idgâm gibi olduğunu söyler. Dolayısıyla izhârda da mahreçlerin uzak veya yakın olmasına bağlı olarak izhâr fazla, normal veya az bir şekilde uygulanır.[757] Buna göre izhâr, uygulama açısından üç kısma ayrılır;

1. Büyük izhâr. Bu izhâr sakin nûn ve tenvinin, mahreçleri nûn mahrecine en uzak olan "ء" ve "ه" harflerine uğradığı durumlarda oluşur.

2. Orta izhâr. Bu izhâr sakin nûn ve tenvinin, mahreçleri nûn mahrecine orta derecede uzak olan "ع" ve "ح" harflerine uğradığı durumlarda oluşur.

[753] İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd**, s. 154.
[754] Salim, **Fethu Rabbi'l- Beriyye**, s. 71.
[755] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 177; Besse, **el-'Amîd**, s. 34.
[756] Ahmed Mahmûd Abdussami el-Hafyân, **el-Vâfî fî Keyfiyeti Tertîli'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2000, s. 105.
[757] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 73/a.

3. Küçük izhâr. Bu izhâr sakin nûn ve tenvinin, mahreçleri nûn mahrecine en yakın olan "غ" ve "خ" harflerine uğradığı durumlarda oluşur.[758]

3.3.4.2. İdgâm

Sakin nûn veya tenvinden sonra "يَرْمَلُونَ" harflerinden biri gelirse idgâm meydana gelir. Bu idgâm lâm "ل" ve râ "ر" harflerinde gunnesiz diğer dört harfte ise gunnelidir. Fakat imam Halef'e (ö. 229/844) göre bu idgâm sadece mîm "م" ve nûn "ن" harfinde gunneli diğer dört harfte ise gunnesizdir. Siirdî, Halef'in gunne sıfatı bulunan nûn "ن" harfinin diğer harflerde idgâmını tam idgâm şeklinde yaptığını ifade eder. Zira Halef, gunnenin idgâma zıt olduğunu savunur. Siirdî, gunnenin genizden, nûn "ن" harfinin ise ağızdan çıktığını bundan dolayı da ikisinin bir arada bulunmasında bir sakınca bulunamayacağını dile getirir.[759] Sakin nûn "ن" harfinden sonra "و" veya "ي" harfi gelip aynı kelimede olursa izhâr olur. Bu izhâr çeşidine "izhâr-ı mutlak" veya "izhâr-ı kelime-i vahid" da denilmiştir. Çünkü bu izhâr çeşidi, izhâr-ı halkî, izhâr-ı kamerî ve izhâr-ı şefevî kısmına girmemektedir. Kur'ân'da bu şekildeki izhâr " قِنْوَانٌ, صِنْوَانٌ, الدُّنْيَا, بُنْيَانًا" kelimeleri olmak üzere sadece dört kelimede vardır.

Siirdî, Burada idgâm yapılmamasının nedenini, bu kelimelerin muzaaf kelimeler olmadığının anlaşılması için olduğunu söyler. Zira muzaaf kelimeler bazı harflerinin tekrarı ile oluşur. Şâyet burada idgâm yapılırsa bu kelimelerin de muzaaf kelimeler olduğu zannedilir.[760]

---

[758] İzhâr ile ilgili geniş bilfi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 73/a-74/b; Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî** s. 202; Su'âd Abdülhamid, **Teysîru'r-Rahmân,** s. 171-173; Abdulmunim, **er-Ravdatü'n-Nediyye**, s. 76-77; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 159-161; Salim, **Fethu Rabbi'l- Beriyye**, s. 71; Feryâl Zekeriya, **el-Mîzân**, s. 111; Husarî, **Ahkamü Kırâeti Kur'âni'l-Kerîm**, s. 168-171.

[759] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 73/a.

[760] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 73/a.

3.3.4.3. İklâb

İklâb, lügatte dönüştürmek demektir. Terim olarak iklâb, sakin nûn "ن" veya tenvinden sonra "ب" harfinin gelmesiyle ortaya çıkan kuraldır. Siirdî, iklâbın gunne baki kalacak şekilde nûn "ن" veya tenvinin mîm "م" harfine çevrilmesi olduğunu söyler. Nûn "ن" veya tenvinin mîm "م" harfine çevrilmesi, mîm "م" harfinin bâ "ب" ile aynı mahrece, nûn "ن" ile de aynı sıfata -gunne sıfatı- sahip olmasından dolayıdır. Burada nûn "ن" harfinin izhâr ile okunmamasını Siirdî, gunneyi belirtip daha sonra dudakları izhâr ile kapatmanın zor olmasından dolayı olduğunu ifade eder. Aynı şekilde burada idgâm yapılmamasını da nûn "ن" ve bâ "ب" harflerinin mahreçlerinin birbirinden uzak olması ile açıklamaya çalışır.[761]

3.3.4.4. İhfâ'

İhfâ lügatte gizlemek demektir. Tenvin veya sakin nûn harfinden sonra izhâr, idgâm ve iklâb harfleri dışında bir harf bulunduğunda ihfâ olur. İstilahta ihfâ, harfi şedde yapmaksızın ve gunne sıfatını vermek kaydıyla, idgâm ve izhâr arası bir okuyuşla okumaktır. [762]

Siirdî, ihfâ harflerine, mahreç itibariyle sakin nûn "ن" ve tenvine orta derecede uzak olmaları sebebiyle orta bir hüküm olan ihfâ hükmü verildiğini ifade eder. Zira ihfâ, izhâr ile idgâm arası bir durumdur.[763] Siirdî, ihfânın "ق" ve "ك" harflerinde büyük ve ekmel, diğer harflerde ise küçük ve az olduğunu söyler.[764] Fakat kaynaklara baktığımızda bunun tam tersi olduğunu görürüz.[765] Ancak Siirdî, burada büyük ihfâ ile

[761] İklâb ile ilgili geniş bilgi için bakınız: İbnü'l-Cezerî, **et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd**, s. 157; Sindî, **Safahât fî 'Ulûmi'l-Kırâat**, s. 253; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1 s. 167; Hafyân, **el-Vâfî**, s. 34-35; Feryal Zekeriya, **el-Mîzân**, s. 117-119; Cermî, **Mu'cemü 'Ulûmi'l-Kurân**, s. 57-58; Atiyye Kâbil Nasr, **Gâyetü'l-Mürîd,** s. 63-64; Su'âd Abdülhamid, **Teysîru'r-Rahmân,** s. 180-181; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 26; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 74/b.

[762] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 27; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 168; Besse, **el- 'Amîd**, s. 29.

[763] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 27.

[764] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 74/b.

[765] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 173.

izhâra yakın anlamını kast etmiş olabilir. Bu durumda ortada bir sorun kalmayacaktır.[766]

Siirdî, konunun sonunda sakin nûn "ن" ve tenvinden sonra gelen kuralları güzel bir şekilde ifade eden Farsça bazı beyitler vermiştir. Bu beyitlerde sakin nûn "ن" ve tenvinden sonra oluşabilecek kurallar verilmiştir. Farsça beyitler şunlardır:

تَنْوِينُ و نُونَا سَاكِنَه حُكْم اَشْ بِدَانْ اَىْ هُوشِيَارْ

كَنْ عِلْمِ اُو زِينَتْ بُوَدْ اَنْدَرْ كَلَامِ كِرْدِگَارْ

اِظْهَارِ كَنْ بَاحَرْفِ حَلْقْ اِدْغَامِ كَنْ بَا يَرْمُلُونْ

اِقْلَابِ كَنْ بَا حَرْفِ بَا وَازْ مَا بَقَى مَخْفِي بِدَارْ

Siirdî, bu Farsça beyitlerde gunneden bahsedilmediğini söyler ve bizzat kendisi bir beyit ilave eder. Siirdî'nin ilave ettiği beyit şudur;

قَلْب اَشْ بِمِيمْ وَادْغَامِ اُو دَرْ يُومِنُ بَا غُنَّه دَارْ

Siirdî, bu Farsça beyitlerin Arapça şu beyitlerden alıntı olduğunu söyler.

عِنْدَ حَرُوفِ الْحَلْقِ يُظْهَرَانِ وَعِنْدَ يَرْمُلُونَ؛ يُدْغَمَانِ

بِغُنَّةٍ فِي غَيْرِ رَا وَلَامِ وَلَيْسَ فِي الْكَلِمَةِ مِنْ إِدْغَامِ

وَعِنْدَ حَرْفِ الْبَاءِ؛ يُقْلَبَانِ مِيمًا، وَعِنْدَ الْبَاقِي؛ يُخْفَيَانِ

Siirdî'nin vermiş olduğu bu şiir bazı kaynaklarda geçmekle beraber kime ait olduğu maalesef bilinmemektedir.[767] Söz konusu beyitleri Seyda Molla Muhammed Hâdî Lîceyî de Kürtçe yazdığı tecvîd eserinin en sonuna yerleştirmiştir. Yalnız söz

[766] İhfâ ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Ebû'l-Vefâ Ali b. Ali, **el-Kavlü's-Sedîd fî 'İlmi't-Tecvîd**, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 2003, s. 65-68; Abdulmunim, **er-Ravdatü'n-Nediyye**, s. 78-79; Atiyye Kâbil Nasr, **Gâyetü'l-Mürîd,** s. 66-68; Feryal Zekeriya, **el-Mîzân**, s. 120-125; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 74/b.

[767] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 74/b; Kârî, **Kavâ'idü't-Tecvîd**, s. 84; Hamdi Bahît 'İmrân, **el-Müfîd fî İlmi't-Tecvîd**, Akademiyetü'l-Hadîse li'l-Kitâbi'l-Cami'î, Kâhire 2008, s. 45.

konusu yerde müstensih muhtemelen sehven bu beyitlerin müellife ait olduğunu kaydetmiştir.[768]

3.3.5. Sâkin Mîm ve Hükümleri ile Hükmü'r-Râ

Sakin mîm harfinden sonra gelen harfler üç kural oluştururlar. Bunlar idgâm-ı şefevî, izhâr-ı şefevî ve idgâm-ı maalgunne kurallarıdır. Biz burada yine detaya girmeden Siirdî'nin üzerinde durduğu ve diğer kaynaklarda sıkça rastlamadığımız bazı hususlar üzerinde durmaya çalışacağız.

3.3.5.1. İhfâ-ı Şefevî-İzhâr-ı Şefevî

Bilindiği gibi sakin mîm harfinden sonra mîm "م" geldiğinde idgâm-ı misleyn, bâ "ب" harfi geldiğinde İhfâ-ı şefevî, diğer harfler geldiğinde ise izhâr-ı şefevî olur. Siirdî, bunu dile getirdikten sonra konuyla ilgili bazı hususlar üzerinde durur. Bunlardan biri sakin mîmden sonra gelen vâv "و" ve fâ "ف" harflerinin izhârı ile ilgilidir. Buna göre vâv "و" ve mîm "م" harflerinin mahreci aynı, fâ "ف" ve mîm "م" harflerinin mahreçleri ise birbirine çok yakındır. Bu nedenlerden dolayı bu iki harfin telaffuzu esnasında onların mîm "م" harfiyle karışma olasılığı yüksektir. Dolayısıyla Siirdî, bu iki harfin izhârının iyi yapılması ve mîm "م" harfi ile karışmalarına mahal verilmemesi gerektiğini ifade eder.[769] Kaynaklarda sâkin mîm harfinden sonra gelen fâ ve vâv harflerinin izharına Siirdî'nin belirttiği nedenlerden dolayı "Eşedd-i İzhâr-i Şefevî" denilmiştir.[770]

3.3.5.2. Râ "ر" Harfinin Hükmü

Râ "ر" harfi bulunduğu yere ve harekesine göre kalın, ince veya hem kalın hem de ince okunabilmektedir. Râ "ر" harfinin okuyuş açısından bu değişkenliği onun aslının kalın mı ince mi olduğu tartışmalarının doğmasına neden olmuştur. Siirdî'nin

[768] Muhammed Hâdî Lîceyî, **Kitâbü'd-Dürri'l- A'lâ fî 'ilmi't-Tecvîd**, Nubihar Yayınları 2016, s. 39.
[769] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 75/a.
[770] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 200; Besse, **el- 'Amîd**, s. 40; Cermî, **Mü'cemü 'Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 49.

de görüş bildirdiği bu konuyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre râ "ر" harfi asıl itibariyle kalın bir harftir. Bu görüşte olanlara göre râ "ر" harfi itbâk harflerinin çıkış yeri olan damağa yakın yerden çıkmakta ve bundan dolayı da asıl itibariyle kalın olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde râ "ر" harfi kesra dışındaki tüm yerlerde kalın okunabilmektedir. Bu da râ "ر" harfinin aslının kalın olduğunu göstermektedir.[771] Siirdî de râ "ر" harfinin asıl itibariyle kalın olduğu, bazı arızî durumlardan dolayı bazen ince okunduğu görüşündedir.[772] Buna karşılık Siirdî, lâm "ل" harfinin asıl itibarıyla ince bir harf olduğunu dile getirir.[773] İbnu'l-Cezerî, lâm "ل" harfinin asıl itibariyle ince olduğunu söylememizin râ "ر" harfinde olduğu gibi sıkıntılara mahal vermediğini söylemektedir. Zira râ "ر" harfi zatı itibariyle bazen kalın bazen ince okunabilirken, lâm "ل" harfi ise sadece harici bazı nedenlerden dolayı -öncesinin fetha veya damme olması, Verş kırâatında olduğu gibi bazı isti'lâ harflerinden sonra gelmesi gibi- bazen kalın okunabilmektedir.[774]

Bazıları râ "ر" harfinin hükmünün harekeye bağlı olarak değişmesi ve bazı kırâatlerde fethalı veya dammeli râ "ر" harfinden önce kesra bulunması durumunda râ "ر" harfinin ince okunmasından dolayı râ "ر" harfinin asıl itibariyle ne ince ne de kalın bir harf olduğunu bildirmişlerdir.[775] Bunlara göre râ "ر" harfi zatı itibariyle ne kalın ne de ince bir harftir. Şâyet zatı itibariyle kalın veya ince olsaydı bazı şartlara bağlı olarak kalın veya ince okunmazdı.

Siirdî, bu bağlamda elif "ا" harfine de değinir. Buna göre elif "ا" harfinin kalınlık ve incelik bakımından kendinden önceki harfe tabi olduğunu söyler. Dolayısıyla şâyet elif harfinden önce kalın bir harf gelirse elif "ا" harfi kalın okunur.

[771] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 108.
[772] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 4/b-7/a.
[773] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 48/b.
[774] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 111.
[775] Abdulvahid b. Muhammed b. Ali b. Ebî's-Sedâd, **ed-Dürru'n-Nesîr ve'l-'Azbü'l-Münîr**, Dâru'l-Fünûn, Cidde 1990, c. 4, s. 49.

Siirdî sırasıyla "رَانَ" "قَالَ" "عَصَى" kelimelerini örnek olarak vermektedir. Şâyet elif "ا" harfinden önce ince bir harf gelirse elif "ا" harfi ince okunur. O, buna da "بَاعُوا" "كَالُوا" "زَاوُوا" kelimelerini örnek olarak gösterir.[776]

3.3.7. Çeşitli Tecvîd Konuları

3.3.7.1. Sekte ve Hâ-i Sekt

a. Sekte

Sekte lügatte susmak demektir.[777] Terim anlamı ise "Kelimenin ortasında, sonunda veya iki sûre arasında, okumaya anında devam etmek amacıyla vakf süresinden daha kısa bir süre nefes alıp vermeden sesi kesmektir".[778] Kısa süre olarak belirttiğimiz sektenin bekleme miktarı iki harekedir.[779] Bir kelime üzerinde vakf yaparken geçerli olan kurallar sekte yaparken de geçerlidir. Aralarındaki fark ise bir kelime üzerinde vakf yapılırken tam durulur ve nefes alınıp verilir. Sektede ise böyle bir şey söz konusu olmayıp nefesin değil sadece sesin kısa bir süre kesilmesi söz konusudur. Siirdî, bazılarının sekte yaparken vakf halinde olduğu gibi nefes alıp verdiğini fakat bu sürenin vakf süresinden çok kısa olduğunu söyler. Ayrıca kimilerinin kendine özgü farklı şekillerde de sekte yaptığını ifade eder.[780]

Sekte sadece vasl halinde yapılabilir. Vakf halinde sekte yapılamaz. Hafs rivâyetinde Kur'ân'da sadece dört yerde sekte yapılabilir. Bunlar Kehf sûresi 1. âyetteki "عِوَجًا" kelimesi, Yâsîn sûresinin 52. âyetindeki "مِنْ مَرْقَدِنَا" kelimesi, Kıyâme sûresi 27. âyetteki "مَنْ رَاقٍ" kelimesi ve Mutaffifîn sûresi 14. âyetindeki "بَلْ رَانَ" kelimesidir. Bu dört yerde Hafs dışında hiçbir kırâat alimi sekte yapmamaktadır. Bundan dolayı da Hafs, bazı eleştirilere maruz kalmıştır.[781] Siirdî, sekte konusunda

[776] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 45/a.
[777] Lisânü'l-'Arab, "**s-k-t**", Dâru Sâdir, Beyrût 1414 h.
[778] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 407.
[779] Hafyân, **el-Vâfî**, s. 19.
[780] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 66/b.
[781] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 310.

Hafs'a yöneltilen eleştiriler üzerinde durmuş ve bu eleştirilerin iki nedenden kaynaklanmış olabileceğini söylemiştir.

Birinci eleştiri, şâyet bu dört yerde sekte nûn "ن" ve lâm "ل" harflerini izhâr ile okumak için yapılıyorsa bunun diğer bütün yerlerde yapılması gerektiğidir. Halbuki Hafs bu dört yer dışında sekte yapmaz. İkinci eleştiri, şâyet bu sekteler bazılarının dediği gibi anlamın karışmaması için yapılıyorsa, vasl halinde anlamı değişen ve bu yerlerden daha önemli yerler vardır. Fakat Hafs buralarda sekte yapmamıştır. Bu yerlerden biri "وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا" (Yûnus 10/65) âyetinde geçen "قَوْلُهُمْ" kelimesidir. Burada vasl halinde anlam oldukça karışmaktadır. Fakat Hafs dahil kimse burada sekte yapmamıştır. Zerkeşî' de (ö. 794/1392) Kehf sûresindeki "عِوَجًا" kelimesinin anlam açısından kendisinden sonra gelen "قَيِّمًا" kelimesiyle zıt anlamlı olduğunu ve bundan dolayı "قَيِّمًا" kelimesinin "عِوَجًا" kelimesine sıfat olma ihtimalinin bulunmadığını söyler. Zerkeşî, bundan dolayı bu görüşte sıkıntılar olduğunu ifade eder.[782]

Siirdî, Hafs'ın bu yerlerde rivâyete tabi olduğunu ve bu eleştirilerin başka bir izah ve cevabının olamayacağını vurgular. Bunun için de konuyu işlerken ilgili beytin sonunda, Hafs'ın bu sekteleri yapmasının rivâyetler dışında bir dayanağı yoktur anlamındaki "لَكِنْ بِلَا مَسْنَدِ" cümlelerine yer vermiştir.[783]

b. Hâ-i Sekt

Hâ-i sekt, harekeyi beyan etmek için bazı kelimelerin sonuna bitişen hâ "ه" harfidir.[784] Bu harf, Kur'ân'da 7 kelimenin sonuna bitişmiştir. Bunlar, "لَمْ يَتَسَنَّهْ" (Bakara 2/259), "فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ" (En'âm 6/90), "كِتَابِيَهْ" (Hakka 69/19) "حِسَابِيَهْ" (Hakka 69/20,26) "مَالِيَهْ" (Hakka 69/28), "سُلْطَانِيَهْ" (Hakka 69/29) ve "مَاهِيَهْ" Kâria 69/10) kelimeleridir.

[782] Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 3, s. 279; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 65/a.
[783] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 65/a.
[784] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 244.

Siirdî bu kelimelerdeki hâ "ه" harfinin resm-i mushafta bu kelimelere bitişik olarak yazıla geldiğini ifade etmektedir. Bazı kırâat âlimlerinin bu harfi resm-i mushafta yazılmayan ancak okunan hâ-ı sekteler gibi vasıl halinde okumadığını söyleyen Siirdî, kırâat âlimlerinin çoğunluğunun bu harfi hem vasıl hem de vakf halinde isbat ile okuduğunun altını çizmiştir. O, Hamza'nın, "لَمْ يَتَسَنَّهْ", "سُلْطَانِيَهْ", "مَالِيَهْ" ve "مَاهِيَه" kelimelerini vasl halinde hâ "ه" harfi olmaksızın, "لَمْ يَتَسَنَّ", "سُلْطَانِيَ", "مَالِيَ" ve "مَاهِيَ" şeklinde, vakf halinde ise hâ "ه" harfi ile okuduğunu belirterek Kisâî'nin de "لَمْ يَتَسَنَّ" ve "مَاهِيَ" kelimelerinde Hamza'ya tabi olduğunu ifade etmiştir. Siirdî, "لَمْ يَتَسَنَّهْ" kelimesinde ihtilaf olduğunu ve bu kelimedeki hâ "ه" harfinin bazılarına göre kelimenin aslından olup lâmü'l-fiil kabul edildiğini söyler.[785] Bu durumda "لَمْ يَتَسَنَّهْ" kelimesi, "السنه" kelimesinden türemiş olup kelimenin sonundaki hâ "ه" harfi hâ-i sekt değil de kelimenin aslından kabul edilir.[786]

3.3.7.2. İhtilas

İhtilâs, harekeyi tamamlamanın zıddı olup harekeyi zayıflatmak, hızlı okumak demektir.[787] Bu da harekenin üçte ikisini okumak olarak belirlenmiştir.[788] Daha sonraki dönemlerde mushaflar noktalanırken ihtilâs için de bir nokta koyulduğu bildirilmektedir.[789] Siirdî, zamir konusunu işlerken ihtilas kavramına da değinmiştir. Buna göre "İhtilas, harekeyi uzatmaksızın telaffuz etmektir". Siirdî burada ihtilası sılanın zıddı yani zamirin kasr ile okunması anlamında kullanmıştır.[790] Bazı kaynaklarda ihtilas kelimesinin bu anlamda da kullanıldığı görülmektedir.[791]

[785] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 2, s. 738.
[786] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 113/a-115/a.
[787] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 238; İbnü'l- Kâsıh, **Sirâcü'l-Kârî**, s. 18; Hafyân, **el-Vâfî**, s. 34-35.
[788] Feryal Zekeriya, **el-Mîzân**, s. 219; Muhammed Fehd Hârûf, **el-Müyesser fi'l-Kırâati'l-Erba'i 'Aşer**, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût 2000, s. 41.
[789] Dânî, **el-Muhkem**, s. 44.
[790] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 539.
[791] Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed b. Bedrüddîn et-Tîbî, **el-Müfîd fi't-Tecvîd**, ts., s. 9.

3.3.7.3. Tenkîs "التّنكيس"

Tenkîs lügatte, bir şeyin altını üstüne getirerek ters çevirmektir.[792] Istılahta ise tenkîs, iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, Kur'ân âyetlerinin sondan başa doğru okunmasıdır. Mesela, önce Nâs sûresinin beşinci, sonra dördüncü ve diğer âyetlerini geriye doğru okumak tenkîstir. İkincisi ise, Kur'ân sûreleri arasında tenkîstir ki, önce Nâs, sonra Felak ve diğer sûrelerin geriye doğru okunması şeklinde vuku bulur.[793]

Siirdî, birinci kısma giren ve Kur'ân âyetlerinin tersten okunması anlamına gelen âyetler arası tenkîs şeklinin haram olduğunu söyler. Ona göre böyle bir şey Kur'ân'ın i'cazını ve âyetler arasındaki hikmetleri ortadan kaldırır. Dolayısıyla bu şekildeki bir tenkîs haramdır. Kur'ân sûrelerinin sondan doğru okunması anlamındaki sûreler arası tenkîsin ise, talim dışında mekruh olduğunu ifade eder. Talim için Kur'ân sûrelerinin tenkîs ile okunmasında -mesela Nâs sûresinden başlayıp Felak sûresiyle devam edilmesi- bir sakınca yoktur.[794] Tenkîs meselesi Kur'ân'ın âyet ve sûre tertibinin tevkîfî olup olmamasıyla bağlantılıdır. Verilen hükümler de genellikle buna bağlı kalınarak verilmiştir diyebiliriz. Bu konu fıkıh kitaplarında da detaylı bir şekilde tartışılmıştır.[795]

3.3.7.4. Gunne

Gunne, genizden gelen iniltili, zaide bir sestir. Bu ses, harflerden bağımsız olarak kendi başına da var olabilmektedir.[796] Tecvid ve kırâat ilminde ise gunne, mîm "م" ve nûn "ن" harflerinde bulunan iniltili sestir.[797] Bu ses, söz konusu iki harfte bulunan lazimi bir sıfattır. Bu sıfat bu iki harfle birlikte uygulanmaktadır. Gunne sesi

[792] Muhammed Emin b. Muhammed Muhtar b. Abdulkadir eş-Şenkîtî, **Edvâü'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995, c. 6, s. 299.
[793] Abdullah b. Yûsuf b. Îsa b. Yakûb el-'Anzî, **el-Mukaddimatü'l-Esâsiye fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Merkezü'l-Bühûsi'l-İslâmî, Leeds 2001, s. 531.
[794] Muhammed Tâhir el-Kürdî, **Tarihu'l-Kur'ân**, s. 68; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 11/a.
[795] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî, **Tuḥfetü'l-Muḥtâc bi-Şerḥi'l-Minhâc**, el-Mektebetü't-Ticâriye, Kahire 1983, c. 2, s. 57; Anzî**, el-Mukaddimâtü'l-Esâsiye**, s. 531.
[796] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 177.
[797] Cermî, **Mü'cemü 'Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 199.

çıkarılırken dil serbesttir yani dil mîm "م" ve nûn "ن" mahrecinde değildir. Aynı şekilde dudakların da bu sesin ortaya çıkışında bir fonksiyonu yoktur.[798]

Gunne mertebeleri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı âlimler gunne mertebelerinin şeddeli, nakıs olan idgâm-ı maalgunne ve ihfâ olan mîm ve nûn harflerinde olmak üzere üç kısım olduğunu bildirmişlerdir. Bazıları ise bu üç kısma sakin ve şeddesiz olan harekeli mîm ve nûn harflerinin gunnelerini de ekleyerek gunne mertebelerinin beş kısım olduğunu vurgulamışlardır. Buradaki ihtilaf, özellikle sakin ve harekeli mîm ile nûn harflerinde gunnenin çok veya az olmasıyla ilgilidir. Yoksa genel bir anlamda mîm ve nûn harflerinde gunnenin bulunup bulunmadığı konusunda değildir. İlk görüştekiler sâkin ve harekeli harflerde gunne sesi az olduğu için onları sıralamaya dahil etmeye değer görmemişlerdir. Siirdî de gunneden bahsederken gunne mertebelerine değinmiştir. Ona göre gunne sesinin yoğunluğuna göre en düşükten en yükseğe gunnenin mertebeleri şöyledir:

a. Harekeli mîm "م" ve nûn "ن".

b. Sakin mîm "م" ve nûn "ن" (İzhâr durumunda).

c. İhfâ halindeki mîm "م" ve nûn "ن".

d. İdgâm halindeki mîm "م" ve nûn "ن"

Siirdî, mîm "م" ve nûn "ن" harflerinin idgâm ile şeddeli hallerini bir saymıştır. Bazıları ise mîm "م" ve nûn "ن" harflerinin idgâm-ı maalgunne ile idgâm-ı misleyn durumlarını ayrı tutmuştur.[799] Bunlara göre gunnenin mertebeleri aşağıdaki gibidir:

a. Harekeli mîm "م" ve nûn "ن".

b. Sakin mîm "م" ve nûn "ن" (İzhâr durumunda).

[798] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 183.
[799] Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 177-178.

c. İihfâ halindeki mîm "م" ve nûn "ن".

d. İdgâm-ı maalgunne halindeki mîm "م" ve nûn "ن"

e. İdgâm-ı misleyn halindeki mîm "م" ve nûn "ن" [800]

3.3.7.5. Hemze Konusu

Siirdî hemze "ء" konusunun çok karışık ve detaylı olduğunu, bunun ancak geniş sarf ve kırâat kitaplarında hakkıyla elde edilebileceğini söyler. Bunun için de Siirdî, hemze konusunda detaya girmez. Sadece İmam Âsım'ın diğer kırâat âlimleriyle ittifak ettiği birkaç hususa değinir. Buna göre kırâat âlimleri Kur'ân'daki hemzeleri üç kurala tabi tutarlar. Bunlar; ibdâl, hazf ve teshil[801] kurallarıdır. Siirdî, bu kurallardan Âsım'ın diğer kırâat âlimlerine tabi olduğu yerleri belirtmekle yetinmiş diğer âlimlerin konuyla ilgili okuyuş şekillerine değinmemiştir.[802] İmam Âsım'ın diğer âlimlere uyduğu yerler şunlardır:

a. İbdâl (Kelimede olan İstifhâm Hemzeli)

Birçok kırâat alimi, birinci hemzenin "ء" istifhâm hemzesi olduğu iki hemzenin aynı kelimede bulunması durumunda, ikinci hemzeyi "ء" elif "ا" harfine ibdal eder. İmam Âsım ise Kur'ân'da geçen bu gibi yerlerden sadece altı tanesinde ikinci hemzeyi elif harfine ibdâl eder. Bunlar; En'âm sûresin 143 ve 144. âyetlerinde geçen "آلذَّكَرَيْنِ", Yûnus sûresi 51 ve 91. âyetlerinde geçen "آلْـَٰٔنَ", yine Yûnus sûresi ile Neml sûresi 59. âyetinde geçen "آللَّهُ" kelimeleridir. Bu kelimelerde iki hemze "ء" bulunmaktadır.

[800] Gunne hakkında geniş bilgi için bakınız: Besse, **el- 'Amîd**, s. 33-35; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 177-180; Sâlim, **Fethu Rabbi'l- Beriyye**, s. 69; Atiyye Kâbil Nasr, **Gâyetü'l-Mürîd,** s. 72; Feryal Zekeriya, **el-Mîzân**, s. 88; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 75/a.

[801] Siirdî, teshil için iki arada demek olan "beyne beyne" tabirini kullanır. Zira teshil hemze ile elif, yâ ve vâv arası bir okuyuştur.

[802] **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 76/b.

Örneğin "ٱلْـَٔانَ" kelimesinin aslı "ءَٱلْـَٔانَ" şeklindedir. İkinci hemze "ء" med harfi olan elife "ا" çevrilmiş ve medd-i lazım olmuştur.[803]

b. İbdâl (Aynı Kelimede olan)

Siirdî, Âsım'ın aynı kelimede bulunan hemzeleri "ء" diğer kırâat âlimleri gibi okuduğunu söyler. Buna göre "ءَامَنَ" "إِيمَانًا" ve "أُوتِيَ" kelimelerinde ikinci hemzeyi kendinden önceki harfin harekesinin cinsine göre ibdal eder. Zira bu kelimelerin aslı "أَءْمَنَ", "إِءْمَانًا" ve "أُءْتِيَ" şeklindedir.

c. Teshîl "التسهيل"

Teshîl, kolaylık, değiştirmek anlamına gelmektedir. Kelime anlamına bakarak Hamza kırâatında "مستهزءون" kelimesinin hemzenin hazfedilmesiyle "مستهزون" şeklinde okunması, Sûsî, Ebû Ca'fer ve Verş kırâatında olduğu gibi "يأتي", "ائت", ve "يؤيد" kelimelerinde hemzenin elif "ياتي", yâ "ايت" veya vâv "يويد" harfine çevrilmesi ile yine Verş kırâatında bulunan ve hemzenin harekesinin kendinden önceki cezimli harfe vermek anlamına gelen "nakl" kaidesinin de teshil kısmına girdiği bildirilmiştir. Verş'in bu kuralına göre "وَبِالآخِرَةِ" kelimesi "وَبِلاخِرَةِ" şeklinde okunmaktadır. [804]

Terim olarak teshil, harekesine bağlı olarak hemzenin "ء", hemze sesi ile elif "ا" sesi, hemze sesi ile vâv "و" sesi veya hemze sesi ile yâ "ي" sesi arası bir şekilde teshîl ile okunması demektir. Sibeveyhi'ye (ö. 180/796) göre teshil, hemzenin fer'i değil başlı başına bir harftir. Bazıları da teshilin meydana geldiği elif "ا" vâv "و" ve yâ "ي" harflerine nazaran teshilin üç harf olduğunu savunmuşlardır.[805] Siirdî de İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) konuyla ilgili görüşüne tabi olmuş ve onun bu görüşünü

[803] **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 76/b.
[804] Cermî, **Mü'cemü 'Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 93; Sâl, **el-Kırâat Rivayeta Verş ve Hafs**, s. 47.
[805] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr** c. 1, s. 201.

benimsemiştir.[806] Âsım (ö. 127/745) kırââtı Hafs (ö. 180/796) rivâyetine göre sadece Fussilet sûresi 44. âyette geçen "أَأَعْجَمِيٌّ" kelimesinin ikinci hemzesi, hemze sesi ile elif sesi arası teshîl ile okunabilmektedir. Buradaki teshîl, ha "ه" harfinin sesi ile çıkarılmamalıdır. Âlimler teshîli çocuk ağlaması sesine benzetmişlerdir.

Konunun devamında Siirdî, İbnü'l-Hâcib'in "eş-Şâfiye" adlı eserinden nakille hemzeler ile ilgili geniş bilgi verimiştir. Fakat bu bilgileri verirken kırâat âlimlerinin hemzelerle ilgili görüşlerine yer vermeyeceğini belirtmiştir. [807]

3.3.7.6. İmâle

İmale lügatte, bir yerden bir yere yönelmek, meyletmek ve eğrilik anlamlarına gelir. Terim olarak imâle, "Fetha harekesinden kesra harekesine veya elif harfinden yâ harfine meyletmek"[808] demektir. İmâlenin mahreci, elif "ا" ile yâ "ي" harflerinin mahreçlerinden meydana gelmektedir. Kırâat imamları arasında meşhur olan dört imâle türü mevcuttur. Bunlar; elif harfinin imâlesi, kesralı râ ile kesralı sîn harflerinden önceki fethanın imâlesi, tâ-i te'nîs harflerinden önceki fethanın imâle ile okunması şeklinde gerçekleşen imâlelerdir. Örnek; "غِشَاوَةٌ" "بِرَبِّ النَّاسِ" "غَذَابَ النَّارِ" "مَجْرِيَهَا" Bu kısımlardan sadece birincisi Hafs rivâyetinde bulunmaktadır. İkinci kısım Ebû Amr, üçüncü kısım Dûrî, dördüncü kısım ise Kisâî rivâyetinde yaygındır.[809] İmale, büyük ve küçük imâle olmak üzere iki kısma ayrılır. Büyük imâleye "İmâle-i Kübra", küçük imâleye ise "İmale-i Suğra", "Taklîl", "Beyne beyne" de denilmektedir. Büyük imâlede ses yâ harfine daha yakın iken küçük imâlede ise ses elif harfine daha yakındır.[810]

Siirdî imâleyi, "fethanın kesraya, fethadan sonra elif "ا" varsa elifin yâ "ي" harfine, elif "ا" yoksa fethanın yâ "ي" harfine meyletmesi" diye tanımlar. Fethadan

[806] İbnü'l-Hâcib, , **eş-Şâfiye fi İlmeyi't-Tasrîfi ve'l-Hatt**, s. 97; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 32/b.
[807] Hemzelerle ilgili detaylı bilgi için bakınız: Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 76/b-80/b.
[808] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 115; İbnü'l-Vecîh, **el-Kenz**, c. 1, s. 285.
[809] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 30; Cermî, **Mü'cemü 'Ulûmi'l-Kur'ân**, s. 49.
[810] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 80/b-83/a.

sonra elifin olmadığı durumlarda da imâle mevcuttur. Örneğin, kelimenin sonunda elif olmamasına rağmen bazı kırâat ve lehçelerde "بِعْمَةٍ" ve "سَحَرٍ" gibi kelimelerde imâle yapılabiliyor. Buna işaret etmek amacıyla Siirdî, tanıma "fethadan sonra elif yoksa fethanın yâ "ي" harfine meyletmesi" bölümünü eklemiştir. Siirdî, imâle konusunun geniş olduğunu ve en çok imâle yapanın Kisâî olduğunu ifade etmiştir. Hafs'ın ise sadece "مَجْرِيهَا" kelimesinde imâle yaptığını vurgulamıştır. [811]

Burada şunu ifade etmek gerekir ki Siirdî, Hafs'ın sadece "مَجْرِيهَا" kelimesinde imâle yapmasının nedenini elif "ا" harfinin râ "ر" harfine bitişmesi ve elifin okunması durumunda kelimede bir ağırlık meydana gelmesi olduğunu ileri sürer. Aynı şekilde kesranın râ "ر" harfinde bulunmasının evla olmasını da bu kelimede imâle yapılmasının nedenleri arasında sayar. Fakat bu nedenler yeterli görünmemektedir. Zira Kur'ân'da bu kelimeye benzer ve aynı nedenlere sahip olan birçok kelime bulunur. Fakat Hafs sadece bu kelimede imâle yapar. Hafs'ın sadece bu kelimede imâle yapmasını, daha önce Siirdî'nin de sekte meselesinde değindiği gibi Hafs'ın rivâyetlere tabi olduğu savıyla açıklanabileceğine inanıyoruz.

Siirdî, daha sonra imâle hakkında kırâat imamlarının görüşlerini baz almaksızın İbnü'l-Hâcib'in "eş-Şâfiye" adlı eserinden nakille detaylı bilgiler vermiştir. Bu bilgilerde imâlenin yapılma ve yapılmama nedenleri üzerinde durmuş ve tabiri yerindeyse sarf ilminin bütün imkanlarını kullanmıştır.[812]

3.3.7.7. Medler

Med, lügatte "ziyade" demektir. Istılahta ise "Bir sebebe bağlı olarak med ve lîn harflerinde sesi medd-i tabii uzatma miktarından fazla uzatmaktır." Kasr ise lügatte men etmek alıkoymak demektir. Istılahta ise "med ve lîn harflerini medd-i tabii miktarından fazla uzatmamak" demektir. Buna göre med, med harflerini medd-i tabii

[811] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 80/a.
[812] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 80/b-83/a.

miktarından fazla uzatmak, kasr ise ilave uzatmayı terk edip med harflerini medd-i tabii miktarı kadar uzatmak demektir.[813]

Med konusu hakkında detaylara girmeyeceğiz. Sadece Siirdî'nin medler hakkında değindiği ve farklılık arz eden bazı meseleler üzerinde durmaya çalışacağız. Zira tecvîd kitaplarında konuyla ilgili çokça detaylı bilgiler bulunmaktadır.

Siirdî, medleri öncellikle aslî ve fer'î olmak üzere iki kısma, sonra da lâzım, vâcib ve câiz olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Medd-i Tabiinin med harfinde bulunan tabii/doğal bir uzatmadan dolayı uzatıldığını dile getiren Siirdî, hemze nedeniyle meydana gelen fazla uzatmalara da fer'î uzatma denildiğini kaydetmiştir. Ona göre bir elif miktarı demek kişinin ne hızlı ne de yavaş, orta derecede parmaklarını kapatması demektir.[814]

Medlerin uzatma miktarı ve elif veya hareke gibi uzatma ifade eden tabirlerin tam olarak neye tekabül ettiği ile ilgili ihtilaf vardır. Siirdî bu ihtilafların karmaşık olduğunu ve ancak müşafehe ve idman ile öğrenilebileceğini söyler. Medd-i münfasıl ve medd-i arızın medlerin caiz olan kısmına girdiğini vurgulayan Siirdî, kırâat âlimlerinin bu iki meddin uzatma miktarı hakkında ihtilaf ettiğini dile getirir. Buna göre medd-i lâzım ve medd-i muttasılı iki elif uzatan Âsım ve diğer bazı kırâat âlimleri bu iki meddi bir buçuk elif miktarı, medd-i lâzım ve medd-i muttasılı üç elif miktarı kadar uzatan Hamza ve Verş ise iki elif miktarı kadar uzatır. Bu uzatma miktarına medd-i tabiinin miktarını da eklediğimizde âsım ve diğer bazı kırâat âlimleri medd-i münfasıl ve medd-i arızı iki buçuk, Hamza ve Verş ise üç elif miktarı kadar uzatır.[815]

Burada dikkatimizi çeken şey Siirdî'nin uzatma miktarını ifade etmek için elif tabirini kullanmasıdır. Zira kimileri medlerdeki uzatma miktarı için hareke, tûl, tevessüt ve kasr gibi tabirler de kullanmıştır.[816]

Hâ-i kinaye olarak da bilinen zamir ile ilgili Siirdî, bazı müstesna kelimeler ile İbn Kesîr ve Âsım'ın bazı uygulamaları hariç bütün kırâat âlimlerinin bu konuda aynı

[813] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 313; Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 113; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 266.
[814] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 84/b.
[815] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 86/b.
[816] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 17-19; Marsafî, **Hidâyetü'l-Kârî**, c. 1, s. 19.

davrandıklarını ifade etmiştir. Buna göre İbn Kesîr, zamirin öncesi sakin olduğunda da zamiri uzatır. Âsım ise sadece Furkân sûresinde geçen "فِيهِ مُهَانًا" kelimesinde bulunan zamiri uzatır. Siirdî bunun nedenini Âsım'ın "فِيهِ" kelimesi içinde bulunan yâ harfini kesra gibi kabul etmesiyle açıklar. Dolayısıyla zamirin öncesi kesrada olduğu gibi harekeli kabul edilir. Böylelikle Âsım, zamir konusunda kendi kaidesi dışına çıkmamış olur. Müstesna kelimelerden olan "يُؤَدِّهِ" "نُوَلِّهِ" "نَأْتِهِ" "نُصْلِهِ" ve "يَتَّقْهِ" kelimelerindeki zamirleri Kâlûn ile Hişâm kasr, Hamza Ebû Amr ve Şu'be ise sükûn ile okumuştur.[817]

3.3.7.8. Vakf ve İbtida

Vakf lügatte durmak, geri durmak anlamlarına gelir. Bir kırâat terimi olarak ise "Vakf, kelimenin sonunda sesi kısa bir zaman dilimi kesmek veya bir kelimeyi sonraki kelimeden ayırmak" demektir.[818] Siirdî ise vakfı şu şekilde tanımlamaktadır; "Vakf, harekeyi telaffuz etmeden sesi keserek nefes alıp verecek bir zaman dilimi kadar kelimeyi kendinden sonra gelen kelimeden koparmaktır".[819] Siirdî'nin bu tanımı diğer tanımlardan daha kapsayıcıdır. Bu tanımdan, vakf halinde sesin kesilmesi, nefesin alıp verilmesi, üzerinde vakf yapılacak kelimenin harekesinin hazfedilmesi ve bu kelimeyi kendinden sonra gelen kelimeden ayırmak gerektiği hususları anlaşılmaktadır. Siirdî, daha sonra vakfın ana unsurunun üzerinde vakf yapılan kelimeyi kendinden sonraki kelimeden koparmak olduğunu söyler. Bunun da ancak vakf yaparken nefesi keserek, üzerinde durulan harfi sakin ederek, ibdâl ederek, zaide veya eksilterek mümkün olabileceğine işaret eder.[820]

Vakf, tecvîd ilminin en önemli unsurlarından biridir. Buna binaen Dânî, vakf konusunu bilmeyenlerin tecvîd ilmini elde etmesinin mümkün olmayacağına dikkat çeker.[821]Vakf ve ibtidâ konusu Kur'ân âyetlerinin doğru anlaşılması için de büyük önem arz etmektedir. Zira birçok yerde vakfa bağlı anlam değişikliği söz konusudur. Örneğin "لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ" (Mâide 5/17) âyetinde geçen "قَالُوا" üzerinde

[817] Medlerle ilgili bakınız: İbnü'l-Cezerî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr,** s. 67; Kadî, **el-Vâfî**, s. 69; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 83/a-88/b.
[818] Eşmûnî, **Menâru'l-Hüdâ**, s. 24; Bennâ, İthâf, s. 135.
[819] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 88/b.
[820] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 92/b.
[821] Dânî, **et-Tahdîd**, s. 176.

durup, geriden almadan direkt "إِنَّ اللهَ" kelimesinden başlamak bilinçli şekilde yapıldığı takdirde küfre götüren sebeplerden sayılmıştır.[822]

Vakf konusunda resm-i mushafa birebir uyulup uyulmaması konusunda ihtilaflar vuku bulmuştur. Nâfi', Ebû Cafer, Âsım, Hamza, Kisâî ve Ebû Amr vakf konusunda resm-i mushafa uymuşlardır. İbn Kesîr, İbn Âmir, Ya'kûb ve Halef ise vakf konusunda bazı yerlerde resm-i mushafa uymayıp esnek davranabilmişlerdir.[823] Genel kabul ise bütün kırâat imamlarının vakf konusunda resm-i mushafa uydukları şeklindedir.[824]

Vakf ve ibtidâ konusuyla ilgili birçok eser yazılmıştır. İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]) vakf ve ibtidâ alanında erken dönemde yazılmış bazı eserleri el-Fihrist adlı eserinde zikretmiştir.[825] Vakf ve ibtida konusuyla ilgili yazılan eserlerden en eski ve önemli olanları şunlardır; 1. Kitâbü'l-Vüḳūf, Şeybe b. Nisâh (ö. 130/748). Şeybe b. Nisâh tabiinden olup başta Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Ümmü Seleme (ö. 62/681) olmak üzere birçok sahabeye yetişmiştir. Bu eserin vakflar konusunda yazılan ilk eser olduğu tahmin edilmektedir.[826] 2. el-Vaḳf ve'l-ibtidâʾ, Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771). 3. Kitâbü Îżâḥi'l-vaḳf ve'l-ibtidâʾ, Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940). 4. el-Vakfü 'Ala Kellâ ve Belâ, Mekkî Ebû Talib (ö. 386/996). 5. el-Vaḳf ve'l-İbtidâʾ, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Evs el-Mukrî. 6. el-Vaḳf ve'l-ibtidâʾ, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Gazzâl en-Nîsâbûrî. 7. ʿİlelü'l-Vuḳūf, Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî (ö. 560/1165). 8. Niẓâmü'l-Edâʾ fi'l-Vaḳf ve'l-İbtidâʾ, İbnü't-Tahhân (ö. 560/1165'ten sonra). 9. el-Mürşid fî Maʿne'l-Vaḳfi't-tâm ve'l-Hasen ve'l-Kâfî ve'ṣ-Ṣâliḥ ve'l-Mefhûm ve Beyâni Tehẕîbi'l-Kırâʾât ve Taḥḳīḳihâ ve ʿİlelihâ, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Saîd el-Umânî. 10. el-Hâdî ilâ Maʿrifeti'l-Meḳāṭıʿ ve'l-Mebâdiʾ. Ebü'l-Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173). 11. ʿAlemü'l-İhtidâ fî Maʿrifeti'l-Vaḳf ve'l-İbtidâʾ, Alemüddin es-Sehâvî (ö. 643/1245). (Cemâlü'l-ḳurrâʾ adlı eserinin içinde, II, 548-645). 12. Vaṣfü'l-İhtidâʾ fi'l-Vaḳfi ve'l-İbtidâʾ, İbrâhim b. Ömer el-Ca'berî (ö. 732/1332). 13. Menârü'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vaḳf ve'l-İbtidâʾ, Üşmûnî (ö. 1100 civarı).

[822] Hüzelî, **el-Kâmil**, s. 131.
[823] İbnü'l-Vecîh, **el-Kenz**, c. 1, s. 353; Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 273; Hüzelî, **el-Kâmil**, s. 131.
[824] Bennâ, **İthâf**, s. 137.
[825] İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s. 55.
[826] İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, c. 1 s. 330.

14. Tuḥfetü'l-ʿİrfân fî Beyeni Evḳāfi'l-Ḳurʾân, Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561).

Siirdî, vakf konusunun anlamsal bir çerçeveye tabi olmasından dolayı karmaşık olduğunu, belli kaide ve kurallara tabi tutulamayacağına dikkat çekmiştir. Bu konuda yazılan en iyi eserlerden birinin yukarıda İbn Tahhân'a ait olduğunu söylediğimiz "Nizâmu'l-Edâ' fi Keyfiyeti'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'"[827] adlı eser olduğunu ifade eden Siirdî, vakf konusunda yeterli bilgiye sahip olmayanların içinde vakf kuralı yazılı güvenilir mushaflardan okumalarını tavsiye etmiştir.[828]

Siirdî, vakfları öncelikle ihtiyârî (isteğe bağlı) ve iztirârî (zorunlu) vakflar olmak üzere iki kısma ayırır. Daha sonra ihtiyârî (isteyerek) vakfın tam, kâfi ve hasen olmak üzere üç çeşit olduğunu vurgular. Dânî de vakfları bu şekilde tasnif etmiştir.[829]

1. İhtiyârî Vakf

İhtiyârî vakf, kişinin zorlayıcı herhangi bir sebep olmaksızın bir kelime üzerinde isteyerek durmasıdır. [830] Bu vakf tâm, kâfî, hasen ve kabîh olmak üzere dört şekilde vuku bulabilmektedir.

a. Tam Vakf "الوقف التام"

Tam vakf, kendinden sonra gelen kelimeyle lafzen veya manen bağlantısı bulunmayan bir kelime üzerinde durmak demektir.[831] Siirdî, tam vakfın âyetlerin sonlarında ve daha çok kıssa, ahkam ve tanımlamaların bitiminde meydana geldiğine işaret eder.[832] Siirdî, Bakara sûresi beşinci âyetindeki "الْمُفْلِحُونَ" kelimesi üzerinde durup bir sonraki âyetin başı olan "إِنَّ الَّذِينَ" kelimesiyle başlamak gibi tam vakf ile ilgili bazı

[827] Ebü'l-Asbağ (Ebû Humeyd) Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî es-Sümâtî İbnu't-Tahhân, **Niẓâmü'l-edâʾ fi'l-vaḳf ve'l-ibtidâʾ**, Mektebetu'l-Meârif, Riyâd 1985.
[828] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 92/b.
[829] Dânî, **et-Tahdîd**, s. 176.
[830] İbrahim b. Saîd b. Hamed ed-Devserî, **Muhtasaru'l-'İbarât li Mu'cemi Müstalahati'l-Kırâat**, Dâru'l-Hazara, Riyad 2008, s. 131.
[831] İbnü'l-Cezerî,**et-Temhîd**, s. 167; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 88/b.
[832] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 226; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 89/a.

örnekler vermiştir. Asıl gayemiz ihtilaflı meseleler olduğu için bu örnekler üzerinde durmayacağız.[833]

Siirdî, Kur'ân'da geçen bütün "كَلَّا" ve "بَلَى" kelimeleri üzerinde durmanın tam vakf kısmına girdiğini vurgular.[834] Daha sonra bizzat kendisi vakf konusunun daha çok mana ile ilgili olup genel geçer bir kaideye tabi tutulamayacağını söyler.[835] Kanaatimizce Siirdî'nin özellikle bu iki kelime ile ilgili görüş bildirmesinin nedeni, Mekkî Ebû Talib'in (ö. 386/996) bu iki kelimenin vakf ve ibtida durumunu ele aldığı "el-Vakfü 'Ala Kellâ ve Belâ" adlı eseri incelemiş ve orada bulunan görüşlerden birini seçmiş olmasıdır. Mekkî, eserinde bu iki kelimenin vakf ve ibtidası hakkında ihtilaflar olduğunu söyler. Bu ihtilaflardan biri de Siirdî'nin iddia ettiği gibi her iki kelime üzerinde durmanın tam vakf olduğu konusundadır.[836]

b. Kâfî Vakf "الوقف الكافي"

Kâfî vakf, kendinden sonraki kelimeyle lafız ve i'râb bakımından değil de mana bakımından bir bağlantısı olan bir kelime üzerinde durmaktır.[837] Siirdî, kâfi vakfın bu tanımından sonra vakfın bu kısmına, tam vakfta olduğu gibi üzerinde durulan kelimeyle iktifa edilip bir sonraki kelimeyle başlana bilindiğinden kâfi vakf denildiğini bildirir ve bazı örnekler verir. Bu vakf da kıssa ve ahkam konularının bitiminde, mü'min veya kafirlerin hallerinin anlatımının sonunda vs olabilmektedir.

Siirdî, kıraât farklılıklarına bağlı olarak bir vakfın hem tam hem kâfi olabileceğine dikkat çekmiştir. Buna göre Bakara sûresi 74. âyette geçen "مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ" kelimesi üzerinde durmak hem tam hem de kâfi vakf olabilir. Şöyle ki; şayet bu cümleden sonra gelen "وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ" cümlesinde bulunan "تَعْمَلُونَ" kelimesi yâ "ي" harfiyle "يَعْمَلُونَ" şeklinde okunursa vakf tam, "تَعْمَلُونَ" şeklinde tâ "ت" harfiyle okunursa

[833] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 88/b.
[834] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 89/a.
[835] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 92/b.
[836] Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî, **el-Vakfü 'alâ Kellâ ve Belâ**, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, Kâhire 2003, s. 50, 77.
[837] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 89/a.

vakf kâfi olur. Siirdî, konuyla ilgili bir örnek daha vermişve bunun Kur'ân'da birçok örneği olduğuna işaret etmiştir.[838]

c. Hasen Vakf "الوقف الحسن"

Hasen vakf, kendinden sonra gelen kelimeyle mana bakımından değil de lafız bakımından bağlantısı olan bir kelime üzerinde durmaktır.[839] Bu vakf çeşidinde durmak caizdir. Çünkü anlam tamam olmaktadır. Fakat ondan sonraki kelimeyle başlamak caiz değildir. Zira iki kelime arasında lafız açısından bir bağlantı mevcuttur. Siirdî, buna örnek olarak Fatiha sûresinin ilk âyetini örnek vermiştir. Buna göre " الْحَمْدُ لِلَّهِ" deyip durmak hasen bir vakftır ve anlam tamam olmaktadır. Fakat bu durumda " رَبِّ الْعَالَمِينَ" cümlelerinden okumaya başlanılmaz. Zira bu iki cümle lafız ve i'râb bakımından birbiriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla bu durumda vakf hasen iken âyetin başı olmaması kaydıyla bir sonraki kelimeyle ibtida yapmak kabihtir.[840]

2. İztirârî Vakf "الوقف الاضطراري"

İztirârî vakf, nefesin daralması, öksürük bastırması vs durumlarda meydana gelir. İztirârî vakf, tam veya hasen vakfa denk geldiğinde herhangi bir şey yapmaya gerek yoktur. Fakat hasen veya kabîh vakfa denk geldiğinde üzerinde durulan kelimenin öncesinden uygun bir kelimeden okumaya başlanır ve devam edilir.[841]

a. Kabîh Vakf "الوقف القبيح"

Kabîh vakf, lafzen ve manen anlamı tamamlanmayan bir kelime üzerinde zorunlu, mecburi durmak demektir. Bu vakf çeşidi iztirârî vakfın neticesinde meydana gelir. Siirdî, kabîh vakfın meydana gelebileceği muzaf ile muzaf ileyhi, sıfat ile mevsuf arasında durmak gibi bazı yerleri dilbilim kurallarına bağlı olarak belirtmeye

[838] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 89/a.
[839] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 30/b.
[840] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 90/b.
[841] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 91/a.

çalışmıştır.[842] Konumuzun uzamaması için burada örnekler üzerinde durmayı uygun görmedik.

Kur'ân'daki Vakfların Hükmü

Siirdî, Kur'ân'da yapmayanın günahkâr olacağı vacib veya yapanın günahkâr olacağı haram bir vakf çeşidinin bulunmadığını belirtmiştir.[843] Buna karşın bazı kelimeler üzerinde bilinçli olarak manayı bozacak şekilde durmak haram kabul edilmiş ve bu vakf çeşidine küfr vakfı denilmiştir. Siirdî, bazılarının bu gibi yerlerin 20 olduğunu belirttiğini ancak hakikatte bu yerlerin yirmiden çok fazla olduğunu ifade etmiştir.[844] Küfr vakfı denilen bu vakf çeşidinin bazı örnekleri şunlardır: a. "مَا مِنْ اِلَهٍ" b. "اِنِّي كَفَرْتُ" c. "اِنَّ اللهَ فَقِيرٌ". Bu gibi yerler üzerinde bilinçli olarak vakf yapıldığında anlam tamamen değişir ve kişinin küfre girmesine neden olur.

Siirdî, vakfa riâyet etmenin güzel olmasından dolayı bazı yerlerde durmaya "lâzım" vakf denildiğini ve bunun mushafta mîm "م" harfiyle belirtildiğini ifade eder. O, bu vakfların hangi sûrede geçtiğinin "Nizâmü'l-Edâ'" adlı eserin mukaddimesinde yer aldığını belirtip bunların yaklaşık 78 tane olduğunu söyler. Yine güzel ve uygun olmasından dolayı bazı yerlerde vakf yapmanın "Gufrân Vakfı" diye isimlendirildiğini belirten Siirdî, bu isimlendirmenin şayet sahih ise "Kim bana Kur'ân'da on yerde vakf yapmaya kefil olursa ben de onun cennete girmesine kefil olurum" rivâyetinden alınarak yapıldığını söyler. Siirdî'nin bu rivâyet için kullandığı "şâyet sahih ise" tabiri rivâyet hakkında ihtilafların olduğuna işaret etmek içindir. Bu vakfların bulunduğu kelimeler şunlardır: "اولياء" (Mâide 5/51), "يسمعون" (En'âm /32), "يستون" (Secde 32/18), "فاسقا" (Secde 32/18), "آثارهم" (Yâsîn 36/12), "على العباد" (Yâsîn 36/30), "من مرقدنا" (Yâsîn 36/52), "ان اعبدونى" (Yâsîn 36/61), "ان يخلق مثلهم" (Yâsîn 36/81) ve "يقبضن" (Mülk 67/19).[845]

[842] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 91/a.
[843] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 92/b.
[844] Husarî, **Ahkâmü Kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 260; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 92/b-93/a.
[845] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 93/a-94/b.

Kaynaklara baktığımızda "Cibrîl Vakfı", "Gufrân Vakfı" gibi vakflarla ilgili rivâyetlerin asılsız olduğuna rastlamaktayız.[846] "Ğufrân Vakfı" ile ilgili rivâyetlerin ilk çıkış yeri Şia kaynaklarıdır. Bu iddianın ilk olarak Şiî âlimlerden olan Hâfız Kilân el-Buhârî ile Muhammed Nebî es-Sicistânî tarafından ortaya atıldığı bildirilmektedir. Bu iki şahıs Farsça yazdıkları tecvîd risalelerinde bu iddiayı ortaya atmışlardır. Daha sonra Muhammed ez-Zâhidî "Risâle fi Tecvîdi'l-Fatiha" adlı eserinde bu iddiaya yer vermiştir. Aynı şekilde Şîî olduğu söylenen Hekîmzâde el-Bağdadî de bu iddiayı eserine almıştır.[847]

Siirdî, bu bilgilerden sonra Kur'ân kelimeleri üzerinde genel olarak on bir şekilde vakf yapılabileceğini söyler. Bu vakflardan yedisi Kur'ân'da uygulanmakta diğer dördü ise Kur'ân'da olmayıp sarf ilmiyle ilgili eserlerde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. O, Kur'ân'da geçmeyen bu vakflar üzerinde de durmuş ve bu vakflar hakkında bilgi vermiştir.[848] Siirdî'nin eserine aldığı bu vakf çeşitleri aşağıdaki gibidir:

1. Sadece Sükûn ile Vakf

Bu vakf çeşidi ravm veya işmâm yapmadan kelimenin son harfini sakin okumaktan ibarettir. Buna "لَمْ يَلِدْ" ve "وَمَا كَسَبَ" gibi kelimeler üzerinde yapılan vakflar örnek olarak verilebilir.[849]

2. Ravm ile Vakf

Siirdî ravmı "Harekenin bazısının hazfedilmesi" şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre ravm, işitme ile ilgili bir durum olup hareke sesinin yarısından daha az bir sesle, gizli bir şekilde harfi telaffuz etmeye çalışmaktır. Ravm, esre ve ötrede yapılabilir. Sakin olan harfte harekenin aslen bulunmamasından dolayı ravm yapılamaz. Aynı şekilde Siirdî, hafif ve telaffuzunun seri olmasından dolayı fethada

[846] Devserî, **Muhtasaru'l-İbarât**, s. 135; Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, **el-Muharraru fî 'Ulûmi'l-Kurân**, Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmati'l-Kur'âniyye, Cidde 2008, s. 233.

[847] vb.tafsir.net, Mültekâ Ehlü't-Tefsîr, 2010, https://vb.tafsir.net/tafsir18950/#.XROuwOszbIU (13/03/1431 - 26/02/2010)

[848] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 92/b-93/a.

[849] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 92/b.

da ravm yapılamayacağını bildirir. Zira bazı nahiv âlimleri az da olsa fethada da ravm yapılabileceğini ifade etmişlerdir. [850]

3. İşmâm ile Vakf

Siirdî işmâmı; "Harekeyi tamamen hazfedip, hazfedilen harekeye işaret etmek maksadıyla dudakları damme telaffuz edilirken yumulduğu gibi yummaktır" şeklinde tarif etmiştir. İşmâmda ses olmayıp sadece görüntü vardır. Bundan dolayı da sadece görebilenlerin anlayabileceği bir kuraldır. Siirdî, bazı yerlerde ravm ve işmâm yapılamayacağını söyler. Bu yerler şunlardır:

a. Tâ-i Te'nîs

Yuvarlak yazılan "ة" tâ-ı te'nîs üzerinde vakf yapıldığı zaman bu harfte ravm veya işmâm yapılamaz. Zira ravm ve işmâmın uygulanmasından maksat vasl halinde okunan harekeye vakf halinde işaret etmektir. Vakf halinde hâ "ه" harfine dönüşen tâ-ı te'nîs ise vasl halinde harekeye sahip değildir. Çünkü üzerinde vakf yapılan hâ "ه" harfi tâ "ت" harfinden dönüşmedir. Tâ-ı te'nîs üzerinde vakf yapıldığında ravm ve işmâmı caiz görenler onun vasl halindeki harekesine itibar etmişlerdir.

b. Mîm-i Cem'

Siirdî mîm-i cem' üzerinde vakf yapıldığında ravm ve işmâmın yapılamayacağını ifade eder. Nitekim mîm-i cem' asıl itibariyle sakindir. İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer gibi onu vasl halinde harekeli okuyanlar bile vakf halinde sakin okumuşlardır.[851]

c. Vasl Halinde Hareke Alan Aslî Sakin

Ravm ve işmâm konusunda asıl itibariyle sakin olan harfin vasl halinde aldığı harekeye itibar edilmez. Bundan dolayı da "لَمْ يَكُنِ الَّذِين" âyetinde bulunan "يَكُنِ" kelimesi üzerinde vakf yapıldığında ravm ve işmâm yapılamaz. Çünkü kelimedeki hareke iki

[850] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 93/a.
[851] Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî**, s. 75.

sakin harfin bir arada bulunmasını engellemek için meydana gelen arizî bir hareke olup vakf halinde yok hükmündedir.[852]

4. Tenvinli Kelimelerde Vakf

Siirdî, iki üstünlü kelimelerde vakf yapıldığında tenvinlerdeki nûn "ن" harfinin elif harfine "ا" dönüştürülerek vakf yapılması gerektiğini söyler.[853] Bu kaideye "لَنَسْفَعًا" ve "وَيَكُونًا" gibi asıl itibariyle te'kid için kullanılan ve sakin bir nûn "ن" olan tenvinlerin de girdiğini ifade eden Siirdî, "اِذًا" kelimesinin de bu kaideye tabi olup bu yüzden de mushafta tenvin ile yazıldığını belirtir.[854] Ancak bazılarının "اِذًا" kelimesinin vakf halinde zarf için kullanılan "اِذَا" kelimesiyle karışma olasılığından dolayı "اِذًا" kelimesi üzerinde "اِذَنْ" şeklinde vakf yaptığını dile getirir. Devamında Siirdî, iki ötre veya iki esre bulunan kelimelerde vakf yapıldığında bu harekelerin vâv "و" veya yâ "ي" harfine dönüştürülmeden hazfedildiğini, bazı Arapların ise bütün tenvinleri kendi cinsinden harfe ibdal ederek okuduğunu belirtir. Buna göre bunlar "زَيْدًا" kelimesi üzerinde vakf yaptıkları zaman "زَيْدَا", "زَيْدٌ" kelimesi üzerinde vakf yaptıkları zaman "زَيْدُو", "زَيْدٍ" kelimesi üzerinde vakf yaptıkları zaman ise "زَيْدِى" şeklinde okurlar.[855]

5. Yedi Elif Üzerinde Vakf

Siirdî, Kur'ân'da geçen ve yedi elif olarak bilinen elif harfinin fazladan yazıldığı kelimelere değinmektedir. Bunlar Kur'ân'da geçen bütün "اَنَا" kelimeleri ile Kehf sûresinde geçen "لَكِنَّا", Ahzab sûresinde geçen "الظنونا", "والرسولا", "السبيلا", ile "İnsan sûresinde geçen "سلسلا" ve Mürselât sûresinde geçen "قواريرا" kelimeleridir. Bilindiği gibi

[852] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 93/a.
[853] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 94/b.
[854] Sehâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 747.
[855] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 94/b-95/a, 115/a.

bu elifler vasl halinde okunmayıp vakf halinde okunurlar. Biz bu konunun uzamaması için sadece "اَنَا" ve "لَكِنَّا" kelimeleri üzerinde durmaya çalışacağız.[856]

5.1. "أَنَا" kelimesi

"أَنَا" kelimesi "هَنَا" veya "انَ" şeklinde gelebilmekte ve kırâatlerde vakf halinde farklı şekillerde okunmaktadır. "أَنَا" kelimesinin sonundaki elif "ا" genel olarak vasl halinde kasr ile, vakf halinde ise iki hareke miktarı uzatılarak okunur. İmam Nafi' kırâatında ise "أَنَا" kelimesinden sonra meftûh veya madmûm hemze gelirse "أَنَا" kelimesinin elifi uzatılarak okunur. Bu bilgileri verdikten sonra Siirdî, bu şekil okuyuşun Beni Temîm kabilesinde mevcut olduğunu ifade eder. Ayrıca bu okuyuşun elif harfini kelimenin aslından sayan Kûfe âlimlerinin görüşüne de muvafık olduğuna dikkat çeker. Basralı âlimlere göre ise "أَنَا" kelimesindeki elif zaide olup vakf halinde nûn "ن" harfinin harekesini belirtmek içindir. Dolayısıyla onlara göre "أَنَا" kelimesinin elifi "ا" sadece vakf halinde okunur.[857]

"اَنَا" kelimesinde bulunan elifin kelimenin aslından olup olamadığı ihtilaf konusudur. Basra nahiv ekolüne göre elif kelimenin aslından değilken Kûfe nahiv ekolüne göre kelimenin aslındandır. Siirdî her iki durumda da vakf halinde kelimenin bina fethasını beyan etmek için bulunduğunu ifade eder. Siirdî "اَنَا" kelimesinde "اَنَهْ" ve vasl halinde "اَنْ" lügatlerinin de mevcut olduğuna işaret eder. Yalnız bu vecihler kırâatlerde bulunmamaktadır.

5.2. "لَكِنَّا" kelimesi

Kehf sûresinde bulunan "لَكِنَّا" kelimesinin aslı "لَكِنْ اَنَا" şeklinde olup bu kelime vakf bakımından "اَنَا" kelimesi gibidir. Siirdî, Benu Temîm kabilesi dışında kimsenin "اَنَا" ve "لَكِنَّا" kelimelerini vasl halinde elif ile okumadığını söyler. Fakat Siirdî, Hişâm

[856] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 139/a.
[857] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 540.

ile İbn Zekvân'ın "لَكِنَّا" kelimesini, Nafi'in ise kendisinden sonra meftûh veya mazmum hemze bulunan "أَنَا" kelimesini vasl halinde elif ile okuduğunu dile getirir. Kendisinden sonra meksûr hemze bulunan kelimelerin ise Kâlûn tarafında iki vecihle okunduğunu ifade eden Siirdî, bu ihtilafın "إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ"[858] "وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ"[859] âyetlerinde bulunduğuna işaret eder.

6. İsbât ile Vakf "الوقف بالإثبتا"

Bilindiği gibi "قَاضٍ", "هَادٍ" ve "وَالٍ" gibi mu'tellü'l-lâm olan kelimelerin ism-i faillerinde yâ "ي" harfi olan lamü'l-fiil hazf edilir. Bu kelimelerin aslı "قَاضِيٌ", "هَادِيٌ" ve "وَالِيٌ" şeklindedir. Hafs rivâyetine göre bu kelimeler üzerinde "قَاضْ", "هَادْ" ve "وَالْ" şeklinde sükûn ile durulur. Siirdî, bu gibi kelimelerde hem sükûn hem de yâ "ي" harfinin iade edilip cezimli okunmasıyla "قَاضِي", "هَادِي" ve "وَالِي" şeklinde vakf yapılabileceğini söyler. Bu ikinci vakf şekline İbn Kesîr'in "وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ" ve "وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ" âyetlerindeki "وَالِي" ve "هَادِي" kelimelerinin vakf halindeki okuyuşunu örnek gösterir. Ayrıca Siirdî, konuyla ilgili sarf açısından detaylı bilgi verir.[860] Konumuzun uzamaması ve asıl konumuzun Kur'ân'da geçen ve kırâat âlimleri tarafından benimsenip okunan vecihler olması hasebiyle biz bu ayrıntılar üzerinde durmayı doğru bulmadık.

7. Tâ-i Te'nîs Üzerinde Vakf "الوقف على تاء التأنيث"

Kur'ân'da bulunan tâ-i te'nîs harfleri Hz. Osman mushaflarında açık "ت" ve kapalı "ة" olmak üzere iki şekilde yazılmıştır. İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), Kur'ân'da her iki şekilde yazılmasından dolayı tâ-i te'nîs üzerinde hem hâ "ه" hem tâ "ت" ile durmanın caiz olduğunu ancak kırâat âlimlerinin bu konuda ihtilaf ettiklerini söyler.[861]

---

[858] A'râf 7/188, Şuarâ' 26/115.
[859] Ahkâf 46/9.
[860] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 96/b-97/a.
[861] İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 281.

Siirdî ise tâ-i te'nîs üzerinde nasıl vakf yapılması gerektiğiyle ilgili Arap kabileleri arasındaki ihtilaflara değinir ve açık yazılan tâ "ت" harfleri üzerinde cezim ile vakf yapılması gerektiğini, kapalı tâ "ة" harflerini ise hâ harfine ibdal ederek üzerinde vakf yapılması gerektiğini ifade eder. Araplardan bazılarının bütün tâ-i te'nîsler üzerinde te "ت" harfini cezm ederek vakf yaptığını belirten Siirdî, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî gibi bazı kırâat âlimlerinin ise açık tâ-i te'nîsi hâ "ه" harfine ibdal ederek vakf yaptığını söyler. Ayrıca Siirdî, Kisâî ve Bezzî'nin Tayy kabilesinin cem' sıygalarında ve diğer bütün tâ-i te'nîslerde yaptığı gibi "هَيْهَاتَ"[862] kelimesi üzerinde de "ت" harfini "ه" harfine ibdal ederek vakf yaptığını dile getirir. Siirdî, tâ-i te'nîs ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra Kur'ân'da açık ve kapalı yazılan tâ-i te'nîs ile ilgili detaylı bilgi vermeye başlamıştır. Biz bu konuyu resm-i mushaf kısmında ele aldık.[863]

8. Nakl İle Vakf "الوقف بالنقل"

Araplar, vasıl halinde iki sakin harfin bir arada bulunmasını hoş karşılamaz. Bazı Araplar aynı şekilde vakf halinde de iki sakin harfin bir arada bulunmasını da hoş karşılamaz ve bunun için de vakf halinde iki sakin harften sonuncu harfin harekesini ondan önceki harfe verirler. Bu uygulama damme ve kesrada yapılmakta, fetha da ise yapılmamaktadır. Bu kısım Araplar örneğin "بَكْرٌ" kelimesini vakf halinde "بَكُرْ" şeklinde, "وَالْفَجْرِ" kelimesini "وَالْفَجِرْ" şeklinde, "مَنْ لَهُ قَلْبٌ" kelimesini "مَنْ لَهُ قَلُبْ" şeklinde okurlar. Bu kuralın adı Arap dilinde Nakr "النَّقْرُ" olarak geçmektedir.[864]

Siirdî de bu kurala işaret etmiş ve "بِالصَّبْرِ" kelimesinin vakf halinde Ebû Amr kırâatında bu şekilde okunduğunu belirtmiştir. Bu kırâate değinirken Siirdî, bir yerde Ebu Amr'dan gelen bazı rivâyetlerde ifadesini kullanırken[865] başka bir yerde ise bazılarının kırâatı[866] tabirini kullanmıştır. Kaynaklara baktığımızda böyle bir

[862] Mü'minûn 23/36; Dânî, **Cami'u'l-Beyân,** c. 2, s. 802.
[863] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 98/b.
[864] Sîrâffî, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, c. 5, s. 45.
[865] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 2 s. 735.
[866] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 98/b.

okuyuşun Ebû Amr'dan rivâyet edildiğini ancak bu kırâatın şâz kırâatler arasında bulunduğunu görmekteyiz. Ukberî (ö. 616/1219), bu tür bir kuralın konuşulan Arap dili arasında bulunduğunu söylemektedir.[867] Nakl konusuyla ilgili olarak İbnü'l-Bâziş (ö. 540/1145), Halef'in Kisâî'den sadece "مِنْهُ" ve "عَنْهُ" kelimelerinde nakli rivâyet ettiğini bildirir. Buna göre bu iki kelimede bulunan nûn "ن" harfine vakf halinde azıcık ötre sesi verilerek "مِنُهْ" ve "عَنُهْ" şeklinde okunur.[868]

9. İbdâl ile Vakf "الوقف بالابدال"

Bilindiği gibi hemze üzerinde vakf konusu karmaşık bir konudur. Bunun için Siirdî, konu üzerinde fazla durmamaktadır. Konuyla ilgili olarak Siirdî şöyle demektedir: üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfi kendinden önce fetha veya sükûn bulunan hemze ise bu hemze harekesine bağlı olarak vâv "و", elif "ا" veya yâ "ي" harfine ibdal edilir. Örneğin "هَذَا الْكَلَؤُ", "هَذَا الْخَبْءُ", "هَذَا الْبُطْءُ" ve "هَذَا الرِّدْءُ" cümleleri vakf halinde "هَذَا الْكَلُو", "هَذَا الْخَبُو", "هَذَا الْبُطُو" ve "هَذَا الرِّدُو" şeklinde, "رَأَيْتُ الْكَلَؤَ", "رَأَيْتُ الْخَبْءَ", رَأَيْتُ "رَأَيْتُ الْبُطَا" ve "رَأَيْتُ الْكَلَا", "رَأَيْتُ الْخَبَا", "رَأَيْتُ الْبُطْءَ" ve "رَأَيْتُ الرِّدْءَ" cümleleri vakf halinde, "مَرَرْتُ بِالْكَلِإِ), (مَرَرْتُ بِالْخَبْءِ), (مَرَرْتُ بِالْبُطْءِ" ve "مَرَرْتُ بِالرِّدْءِ" cümleleri ise vakf halinde "مَرَرْتُ بِالْكَلِي", "مَرَرْتُ بِالْخَبِي", "مَرَرْتُ بِالْبُطِي" ve "مَرَرْتُ بِالرِّدِي" şeklinde okunurlar.[869] Şayet hemzeden önce zamme varsa hemze vâv "و" harfine, kesra varsa yâ "ي" harfine ibdal olur. Dolayısıyla "أَكْمُؤٌ" kelimesi üzerinde "أَكْمُو", "أَهْنِئٌ" kelimesi üzerinde "أَهْنِي" şeklinde vakf edilir.[870] Siirdî'nin bu açıklamaları İmam Hamza'nın özellikle hemzelerde uyguladığı ibdâllerin açıklaması mahiyetindedir, denilebilir.

[867] Ukberî, **İ'râbü'l-Kırâati'ş-Şevâz**, c. 2, s. 740; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 98/b.
[868] İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 253.
[869] Süyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. 3, s. 437.
[870] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 99/a.

10. Tad‘îf ile Vakf "الوقف بالتضعيف"

Siirdî, hemze "ء" dışındaki harekeli sahih kelimeler üzerinde tad'îf ile vakf yapılabileceğini ifade eder. Örneğin "جَعْفَرْ", "خَالِدْ", ve "يَجْعَلْ" kelimeleri üzerinde "جَعْفَرِّ", "خَالِدِّ", ve "يَجْعَلِّ" şeklinde son harfi şeddeli yaparak vakf yapılabilir. Böyle bir vakfın amacı tad‘îfin yani şeddenin bir nebze hazfedilen harekenin yerini almasıdır. Siirdî, böyle bir vakfın sadece Âsım kırâatında "مُسْتَطَرّ"[871] kelimesinde bulunduğunu dile getirir.[872] İbnü'l-Bâziş (ö. 540/1145), bu kelimenin tad‘îf ile okuyuşunu sadece İsmet b. Urve'nin Âsım'dan rivâyet ettiğini söyler. Aynı şekilde İbnü'l-Bâziş, Ahvâzî'nin (ö. 446/1055) Arap dili gramerine göre bu şekildeki bütün kelimelerin tad‘îf ile okunması gerektiğini ancak kırâatlerin tabi olunan bir sünnet olmasından dolayı kırâat âlimlerinin sadece bu kelimeyi tad‘îf ile okuduğunu ifade ettiğini vurgular.[873]

11. İlhâk ile Vakf "الوقف بالالحاق"

Hâ-i sekt, harekeyi beyan etmek için bazı kelimelerin sonuna bitişen hâ "ه" harfidir. Bu harf, Kur'ân'da yedi kelimenin sonuna bitişmiştir. Bunlar, "لَمْ يَتَسَنَّهْ" (Bakara 2/259), "فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ" (En'âm 6/90), "كِتَابِيَهْ" (Hakka 69/19) "حِسَابِيَهْ" (Hakka 69/20,26) "مَالِيَهْ" (Hakka 69/28) , "سُلْطَانِيَهْ" (Hakka 69/29) ve "مَاهِيَهْ" Kâria 69/10) kelimeleridir. Siirdî, Hamza'nın "لَمْ يَتَسَنَّهْ", "مَالِيَهْ", "سُلْطَانِيَهْ" ile "مَاهِيَه" kelimelerini vasl halinde hâ "ه" harfi olmaksızın "لَمْ يَتَسَنَّ", "مَالِيَ", "سُلْطَانِيَ" ve "مَاهِيَ" şeklinde okuduğunu, vakf halinde ise hâ "ه" harfi ile okuduğunu belirterek Kisâî'nin de "لَمْ يَتَسَنَّ" ve "مَاهِيَ" kelimelerinde Hamza'ya tabi olduğunu ifade eder.

İbnü'l-Cezerî, Araplarda vakfın birçok çeşidinin bulunduğunu ancak kırâat âlimlerinin isti‘mal ettiği ve muteber olan vakf çeşitlerinin dokuz tane olduğunu bildirir. İbnü'l-Cezerî'ye göre bu vakflar, sükûn, ravm, İşmâm, ibdâl, nakl, idgâm,

[871] Kamer 54/53.
[872] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 99/a.
[873]İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, s. 253.

hazf, isbât ve ilhâk vakflarıdır. İbnü'lCezerî, Siirdî'nin değindiği tâ-i te'nîs ve iki üstünlü kelimelerdeki vakfı ibdâl bahsinde işlerken Siirdî bunları ayrı olarak ele almıştır.[874]

Siirdî, resm-i mushaf konusunun sonunda, âlimlerin mushaflarda vakf için bazı özel işaretler kullandığına dikkat çeker. Bu işaretler günümüzde de yaygın olan "secâvend" işaretleridir. Siirdî, bu işaretleri eserinde teker teker ele alır.[875] Buna göre bu işaretler kırmızı veya Kur'ân âyetlerinin yazıldığı mürekkep renginden farklı başka renkler kullanılarak yazılmıştır. Siirdî'nin eserine aldığı vakf işaretleri ve anlamları şu şekildedir:

(م): Vakf-ı lazım. (ط): Vakf-ı mutlak. Bu vakıfta durmak veya geçmek aynı derecededir. (ج): Vakf-ı câiz, durmanın evla olduğu vakf çeşididir. (ص): Ruhsat vakfı, durmamak daha evladır. (لا): Durmak câiz değildir anlamında kullanılır. (ز): Vakf yapmayıp geçmenin daha evla ve güzel olduğunu belirtir. (صِلْ): Vakf yapmayıp geçmek, şâyet durulmuşsa o kelimenin öncesinden almak anlamındadır. (صِلِي): Bu da bir önceki işaret gibidir. Yalnız bu işaret vasl yapmanın daha evla olduğunu vurgulamak içindir. (غ): Vakf-ı gufrân, konumuzun başından Bununla ilgili bilgi vermiştik. (ّ): Şedde, sakin nûn ve tenvinden sonra gelen idgâmlar için kullanılmıştır. (ن): Boğaz harfleriyle oluşa izhâr kralı için. (ش): Izhârı Şefevî. (ت): İdgâm-ı mütecâniseyn. (م): Mîm harfinin uç kısmı idgâm- misleyn ve iklâb. (.): Bir nokta ihfâ. (ۣ): Üç nokta kâf kef harflerinde oluşan ihfâ-ı kebîr. (ۤ): Medler için bu işaret kullanılır ve müttasıl veya diğer medler için farklı farklı renkler kullanılırdı.

[874] İbnü'lCezerî, **en-Neşr**, c.2, s. 120.
[875] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 152/b-154/a.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA HALİL'DE KIRÂAT, TEFSÎR, RESM-İ MUSHAF VE DİLBİLİM İLİMLERİNİN MÜNASEBETİ

Resm-i mushaf, kırâat, tefsir ve dilbilgisi tarihine bakıldığında gerek asr-ı saadette gerekse tabiîn döneminde bütün bu ilimlerin iç içe bulunduğu görülecektir. Bunu, tedvin döneminde kaleme alınan eserlerin her birinde açık bir şekilde görebilmekteyiz. Tefsir alanında ilk kaleme alınan eserlerde dil bilgisi ve kırâat, kırâat alanında kaleme alınan ilk eserlerde dil bilgisi ve resm-ı mushaf, resm-ı mushaf ile ilgili kaleme alınan ilk eserlerde ise tefsir ve kırâat bilgilerine yoğunlukla rastlamak mümkündür. Kur'ân'a ilk defa hareke koyan Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin (ö. 69/688) aynı zamanda Arap dilbiliminin kurucusu sayılması, başta Ebû Amr b. Alâ' (ö. 154/771) ve Kisâî (ö. 189/805) gibi birçok kırâat imamı ve ravisinin hem tabiîn müfessirlerden kırâat almış hem de Arap dilbiliminin önde gelen isimlerinden olması da bunu destekler mahiyettedir. Bu husus ilk dönem bütün İslâmî ilimler için de geçerlidir diyebiliriz. İlk dönem İslâmî ilimlerde karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Yalnız biz çalışmamızda bu dört ilmi ele alacağımız için özellikle bunlar üzerinde duracağız.

Siirdî, söz konusu alanlarda eserler kaleme almıştır. Onun bu eserlerinde bu ilimler arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu bölümde bu etkileşim üzerinde duracağız.

4.1. MOLLA HALİL'İN "BASÎRATÜ'L-KULÛB" ADLI TEFSİRİNDE KIRAATLERE YAKLAŞIMI

Tefsîr, sözlükte izah etmek açıklamak anlamındadır. Terim anlamıyla ilgili çeşitli görüşler olmakla beraber genel kanaat tefsirin, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan bir ilim olduğu şeklindedir. Bu tanıma kelimelerin anlamı, nüzul sebebi vs. tefsîrle ilgili diğer konular da girmektedir.[876] Tefsîr ilmi, daha sahabe döneminde müstakil bir ilim hüviyeti taşımaktaydı. İlk müfessir Hz. Peygamber kabul edilmekle beraber[877] başta dört halife ile Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) olmak üzere birçok sahabe Kur'ân yorum ve tefsirinde bulunmuştur. İlk dönem müfessirler bulundukları bölgelere göre sınıflandırılmıştır. Buna göre Mekke'de İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732) ve Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725), Medîne'de Übey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]), Ebû'l-Âliye (ö. 90/709), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 108/726 [?]), Irâk bölgesinde İbn Mesûd (ö. 32/652-53), Katâde (ö. 117/735) Alkame b. Kays (ö. 62/682), Mesrûk b. Ecda'(ö. 63/683 [?]), Esved b. Yezîd (ö. 75/694), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714) ve Hasan Basrî (ö. 110/728) gibi kişiler, tefsir konusunda görüş ve yorum bildirenler arasında öne çıkan isimler olmuştur. Bu görüş ve yorumlar tasnif dönemine kadar kişiden kişiye şifahî olarak naklede gelmiştir.[878]

Molla Halil, "Basîratü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb" adlı bir tefsir kaleme almıştır. Eserin ismi bazı kaynaklarda "Tabsîratü'l-Kulûb min Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb"[879] ve "Tabsîratü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb"[880] şeklinde geçse de asıl isminin "Basîratü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb" olduğu esere ait el yazması nüshada belirtilmektedir.[881] Söz konusu eserin müellif hattı olan mahtût bir nüshası mevcut olup Molla Halil'in beşinci göbekten torunlarından Molla Sıbgatullah'ın yanında bulunmaktadır. 374 varak ve her varakta 15 satır bulunan,15X9

[876] Zerkeşî, **el-Burhân**, c.1, s. 13.
[877] Gânım Kaddûrî, **Muhâderât fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru Ammâr, Ammân 2003, s. 167.
[878] Kaddûrî, **Muhâderât,** s. 171, 180-183; Abdülhamit Birışık, "Tefsir", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2011, c. 40, s. 281-290.
[879] Babânî, **Hediyyetü'l-'Arifîn**, c. 1, s. 357.
[880] Mehmet Tâhir, **Molla Halil Siirdî**, s. 327.
[881] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, vr. 1/b.

ebadındaki mahtût eser, orta boyutta ve rika yazısıyla yazılmıştır. Başlıkların kırmızı, tefsir bölümünün siyah mürekkeple yazıldığı ve kenarların yer yer yoğun haşiyelerin bulunduğu eser, bazı yerlerinde zedelenmeler olmasına rağmen günümüze kadar tam okunaklı bir şekilde ulaşabilmiştir. Söz konusu eserle ilgili birçok inceleme yapılmış, birçok yüksek lisans ve doktora tezi yazılmıştır. Siirdî'nin bu eseri Nûbîhâr yayınları tarafından 2011 yılında Molla Sıbgatullah'ın katkısıyla yayımlanmıştır.

Molla Halil'in söz konusu eseri, Kur'ân'ın baştan sona kadar tefsirine dairdir. Bakara sûresiyle başlayıp Fatiha sûresiyle biten bu tefsirde sade ve anlaşılır bir üslup kullanılmıştır. Eser, dirâyet metoduyla ve "Celâleyn", "Kadî Beydâvî" ve şerhlerinin bir özeti mahiyetinde kısa ve veciz bir tarzda yazılmıştır. Dil bilgisi ağırlıklı olan bu eserde birçok yerde fıkıh, lügat, belagat, kelâm, kırâat vs. ile ilgili kısa bilgiler de verilmiştir.

Siirdî'nin yine "Basîratü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb" adında Kehf sûresine kadar yazılmış başka bir tefsir eseri de mevcuttur. Söz konusu eserin Şeyh Abdulkahhar tarafından 1283/1866 yılında istinsah edilen elyazması mevcut olup müellifin beşinci göbekten torunu Şeyh Selim'in (ö. 2020) yanında bulunmaktaydı. El yazması nüsha154 varaktır. Kâğıt ebadı 23X14 olan nüshanın her varakında 23 satır bulunmaktadır. Söz konusu nüsha birinci tefsirin el yazması nüshası gibi orta boyutta ve rika yazısıyla yazılmıştır. Aynı şekilde nüshadaki başlıklar yine kırmızı, tefsir bölümü ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Molla Halil'in bu tefsiri birincisine nispeten daha detaylıdır. Onun diğer eserlerinin yazılış tarzından anlaşıldığına göre bu tefsir kısa tefsirin şerhi mahiyetindedir ve aralarında birçok benzerlik bulunmaktadır. Zira Siirdî, kırâate dair yazmış olduğu eserini de önce kısa ve nazm olarak daha sonra ise geniş bir şekilde şerh ederek yazmıştır. Fakat yukarıda denildiği gibi bu tefsir Kehf sûresine kadar olup tam değildir.

Siirdî, yazmış olduğu birçok eserde olduğu gibi tefsirinde de kırâat ilmine yer vermiştir. O, tefsirinin mukaddimesinde bölgede yaygın olmasından dolayı az bir

kısmı dışında tefsirini Âsım kırâatı Hafs rivâyeti üzere yazacağına vurgu yapmıştır.[882] Biz bu çalışmamızda Siirdî'nin sadece hakkında görüş bildirdiği kırâatleri ele almaya çalışacağız. Bir kırâatte şöyle okunmuştur deyip de üzerinde durmadığı kırâatleri çalışmamıza almayacağız. Siirdî, tefsirinde hem mütevâtir hem de şâz kırâatlere yer vermiştir. Biz de konuyu mütevâtir ve şâz kırâatler şeklinde iki başlıkta inceleyeceğiz.

4.1.1. Mütevatir Kırâatler

Tevâtür sözlükte, araya zaman girmesine rağmen sürekli devam etmek ve art arda gelmek gibi anlamlara gelir. Kırâat literatüründe ise mütevâtir kırâat; mütevâtir bir senetle rivâyet edilen, takdiren de olsa Hz. Osman mushaflarının bir veçhine muvafık olan ve Arap diline uyan kıraatlerdir.[883] Tanımdaki "Mütevâtir" kavramının karşılığı hususunda ihtilaf vardır. İbnü'l-Cezerî, buradaki tevatürden maksadın sayı belirtmeksizin bir gurubun diğer bir guruba nakletmesi olduğunu söyler. Ona göre günümüzde bu şartları taşıyan ve mütevâtir olarak kabul görmesi gereken, bilinen on kırâattır. [884] Ebû Şâme (ö. 665/1267) gibi bazı âlimler ise kırâatlerde tevâtür aramamaktadır. O, tevâtür yerine "istifâze"[885] (yaygın ve meşhur) sıfatına sahip sahih ahad kıraatleri mütevâtir derecesinde görmekte ve kabul etmektedir.[886] Fakat İbnü'l-Cezerî, Ebû Şâme'nin bu görüşüne karşı çıkmakta ve on kırâatın mütevâtir olduğunu savunmaktadır.[887] Sonuç olarak Şafiî âlimlerin çoğunluğu ile diğer bazı âlimler hariç, Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Kisâî, Hamza, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'e nisbet edilen bu on kırâat mütevâtir kırâatler olarak kabul görmüş ve âlimlerin cumhuru bu kırâatler dışında kalan kırâatlerin Şâz kırâatler olarak kabul edildiği görüşünü benimsemiştir.[888]

Siirdî, kırâatlere dair yazdığı eserinde sadece yedi kırâatı ele almıştır. Eserinin sonlarına doğru bu yedi kırâatın mütevâtir kırâatler olduğunu söylemiştir.[889] Siirdî'nin

[882] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 7.
[883] İbnü'l-Vecîh, **el-Kenz**, c. 1, s. 46; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 18.
[884] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 18.
[885] İstifâze veya Müstefîz genel olarak; "senedinde bulunan râvi sayısı baştan sona her tabakada üçten aşağı düşmeyen, fakat mütevâtir derecesine de ulaşmayan hadis" anlamına gelir.
[886] Ebû Şâme, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 145, 171.
[887] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 81.
[888] Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, s. c. 1, s. 127-128; Sindî, **Safahât**, s. 68, 71; Muhammed Tâhir el-Kürdî, **Tarîhu'l-Kur'ân**, s. 114.
[889] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 335/a.

eserini yedi kırâate göre kaleme alması ve diğer üç mütevâtir kırâate hiç değinmemesi, onun da Şafiî mezhebi âlimlerinin çoğunluğuna tabi olarak mütevâtir kırâatlerin yedi kırâatten ibaret olduğu görüşünde olduğunu söyleyebiliriz. Siirdî'nin tefsirinde "yedi kırâatten biriyle Kur'ân okuyan birinin okuyuşunu Kurân'ın sonuna kadar o kırâatle okuması müstehaptır"[890] şeklindeki ifadesi de bunu destekler mahiyettedir.

Siirdî, Kur'ân âyetlerini tefsir ederken kırâat farklılıklarından da yararlanmıştır. Bazı âyetlerin tefsirinde kendisinin verdiği anlamlara uygun düşen kırâat okuyuşlarını delil olarak göstermiştir. Bu kırâat farklılıkları arasında kimi zaman tercihte bulunmuş kimi zaman da herhangi bir tercihte bulunmadan farklı okuyuş şekillerinin anlama etkisine işaret etmiştir. İleride de göreceğimiz gibi Siirdî, fikhî ihtilaflara neden olan kırâat farklılıklarından sürekli Şafiî mezhebine muvafık olanları seçmiştir. Hatta bazı âyetleri tefsir ederken kırâatte sımsıkı bağlı olduğu İmam Âsım'ın bile Şafiî mezhebine muhalif okuyuşlarını tercih etmemiştir.[891]

4.1.1.1. Siirdî'nin Âyetlerin Yorumunda Tercih Ettiği Mütevâtir Kırâatlerden Örnekler

Siirdî, bazı âyetleri tefsir ederken âyette geçen bazı kelimelerin çeşitli anlamlarından birini tercih etmiştir. Çoğu zaman bunu yaparken de kelimenin farklı okunuşlarını kendi yorumunu desteklemek için delil olarak sunmuştur. Buna örnek olarak Bakara sûresi 36. âyette geçen "kaydırmak" anlamındaki "فَأَزَلَّهُمَا" kelimesini gösterebiliriz. O, bu kelimeye "uzaklaştırmak" anlamını verdikten sonra, bu tercihini uzaklaştırmak anlamına gelen Hamza kıraatındaki "فَأَزَالَهُمَا" okuyuş şekliyle pekiştirmeye çalışmıştır.[892]

Siirdî, Bakara sûresi 85. Âyette geçen "تَظَاهَرُونَ" kelimesini Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef dışındaki kırâat imamlarının okuyuş şekli olan "تَظَّاهَرُونَ" şeklinde benimseyip tefsir etmiş ve yalnızca Âsım kırâatında şeddesiz okunduğuna dikkat çekmiştir.[893] Siirdî bu şekilde kırâatte sımsıkı bağlı olduğu İmam Âsım'ın kelimedeki okuyuş şekli

[890] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 958.
[891] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 31.
[892] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 20.
[893] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 31.

yerine diğer kırâat imamlarına ait bu farklı kırâatı benimsemiş ve âyeti ona göre tefsir etmiştir.

Siirdî'nin ele aldığı ve farklı okuyuş şekilleri arasında tercihte bulunduğu diğer bir âyet de Bakara sûresi 222. âyetidir. Söz konusu âyette geçen "حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ" kelimesini Hamza, Kisâî, Şu'be ve Halef şeddeli olarak "حَتَّىٰ يَطَّهَّرْنَ", diğer kırâat imamları ise şeddesiz olarak "حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ" şeklinde okumuşlardır.[894] Siirdî, bu âyetin tefsirinde buna değinmiş ve kelimenin "حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ" şeklinde okunması durumunda anlamının; "hayız kanı kesilmeden onlara yaklaşmayın" veya "gusül abdesti almadan onlara yaklaşmayın" şeklinde iki anlama da gelebileceğine dikkat çekmiştir. Kelimenin "حَتَّىٰ يَطَّهَّرْنَ" şeklinde şeddeli okunması durumunda ise sadece "gusül abdesti almadan onlara yaklaşmayın" anlamına geldiğini belirten Siirdî, kelimedeki bu okuyuş şeklini benimsemiştir.[895] Siirdî'nin bu tercihi Şafii mezhebinin bu konudaki görüşüne de muvafıktır. Zira Şafiîler âyetin "حَتَّىٰ يَطَّهَّرْنَ" şeklinde okunuşuna bağlı olarak hüküm vermişlerdir. Buna bağlı olarak Şafiîler, kadının adeti bittikten sonra cinsel ilişkiye girebilmesi için gusletmesi gerektiği şeklinde görüş bildirmişlerdir.[896] Ebû Hanife'nin de benimsemiş olduğu ikinci kırâate göre ise bir kadının hayız kanı kesildikten sonra gusletmeden de kendisiyle cinsel ilişkiye girilmesi caizdir.[897] Her iki kırâatten de hayız kanı kesildikten sonra su ile gusletmek gerektiği hükmünün çıkarılabileceğini de savunanlar olmuştur.[898]

Siirdî'nin Âsım kırâatında olmamasına rağmen âyetteki bu farklı okuyuşu tercih etmesini kendisinin Şâfiî mezhebine mensûb olmasıyla açıklanabileceği kanaatindeyiz. Zira o, fıkhî konularda âyetlerin kendi mezhebine muhalif okuyuş şekillerine itibar etmemekte, Şâfiî mezhebine muvafık yorumları benimsemektedir.

[894] İbnü'l-Cezerî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, s.196.
[895] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 190/b.
[896] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 64.
[897] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 1, s. 266.
[898] Ezherî, **Me'âni'l-Kıraât**, c. 1, s. 202.

Secde sûresi 7. âyetinde geçen "خَلَقَهُ" kelimesini, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef lâm harfini fetha ile "خَلَقَهُ" şeklinde okurken, diğer kırâat imamları lâm harfini cezim ile "خَلْقَهُ" şeklinde okumuşlardır.[899] Siirdî bu âyeti tefsir ederken ikinci okuyuşu yani lâm harfinin cezimli okuyuş şeklini tercih etmiş ve ilk önce ona göre anlam vermiştir. Buna göre "خَلْقَهُ" kelimesi "كُلَّ شَيْءٍ" cümlesine bedel olarak kabul edilmiş ve bu kelimeyle her şeyin yaratılışının en güzel şekilde yapıldığı vurgulanmıştır. Siirdî, birinci kırâate göre "خَلَقَهُ" kelimesini "شَيْءٍ" kelimesine sıfat olarak kabul etmiştir. Bu durumda Allah'ın bizzat yarattığı ve var olan şeyler kastedilmiş olmaktadır. Aklen mümkün olmayan şeylerin kastedilme ihtimali de bu anlamın dışında kalmış olmaktadır.[900]

Siirdî, burada kelamî bir meseleye değinmiş ve bu cümleyle Allah tarafından yaratılması aklen mümkün olan şeylerin kastedildiğini söylemiştir. Zira akıl, her şeyin -örneğin Allah'ın benzerinin- Allah tarafından yaratılmış olamayacağına hükmetmektedir. Siirdî bu kırâate göre âyete "Allah, yaratılması aklen mümkün olan her şeyin yaratılışını en güzel şekilde güzelleştirmiştir" şeklinde anlam vermiştir.

4.1.1.2. Siirdî'nin Âyetlerin Yorumunda Tercihte Bulunmadan Naklettiği Mütevâtir Kırâatlerden Örnekler

Siirdî, tefsirinin birçok yerinde âyetlerin farklı okuyuş şekillerine değinmiştir. Bazen bu okuyuşların kimin tarafından gerçekleştirildiğini de dile getiren Siirdî, âyetleri herhangi bir tercihte bulunmadan bu farklı okuyuş şekilleri çerçevesinde yorumlamıştır. Siirdî'nin bu yaklaşımına Bakara sûresi 37. âyetini örnek olarak gösterebiliriz. O, âyette Hz. Âdem'in rabbinden bazı kelimeleri almasını tefsir ederken, İbn Kesir kırâatındaki farklı okuyuşa değinmekte ve âyete o kırâate göre de anlam vermektedir.[901] Fakat âyetin bu farklı yorumları arasından herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. İbn Kesîr, âyetteki "آدَمَ" kelimesini mansûb, "كَلِمَاتٌ" kelimesini de merfû''olarak "فَتَلَقَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٌ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ" şeklinde okumaktadır. Âyetin

[899] Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, c. 2, s. 507.
[900] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 615.
[901] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 21.

anlamı: “Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.” İbn Kesîr kırâatına göre âyetin anlamı: “Derken, Âdem’e (vahy yoluyla) rabbi tarafından bazı kelimelere nail oldu, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.”

Siirdî, Bakara sûresi 106. âyetinde geçen ve unutma anlamındaki “أَوْ نُنْسِها” kelimesini açıklarken, İbn Kesîr ve Ebû Amr kırâatındaki te’hir etme anlamındaki “ أَوْ نَنْسَأْهَا” kırâatına da değinmiştir. Birinci kırâate göre âyetin anlamı; “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak…” şeklinde iken, ikinci kıraata göre ise “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu ertelersek…” şeklindedir. Siirdî burada bu kırâate göre âyete iki anlam vermiştir. Birincisi: ertelemeden maksadın nesh edilen âyetlerin tilavetinin nesh edilip hükmünün baki kalmış olması, ikincisi ise; âyetlerin levh-i mahfuzda te’hir edilmiş olması şeklindedir. [902]

Siirdî, Bakara sûresi 144. âyette geçen ve gaib fiil olarak okunan “يَعْمَلُونَ” kelimesini ele alırken bazı kıraatlerde bu kelimenin muhatab fiil olarak “تَعْمَلُونَ” şeklinde okunduğunu[903] bildirmekte ve buna göre âyete iki anlam vermektedir. Birinci kırâate göre âyetin anlamı: “…Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.” şeklindedir. İkinci kırâate göre ise âyetin anlamı şöyledir: “…Allah, sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.” Siirdî bu âyette iki kırâatın birleşiminden Allah’ın müminlere va’di ve kâfirlere vaîdi ortaya çıktığını dile getirir.[904] Bu kelimenin benzeri Bakara sûresi 149. âyette de geçmekte ve Siirdî bu âyette de durumun aynı olduğunu ifade etmektedir. İki kelime arasındaki tek fark onları farklı okuyan kırâat imamlarının farklı olmasıdır.[905]

---

[902] Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ, **Mecâzü’l-Ḳurʾân**, Dâru’l-Hancî, Kâhire h.1381, c. 1, s. 49; Siirdî, **Basîratü’l-Kulûb**, s. 37; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi’l-‘Arûf**, vr. 184/b.
[903] Dânî, **et-Teysîr**, s. 77.
[904] Siirdî, **Basîratü’l-Kulûb**, s. 45.
[905] Siirdî, **Basîratü’l-Kulûb**, s. 46.

Siirdî'nin ele aldığı ve farklı okuyuş şekillerine göre yorumladığı diğer bir âyet de Bakara sûresi 165. âyetidir. Söz konusu âyette geçen "وَلَوْ يَرَى" kelimesinin bazı kırâatlerde "وَلَوْ تَرَى" şeklinde okunduğu ve böylelikle hitabın Hz. Peygambere (s.a.v.) yönelik olacağı ifade edilmiştir.[906] Birinci kırâate göre âyetin anlamı "…Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!" şeklindedir. İkinci kırâate göre ise âyetin anlamı şöyledir: "…Zulmedenler azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilsen!".

Bakara sûresi 259. âyette geçen "نُنْشِزُها" kelimesini İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef "نُنْشِزُها" şeklinde diğer kırâat imamları ise "نُنْشِرُها" şeklinde okumuşlardır. Siirdî, birinci kırâatın diriltme veya birbirine katma anlamına gelebileceğini belirtmesine rağmen, ikinci kırâatın ise sadece diriltme anlamına vurgu yapmıştır. Yine aynı âyette geçen "أَعْلَمُ" kelimesinin "اِعْلَمْ" şeklinde emir olarak okunduğuna dikkat çekmiştir. Bu kırâate göre âyetin anlamı; "Şimdi, bil ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter". Buna göre Allah, ona bilmesini ve anlamasını emretmektedir. Kelimenin "أَعْلَمُ" şeklinde okunması durumunda ise âyetin anlamı: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter" şeklinde olacaktır. Bu okuyuş şekline göre hikâyede geçen kişinin kendisi nefsine bunu emretmektedir.[907]

Siirdî, Bakara sûresi 282. âyetinde geçen "يُضَارَّ" kelimesinin hem ma'lûm hem de meçhul sıygasıyla kabul edilebileceğini belirtmiştir. Zira bu baptan gelen muzari fiillerin bina ma'lûm ve bina meçhulü aynı vezinde gelmektedir. Kelimenin bina ma'lûm olarak alınması durumunda âyetin alamı şöyledir: "Yazan da şahit de bir zarar vermesin." Buradaki zarar vermeden maksat, şahit ve kâtip tarafından şahitlik etmemek veya alışveriş şartlarını yazmamak gibi davacılara yönelik oluşabilecek bir zarar vermedir. Kelimenin bina meçhul olarak alınması durumunda ise âyetin alamı şöyledir: "Yazana da şahide de bir zarar verilmesin." Buradaki zarar vermeden maksat ise, davacılar tarafından şahit ve kâtibe yönelik kendilerine yakışmayan şahitlik

[906] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 48.
[907] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 77.

etmelerini isteme veya bazı uygun olmayan şeyleri yazmalarını isteme gibi oluşabilecek bir zarar vermedir. [908]

Al-i İmrân sûresi 36. âyetinde geçen "وَضَعَتْ" kelimesini İbn Âmir, Ya'kûb ve Şu'be "وَضَعَتْ", diğer kırâat imamları ise "وَضَعْتُ" şeklinde okumuşlardır.[909] Siirdî birinci kırâate göre konuşmanın Allah (c.c.) tarafından yapılmış olacağını, ikinci kırâate göre ise kendisine teselli vermek için konuşmanın Hz. Meryem'in annesine ait olacağını dile getirmiştir.[910]

Al-i İmrân sûresi 37. âyetinde Siirdî, "وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا" kelimesini incelemekte ve bunun "وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا" ve "وَكَفَلَهَا زَكَرِيَّاءُ" şeklinde okunduğunu belirtmektedir. Birinci kırâate göre âyetin anlamı; "Rabbi…Zekeriya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi" şeklindedir. İkinci kırâate göre ise âyetin anlamı: "Zekeriya onun bakımını üstlendi" şeklinde olacaktır.[911]

4.1.2. Şâz Kırâatler

Şâz, sözlükte çoğunluğa muhalif olmak, tek başına kalmak demektir.[912] Kırâat ıstılahı olarak şâz kırâat; mütevâtir kırâat şartlarını taşımayan kırâatlerdir. Bilindiği gibi bu şartlar mütevâtir bir sened, Arap diline uygunluk ve bir vechiyle de olsa resm-ı mushafa muvafık olması olmak üzere üç tanedir. Bu şartlardan birini veya birkaçını taşımayan kırâatler şâz kırâatler olarak kabul edilmiştir.[913] Şâz kıraatlerle Kur'ân okunmaz ve ibadet edilmez. Ancak şâz kıraatler talim amaçlı öğrenilebilir veya fikhî meselelerin çözümü ve dil bilgisi için delil olarak kullanılabilir.[914] İbn Muhaysin (ö. 123/741), Yezîdî (ö. 237/851), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve A'meş (ö. 148/765) şâz kırâat imamları olarak kabul edilmektedir.[915]

---

[908] Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, **el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'**, Dâru'l-Me'mûn, Beyrût 1993, c. 2, s. 334; Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 83.
[909] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 239.
[910] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 93.
[911] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 93.
[912] Ebû Şâme, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 179.
[913] İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 19.
[914] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 179/a; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 19.
[915] Tavîl, **Madhal**, s. 61.

Şâz kıraatlerle ilgilenen ve hakkında ilk defa araştırma yapan kişinin Hârûn b. Mûsâ el-A'ver (ö. 170/786 civarı) olduğu bildirilir.[916] Daha sonra şâz kıraatlerle ilgili olarak İbn Cinnî (ö. 392/1002) "el-Muḥteseb fî tebyîni vücûhi şevâẕẕi'l-kırâʾât ve'l-îżâḥ ʿanhâ", İbn Hâleveyh (ö. 370/980) "Muḫtaṣar fî Şevâẕẕi'l-Ḳurʾân (ḳırâʾât) min Kitâbi'l-Bedîʿ" ve Ukberî (ö. 616/1219) "İʿrâbü'l-kırâʾâti'ş-Şevâẕ" adlı eserler kaleme almıştır.

Siirdî, tefsirinde âyetleri yorumlarken şâz kıraatlerden de yararlanmıştır. Onları, kelimeleri tefsir için kullanmasının yanı sıra o, daha çok dil kurallarına delil amaçlı kullanmış ve şâz kırâatler de dahil olmak üzere kırâatleri ele alırken genellikle onların sıhhat derecelerini belirtmemiştir. O, genellikle âyette geçen bir kelimeyle ilgili dil açısından bir görüş bildirmiş ve görüşü destekleyen şâz kırâatı delil olarak sunmuştur. Siirdî'nin bu ve buna benzer yerlerdeki bu uygulaması Süyûtî (ö. 911/1505) gibi âlimler tarafından tasvip edilmiş bir uygulamadır. Zira Suyûtî, bir kırâatteki Kur'ân kelimesinin irabını pekiştiren farklı bir kırâatın bulunması durumunda o kırâatın tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[917]

4.1.2.1. Siirdî'nin Tefsîrinde Dil Kurallarına Delil Olarak Kullandığı Şâz Kırâatlerden Örnekler

Siirdî, Bakara sûresinin 83. âyetinde geçen "لَا تَعْبُدُونَ" kelimesini tefsir ederken, cümlenin nehiy anlamı taşıyan haber olduğunu vurgulamış ve kelimenin nûn "ن" harfi olmaksızın "لا تَعْبُدُوا" şeklindeki kırâatın bunu teyit ettiğini ifade etmiştir.[918] "لا تَعْبُدُوا" şeklindeki kırâat, Ubeyy b. Ka'b (ö. 33/654 [?]) ve İbn Mesûd'a (ö. 32/652-53) nisbet edilmektedir.[919] Bu kırâat şâz bir kırâat olup Zeccâc (ö. 311/923), bu kırâtın resm-i mushafa uymadığından bununla amel edilemeyeceğini ifade etmiştir.[920] Kanaatimizce Zeccâc'ın kast ettiği bu kırâat ile dini konularda amel edilemeyeceğidir. Dikkatle

[916] Ebû Şâme, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 181; Muhammed Sâlim Muhaysin, **Mu'cemü Huffâzi'l-Kur'ân İbre't-Târîh**, Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1992, c. 1, s. 306.
[917] Süyûtî, **el-İtkân**, c. 2, s. 316.
[918] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 31.
[919] Ebû Abdillah el-Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân İbn Haleveyh, **el-Kırâatü'ş-Şâzze**, Dâru's-Sahâbe, Tanta 2008, s.22.
[920] Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc**, Meʿâni'l-Ḳurʾân ve İʿrâbüh**, 'Alemu'l-Kütüb, Beyrût 1988, c. 1, s. 162.

bakıldığında Siirdî'nin de bunun bilincinde olup şâz kırâatı sadece lüğavî ihticac için kullanmış olduğu görülecektir.

Siirdî'nin tefsirinde dil kurallarına delil olarak kullandığı diğer bir şâz kırâat da Bakara sûresi 177. âyette geçen "وَلَكِنَّ الْبِرَّ" kelimesindeki şâz kırâattır. "وَلَكِنَّ الْبِرَّ" kelimesini Nâfi' ve İbn Âmir "وَلَكِنِ الْبِرُّ" şeklinde diğer kırâat imamları ise "وَلَكِنَّ الْبِرَّ" şeklinde okumuşlardır.[921]

Siirdî, "الْبِرَّ" kelimesine "iyi olan" "ذَا الْبِرِّ" anlamını vermiş ve buna "وَلَكِنَّ الْبَارَّ" şeklindeki şâz kırâatı delil olarak göstermiştir.[922] Sîrâfî (ö. 368/979) de Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) el-Kitâb adlı eserine yazdığı şerhinde âyete bu şekilde yaklaşmış yalnız o âyetin kırâatlerde bu şekilde okunduğuna değinmemiştir.[923] Zemahşerî (ö. 538/1144), Müberred'in (ö. 286/900) "şayet Kur'ân okuyanlardan biri (kırâat âlimi) olsaydım "الْبِرَّ" kelimesindeki bâ "ب" harfini meftûh olarak "وَلَكِنَّ الْبَرَّ" şeklinde okurdum" dediğini nakleder.[924] Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Ebû Ubeyde (ö. 209/824 [?]) ve Taberî (ö. 310/923) gibi âlimler, "الْبِرَّ" kelimesindeki bâ "ب" harfinin meftûh hali olan "البَرُّ" kelimesinin "البارُّ" anlamında olduğunu bildirir.[925] Yaptığımız tetkikler sonucunda "وَلَكِنَّ الْبَارَّ" şeklinde bir okuyuşun şâz kırâat olarak dahi kabul edilmediğini göstermektedir. "البَرُّ" kelimesinin "البارُّ" anlamına geldiğini de ilk dile getiren Halil b. Ahmed, ondan sonra da Ebû Ubeyde'dir.[926] Bunlar da kelimeye anlamsal çerçevede yaklaşmışlardır. Fakat daha sonra bu anlam bazı tefsirlerde, "قُرِئَ" veya "وَفِي قِرَائَةٍ" şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır.[927]

Bakara sûresi 280. âyette geçen "ذُو عُسْرَةٍ" kelimesini kırâat âlimlerinin cumhuru yazdığımız şekilde merfû' olarak okumuştur. Buna göre kâne "كَانَ" tam fiildir. Bazı

[921] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhire**, s. 44.
[922] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 51.
[923] Sîrâfî, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, c. 2, s. 107.
[924] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 1, s. 218.
[925] Halil b. Ahmed, **el-'Ayn**, c. 8, s. 259; Ebû 'Ubeyde, **Mecâzü'l-Ḳurʾân**, c. 1, s. 68; Taberî, **Câmiʿu'l-beyân**, c. 18, s. 192.
[926] Halil b. Ahmed, **el-'Ayn**, c. 8, s. 259; Ebû 'Ubeyde, **Mecâzü'l-Ḳurʾân**, c. 1, s. 68.
[927] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 1, s. 218.

Kûfîler burada kâne "كَانَ" fiilinin nâkıs olarak kabul edilebileceğini savunmuşlardır. Buna göre kâne "كَانَ" fiilinin haberi mukadderdir. Siirdî, burada bazılarının bu kelimeyi "ذَا عُسْرَةٍ" şeklinde kâne "كَانَ" fiilinin haberi olarak okuduğunu ve buna göre de kâne "كَانَ" fiilinin ismi "الْغَرِيمُ" olup bunun da mukadder olduğunu vurgulamıştır. Bu kırâat Ubeyy b. Ka'b, İbn Mesûd, İbn Abbâs ve diğer bazı âlimlere ait olup mütevatir dışında kalan şâz bir kırâattır.[928] Taberî, her ne kadar bu kırâat, Arap dili bakımından doğru olsa da resm-i mushafa muhalif olduğu için bu kırâat ile okumanın caiz olmadığının altını çizmiştir.[929]

Siirdî, Hz. Nuh'un gemiye binmeyen oğlu ile ilgili âyeti yorumlarken, o kişinin öz oğlu mu yoksa üvey mi olduğu konusuna değinmiştir. O kişinin Hz. Nuh'un oğlu Ken'ân olduğunu açıkladıktan sonra bazılarına göre bu kişinin Hz. Nuh'un üvey oğlu olduğunu belirtmiştir. Bu ikinci görüşünü de "ابْنَهُ" kelimesinin bazı kırâatlerde "ابْنَهَا"[930] şeklinde okunmasını destekleyici delil olarak sunmaktadır. Bu kelime mütevatir kırâatlerde "ابْنَهَا" değil, "ابْنَهُ" şeklinde okunmuştur. Dolayısıyla bu kırâat şâz bir kırâattır.[931] Kurtubî (ö. 671/1273) ve Fahrüddîn Râzî (ö. 606/1210), bu kırâatın Hz. Ali'den rivâyet edildiğini nakleder.[932] Ayrıca Kurtubî bu kırâatı Urve b. Zübeyr'e (ö. 94/713) de nisbet eder.[933] Âyet "وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهَا" şeklinde okunduğu zaman âyetin anlamı; "Nuh, onun (karısının) oğluna seslendi" şeklinde olur. Bu durumda karısının oplundan maksat üvey oğlu olmaktadır. Bazıları ise böyle bir yola girmeden âyetin "وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ" şeklinde okunması halinde bile Tay kabilesi lügatına göre, "Nuh onun (karısının) oğluna seslendi" anlamına geldiğini iddia etmişlerdir.[934]

---

[928] Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 1, s. 186, 275, 368; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kırâat**, c. 1, s. 407; Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 82; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân ʿan Tefsîri'l-Ḳurʾân**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 2002, c. 2, s. 286, c. 7, s. 433.

[929] Taberî, **Câmiʿu'l-Beyân**, c. 6, s. 29.

[930] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. 6, s. 157.

[931] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhit**, c. 1, s. 158; Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 317.

[932] Kurtubî, **el-Câmiʿ li-Aḥkâmi'l-Ḳurʾân**, c. 9, s. 45; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, **Mefâtîḥu'l-Ġayb**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1420 h. c. 17, s. 351.

[933] Kurtubî, **el-Câmiʿ li-aḥkâmi'l-Ḳurʾân**, c. 9, s. 47.

[934] Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm, **Lügâtü Kabâili'l-Vârideti fi'l-Kur'ân**, s. 6; Süyûtî, **el-İtkân**, c. 2, s. 107.

4.2. SİİRDÎ'DE KIRÂAT RESM-İ MUSHAF İLİŞKİSİ

Resm-i mushafın kavram ve terim anlamını ikinci bölümün başında vermiştik. Bundan dolayı da burada aynı bilgileri tekrar etmeye gerek olmadığı kanaatindeyiz. Detaylı bilgi için ilgili bölüme bakılabilir.

Hz. Osman'ın Kur'ân'ı istinsah etmesinin en büyük nedeni farklı beldelere ve ülkelere yayılan kurrâlardı. Bunlar gittikleri yerlerde insanlara Hz. Peygamber ve sahabeden öğrendikleri farklı kıraatlerle Kur'ân öğretmişlerdir. Kurrâların Kur'ân öğrettikleri farklı bölgelerdeki bu insanlar çeşitli vesilelerle birbirleriyle görüşmüş ve aralarında Kur'ân okuyuşunda ileri dereceye varan ihtilaflar olduğunu fark etmişler. Bu ihtilafların insanların birbirini tekfir edecek seviyeye kadar geldiği bildirilir. İhtilaf ve nedenleri Hz. Osman'a ulaşır ulaşmaz o, Kur'ân'ın istinsah faaliyetlerini başlatmıştır. İstinsâh çalışmalarının en büyük nedeninin kırâatler olmasından dolayı Hz. Osman, sahih kırâatlerin mushaflarda yer alması için elinden gelen çabayı sarf etmiştir. Bunun için de mushaflara nokta, hareke, âyet sonu işareti vs hiçbir şey konulmamıştır.[935]

Hz. Osman, Kırâat farklılıklarını mümkün olduğunca çoğalttığı bütün mushaflarda göstermeye çalışmıştır. Bütün mushaflarda gösterilmeye elverişli olmayan bazı kırâat farlılıklarını ise o kırâatın farklı okunduğu bölgeye gönderdiği mushafta göstermiştir. Buna örnek olarak Tevbe sûresi 100. âyette geçen "مِنْ تَحْتِهَا" kelimesini gösterebiliriz. Bu kelime sadece Mekke kırâat imamı İbn Kesîr tarafından "مِنْ" harfi ilave edilerek "مِنْ تَحْتِهَا" şeklinde mecrûr olarak okunmuştur. Bu okuyuşun arka planına baktığımızda ise şunu görürüz; İbn Ebî Davûd (ö.316/928) Ebû Hâtim es-Sicistânî'den (ö. 255/869) rivâyetle bu âyette Mekke mushafında "مِنْ" harfinin yazılmış olduğunu, Basra mushafında ise yazılmadığını bildirmektedir.[936] Mekke mushafı dışındaki diğer bütün mushaflarda ise bu âyette "مِنْ" harfinin yazılmamış olduğu hakkında ittifak vardır.[937] Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

[935] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 91; Muhammed Habeş, **el-Kırâatü'l-Mutevâtira**, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1999, s. 90.
[936] İbn Ebî Davûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 154.
[937] Zürkânî, **Menâhil,** c. 1, s. 170; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukrîîn**, s. 18.

Burada akıllara resm-i mushafın kırâatlere etki etmiş olabileceği gibi bir düşünce gelebilir. Böyle bir düşünce doğru değildir. Zira kırâatler mushafların istinsahından önce tevâtüren Peygamber efendimizden rivâyet edilmiştir. Dolayısıyla hadislerin yazılışının onların doğruluğuna etki etmiş olabileceği gibi bir düşünce ne kadar yanlış ise bu düşünce de o kadar yanlıştır. Nasıl ki hadisler önceden var olup sonradan yazılmışsa kırâatler de o şekilde önceden vardı ve sonradan mushaflarda mümkün olduğu kadar gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın bu kısmında kırâatlerin mushafların yazılışına nasıl ve ne kadar etki ettiğini detaya girmeden kısaca anlatmaya çalışacağız. Zira Siirdî, hem tefsirinde hem de kırâate dair yazdığı eserinde bazı kelimelerin resm-i mushafa göre tahlilini yapmıştır. Çoğu zaman Hz. Osman mushafında nasıl yazıldığı ve niçin yazıldığı hakkında görüş bildirirken bazen de sadece kelimenin mushafta yazılış şeklini vermekle yetinmiştir. Biz de konumuzu Siirdî'nin ele aldığı kelimeler çerçevesinde işlemeye gayret göstereceğiz.

4.2.1. Kırâatlerin Resm-i Mushafa Etkisi

Hz. Osman mushafları yazdırılırken bazı kelimelerin çeşitli kırâatlere el vermesine özen gösterilmiştir. Bundan dolayı da birçok yerde Kur'ân kelimelerinin yazılış ve okunuşu birbirine uyumluyken birçok yerde de farklı kırâatlere de el verebilmesinden dolayı kurala aykırı olarak birbirine uymamaktadır. Farklı yazılan kelimelerin bazılarının nedeni bilinmekte bazılarının ise bilinmemektedir. Okuyuş ve yazılışı birbirine uyan kısma kıyâsî, uymayana ise ıstılâhî yazı biçimi denir.[938] Siirdî, söz konusu kelimelerin bazıları hakkında değerlendirmelerde bulunmuş ve o kelimelerle ilgili dil kurallarına yer vermiştir.

Söz konusu kelimelerden biri "كَأَيِّنْ" kelimesidir. Bu kelime Kur'an'da tenvin yerine nûn "ن" harfiyle yazılan tek kelimedir. Kur'ân'da yedi defa geçen "وَكَأَيِّنْ" kelimesinin[939] Arap dil kurallarına göre "وَكَأَيٍّ" şeklinde yâ harfiyle yazılması gerekirdi.

[938] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 128.
[939] Kelimenin geçtiği yerler: Al-i İmrân 3/146, Yûsuf 12/105, Hac 22/45,48, Ankebût 29/60, Muhammed 47/13, Talak 65/8.

Oysa Kur'ân'da geçen bütün "وَكَأَيِّنْ" kelimeleri tenvin yerine nûn "ن" harfiyle "وَكَأَيِّنْ" şeklinde yazılmıştır.[940] Bu kelime altı yerde vâv "و" harfiyle "وَكَأَيِّنْ" Hac sûresi 22. âyetinde ise fâ "ف" harfiyle "فَكَأَيِّنْ" şeklinde yazılmıştır. Kelimenin aslı teşbih kef "ك" harfi ile "اَيٍّ" kelimesinden müteşekkil olup "وَكَأَيٍّ" şeklindedir. İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer bu kelimeyi geçtiği bütün yerlerde "وَكَائِنْ" şeklinde, diğer kırâat imamları ise "وَكَأَيِّ" şeklinde okumuşlardır.[941]

Siirdî, "وَكَأَيِّنْ" kelimesinde bulunan nûn "ن" harfinin aslında tenvin olduğunu ve mushafta kıyas dışı olarak nûn "ن" harfi şeklinde yazıldığına dikkat çekmiştir.[942] Aynı şekilde Siirdî, yedi kırâat imamından Ebû Amr dışında kimsenin söz konusu kelime üzerinde nûn "ن" harfi okumaksızın durmadığını bildirmiştir. Üç kırâat imamından biri olan Ya'kûb da (ö. 205/821) bu kelime üzerinde Ebû Amr gibi vakf yapar.[943] Buna göre bütün kırâat imamları kelime üzerinde "وَكَأَيِّنْ" şeklinde yani yazıldığı gibi dururken, Ebû Amr ve Ya'kûb, kelimenin aslına bakıp vakf halini de ona uyarlayarak "وَكَأَيْ" şeklinde yâ "ي" harfini cezm ederek durmuşlardır.[944]

"وَكَأَيِّنْ" kelimesinin Hz. Peygamerden rivâyet edilen ve İbn Kesîr ile Ebû Ca'fer tarafından benimsenen kırâata göre de okunabilmesi için kelime mushaflarda tenvin yerine nûn harfiyle yazılmıştır. Şayet söz konusu kelime "وَكَأَيْ" şeklinde yâ "ي" harfiyle yazılsaydı onun "وَكَائِنْ" şeklinde okunabilmesi mümkün olmayacaktı. Görüldüğü gibi farklı okuyuş şekli mushafların yazılışına tesir etmiştir.

Resm-i mushafın yazılışına etki eden kırâat farklılıklarından biri de Fatiha sûresinde geçen "مَلِكِ" kelimesinin farklı okuyuş şekilleridir. Söz konusu kelime hem

[940] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn,** c. 2, s. 372; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 22.
[941] İbnü'l-Cezerî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, s. 209.
[942] Siirdî, **Basîratü'l-Kulûb**, s. 112.
[943] İbnü'l-Cezerî, **Tahbîr**, s. 264; **en-Neşr**, c. 2, s. 143.
[944] Kâdî, **el-Vâfî**, s. 181; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 116/b.

"مَالِكِ" hem de "مَلِكِ" şeklinde okunabilmektedir. Siirdî, "مَلِكِ" kelimesinin mushaflarda elif olmaksızın yazılışının her iki kırâate de el verdiğini vurgulamıştır.[945]

Yine Hz. Osman mushaflarında bazı kelimeler sîn "س" harfiyle yazılması gerekirken sâd "ص" harfiyle yazılmıştır. Bu kelimeler beş tanedir. Bu kelimelerden birincisi Kur'ân'da geçen bütün "الصراط" ve "صراط" kelimeleridir. Bu kelimeler Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde sâd "ص" harfiyle yazılmıştır. Kelimenin aslına baktığımızda ise kelimenin aslının "سراط" şeklinde sîn "س" harfiyle olduğunu görmekteyiz. Buna bağlı olarak Kunbül ve Ruveys, Kur'ân'da geçen bütün "الصراط" ve "صراط" kelimelerini sîn "س" harfiyle "السراط" ve "سراط" şeklinde, Halef ise işmâm ile okumuştur. Hallâd sadece Fatiha sûresi 6. âyette geçen "الصراط" kelimesini işmâm ile okumuştur.[946] İbnü'l-Cezerî "صراط" kelimelerinin mushaflarda sâd "ص" harfiyle yazılmasının harfin sîn "س" harfiyle ve işmâm ile okunmasına imkân sağladığının altını çizmiştir. [947] Siirdî, "صراط" kelimesinin mushaflarda sâd harfiyle yazılması ve çoğunluğun onu sâd harfiyle okumasından dolayı bu kırâatın güçlü olduğunu kaydetmiştir.[948]

İkinci kelimemiz ise Kur'ân'da geçen "بمصيطر" (Gâşiye 88/22) kelimesidir. Bu kelime Hişâm tarafından sîn "س" harfiyle okunmuştur. Hallâd ise bu kelimedeki sâd "ص" harfini hulf ile (yani ikinci vecih olarak) işmâm yaparak okumuştur. [949]

Sâd harfiyle yazılan üçüncü kelimemiz olan "المصيطرون" (Tûr 58/37) kelimesi ise Kunbül ve Hişâm tarafından sîn "س" harfiyle okunmuştur. Hafs da ikinci vecih olarak

[945] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 175/a.
[946] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 12; Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 15; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 174/b.
[947] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 1, s. 12; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 174/b.
[948] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 175/a.
[949] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 341.

kelimedeki sâd "ص" harfini sîn "س" harfiyle okumuştur. Hallâd ise bu kelimedeki sâd "ص" harfini de hulf ile (yani ikinci vecih olarak) işmâm yaparak okumuştur.[950]

Dördüncü kelime Bakara sûresinde geçen "ويبصط" (Bakara 2/245) kelimesidir. Bu kelime de sâd "ص" harfiyle yazılmıştır.[951] "ويبصط" kelimesini Kunbül, Ebû Amr, Hişâm, Hafs, Ruveys ve Halef sîn "س" harfiyle, İbn Zekvân ve Hallâd hem sîn "س" hem de sâd "ص" harfiyle, diğer kırâat imamlarıysa sâd "ص" harfiyle okumuşlardır.[952]

A'râf sûresi 69. âyette geçen beşinci kelimemiz "بصطة" kelimesinin sâd "ص" harfiyle yazıldığı hususunda ittifak vardır.[953] Kelimeyi Kunbül, Ebû Amr, Hişâm, Hafs, Ruveys ve Halef sîn "س" harfiyle, diğer kırâat imamlarıysa sâd "ص" harfiyle okumuşlardır.[954]

Kırâat farklılıklarının etkisi sonucu bu kelimelerin bu şekilde yazılması Hz. Osman mushaflarının belağat ve fesahatına bağlanmaya çalışılmıştır. Buna göre iki şekilde okunabilen ancak aynı anda iki şekilde yazılamayan bazı harflerin iki okumaya elverişli olabilecek şekilde yazılmaya gayret gösterilmiştir. Örneğin "صراط" kelimesi Kureyş lehçesine göre sâd "ص" harfiyle yazılmıştır. Bu şekilde yazıldığı için de hem "صراط" hem de "سراط" şeklinde okunabilmektedir.[955] Kırâat âlimleri ise rivâyet ve yazılışlarına nazaran bu kelimeleri sîn "س" veya sâd "ص" harfiyle farklı şekillerde okumuşlardır.

Anlattıklarımızın tam tersi Hz. Osman mushaflarında geçen zikrettiğimiz ve benzeri kelimelerin yazılış şekillerinin kırâat farklılıklarına etki ettiğini iddia edenler de olmuştur. Bu iddia sahiplerine göre mushafların eksik veya hatalı yazılışı bu kırâat

[950] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 306.
[951] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 148/b.
[952] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 52.
[953] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 262; Dânî, **el-Mukni'**, s. 89.
[954] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 119.
[955] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 1, s. 238.

farklılıklarına neden olmuştur.[956] Bu tür iddialara birçok açıdan cevaplar verilmiştir. Burada onlardan sadece şu delile değinmek istiyoruz. Şayet bunların iddia ettiği gibi resm-i Mushaf kırâat farklılıklarına neden olmuş olsaydı mushaflarda farklı okumaya müsait bütün kelimelerin farklı okunabilmesi gerekirdi. Halbuki böyle bir şey söz konusu değildir. Örneğin az önce değindiğimiz "مَلِكِ" kelimesi mushaflarda hem Fâtiha hem de Nâs sûresinde "مَلِكِ" şeklinde elifsiz yazılmıştır. Ancak söz konusu kelime Fâtiha sûresinde iki şekilde okunabilirken Nâs sûresinde sadece "مَلِكِ" şeklinde elifsiz olarak okunabilmektedir. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.[957] Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, kelimelerin yazılış şekli okuyu şekline değil rivâyet şekli yazılış şekillerine etki etmiştir.

4.2.2. Resm-i Mushafın Kırâatlerin Tercihindeki Rolü

Kırâatlerin tevâtürü meselesinde genel kanaat on kırâatın mütevâtir olduğu yönündedir.[958] Müslümanlar öteden beri bu on kırâat ile amel etmişlerdir. Onlar bu kıraatlerle Kur'ân okumuş namaz kılmışlardır. Hepsinin mütevâtir ve kabul görmüş olmasına rağmen bu on kırâatın kendi içinde bulunan bazı okuyuşlar arasında tercih söz konusu olabilmiştir. Bu tercihlerin nedeni, bazen rivâyetlerin senedindeki güçlülük, bazen dilbilgisi kaideleri ve bazen de Hz. Osman'ın yazdırmış olup tasvip ettiği kelimelerin yazılış şekli demek olan resm-i mushafın söz konusu okuyuş şekline uygunluğu olmuştur. Bu yazılış şekli nasıl ki kırâatlerin sahih olabilmesi için ön koşullardan biri olarak kabul edilmişse aynı şekilde de iki veya daha fazla okuyuş şekli bulunan kelimelerdeki bir okuyuş şeklinin tercih edilmesinde de büyük pay sahibi olmuştur.

Resm-i mushaf, kırâat rivâyetlerinin kabulüne, farklı okuyuş ve vecihler arasında tercihe ve vakf konusuna büyük etkiler yapmıştır. Zira mushaflardaki kelimelerin yazılış şekli sahabe onayından geçmiş ve en sahih okuyuşa nazaran

[956] İgnaz Goldziher, **Mezâhibü't-Tefsîru'l-İslâmî**, (Ter, Abdulhalim en-Neccâr) Merkezü'l-Kavmî li't-Tercüme, Kâhire 2013, s. 6; Süleyman Ateş, **Kırâatlerde Tevâtür Meselesi**, Kur'ân ve Tefsîr Araştırmaları IV, İstanbul 2001, s. 324.
[957] Lokman ŞAN, "Goldziher'e Göre Kırâatlerin Kaynağı, **Diyânet İlmî Dergi**, c. 53, s. 23.
[958] Nüveyrî, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr**, c. 1, s. 127-128; Sindî, **Safahât**, s. 68, 71; Muhammed Tâhir, **Tarîhu'l-Kur'ân**, s. 114.

yazılmış olan yazılış şekilleridir. Bundan dolayı resm-i mushaf hem kırâatlerin kabulünde üç şarttan biri hem de kırâatlerin tercihinde vs. büyük öneme sahip olmuştur.

Siirdî, kırâatleri ele alırken bu hususu göz önünde bulundurmuş ve birçok yerde resm-i mushaftan kaynaklı kırâatler arasında tercihlerde bulunmuştur. Bunlardan birisi Fatiha sûresindeki "صِرَاط" kelimesidir. Bilindiği gibi bu kelimenin sâd ile mi yoksa sîn ile mi okunacağı hususu tartışmalıdır. Kırâat âlimlerinden kimileri bu kelimeyi sâd ile, kimileri sîn ile, kimileri ise işmâm ile okumuşlardır. Siirdî, "صِرَاط" kelimesinin sâd ile okunmasının kırâatler arasında en güçlüsü olduğuna işaret etmiş ve bundan dolayı âlimlerin çoğunun bu şekilde okuduğuna dikkat çekmiştir.[959] Kur'ân'da geçen bütün "صِرَاط" kelimelerini sâd ile okuyan Kisâî'nin konu hakkında şöyle dediği bildirilir; "Araplarda "صِرَاط" kelimesinin sîn ile okunması daha yaygındır. Fakat ben bu kelimenin okunuşunda mushafa tabiyim. Mushafta ise bu kelime sâd ile yazılmıştır".[960] Görüldüğü üzere, "صِرَاط" kelimesinin mushaflarda "ص" ile yazılması, aynı zamanda bir dilci olan ve dil kurallarına göre kelimenin "س" ile okunması gerektiğini vurgulayan Kisâî'nin kırâatını da etkilemiştir.

Resm-i mushafın kırâatlere etkisine "وَسَارِعُوا" (Al-i İmrân 3/133) kelimesindeki kırâat farklılıklarını da örnek olarak gösterebiliriz. Bu kelime Nâfi', Ebû Ca'fer ve İbn Âmir tarafından vâv "و" harfi olmaksızın "سَارِعُوا", diğer kırâat imamları tarafından ise "وَسَارِعُوا" şeklinde okunmuştur.[961] Siirdî, çoğunluğun bu kelimeyi "وَسَارِعُوا" şeklinde vâv "و" harfi ile okumasını onun mushafların çoğunda bu şekilde yazılmış olmasına bağlar ve bu kırâatı tercih ettiğini ima eder.[962] Bu kelime Medîne ve Şâm mushafında vâv "و" harfi olmaksızın "سَارِعُوا", diğer bütün mushaflarda ise vâv "و" harfiyle "وَسَارِعُوا" şeklinde

[959] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 175/a.
[960] İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 107.
[961] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 242.
[962] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 200/b.

yazılmıştır.[963] Görüldüğü üzere Medîne kırâat imamları Nâfi‘ ile Ebû Ca‘fer ve Şâm kırâat imamı İbn Âmir kendi mushaflarındaki yazılışına tabi olarak kelimeyi vâv "و" harfi olmaksızın "سَارِعُوا" şeklinde okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise kendi mushaflarına tabi olarak "وَسَارِعُوا" şeklinde okumuşlardır. Siirdî, aynı şekilde İbn Âmir'in, Şâm mushafına uyarak "جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ" (Al-i İmrân 3/184) ayetinde geçen "وَالزُّبُرِ" kelimesini bâ "ب" harfi ilave ederek "وَبِالزُّبُرِ" şeklinde okuduğuna dikkat çeker.[964]

Açık bir şekilde görüldüğü gibi resm-i mushaf, kırâat imamlarının sahih kırâatler arasından tercihte bulunmasına etki etmiştir. Mâide sûresinde geçen "وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا" (Mâide 5/53) ayetinde bulunan "وَيَقُول" kelimesinin Kûfe ve Basra kırâat imamları tarafından Irâk mushafına tabi olunarak vâv ile "وَيَقُول", Mekke, Medîne ve Şâm kırâat imamları tarafından ise vâv olmaksızın "يَقُول" şeklinde okunması da buna örnek olarak verilebilir.[965] Aynı şekilde "وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا" (A'râf 7/75) ayetindeki "وَقَالَ" kelimesinin Şâm mushafına ittibâen sadece İbn Âmir tarafında vâv ile "وَقَالَ",[966] "وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا" (Tevbe 9/107) ayetinde geçen "وَالَّذِينَ" kelimesinin Medîne ve Şâm kırâat imamları tarafından vâv olmaksızın "الَّذِينَ",[967] "تَجْرِي تحتهَا الْأَنْهَار" ayetinde geçen "تحتهَا" kelimesinin Mekke mushafına ittibâen sadece İbn Kesîr tarafından "مِنْ" ilave edilerek "من تحتهَا"[968]şeklinde okunması, resm-i mushafın kırâat tercihine nasıl bir etki ettiğini anlamamıza yardımcı olacaktır kanaatindeyiz. Kırâatler arasında tercihe neden olan verdiğimiz bu örneklerin bazıları kelimenin Hz. Osmân mushaflarında farklı

[963] Ebû 'Ubeyde, **Fedâilü'l-Kur'ân**, s. 328; Dânî, **el-Mukni'**, s. 106; Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 1, s. 15.
[964] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 203/a; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nîsâbûrî, **el-Mebsûṭ fi'l-Ḳırâ'âti'l-'Aşr**, Mecme'u'l-Lügatı'l-'Arabiyye, Dımeşk 1981, s. 172; İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 151.
[965] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 139, 142, 148, 149, 151; Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 94.
[966] İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 284; Ebû 'Ubeyd, **Fedâilü'l-Kurân**, s. 331; İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 152.
[967] Ebû 'Ubeyd, **Fedâilü'l-Kurân**, s. 329; İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 318.
[968] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 139, 140, 144, 148, 152; İbn Mihrân, **el-Mebsût**, s. 229; İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 317.

yazılışıyla ilgiliyken bazıları da kelimede hazf ve isbât ile ilgilidir. Birincisine "صراط–سراط" kelimesi, ikincisine ise "قال–وقال" kelimesi örnek olarak verilebilir.

Siirdî, bütün bu ihtilaflara ilgili yerlerde değinmiş ve bu okuyuş şekillerinin tercih edilmesinin ana nedeninin resm-i mushaf olduğunu vurgulamıştır.[969] Bunun yanı sıra o, kırâatlerin tercih edilmesi için resm-i mushafın tek başına hiçbir zaman belirleyici olamayacağının da altını çizmiştir. Siirdî, resm-i mushafın kırâatlerin tercihinde tek başına belirleyici olamayacağına Kureyş sûresinde geçen "لِإِيلَافِ" ve "إِيلَافِهِمْ" kelimelerini örnek vermiştir. Bu iki kelime Hz. Osman mushaflarında yâ "ي" harfi olmaksızın "لِإِلَافِ" ve "إِلَافِهِمْ" şeklinde yazılmıştır. Mushaflarda bu şekilde yazılmasına rağmen bütün kırâat imamları her iki kelimeyi de "لِإِيلَافِ" ve "إِيلَافِهِمْ" şeklinde yâ "ي" harfiyle okurken İbn Âmir, "لِإِيلَافِ" kelimesini yâ "ي" olmaksızın "لِإِلَافِ", Ebû Ca'fer ise "إِيلَافِهِمْ" kelimesini yâ "ي" olmaksızın "إِلَافِهِمْ" şeklinde okumuştur.[970] Siirdî, musharlarda aynı şekilde yazılan bu iki kelimenin kırâat imamları tarafından farklı okunmasının, kırâatlerin tercihinde rivâyetlere ne kadar önem verildiğinin açık bir göstergesi olduğuna dikkat çekmiştir. O, rivâyet, resm-i mushaf veya Arapçaya uygun olması gibi hususların her birinin tek başına kırâatlerin sahih sayılabilmesi için yeterli olamayacağına vurgu yapmıştır.[971]

Siirdî, bazı yerlerde mushaflarda farklı yazılan bazı kelimelerin nedenini nahiv ilminin kurallarıyla açıklamaya çalışmıştır. O yerlerden biri "هُمْ" zamirinin bulunduğu bazı kelimelerdir. Söz konusu zamir Kur'ân'da bazı kelimelerle bitişik bazılarıyla da ayrı olarak yazılmıştır. Bu zamir, "يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ" (Gâfir 40/16) ve "يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ" (Zâriyet 51/13) âyetlerinde, "يَوْمَ" kelimesinden ayrı olarak "يَوْمَ هُمْ" şeklinde yazılmıştır. "يَوْمَ هُمْ" kelimesi geçtiği diğer bütün yerlerde ise "يَوْمَ" ile "هُمْ" kelimeleri bitişik olarak "يَوْمَهُمْ" şeklinde yazılmıştır. Siirdî, bu iki yerde "هُمْ" zamirinin "يَوْمَ" kelimesinden ayrı

[969] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 213/a, 228/b, 2298a, 237/a.
[970] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 348; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 229/a.
[971] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 229/a.

olarak yazılmasını, "هُمْ" zamirinin merfû' bir mübteda olup ondan sonra gelen cümlenin onun haberi olmasına bağlar. O, diğer yerlerde ise böyle bir şeyin söz konusu olmadığını zira o yerlerde "هُمْ" zamirinin "يَوْمَ" kelimesine muzafü ileyh olduğuna dikkat çeker. Ona göre bundan dolayı bu yerlerde "يَوْمَهُمْ" kelimesi bitişik yazılmıştır.[972] Görüldüğü gibi Siirdî, "يَوْمَ هُمْ" kelimesinin Hz. Osman mushaflarında farklı olarak yazılmasını dilbilim kurallarıyla açıklamaya çalışmıştır. Burada dikkat çeken ise daha dil kurallarının oluşmadığı bir dönemde sahabenin bu gibi birçok yerde kelimelerin anlamına bakarak onların yazılışını da ayrı yazmalarıdır. Bu da mushafların yazılışında sahabenin engin bilgisi ve derin titizliğini gözler önüne sermektedir.

[972] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 150; Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 111/a; İbnü'l-Enbârî, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, c. 1, s. 344; Sehâvî, **Cemalü'l-Kurrâ**, s. 768; İbn Ebi Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 266; Merrâküşî, **'Unvânü'd-delîl**, s. 123; Cühenî, **Kitâbü'l-Bedî'**, s. 25; Mehdevî, **Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr**, s. 49.

4.3. SİİRDÎ'İN DİL KURALLARINA KIRÂATLERİ DELİL OLARAK KULLANMASI

Arap dili, İslâmiyet'in doğuşundan önce Arap yarımadasında doğup gelişmiştir. İslâm gelmeden önce Arapça gramer bilgisinin olup olmadığı ise ihtilaf konusudur. İslâm'dan önce de Arap gramer bilgisinin olduğunu iddia edenler[973] olmasına karşın genel kanaat İslâm'dan önce böyle bir şeyin söz konusu olmadığı doğrultusundadır.[974] Bu kanaate göre Arap filolojisinin kuruluşu, klasik dil ve edebiyat malzemelerinin derlenmesi, ayrıca ihtiyaç duyulan gramer ve lügat çalışmaları, ilk defa Arap yarımadasının kuzeydoğusunda Araplarla Arap olmayanlar arasında âdeta bir sınır vazifesi gören Basra'da, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel olarak Kûfe'de başlayıp üç asır kadar devam etmiştir.[975]

Arapça dil bilgisi kurallarını ilk tespit eden kişi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Bu rivâyetler, Hz. Ali (ö. 40/661) ile Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), Nasr b. Âsım (ö. 89/708 [?]), Yahya b. Ya'mer (ö. 89/708 [?]) ve Abdurrahmân b. Hürmüz (ö. 117/735) etrafında dönmektedir.[976] Fakat genel kanaat Arapça dilbiliminin Hz. Ali'nin yönlendirmesiyle Ebü'l-Esved ed-Düelî tarafından şekillendiği yönündedir.[977] Arapça dil bilgisinin Hicrî 1. asrın ikinci yarısından itibaren Basra'da Ebü'l-Esved'in girişimiyle teşekkül etmeye başladığını söylemek mümkündür. Daha sonra bu ilmin Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796) tarafından sistematik bir hüviyete kavuşturulduğu da söylenebilir.[978]

Dil bilgisinin şekillenmeye ve gelişmeye başladığı dönemlerde iki ekol ön plana çıkmıştır. Bunlar Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi âlimlerin başını çektiği Basra ekolü ile Kisâî ve Ferrâ'nın başını çektiği Kûfe ekolleridir. Bu iki ekol arasında dil bilgisi konusunda ihtilaflar vuku bulmuştur. Bu ihtilafların ilki, Kûfe ekolü temsilcisi

---

[973] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **eş-Ṣâḥibî fî Fıḳhi'l-Luġa**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiye, Beyrût 1997, s. 17; Zerkeşî, **el-Burhân**, c.1, s. 378.

[974] Mustafâ Sâdık er-Râfiî, **Târîḫu Âdâbi'l-ʿArab**, c.1 s. 193.

[975] Hulusi Kılıç, "Basriyyûn" **Diyanet İslaâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, c. 5, s. 117.

[976] Sîrâfî, **Aḫbârü'n-Naḥviyyîne'l-Başriyyîn**, Mustafa el-Bâbî el-halebî, Kâhire 1996. s. 11.

[977] Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-'Aynî, **el-Maḳāṣıdü'n-Naḥviyye fî Şerḥi Şevâhidi Şürûḥi'l-Elfiyye**, Dâru's-Selâm, Kâhire 2010, c. 1, s.302 .

[978] Ahmed Şevkī Abdüsselâm Dayf, **el-Medârisü'n-Nahviyye**, Dâru'l-Meârif, ts. s. 17.

Ebû Ca‘fer er-Ruâsî (ö. 187/803) ile Basra ekolü temsilcisi Halîl b. Ahmed (ö. 175/791 [?]) arasında başlamış, daha sonra Kûfe ekolünden Kisâî (ö. 189/805) ile Basra ekolünden Sîbeveyhi (ö. 180/796) arasında devam etmiştir. Basra ve Kûfe ekolleri arasında cereyan eden bu ihtilaflar dil bilginlerine dair ilk tabakat eserlerinde yer almıştır. Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949) bu tartışmaların bir kısmını "Mecâlisü'l-ʿUlemâʾ" adlı eserinde toplamıştır. Daha sonra buna benzer birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan en çok bilineni İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 577/1181) "el-İnṣâf fî Mesâʾili'l-Ḫilâf Beyne'n-Naḥviyyîn el-Baṣriyyîn ve'l-Kûfiyyîn" adlı eseridir.[979]

Söz konusu dil ekollerinin arasında ihtilaf ve tartışmalar yaşandığı gibi onlar ve kırâat âlimleri arasında da tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların ana nedeni, kırâat âlimlerinin rivâyet, nakl, eda ve arz yollarını ana eksene oturtup ona göre hareket etmeleri, dil bilginlerinin ise semâ‘ (duyum) ve kıyası temel almış olmalarıdır. Metotlarının farklı olmasından dolayı da her iki grup arasında ihtilafların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Basra ve Kûfe ekolü dil bilginlerinin kırâatlere yaklaşımı farklı olmuştur. Fakat her iki ekolün de kırâatlere bakışı hakkında kesin ve genel bir yargıya varmak mümkün görünmemektedir. Zira her iki ekolün temsilcilerinden de kırâatler hakkında kendi ekolüne muhalif görüşler görmek mümkündür. Genel bir bakış açısıyla bakıldığında ise, Basra ekolünün kırâatlere karşı çok sert bir tavır takındığı, Kûfe ekolünün ise kırâatlere karşı daha ılımlı ve yapıcı bir yaklaşım sergiledikleri açık bir şekilde görülecektir.[980] Kırâat imamlarından Âsım, Hamza ve Kûfe dil ekolünün ünlü temsilcilerinden aynı zamanda yedi kırâat imamından biri olan Kisâî'nin Kûfeli olması, Kûfe nahiv ekolünün kırâatlere bu şekilde ılımlı yaklaşmasının en büyük nedenlerinden sayılmıştır. [981]

Arap dil bilginleri sistematik hale getirmeye çalıştıkları dil kurallarına delil bulmak için her zaman bir arayış içinde olmuşlardır. Onlar, delil olarak ilk önce Kur'ân ve kırâatleri kullanmışlardır. En çok itimat ettikleri delil bu olmuştur. Bunun yanı sıra

[979] Hulusi Kılıç, "Kûfiyyûn" **Diyanet İslaâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, Ankara 2002, c. 26, s. 345.

[980] Ebû Muhammed Kāsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî, **Dürretü'l-Ġavvâṣ fî Evhâmi'l-Ḫavâṣ**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 1998, s. 73.

[981] Gâzî Züheyr Zâhid, **en-Nahviyyûn ve'l-Kırâatı'l-Kur'âniyye**, Mecelletü Âdâbi'l-Müstansiriyye, Bağdat 1987, s. 106, 111, 120, 121; Şevkī Dayf, **el-Medârisü'n-Nahviyye**, s. 153.

İslâm öncesi cahiliye dönemi şiirleri, İslâm sonrası Arap şiirleri ve bedevî Arapların kullanımları da dil kuralları için kullanılan en büyük delilleri olmuştur.[982] Bu çerçevede kırâatler, dilbilimcilerin tespit ettikleri dil kurallarına delil olarak kullanıldıkları gibi, dil kuralları dışında kalan bazı kullanımlara yol verici ve asıl kurallardan istisna edici olarak da kullanılmıştır.[983]

Bir dilbilimci olarak Siirdî, nahiv ve sarf ilmine dair "el-Kâmusü's-Sânî fi'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-Me'ânî" adlı bir eser kaleme almış ve bu eserinde birçok kırâat farklılığına değinmiştir. Bu kırâat farklılıklarını dil kurallarına delil olarak kullanan Siirdî, bazen bu kırâat farklılıklarının anlama etkisi üzerinde de durmuştur. Siirdî'nin gerek nahiv gerekse sarf ilmi kurallarını ele alırken hem mütevâtir hem de şâz kırâatlerden istifade ettiğini görmekteyiz. O, delil olarak gösterdiği mütevâtir veya şâz kırâatlerin kime ait olduğunu çoğunlukla belirtmiş bazen de bu kırâat sahiplerini zikretmemiştir. Bazı yerlerde kırâatlerin sıhhat derecesine de değinen Siirdî, genellikle yedi kırâat için sadece seb'a tabirini kullanmıştır.[984]

Biz bu bölümde Siirdî'nin dil kurallarına delil olarak ele almış olduğu kırâat kelimelerini araştırmaya çalışacağız. Siirdî'nin delil olarak kullandığı kırâat farklılıkları hayli bir fazladır. Bundan dolayı üzerinde durulması gerektiğine inandığımız bazı farklılıkları ele alacağız. Onun değinip bizim üzerinde durmadığımız kırâat farklılıkları için ayrıca aşağıdaki dipnotta bulunan ilgili yerlere bakılabilir.[985] Çalışmamızda Siirdî'nin dil kurallarına delil olarak gösterdiği kırâat farklılıklarını mütevâtir-şâz, mütevâtir ve şâz olmak üzere üç başlıkta inceleyeceğiz. Çünkü o, bazı dil kurallarına hem mütevâtir hem şâz, bazılarına sadece mütevâtir, bazılarına ise sadece şâz kıraatlerden delil getirmiştir. Bundan dolayı dil kurallarını ilgili konu

[982] Ahmed Alemüddîn el-Cündî, **el-Lehecâtü'l-Arabiyye fî't-Türâs**, Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, Kâhire 1983, c. 1, s. 116.
[983] Yonis İnanç, **Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kırâat İlişkisi**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2016, s. 186.
[984] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 174/b.
[985] Siirdî, **el-Kâmûs**, Birinci cilt sayfa: 176, 200, 209, 227, 228, 253, 274, 277, 280, 281, 204, 318, 324, 333, 382, 387, 410, 418, 421, 432, 435, 436, 438, 449, 490, 507, 536, 621, 664, 696. İkinci cilt sayfa: 36, 44, 69, 72, 76, 86, 112, 196, 212, 225, 230, 262, 281, 282, 298, 299, 300, 301, 305, 307, 316, 317, 326, 341, 342, 369, 442, 472, 503, 505, 522, 529, 532, 537, 566, 572, 573, 576, 578, 582, 588, 590, 635, 639, 648, 662, 664, 673, 699, 708, 713, 718, 720, 723.

başlığı altında işlemeye gayret göstereceğiz. Dolayısıyla konularımız dil kuralları açısından tertipli ve sistematik bir suret arz etmeyebilir.

4.3.1. Siirdî'nin Bazı Dil Kurallarına Hem Mütevâtir Hem De Şâz Kırâatleri Delil Olarak Kullanması

Siirdî, bazı dil kurallarına mütevâtir ve şâz kırâatleri aynı anda delil olarak kullanmıştır. Onun böyle bir yöntem izlemesinin arka planında o dil kuralını güçlü delillerle pekiştirme ve destekleme gayesi yatmaktadır. Zira o, daha çok ihtilafların fazla olduğu meselelerde böyle bir yönteme başvurmuştur.

4.3.1.1. Gayr-ı Münsarıf İsimler

Gayr-ı münsarıf, içinde dokuz sebepten[986] ikisi veya iki sebep yerine geçen bir sebep bulunan isimlerdir. İçinde bu sebepler bulunan isimler gayr-ı münsarif olur ve tenvin veya kesra almazlar.[987] Gayr-ı münsarıf isimler bazı nedenlerden dolayı bazen geçici olarak münsarıf olabilmektedir. Bu nedenlerden biri kendisinden önce veya sonra gelen kelimeyle tenasüb yani kafiye ve seci' uyumluluğudur. Bu durumda isimler gayr-ı münsarif olmalarına rağmen tenvîn alabiliyorlar. Siirdî, gayr-ı münsarif isimler bahsinde istisna olarak kabul edilen bu konuyu ele alırken âyetlerden örnekler vermiştir. Bu örneklere baktığımızda bunlar insan sûresi 16. âyetinde geçen "سَلاسِلًا" kelimesi ile yine aynı sûrenin 4. âyetinde bulunan "قَوَارِيرًا" kelimesidir. Siirdî, "سَلاسِلًا" kelimesinin ondan sonra gelen "وَاَغْلَالًا" kelimesine uyumluluk için, "قَوَارِيرًا" kelimesinin ise âyet sonu kafiyesine uyumluluk için münsarıf olduğunu ve tenvin aldığını belirtmiştir.[988] "سَلاسِلًا" ve birinci "قَوَارِيرًا" kelimesi bütün mushaflarda elifle yazılmıştır. İkinci "قَوَارِيرًا" kelimesi ise her ne kadar İbn Ebî Dâvûd onun Mekke ve Basra mushaflarında elifsiz yazıldığını bildirmişse de genel kanaat onun sadece Basra

[986] Bu dokuz sebep şunlardır; cem', te'nîs elifleri, (bunların her biri iki sebep yerine geçer) adl, vasf, ma'rife, ucme, terkîb, veznü'lfiil, öncesinde nûn bulunan zaide elif.
[987] Siirdî, **el-Kamûs**, c. 1, s. 68, 71.
[988] Sîrâfî, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, c. 1, s. 191; Siirdî, **el-Kamûs**, c. 1, s. 72-73; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 322/b.

mushafında elifsiz yazılmış olduğu şeklindedir. Diğer mushaflarda ise ikinci kelime de birinci kelime gibi elifle yazılmıştır.[989]

Siirdî, bu kelimelerin tenvinli olarak okunan kırâatlere göre delil sayılabileceğini söylemiştir. Onun delil olarak gösterdiği iki kelimenin de tenvinli yani "سَلاسِلًا" ve "قَوَارِيرًا" şeklinde okuyuş biçimi mütevatir kırâatlerde mevcuttur. "سَلاسِلًا" kelimesini Nâfi', Ebû Ca'fer, Hişâm, Şu'be ve Kisâî vasl halinde tenvinle, diğer kırâat imamları ise tenvinsiz olarak okumuşlardır. Her iki "قَوَارِيرًا" kelimesini Nâfi', Ebû Ca'fer, Hişâm, Şu'be ve Kisâî vasl halinde tenvinle, İbn Kesîr ve Halef birinci "قَوَارِيرًا" kelimesini tenvinle ikinci "قَوَارِيرَا" kelimesini tenvinsiz, Ebû Amr İbn Âmir Ravh ve Hafs ise ikinci kelimeyi tenvinsiz okumuşlardır.[990]

Siirdî konuyla ilgili olarak kırâatlerden diğer bir kelimeyi daha delil olarak getirmiştir. Bu da "عُزَيْرٌ" (Tevbe 9/30) kelimesidir. Buna göre Peygamber isimlerinden bazılarının munsarıf isim bazılarının ise gayr-i munsarıf isim olarak kabul gördüğünü bildiren Siirdî, buna "عُزَيْرٌ" kelimesini delil olarak göstermiştir. O, "عُزَيْرٌ" kelimesinin kırâat imamlarından Ya'kûb, Âsım ve Kisâî tarafından Arapça bir isim olarak kabul edildiğini ve munsarıf olarak okunduğunu, diğer kırâat imamları tarafından ise gayr-i munsarıf olarak okunduğunu ifade etmiştir.[991] "عُزَيْرٌ" kelimesini gayr-i munsarıf kabul edenler onda yabancı isim ile 'alem olmak üzere iki engelin bulunduğunu[992] ve bundan dolayı gayr-i munsarıf olması gerektiğini savunmuşlardır. Onu münsarıf kabul edenler ise onun Arapça bir isim olduğunu ve gayr-i munsarıf olmasını gerektiren engelin ortadan kalktığını iddia etmişlerdir.[993]

Bu kelime hakkında dikkat çekici olan ise Sîrâfî'nin (ö. 368/979) bir dilbilimci olan Ebû Amr'ın da bu kelimeyi münsarıf kabul ettiğini bildirmesidir.[994] Fakat Ebû Amr'ın mütevâtir kırâatlerinde öyle bir okuyuşu söz konusu değildir. İbn Mücâhid

[989] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 155; Dânî, **el-Mukni'**, s. 45-46.
[990] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 332; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 72.
[991] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 135; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 85.
[992] Zerkeşî, **el-Burhân**, c. 3, s. 142.
[993] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 235/a.
[994] Sîrâfî, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, c. 1, s. 215, 247.

onun bu okuyuşunu Abdülvâris'ten rivâyet eder. Fakat bu kırâat şâz kırâatler arasında kalmıştır. Ebû Amr'ın bu okuyuşu kendisinin dilbilimci olarak görüşü sayılmıştır.[995] Bu da kırâatlerde rivâyetlerin ne kadar önemli olduğunu ve onların seçiminde nasıl esas olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Siirdî'nin gayr-ı münsarıf isimler hakkında verdiği örneklerden iki tanesi ise şâz kırâat okuyuşlarında geçmektedir. Bunlar; Nuh sûresi 23. âyetinde geçen "يَغُوثًا" ve "وَيَعُوقًا" kelimeleridir. Bu iki kelimenin münsarıf olma nedenini kendilerinden önce ve sonra gelen kelimelerle uyumluluk olduğunu bildiren Siirdî, bu kelimelerin A'meş (ö. 148/765) kırâatinde tenvinli olarak okunduğunu ve bu nedenle bunların delil olarak gösterilebileceğini bildirmiştir. Bu iki kelimenin "يَغُوثًا" ve "وَيَعُوقًا" şeklinde tenvinli olarak okunuşları sadece şâz kırâatlerde vardır.[996]

Görüldüğü üzere Siirdî, isimlerin münsarıf veya gayr-ı munsarıf olmalarıyla ilgili kırâat farklılıklarını dil kuralına delil olarak kullanmıştır. Konuyla ilgili olarak bizzat bazı kırâat âlimlerinin isimlerini de zikretmiştir. Dilbilimcilerin çoğunluğu da bu konuda bu delillere itimat etmişlerdir.

4.3.1.2. Naib-i Fail

Naib-i fail, fiili hazfedilen bir mef'ûlün fail yerine geçmesi (sözde özne) demektir. Birden fazla mef'ûlü bulunan fiillerin naib-i failinin hangi mef'ûl olacağı ihtilaf konusu olup, mef'ûlü bihin sarahaten zikredildiği yerlerde, naib-i failin o olacağı hakkında görüş birliği bulunmaktadır. Yalnız bu görüş, bu durumun vacip değil öncelikli bir durum olduğu ve bazı istisnalarının bulunduğu çerçevesinde oluşmuş bulunmaktadır. Siirdî, bu istisnaların delilini hem şâz hem de mütevâtir kırâatlerden örneklerle desteklemiş ve o, şâz kırâat örneği olarak Furkan sûresi 32. âyetini göstermiştir. Âyet şu şekildedir; "لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنَ". âyette geçen "الْقُرْآنَ" kelimesi mef'ûlü bih olup sarahaten zikredilmiştir. Bu durumda mef'ûlü bihinin naibi fail olarak "الْقُرْآنَ" kelimesinin merfû olarak okunması gerekir. Fakat şâz kırâatte "عَلَيْهِ" kelimesi

[995] İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s.313 .
[996] Bennâ, **İthâf**, s. 558; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 73.

naibi fail olarak kabul edilmiş ve "الْقُرْآنَ" kelimesi yine mef'ûl olarak mansûb okunmuştur.[997]

Siirdî bu kaideye mütevatir kırâatlerden de iki örnek vermektedir. Bunlardan biri Ebû Ca'fer tarafından meçhul sıyga ile okunan Câsiye sûresi 14. âyette geçen "لِيُجْزَى قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ" cümlesidir. Burada geçen "قَوْمًا" kelimesi normalde naibi fail olmalıydı. Yalnız bu kırâatte yine meful olarak okunmuştur.[998]

Mütevatir kırâatlerin diğer örneği ise Enbiyâ sûresi 88. âyette geçen " وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ" cümlesidir. Âyette geçen "نُنْجِي" kelimesini İbn Âmir ve Şu'be mechûl sıygasıyla "نُجِّي" şeklinde okumuşlardır. Bu durumda âyette geçen "الْمُؤْمِنِينَ" kelimesi normalde naibi fail olmalıydı. Fakat bu farklı kırâatte yine mef'ûl olarak okunmuştur. [999]

Siirdî, burada bu kaidenin aslında vacip bir kaide olmadığını bilakis bu kaidenin öncelikli kaidelerden biri olduğunu hem şâz hem de mütevâtir kırâatlerle desteklemiştir. Siirdî, daha sonra Basralıların bunun vacip bir kaide olduğunu ve verdiğimiz kırâat örneklerinin zayıf kırâatler olduğunu söylediğini vurgulamaktadır. Fakat verilen örneklerin içinde mütevâtir kırâatlerin de olması Basralıların bu tezini çürütmektedir. Bilindiği gibi mütevâtir kırâatlerin zayıf olma olasılığı yoktur.[1000]

4.3.1.3. Müstesnâ İsimler

Menfî bir cümlede bulunan "إِلَّا" edatından sonra gelen müstesna isimler hem mansûb hem de merfû' okunabilirler. Bu isimler mansûb okunduğu zaman istisnâ, merfû' okunduğu zaman ise bedel olarak kabul edilirler. Siirdî, buna örnek olarak " مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ" (Nisa sûresi 4/66) âyetini göstermektedir. Âyette geçen "قَلِيلٌ" kelimesi İbn Âmir tarafından "قَلِيلاً", diğer kırâat âlimleri tarafından ise "قَلِيلٌ" şeklinde okunmuştur. Bu kırâat farklılıklarına değinen Siirdî, birinci okuyuşa göre kelimenin "فَعَلُوهُ"

[997] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 129.
[998] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 129.
[999] Naib-i Fail ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Hatîb, **Mu'cemü'l-Kırâat**, c. 6, s. 349; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 128-129.
[1000] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 129.

cümlesinde bulunan vâv "و" harfine bedel olacağını, ikinci okuyuşa göre ise kelimenin istisna olarak kabul edileceğini dile getirmiştir.[1001] Siirdî burada bu iki farklı kırâatın illetlerine de işaret etmiştir. Sîrâfî, İbn Âmir dışında kırâat imamlarının ittifakı, "قَلِيلٌ" kelimesinin merfû' okunup bedel olarak kabul edilmesinin evla olduğunu göstermektedir şeklinde görüş bildirmiştir. Ayrıca Sîrâfî, İbn Âmir ve onun gibi okuyanların kelimenin Şâm mushafında "قَلِيلاً"şeklinde elif ile yazılmış olmasından başka delillerinin olmadığını da iddia etmiştir.[1002]

Yine konuyla ilgili olarak Hûd sûresi 81. âyete değinen Siirdî, âyette geçen "امْرَأَتَكَ" kelimesinin İbn Kesir ve Ebû Amr tarafından merfû', diğer kırâat imamları tarafından ise mansûb okunduğunu ifade etmiştir. Yalnız burada kelimenin mansûb olarak okunmasının evla olduğunu belirten Siirdî, buna delil olarak da İbn Mesûd kırâatında "وَلَا يَلْتَفِتْ" cümlesinin bulunmayışını göstermektedir.[1003] Ebû Ali el-Fârisî de (ö. 377/987) İbn Mesûd ve Ubey kırâatında "وَلَا يَلْتَفِتْ" cümlesinin bulunmadığını ve bunun "امْرَأَتَكَ" kelimesini meftûh okuyanların elini güçlendirdiğini söyler.[1004] Siirdî burada iki mütevâtir kırâat arasında tercihte bulunmuş ve tercihte bulunduğu bu kırâatlerden birini şâz bir kırâat delil göstererek desteklemiştir.

Siirdî, aynı konuyla ilgili Yûsuf sûresi 31. âyette geçen "حَاشَ لِلَّهِ" kelimesi üzerinde durmakta ve kelimenin kırâatlerde dört şekilde okunabildiğini ifade etmektedir. Bu vecihler şunlardır: "حَاشَ لِلَّهِ" "حَاشًا لِلَّهِ" "حَاشَ اللَّهِ". Bu farklı okuyuş şekillerini incelediğimizde bunların mütevâtir ve şâz kırâatlerde mevcut olduğunu görürüz. [1005] Buna göre "حَاشَ لِلَّهِ" kelimesini mütevâtir kırâat imamlarından Ebû Amr

[1001] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 363; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 208/b; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 2, s. 101.
[1002] Sîrâfî, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, c. 3, s. 51; İbn Mihrân, **el-Mebsût**, s. 180.
[1003] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 364; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 243/a; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 4, s. 116.
[1004] Ebû Ali el-Fârisî, **el-Hucce**, c. 4, s. 371.
[1005] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 372; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 4, s. 243.

"حَاشَا لِلَّهِ", diğer imamlar ise "حَاشَ لِلَّهِ" şeklinde okurlar.[1006] Şâz kırâatlerde ise kelimenin birçok farklı okuyuş şekilleri mevcuttur.[1007]

Aynı bapta "غَيْر" kelimesi üzerinde duran Siirdî, kelimenin "غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ" (Nisa 4/95) âyetindeki farklı okuyuş şekillerini izah etmeye çalışmıştır. Âyette geçen "غَيْر" kelimesini İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb Âsım ve Hamza'nın "الْقَاعِدُونَ" kelimesine sıfat olarak merfû', diğer kırâat imamlarının ise "الْقَاعِدُونَ" kelimesine hal olarak mansûb okunduğunûn altını çizen Siirdî, "غَيْر" kelimesinin seb'a kırâatleri dışında ise mecrûr okunduğunu bildirmektedir.[1008] Aynı şekilde o, "مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ" (Hud 11/61) âyetinde geçen "غَيْرُهُ" kelimesinin bazı kırâatlerde merfû' ve mecrûr, şâz kırâatlerde ise mansûb okunduğunu ifade etmiştir.[1009] Siirdî, burada olduğu gibi birçok yerde mütevâtir kırâatleri ifade ederken sadece seb'a veya kırâatler tabirini kullanmaktadır. Şâz kırâatler söz konusu olduğunda ise kırâatın şâz olduğunu ifade etmektedir.

4.3.1.4. İzafe

Siirdî, manevi izafenin isimlere te'nis anlamı kattığını ifade etmekte ve buna kırâat farklılıklarından iki örnek vermektedir. Bu örneklerden biri Yûsuf sûresi 10. âyetinde geçen müzekker "يَلْتَقِطْهُ" kelimesindeki müennes "تَلْتَقِطْهُ" şeklindeki farklı okuyuştur. Bu kırâat şâz bir kırâat olup[1010] âyette bulunan "بَعْضُ السَّيَّارَةِ" izafe cümlesinin kelimeye te'nis katmasıyla ilgilidir. Diğer örnek ise Lokman sûresi 16. âyetinde geçen "إِنْ تَكُ" kelimesidir. Bu kelime bir sonraki cümlede geçen ve Nafi' ile Ebû Ca'fer tarafından merfû' olarak okunan "مِثْقَالُ حَبَّةٍ" izafe cümlesinin te'nis ifade etmesiyle ilgilidir.[1011] Siirdî burada yine nahvin bir kuralına kırâat farklılıklarından deliller

[1006] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 246/b.
[1007] İbn Cinnî, **el-Muḥteseb**, c. 1, s. 340.
[1008] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 209/a; Ebû Ali el-Fârisî, **el-Îdâhu'l-'Adudî**, s. 209.
[1009] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 376.
[1010] Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh İbn Akīl, **el-Müsâʿid ʿalâ Teshîli'l-Fevâid**, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Cidde 1405 h., c. 2, s. 339.
[1011] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 251; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 4, s. 188- c. 7, s. 193; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 417.

getirmiş ve bu şekilde söz konusu kuralın doğruluğunu ve geçerliliğini vurgulamaya çalışmıştır.

İzafe konusuyla ilgili olarak muzaf ile muzafün ileyh arasına bir şeyin girip girmemesi konusu tartışmalı bir konudur. Siirdî, konuyla ilgili olarak " وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ" (En'âm 6/137) âyetini ele alır. Âyet İbn Âmir hariç bütün kırâat imamları tarafından bu şekilde okunmuştur. İbn Âmir ise bu âyeti "زَيَّنَ" kelimesini meçhul sıyga, "قَتْلَ" kelimesini merfû', "أَوْلَادِهِمْ" kelimesini mansûb ve "شُرَكَاؤُهُمْ" kelimesini de mecrûr olarak "وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلُ أَوْلَادَهِمْ شُرَكَائِهِمْ" şeklinde okumuştur.[1012] Buna göre "أَوْلَادَهِمْ" kelimesi, muzaf olan "قَتْلُ" kelimesi ile muzafün ileyh olan "شُرَكَاءِهِمْ" kelimesi arasına girmiştir. Hem Ferrâ hem de Siirdî, "شُرَكَائِهِمْ" kelimesinin Şam mushaflarında "شرَكَايِهِمْ" şeklinde yâ "ي" harfiyle yazıldığını bildirmekte[1013] ve kelimenin bu şekilde yazılışının İbn Âmir kırâatını destekleyen bir olgu olduğuna dikkat çekmektedir.[1014] İbn Âmir'in okuyuşuna göre âyetin anlamı: "Yine bunun gibi, Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortakların, kendi çocuklarını öldürmeleri güzel gösterildi".[1015] Cumhurun okuyuşuna göre ise ayetin anlamı; "Yine bunun gibi, Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar, çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi" şeklindedir.

Siirdî adeta İbn Âmir'in okuyuşunu destekler mahiyette bu kaideye şâz kırâatlerde geçen İbrahim sûresi 47. âyetin okuyuşunu da örnek olarak vermektedir. Âyet şu şekildedir; "فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ". Şâz kırâatte ise "فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدَهُ رُسُلِهِ" şeklinde okunmuştur. [1016]

Ahfeş ve Zeccâc, İbrahim sûresindeki söz konusu şâz kırâat okuyuşunu hoş karşılamamış,[1017] Ferrâ ise hem İbn Âmir'in söz konusu âyetteki kırâatını hem de

[1012] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 111.
[1013] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 151.
[1014] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 224/b.
[1015] Ebû 'Ubeyd, **Fedâilü'l-Kurân**, s. 331.
[1016] Kirmânî, **Ġarâ'ibü't-Tefsîr**, c. 1, s. 388; Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî,** s. 464.
[1017] Zeccâc, **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 3, s. 168; Ahfeş, **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 2, s. 410.

İbrahim sûresindeki şâz kırâatı sert bir şekilde eleştirmiştir.[1018] Bunların yanı sıra bazı tefsîr ve nahiv âlimleri bu gibi yerlerde muzâf ve muzâf ileyh arasına bir kelimenin girmesinde herhangi bir beis görmemişlerdir.[1019]

Siirdî, bu kuralın bazı nahivciler tarafından hoş karşılanmadığını ifade etmektedir. Ancak o, bu okuyuşun mütevâtir bir kırâat olan İbn Âmir kırâatında bulunmasını yeterli bulmaktadır. İbn Âmir'in bu okuyuşu yüzünden nahivciler tarafından tenkid edildiğini bildiren Siirdî, onu tenkid eden kişilerin görüşünü benimsemediğini vurgulayan tabirler kullanmıştır.[1020] Ayrıca o, İbn Âmir'in bu okuyuşuna şâz kırâatlerin yanı sıra Arap dilinden de birçok örnek getirmiş ve İbn Âmir'i tenkid edenleri sert bil dille eleştirmiştir.[1021]

Siirdî, en nihâyetinde bunun gibi bir kural her ne kadar nadir olarak görülse de İbn Âmir gibi büyük bir imama bundan dolayı cehlin nisbet edilmesinin ihtimal dahilinde olmadığını, dolayısıyla İbn Âmir kırâatı okuyuşunun isabetli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Siirdî "شُرَكَاءِهِمْ" kelimesinin Şam mushafında "شُرَكَائِهِمْ" şeklinde yâ "ي" ile yazılması ve yedi kırâatın sıhhatinde tevatür olgusunun aranmamasını bu kırâatın doğruluğuna büyük birer delil olarak öne sürmüştür.[1022]

Burada dikkatimizi çeken diğer bir husus da bu kırâatı tenkit edenlerin bazılarının Basra nahiv ekolünden olmasıdır.[1023] Siirdî'nin de temsilcisi olduğu bu ekolün yine Siirdî tarafından bu şekilde tenkit edilmesi onun kırâatler konusunda rivâyetlere ne kadar bağlı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Siirdî, izâfe konusuyla ilgili olarak muzaf ismin hazfedilebileceği bazı yerleri bildirirken kırâatlerden örnekler vermiştir. Bu çerçevede Enfâl sûresinde geçen ve "الْآخِرَةَ" kelimesinin mecrûr okunduğu "وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ" (Enfâl 8/67) şâz kırâatı,[1024] Rûm sûresinde geçen ve "قَبْلُ" ile "بَعْدُ" kelimelerinin mecrûr okunduğu "مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ" (Rûm

[1018] Ferrâ, **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 1, s. 357-358; c. 2, s. 81.
[1019] Kirmânî, **Ġarâ'ibü't-Tefsîr**, c. 1, s. 584; Süyûtî, **Hem'ü'l-Hevâmi'**, c. 2, s. 523.
[1020] Siirdî, bunun için Arapça (زعم) kelimesini kullanmıştır; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 444.
[1021] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 224/b.
[1022] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 444.
[1023] İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 263.
[1024] İbn Cinnî, **el-Muhteseb**, c. 1, s. 281.

30/4) şâz kırâatı,[1025] En'âm sûresinde geçen ve "خَوْفُ" kelimesinin Ya'kûb tarafından muzaf olarak tenvinsiz okunduğu "فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ" (En'âm 6/48) mütevâtir kırâatını[1026] örnek olarak göstermektedir.[1027] Siirdî, burada hem mütevâtir hem de şâz kıraatlerle izâfenin bu kuralına delil getirme çabası içinde olmuştur.

Bir isim mütekellim yâ harfine izafe edildiği zaman o ismin son harfi kesra alır. Şâyet ismin son harfi vâv "و" veya yâ "ي" ise bu vâv ve yâ mütekellim için olan yâ harfinde idgâm olur ve yâ harfi meftûh okunur. Bu kaideye değindikten sonra Siirdî, bu yâ harfinin Nafi kırâatında "مَحْيَايْ وَمَمَاتِي"[1028] (En'âm 6/162) kelimesinin okuyuşu gibi cezimli, A'meş ve Hasan Basrî kırâatında "هِيَ عَصَايِ"[1029] (Taha 20/18) kelimesinin okunuşu gibi mecrûr ve Hamza Kırâatında "بِمُصْرِخِيِّ"[1030] (İbrahim 14/22) kelimesinin okunuşu gibi şeddeli mecrûr olarak da geldiğini ifade etmektedir.[1031] Görüldüğü üzere Siirdî, örneklerini genellikle kırâat farklılıklarından seçmektedir. Bu kırâatlerle hem ilgili kaideyi desteklemekte hem de kırâatlerin nahiv kuralları üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir.

4.3.1.5. Zamir

Siirdî, Hafs kırâatında Kehf sûresi 63. âyetinde geçen "وَمَا أَنْسَانِيهُ" kelimesindeki zamir ile Fetih sûresi 10. âyetinde geçen "عَلَيْهُ" kelimesindeki zamirin merfû' okunmasını ele almıştır. Bu iki kelimede bulunan hâ "ه" harfini sadece hafs merfû' olarak okumuştur. Diğer kırâat imamları ise mecrûr olarak "وَمَا أَنْسَانِيهِ" ve "عَلَيْهِ" şeklinde okumuşlardır. Hicazlıların lügatinde bu iki kelimenin merfû' okuyuşu mevcuttur. Buna göre söz konusu kelimelerde bulunan "ه" harfinin merfû' okunması zamirin aslına nazarandır.[1032] Zira bu zamirler müfred müzekker gaib zamirler olup münkatı'

[1025] Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 2, s. 320.
[1026] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 30.
[1027] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 447.
[1028] Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî,** s. 300.
[1029] İbn Cinnî, **el-Muhteseb**, c. 1, s. 281.
[1030] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 173.
[1031] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 450-451.
[1032] İbn Haleveyh, **el-Hucce**, s. 226.

hali "هُوَ" şeklindedir. Siirdî, buna işaret etmiş ve burada zamirin uzatılmadan kasr ile okunmasını ifade etmek için de ihtilas terimini kullanmıştır.[1033] İmam Tîbî de hâ "ه" harfinin sıla edilerek okunmamasının ihtilas ile ifade edildiğini belirtmektedir.[1034] Siirdî, burada Arap dili kurallarından biri olan zamirin merfû' okunmasını ele almış ve bunu farklı kıraatlerle desteklemeye çalışmıştır.

Siirdî "هُوَ" ve "هِيَ" zamirleri ile ilgili olarak bu iki kelimenin atıf vâv "و" ve fâ "ف" harfleri ile ibtida için olan lâm harfi "ل" bir de sümme "ثم" kelimesinden sonra gelmeleri durumunda, bu kelimelerde bulunan hâ "ه" harfinin sakin olarak okunduğunu bildirmektedir. Bu okuyuş şekli kırâatlerde mevcuttur. Aynı şekilde cem için kullanılan mîm harflerinin de asıl itibariyle vâv harfi ile bitişik olduğunu ve bu harflerin sıla ile okunabildiğini delilleriyle göstermektedir. Bu okuyuş şekli de kırâatlerde mevcuttur.[1035] Siirdî, burada verdiği örneklerle dolaylı olarak kırâatlerin illetlerine değinmiştir.

Vikaye nûn "ن" harfi, kelimelerin sonunda bulunan harekeleri muhafaza etmek için kelimelerin sonuna gelmektedir. En'âm sûresi 80. âyetinde geçen "أَتُحَاجُّونِّي" kelimesinde de bu nûn harfi "ن" bulunmakta ve bu kelime kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmaktadır. Siirdî, vikaye nûn "ن" harfi ile ilgili bilgi verdikten sonra bu harfin mütekellim yâ "ي" harfi ile birlikte geldiğinde okunup okunmaması konusunda bir muhayyerliğin mevcut olduğunu bildirmekte ve buna "أَتُحَاجُّونِّي" kelimesini örnek vermektedir. Buna göre bu kelime üç şekilde okunabilmektedir.

- "أَتُحَاجُّونِّي" İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve Hişâm'ın bir vechi.
- "أَتُحَاجُّونِي" Nafi', İbn Âmir, İbn Zekvân, Ebû Ca'fer, Hişâm'ın İbn Abdan ile Hulvânî tarikinden ve Dacûnî.

[1033] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 539; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 176/b.
[1034] Tîbî, **Manzumetü'l-Müfîd**, s. 9.
[1035] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 541-542.

- "أَتُحَاجُّونَنِي" Amr b. Hâlid ve Dahhâk.[1036]

Burada Siirdî yine kıraâtlerin illetlerine dolaylı yoldan değinmiştir.

Siirdî, zamirin hâl ile zi'l-hâl arasına girmesiyle ilgili olarak yine kıraâtlerden örnek vermiştir. Onun verdiği örnek Hûd sûresi 78. âyetinde geçen "هُنَّ" zamiridir. Söz konusu âyeti bazıları "هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرَ" şeklinde, "أَطْهَرَ" kelimesini mansûb olarak okumuşlardır. Bu durumda zamir, hâl olan "أَطْهَرَ" kelimesiyle zi'l-hâl olan "بَنَاتِي" kelimesinin arasına girmiştir. Bu şekildeki bir kıraât, kıraâatlerin şâz grubunda kabul edilmiş[1037] ve özellikle nahivciler tarafından pek de kabul görmeyip şiddetli bir şekilde tenkide tabi tutulmuştur.[1038] Hatta Müberred (ö. 286/900), bu kıraâtın Medîneli İbn Mervân'dan nakledildiğini ve onun Arapça bilgisine sahip olmadığını açık bir şekilde dile getirmiştir.[1039] Siirdî de bu örneği verirken Ebû Amr'ın "أَطْهَرَ" kelimesinin mansûb okunmasını büyük bir hata olarak kabul etmesine karşın, Ahfeş'in bunu caiz gördüğünü ifade etmiştir.[1040] Burada Siirdî, kıraâtlerin illetiyle ilgili bilgi vermiş, ancak herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

Fasl zamiri, mübteda ile haber arasına giren merfû' bir zamirdir.[1041] Bu zamir ile ilgili olarak Siirdî, fasl zamirinin i'rabda yerinin olmadığını, ancak bazı Arap kabilelerinin bu zamiri mübteda, ondan sonraki cümleyi de onun haberi olarak kabul ettiğini bildirmiştir. Buna örnek olarak da Zuhruf 76. âyetinde geçen ve İbn Mesûd tarafından "وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ" şeklinde okunan[1042] "وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمُونَ" âyeti ile Kehf sûresi 39. âyetinde geçen ve "إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ" şeklinde okunan[1043] "إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلُّ" âyetlerinin okuyuşlarını göstermektedir. Bu okuyuşlara göre "هُمْ" zamiri ile "أَنَا" zamiri mübteda, onlardan sonra gelen cümleler ise onların haberi olmaktadır. Sibeveyhi ve Îsa b. Ömer, "وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمُونَ" şeklindeki okuyuşu yazılış itibariyle Hz. Osman mushafına uygun

[1036] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 541-554; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 2, s. 468.
[1037] İbn Cinnî, **el-Muhteseb**, c. 1, s. 325.
[1038] Kirmânî, **Ġarâibü't-Tefsîr,** c. 1, s. 516.
[1039] Müberred, **el-Muḳteḍab**, c. 4, s. 105.
[1040] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 558; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 4, s. 110.
[1041] İbnü'l-Hâcib, **el-Kâfiye**, s. 33.
[1042] Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 3, s. 37.
[1043] Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 2, s. 145.

olmadığı gerekçesiyle tenkit etmişlerdir.[1044] Yalnız burada üzerinde durulması gereken husus aynı Îsa b. Ömer'in Kehf sûresindeki âyeti "إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلُّ" şeklinde okumuş olmasıdır. Nitekim Îsa b. Ömer'in bu davranışı gramer olarak aynı kurala tabi olan kırâatlerin, sahih olabilmesi için belli bir çerçevede kabul edildiğini, dolayısıyla her dil gramerine uyan kırâatın sahih sayılamayacağını, yani kırâatlerde bir keyfiliğin söz konusu olamayacağını göstermektedir.[1045]

Aynı konuyla ilgili olarak Siirdî, kıssa zamirlerine de değinmiştir. O kıssa zamiri olarak Şuara sûresi 197. âyette geçen "اٰيَةً" kelimesinin "اٰيَةٌ" şeklinde merfû' okuyuşunu göstermektedir. Bu okuyuşa göre âyette geçen "هُمْ" zamiri kıssa zamiridir.[1046]

4.3.1.6. İsm-i Mevsûl

Siirdî, ism-i mevsullerde i'râbın uygulandığı konusunu işlemekte ve buna Fussilet sûresi 29. âyette geçen "أَرِنَا اللَّذَيْنِ أَضَلَّانَا" mütevâtir kırâatı ile Meryem sûresi 69. âyette geçen "أَيَّهُمْ أَشَدُّ" şâz kırâatını örnek vermektedir.[1047] Birinci örnekte "اللَّذَيْنِ" kelimesi "أَرِنَا" kelimesine mef'ûl olup öncesi meftûh yâ "ي" harfi ile yazılarak mansûb okunmuştur. İkinci örnekte ise bazı kırâatlere göre "أَيَّهُمْ" şeklinde okunan kelime, öncesinde geçen "لَنَنْزِعَنَّ" kelimesine mef'ûl olarak kabul edilip mansûb okunmuştur. Bu iki durumda da birer ism-i mevsûl olup i'râb almaması gereken bu kelimeler i'râb harekesi almışlardır.[1048] Siirdî burada hem mütevâtir hem de şâz kıraatlerle dilin bu kuralını teyit etmeye çalışmıştır.

Yine konuyla ilgili olarak "اَللَّذَانِ" ve "اَللَّذَيْنِ" kelimelerindeki nûn "ن" harfinin bazen şeddeli geldiğini belirten Siirdî, buna kırâatlerden örnekler vermiştir. Bu örmekler "اَللَّذَيْنِ" (Fussilet 41/29), "اَللَّذَانِ" (Nisa sûresi 4/16), "هَاتَيْنِ" (Kasas 28/27) ve

[1044] Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 2, s. 399.
[1045] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 560; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 8, s. 400,; c. 5, s. 217.
[1046] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 562.
[1047] Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 2, s. 399.
[1048] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 580; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 5, s. 383.

"فَذَانِكَ" (Kasas 28/32) kelimeleridir. Bu kelimelerin tümü İbn Kesîr kırâatında "اَللَّذَيْنِّ", "اَللَّذَانِّ", "هَاتَيْنِّ" ve "فَذَانِّكَ" şeklinde nûn harfi şeddeli olarak okunmuştur.[1049] Siirdî, İbn Kesîr kırâatındaki bu okuyuş şekillerini bahsi geçen kelimelerin Arapçada şeddeli okunabilmesine delil olarak vermiştir.

Arapçada bulunan "مَا" edatı bazen ism-i mevsûl olarak gelir. Yûnus sûresi 81. âyetindeki "مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ" cümlesinde bulunan bu edat, Ebû Amr kırâatına göre ism-i mevsul değil istifhâm edatıdır. Çünkü Ebû Amr "السِّحْرُ" kelimesindeki vasıl hemzesinden önce bir istifhâm hemzesi ekleyerek "أَالسِّحْرُ" şeklinde okur. Bu durumda "أَالسِّحْرُ" kelimesi istifhâm edatı olan "مَا" kelimesine bedel, mübteda veya haber olabilmektedir. "مَا" edatının istifhâm için kullanıldığında sonundaki elif harfinin hazfedildiğini belirten Siirdî, İkrime (ö. 105/723) ve Îsa kırâatındaki "عَمَّا يَتَسَاءَلُونَ" şeklindeki mîm harfinden sonra elif eklenmiş bir okuyuşun ise nadir olduğunu ifade etmiştir.[1050] Siirdî burada da dil kuralına kıraatlerden delil getirmiştir.

"أَيُّ" edatının ism-i mevsûl olarak "مَنْ" edatı gibi olduğunu bildiren Siirdî, bu edatın şart için kullanılan durumlarına Kasas sûresi 28. Âyetinde geçen "أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ" örneğini vermektedir. "أَيُّ" ve "مَا" kelimeleri mushaflarda "أَيَّمَا" şeklinde bitişik yazılmıştır.[1051] Bu âyette geçen "أَيُّ" edatının şart için, "مَا" edatının ise zaide olduğuna dikkat çeken Siirdî, buna delil olarak da bazı kırâatlerde "أَيَّ الْأَجَلَيْنِ" şeklinde okunmasını göstermiştir. Kaynaklara baktığımızda söz konusu âyeti "أَيَّ الأجلينَ مَا قضَيْت فَلَا عُدْوَانَ عَلَيّ" şeklinde okuyanın İbn Mesûd olduğunu görmekteyiz.[1052] İbn Mesûd'un bu âyeti böyle okuması kendi mushafındaki yazılışına ittibaendir. Ayrıca Siirdî, kelimenin "أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ" şeklinde şeddesiz okunduğunu da ifade etmektedir. Âyetin "أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ" şeklinde okuyuşu

[1049] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 77, 240, 241, 283; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 582.
[1050] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 598-599; Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 1, s. 475.
[1051] Ebû Dâvûd, **Muhtasaru't-Tebyîn**, c. 4, s. 965.
[1052] Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 2, s. 305.

ise Hasan Basrî (ö. 110/728) ve Abbâs b. Fazl'a (ö. 247/861) nisbet edilmektedir.[1053] "مَاذَا" kelimesinin cevabıyla ilgili olarak Siirdî, bu cevabın bazen merfû' bezen ise mansûb geldiğini, merfû' gelen cevaba Bakara sûresi 219. âyetini göstermektedir. Buna göre âyette geçen "الْعَفْوُ" kelimesi bazı kırâat âlimleri tarafından merfû' okunabilmektedir.[1054] Siirdî, ism-i mevsûl bahsinde mütevâtir ve şâz kırâatleri delil olarak kullanmıştır. Çoğu zaman bu kırâatlerin kime ait olduğu ve illetleri üzerinde durmuştur.

4.3.1.7. Masdar

Masdar sıygalar bazen faile bezen de mef'ûle izafe edilerek gelir. Siirdî, her ikisine de örnek olarak Rûm sûresinin başındaki âyetleri örnek vermektedir. Buna göre âyetin Hasan Basrî'ye ait[1055] şâz kırâatta olduğu gibi "غَلَبَتِ الرُّومُ...سَيُغْلَبُونَ" şeklinde "غَلَبَتِ"kelimesinin ma'lûm sıygayla, "سَيُغْلَبُونَ" kelimesinin ise mechûl sıygayla okunması durumunda, masdar olan "غَلَبِ" kelimesinin fâil olan "هِمْ" kelimesine izafesi söz konusu olup anlamı şöyledir: "Rumlar galip geldi...onlar bu galibiyetlerinden sonra mağlup olacaklardır. Ahfeş (ö. 177/793), Rumların İslâm dininin yeni ortaya çıkışıyla Farslara galip geldiğini, İslâm'ın yayılmasından sonra ise mağlup olduklarını bildirerek, ayetin bu şekilde okunmasında herhangi bir sorunun söz konusu olmadığına işaret eder.[1056]

Âyetin mütevâtir on kırâatte okunduğu gibi "غُلِبَتِ الرُّومُ.....سَيَغْلِبُونَ" şeklinde "سَيُغْلَبُونَ" kelimesinin ma'lûm sıygayla okunması durumunda ise, masdar olan "غَلَبِ" kelimesinin mef'ûl olan "هِمْ" kelimesine izafesi söz konusu olup anlamı şöyledir: "Rumlar mağlup oldu…..onlar bu mağlubiyetlerinden sonra galip geleceklerdir". Zeccâc (ö. 311/923), bu kırâatın kırâat âlimlerinin cumhuruna ait olduğunu ve Rumların o vakitte mağlup olduklarını sonrasında ise galip geldiklerini ifade

[1053] İbn Cinnî, **el-Muhteseb**, c. 2, s.150, 152; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 7, s. 33; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 605.
[1054] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 608.
[1055] Kirmânî, **Ġarâ'ibü't-Tefsîr**, c. 2, s. 890.
[1056] Ahfeş, **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 2, s. 474.

etmektedir.[1057] Görüldüğü gibi Siirdî, burada dil kuralını desteklemesi için aynı ayetteki hem mütevâtir hem de şâz kırâatı büyük bir ustalıkla delil olarak kullanmıştır.

4.3.1.8. Fiil

Siirdî, mütava'a fiili kipi olan müfâ'ale "مُفَاعَلَة" babının bazen ef'ale "أَفْعَلَ" anlamında kullanıldığını belirtir. Buna örnek olarak da Meryem sûresi 25. âyette geçen "تُسَاقِطْ" kelimesini gösterir. Bu kelimeyi Hafs "تُسَاقِطْ", Hamza "تَسَاقَطْ", Ya'kûb "يَسَّاقَطْ" ve diğer kırâat imamları "تَسَّاقَطْ" şeklinde okumuşlardır.[1058] Siirdî, bu kelimenin "تَسَاقَطْ" şeklinde okunduğunda eskata "أَسْقَطَ" anlamında olduğunu vurgulamıştır. Aynı şekilde o, bu kelimenin Hafs rivâyetinde "تُسَاقِطْ" şeklinde okunduğunu yalnız kelimenin "تَسَاقَطْ" şeklinde okunmasının mütava'a babına daha uygun düştüğünü dile getirmiştir.[1059] Burada Siirdî, iki farklı kırâat arasında dil açısından bir tercihte bulunmuştur. Hafs rivâyetine sıkı sıkıya bağlı olan Siirdî'nin burada Hafs dışındaki bir kırâatın dil açısından daha isabetli olduğunu vurgulaması da ayrıca dikkat çekicidir.

Siirdî, "يَمُدُّ" ve benzeri kelimelerde yani muza'af ve mute'addî olan muzâri' fiillerde dammenin lazimi olduğunu bildirir. O, bu kurala aykırı gelen kelimelere örnek olarak Bakara sûresi 260. âyette geçen "فَصُرْهُنَّ" kelimesi hakkında İbn Abbâs'ın farklı okuyuşlarına değinmektedir. Buna göre bu kelime İbn Abbâs (ö. 68/687-88) tarafından çağırma anlamında "فَصِرَّهُنَّ" şeklinde okunmuştur. İbn Abbâs'ın mevlâsı İkrime (ö. 105/723) de kelimeyi "فَصَرِّهُنَّ" ve "فَصُرَّهُنَّ" şeklinde okumuştur.[1060] Mütevâtir kırâatlerde ise kelime "تَصِيرُ" babından türemiş kabul edilerek "فَصِرْهُنَّ" veya "تَصُورُ" babından türemiş kabul edilerek "فَصُرْهُنَّ" şeklinde okunmuştur. [1061] Burada da Siirdî, hem farklı bir kırâate hem de o kırâatın illetine değinmiştir.

[1057] Zeccâc, **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 4, s. 175; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 7, s. 137; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 2, s. 202.
[1058] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 199.
[1059] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 263.
[1060] İbn Cinnî, **el-Muhteseb**, c. 1, s. 136.
[1061] Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 1, s. 377; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 275.

4.3.1.9. Nasb Edatları

Nasb edatları ile ilgili bilgi verirken kırâat farklılıklarına da değinen Siirdî, bunu birçok örnekle açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan biri nasb edatı olan "أَنْ" kelimesinin masdar için kullanılan "ما" kelimesine hamledilerek bazen nasb görevini görmediği hakkındadır. O, bu kaideye örnek olarak da Bakara sûresi 233. âyette geçen "لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ" cümlesini vermektedir. Buradaki "أَنْ يُتِمَّ" kelimesini İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) "أَنْ يُتِمُّ" şeklinde merfû' olarak okuduğunu[1062] belirten Siirdî, bu durumda "أَنْ" edatının masdariye olduğunu vurgulamış olmaktadır ki bu görüş Basra Nahiv ekolünün görüşüdür. Kûfe nahiv ekolüne göre ise bu durumda "أَنْ" muhaffeftir.[1063] Burada Siirdî, kırâat farklılığı ve o farklılığın kime ait olduğu hakkında bilgi vermiştir.

Nasb edatı olan "إِذَنْ" ile ilgili olarak Siirdî, bu edatın "و" ve "ف" harflerinden sonra gelmesi durumunda ondan sonra gelen cümlenin şâz kırâatlerde olduğu gibi nasb, sahih kırâatlerde olduğu gibi ise raf' ile okunabileceğini bildirmektedir. O, bu kaideye Nisa sûresi 53. âyetinde geçen "فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ" ile İsra sûresi 76. âyetinde geçen "وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ" cümlelerini örnek olarak vermektedir. Buna göre İbn Mesûd kırâatinde "فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ" ayeti "فَإِذًا لَا يُؤْتُوا",[1064] "وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ" ayeti ise "وَإِذًا لَا يَلْبَثُوا"[1065] şeklinde nûn "ن" harfinin hazfedilmesiyle mansûb olarak okunmuştur. Fakat İbn Atiye (ö. 383/993) bu kelimelerin mushafta yazılışlarının "إِذَنْ" edatının ilgası ile uyumlu olduğunu ve her iki şekilde de okunabileceğini ifade etmektedir. Zeccâc (ö. 311/923) ise her iki âyetin nasb ile okunuşunun yalnızca kırâatler dışında olabileceğini, kırâatlerde ise resm-i mushafa muhalefet edilemeyeceğini bildirmektedir. Zeccâc'ın bu görüşüne karşın âyetin İbn Mesûd (ö. 32/652-53) mushafında "وَإِذًا لَا يَلْبَثُوا" şeklinde

[1062] Sîrâfî, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, c. 1, s. 32.
[1063] Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 1, s. 320; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 284.
[1064] Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 1, s. 273.
[1065] Ebü'l-Bekā Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed, **Şerḥu'l-Mufaṣṣal**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2001, c. 4, s. 227.

nûn "ن" olmaksızın yazıldığı da bildirilmektedir. Ka'berî de kelimenin bazı mushaflarda nûn harfi olmaksızın yazıldığını bildirir.[1066]

Nasb edatları konusuyla ilgili olarak Siirdî, cezâü'ş-şart fiilinden önce "ثُمَّ" edatı geldiğinde o fiilin "أَنْ" mukadder edilerek mansûb okunabileceğini ve bu görüşün Kûfeli nahiv âlimlerine ait olduğunu bildirir. Buna örnek olarak da Nisa sûresi 100. âyette geçen "ثُمَّ يُدْرِكْهُ" kelimesini verir ve bu kelimenin Hasan Basrî (ö. 110/728) tarafından mansûb olarak "ثُمَّ يُدْرِكَهُ" şeklinde okunduğunu ifade eder. Kaynaklara baktığımızda böyle bir okuyuşun Hasan Basrî (ö. 110/728), Nabih, Cirah ve Katade'ye (ö. 117/735) nisbet edildiğini ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) ile Ezherî (ö. 370/980) gibi âlimler tarafından tenkit edildiğini görmekteyiz.[1067]

Nasb edatları konusuyla ilgili olarak Siirdî, cezaü'ş-Şart fiilinden sonra "ف" veya "و" harfiyle gelen kelimelerin cezm veya raf' ile okunabileceğini, nasb ile okunmasının ise çok zayıf olduğunu bildirmiştir. O bu kaideye A'raf sûresi 186. âyette geçen "وَيَذَرُهُمْ" kelimesini örnek olarak verir. Bu kelime, Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer tarafından "وَنَذَرُهُمْ", Ebû Amr, Âsım ve Ya'kûb tarafından "وَيَذَرُهُمْ", Diğer kırâat imamları tarafından ise "وَيَذَرْهُمْ" şeklinde okunmuştur.[1068]

Siirdî, bu kelimenin "وَيَذَرْهُمْ" şeklinde cezimli olarak da okunduğunu, ancak "وَيَذَرَهُمْ" şeklinde mansûb bir okuyuşun mevcut olmadığını, sadece anlatılageldiğini ifade etmektedir. Kaynaklara baktığımızda da bu kelimenin "وَيَذَرَهُمْ" şeklinde bir okuyuşunun olmadığını, sadece Yazîdî'nin (ö. 237/851) böyle bir tercihinin olduğunu görmekteyiz.[1069] Aynı konuyla ilgili olarak Bakara sûresi 284. âyette geçen "فَيَغْفِرُ" kelimesini örnek de gösteren Siirdî, bu kelimenin Âsım ve İbn Âmir tarafından "فَيَغْفِرُ"

[1066] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 292; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 2, s. 89, c. 5, s. 101.
[1067] Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 2, s. 140; İbn Cinnî, **el-Muhteseb**, c. 1, s. 195, 197; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 322.
[1068] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 126.
[1069] Hüzelî, **el-Kâmil fi'l-Ḳırâʾât**, s. 557.

şeklinde merfû‘, diğer kırâat âlimleri tarafından ise “فَيَغْفِرْ” şeklinde meczum, İbn Abbâs tarafından ise “فَيَغْفِرَ” şeklinde mansûb olarak okunduğunu söylemektedir.[1070] Yukarıdaki kelimenin mansûb olarak okunmadığını vurgulayan Siirdî, buradaki kelimenin ise İbn Abbâs tarafından mansûb okunduğunu dile getirerek, aslında kırâat farklılıklarının rivâyete bağlı olduğunun altını çizmiş olmaktadır. Nitekim aynı kurala tabi iki Kur’ân kelimesinin farklı okuna bilinmesinin başka bir izahı olamaz.

4.3.1.10. Medh ve Zemm Fiilleri

Medh için kullanılan “نِعْمَ” kelimesinde çeşitli lügatler bulunmaktadır. Bu lügatlerden biri hem nûn hem de ‘ayn harfinin kesra ile okunmasıdır. Siirdî buna Bakara sûresi 271. âyette geçen ve İbn Kesîr, Hafs, Ebû Amr, Nafi’ ve Ya‘kûb tarafından “فَنِعِمَّا” şeklinde okunan “إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ” âyetini örnek vermektedir. Söz konusu âyette geçen “فَنِعِمَّا” kelimesi İbn Âmir, Kisâî ve Halef tarafından “فَنَعِمَّا” şeklinde nûn “ن” harfinin fethasıyla da okunmuştur.[1071] Siirdî, bu okuyuşa da değinmiş ve bunun kurallara uygun olduğunu ima etmiştir. “نِعْمَ” kelimesindeki nûn “ن” ve mîm “م” harflerinin meftûh olarak “نَعْمَ” şeklinde bir okuyuşun da mevcut olduğunu, fakat bu okuyuşun şâz kırâatlerde geçtiğini ifade eden Siirdî, buna şâz kırâatlerden olan İbn Vesâb’ın Ra’d sûresi 24. âyetinde geçen “فَنَعْمَ عُقْبَى الدَّارِ” şeklindeki okuyuşunu örnek vermektedir. [1072] Siirdî, Arapların “نِعْمَ” kelimesindeki lügatlerini kırâat okuyuşlarıyla desteklemeye çalışmıştır. Bu kırâat örnekleri hem mütevâtir hem de şâz kırâatlerde mevcuttur.

[1070] Hüzelî, **el-Kâmil fi’l-Ḳırâʾât**, s. 513; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 327; Hatîb, **Mu‘cemü’l-Kıâat**, c. 1, s. 429, c. 3, s. 226.
[1071] Kâdî, **el-Büdûru’z-Zâhira**, s. 31.
[1072] Hatîb, **Mu‘cemü’l-Kıâat**, c. 1, s. 393; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 377; İbn Cinnî, **el-Muhteseb**, c. 1, s. 356.

4.3.2. Siirdî'nin Bazı Dil Kurallarına Mütevâtir Kırâatleri Delil Olarak Kullanması

4.3.2.1. Faile Ait Fiilin Hazfedilmesi

Bilindiği gibi failin fiili bazen hazf olunmaktadır. Bu durumda fail yine merfû' ve fiili mukadderdir. Siirdî bu kaideye "يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (36) رِجَالٌ..." (Nûr 24/36-37) âyetlerini örnek olarak vermektedir. Yalnız bu örneğin İbn Âmir ve Şu'be kırâatlerinde olduğu gibi "يُسَبِّحُ" fiilinin mechûl sıyga ile "يُسَبَّحُ" şeklinde okunduğu kırâatlere göre uygun düşeceğini ifade etmektedir. Buna göre cümlenin aslı fiilin gizli kabul edilmesiyle "يُسَبِّحُهُ رِجَالٌ" şeklindedir. Bu kırâatlere göre hem 36 ve 37. âyetler hem de diğer bazı âyetler bir âyet sayılmakta ve Nur sûresi 61 âyet olarak kabul edilmektedir. [1073] Siirdî burada kırâatlerden dil kurallarını destekleyici örnekler vermiş ve bu kırâat farklılığının kime ait olduğuna değinmiştir.

4.3.2.2. Mahallen Mu'rab Olan Cümleler

Bilindiği gibi şartlı cezm edatına cevap olarak gelen cümleler mu'rabtır. Siirdî bu konuyu işlerken buna örnek olarak A'raf sûresi 186. âyetini göstermiştir. Âyet şu şekildedir; "مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ". Âyette geçen "فَلَا هَادِيَ لَهُ" cümlesi "مَنْ" cezm edatının cevabı olup mahallen meczûmdur. "وَيَذَرُهُمْ" cümlesi de mahallen meczûm olan "فَلَا هَادِيَ لَهُ" cümlesine atıf olunmuş kabul edilerek meczûm okunmuştur. Siirdî, "وَيَذَرُهُمْ" kelimesini "فَلَا هَادِيَ لَهُ" mahalline atfederek kelimeyi "وَيَذَرُهُمْ" şeklinde meczum olarak okunan kırâatı buna delil olarak göstermiştir. [1074] Bu kelimeyi Nâfi', Ebû Ca'fer, İbn Kesîr ve İbn Âmir "وَنَذَرُهُمْ", Ebû Amr, Ya'kûb ve âsım "وَيَذَرُهُمْ", Hamza, Kisâî ve

[1073] Dânî, **el-Beyân**, s. 193; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 116; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 276/b.
[1074] Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 3, s. 226-228; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 151.

Halef ise "وَيَذَرْهُمْ" şeklinde okumuşlardır.[1075] Burada da Siirdî, dil kuralına kırâat farklılıklarından delil göstermiştir.

4.3.2.3. Kâne "كَانَ" Edatı Haberinin Mukaddem Olması

Kâne edatının haberi bazen ismine mukaddem olur. Yalnız i'rabın belli olmaması veya bunu belirtecek bir karinenin bulunmaması durumunda kâne edatının haberi ismine mukaddem olamaz. Nahvin bu kuralına Siirdî, "مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ" (Casiye 45/25) ile "فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَا" (Haşr 5917) âyetlerinde geçen "حُجَّتَهُمْ" ile "عَاقِبَتَهُمَا" kelimelerini örnek vermektedir. Bu kelimelerin mansûb olarak okunduğunu ifade eden Siirdî, Hafs'ın En'âm sûresi 23. âyetteki "فِتْنَتُهُمْ" kelimesini merfû' okuması gibi nadir görülen bazı kırâatler dışında, gerek kırâat erbabı gerekse müfessirlerin bu minvalde olduklarının altını çizer.[1076] Sîbeveyhi, bu gibi yerlerde kelimenin merfû da okunabileceğini, bazı kırâat âlimlerinin bu şekilde okuduklarını nakleder.[1077] Siirdî burada yine bir nahiv kuralı hakkında tercihte bulunmuş ve bu tercihini mütevâtir kırâatle desteklemeye çalışmıştır.

4.3.2.4. Nefy-i Cins Edatı Lâ'nın "لا" İsmi

Nefy-i cins edatı lâ'nın ismi mansûb okunur. Fakat lâ "لا" edatının hükmü ilga[1078] edildiğinde bu isim merfû' okunur. Siirdî buna "وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ" (Yûnus 10/61) âyetini delil olarak göstermektedir. Bu cümle şıbh-i muzaf bir cümle olup "أَصْغَرُ" ve "أَكْبَرُ" kelimeleri Hamza ile Ya'kûb kırâatında merfû' okunur.[1079] Bu kırâate göre burada geçen "أَصْغَرُ" ve "أَكْبَرُ" kelimeleri lâ "لا" edatının hükmünün ilga edilmesiyle

[1075] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 126.
[1076] Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 8, s. 468- c. 9, s. 403.;
[1077] Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 1, s. 50.
[1078] İlga; iptal etmek ortadan kaldırmak demektir. Bir nahiv terimi olarak ilga; hiçbir engel olmaksızın bir edatın hükmünün lafzen ve manen ortadan kalkmasıdır. Sâmirâî, **Maani'n-Nahv**, c. 2, s. 32.
[1079] Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 8, s. 395.

merfû‘ okunmuştur.[1080] Siirdî, böylece yine bir nahiv kuralına kırâatleri delil göstermiş ve bu kuralı o örnekle desteklemiştir.

Yine konuyla ilgili olarak Siirdî, "لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ" (Bakara 2/254) âyetini ele almaktadır. Âyette geçen "بَيْعٌ", "خُلَّةٌ" ve "شَفَاعَةٌ" kelimeleri üzerinde duran Siirdî, bu kelimelerin İbn Kesîr ve Ebû Amr tarafından mansûb, diğerleri tarafından ise merfû‘ okunduğunu dile getirmektedir. Ayrıca yine Bakara sûresi 197. âyetinde geçen "فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ" kelimeleri ile ilgili olarak bunların İbn Kesîr ve Ebû Amr dışındakiler tarafından "فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ" şeklinde mansûb olarak okunduğunu ifade etmektedir. Tûr sûresi 23. âyetinde geçen "لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ" âyetinin de bu kaidelere tabi olduğu belirtilmiştir.[1081]

4.3.2.5. Atıf

Mecrûr biz zamire atıf yapıldığında o zamiri mecrûr yapan cer edatının tekrar edilmesi gerekir. Örnek; "قَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا". Kûfeli nahiv âlimleri ve İbn Mâlik'e (ö. 672/1274) göre ise, zamire atıf yapıldığında cer edatının tekrar edilmesine gerek yoktur.[1082] Bu kaideyi dile getiren Siirdî, bu kişilerin bu kaideye kırâatlerden örnekler gösterdiğini bildirmektedir. Bu örneklerden biri şu âyettir; "وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ" (Nisa 4/1). Âyette geçen "وَالْأَرْحَامَ" kelimesi, sadece Hamza kırâatında "بِهِ" kelimesindeki zamire atıf olarak ve cer edatı tekrar edilmeden "وَالْأَرْحَامِ" şeklinde mecrûr okunmuştur. Yine aynı şekilde "وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ" (Bakara 2/217) âyetinde geçen "وَالْمِسْجِدِ الْحَرَامِ" cümlesindeki "وَالْمِسْجِدِ" kelimesi cumhur tarafından mecrûr olarak okunmuştur. Yalnız kelimenin öncesinde bulunan "عَنْ سَبِيلِ" kelimesine mi yoksa "بِهِ" kelimesine mi atıf olarak okunduğu tartışma konusudur. Bu iki kelimenin mecrûr okunmasını bazıları şu şekilde açıklamıştır: Hem "وَالْأَرْحَامِ" hem de "وَالْمِسْجِدِ الْحَرَامِ" kelimelerinde cer edatı olan "ب"

[1080] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 240/b.
[1081] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 397.
[1082] Zerkeşî, **el-Bürhân**, c. 4, s. 115.

harfi mukadderdir.[1083] Bazıları ise bu iki kelimedeki "و" edatının kasem için olduğunu söylemiştir. Kimilerine göre de Hamza Kûfelidir ve Kûfe ekolünün görüşüne uyarak - ki bu durumda kırâatlerin mütevâtir olmadığını varsaymak zorundayız- "وَالْأَرْحَامِ" kelimesini mecrûr okumuştur.

Zeccâc (ö. 311/923), özellikle "وَالْأَرْحَامِ" kelimesinin mecrûr okunmasına sert bir şekilde karşı çıkmış ve böyle bir okuyuşun Arapçada sadece şiirlerde zaruret halinde caiz olabileceğini söylemiştir.[1084]

Siirdî, cer edatı olan bâ "ب" harfinin mukadder olarak amel etmediğini, buradaki vâv harfinin kasem için olamayacağını ve birçok sahabe ve tabiinden mütevâtir olduğuna dair rivâyetlerin olduğu kırâatlerin mütevâtir olmama durumu söz konusu olamayacağını bildirir ve bu görüşlerin hepsinin zayıf olduğunun altını çizer.[1085] Ayrıca o, Kûfe nahiv ekolü âlimlerinin bunu zaruret hali olmaksızın da caiz gördüğüne de dikkat çekmiştir.[1086] Burada Basra nahiv ekolüne bağlı olan biri olarak Siirdî, adeta kırâatleri Kûfe nahiv ekolünün delilleriyle savunma pozisyonuna girmiştir. Bu kırâatlerin sahih olduğuna hem dilbilimsel hem de rivâyetsel açıdan delil getirmeye çalışmıştır. Kırâatlerin mütevâtir olmayabileceğini iddia edenlere de kesin bir dille cevap vermiştir. O, bu konuda genel kanıya tabi olmuş ve kırâatlerin tevatürüne itimat etmiştir.[1087]

4.3.2.6. Bedel

Siirdî, bedel konusunda "إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (1) اللَّهِ الَّذِي" (İbrahim 14/1-2) âyetini ele alır. Âyette geçen "اللَّهِ" kelimesi Nâfi', Ebû Ca'fer ve İbn Âmir tarafından merfû', diğer kırâat imamları tarafından ise mecrûr okunmuştur.[1088] Siirdî, ikinci âyetin başında geçen "اللَّهِ" kelimesinin ondan önce gelen "الْحَمِيدِ" kelimesine bedel olarak geldiğini bildirir. Yalnız o, bu kelimenin bedel olarak kabul edilebilmesi için, kelimenin mecrûr

[1083] Ebû 'Ubeyde, **Mecâzü'l-Ḳurʾân**, c. 1, s. 113.
[1084] Zeccâc, **Meʿâni'l-Ḳurʾân**, c. 2, s. 6.
[1085] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 480; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 1, s. 299- c. 2, s. 6.
[1086] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 205/a.
[1087] Zürkânî, **Menâhil**, c. 1, s. 449.
[1088] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 171.

olarak okunan kırâatlere göre alınması gerektiğini ifade eder. "اللهَ" kelimesinin merfû' okunması durumunda, bedel olarak kabul edilmesi söz konusu olmayıp mübteda veya haber olarak kabul edilir.

Aynı şekilde o, "إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ" (Saffat 37/6) âyetini de örnek olarak gösterir. Âyette geçen "الْكَوَاكِبِ" kelimesinin "بِزِينَةٍ" kelimesine bedel olduğunu ifade eden Siirdî, Bunun da "بِزِينَةٍ" kelimesinin tenvinli okunan kırâate göre olabileceğini bildirir. Çünkü bu kelime bazı kırâatlerde muzaf olarak "بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ" şeklinde mecrûr olarak okunmuştur.[1089] Burada Siirdî, nahiv kuralına getirdiği örneği kıraatlerden seçmiştir. Seçtiği bu örneklerin kırâatlerde nasıl okunduğunu, hangi şekilde okunduğu takdirde nahiv kuralına örnek olarak getirilebileceğini de dile getirmiştir.

4.3.2.7. Atf-ı Beyân

Mâide sûresi 95. âyetinde geçen "كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ" kelimeleri kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer "كَفَّارَةُ طَعَامِ" şeklinde izafe ederek okurken diğer kırâat imamları ise Âsım kırâatında olduğu gibi "كَفَّارَةٌ طَعَامُ" şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde tenvinli, merfû' olarak okunduğu zaman "طَعَامُ" kelimesi atf-ı beyân veya hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olabilir. Siirdî, bu kelimeyi nekre isimlere bedel olarak gelen isimlere örnek olarak vererek birinci görüşü benimsediğini ifade etmiş olmaktadır. Ayrıca atf-ı beyânın nekre, fiil ve bedel gibi cümlelerde olabileceğini belirten Siirdî, bedel olan cümleye Câsiye sûresi 28. âyetini örnek vermektedir. Âyette geçen ikinci "كُلُّ" kelimesinin Ya'kûb kırâatında olduğu gibi mansûb okunduğunda yine âyette geçen birinci "كُلَّ" kelimesine bedel olacağı belirtilmiştir.[1090] Siirdî, burada da kırâatlerden örneklerle nahiv kuralını desteklemeye çalışmıştır.

[1089] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 515, 517; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 4, s. 448, c. 8, s. 4.
[1090] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 524, 526; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 2, s. 342- c. 8, s. 470.

4.3.2.8. Mukârabe Fiiller

Mukârabe fiillerden olan "عَسَى" kelimesinde bulunan sîn "س" harfi bazen kesra ile okunur. Siirdî bu durumun mütekellim, muhatab ve gâib için kullanılan "عَسَى" kelimesine merfû'' zamir bitiştiğinde meydana geldiğini belirtmekte ve buna Nafi' kırâatında kesra ile okunan Bakara sûresi 246. âyetinde geçen "هَلْ عَسِيتُمْ" ile Muhammed sûresi 22. âyette geçen "فَهَلْ عَسِيتُمْ" kelimelerini örnek olarak vermektedir.[1091] Siirdî bu şekilde Arapçadaki bu dil kuralına Nâfi'in bu okuyuşunu delil olarak getirmiştir.

4.3.2.9. İsmü'l-İşâre

İsmü'l-işâre, bir şeye işaret etmek için kullanılan isimlerdir. Bunlardan konumuz ile ilgili olan "ذَانِ" edatıdır. Siirdî bu edatın merfû', mansûb ve mecrûr olarak "ذَانِ" şeklinde kullanıldığını söylemekte ve buna Taha sûrersi 63. âyette geçen " إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ" kelimesini örnek vermektedir. Bu âyeti İbn Kesîr, "إِنْ هَذَانِّ لَسَاحِرَانِ", Ebû Amr " إِنَّ هذَيْنِ لَسَاحِرَانِ", Hafs "إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ" diğer kırâat imamları ise "إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde okumuşlardır.[1092] Hz. Âişe (ö. 58/678) kırâatında da bu âyet "إِنَّ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde okunmaktadır. Hz. Âişe, "هذَانِ" kelimesinin elifle yazılmasını katiplerin hatası olarak değerlendirmiştir.[1093] Bu okuyuşa göre "ذَانِ" kelimesi mansûb olduğu için "ذَيْنِ" şeklinde okunması gerekirken yine "ذَانِ" şeklinde okunmuştur. Siirdî, âyetin bu şekilde okunması durumunda üç hususun oluşabileceğine işaret etmiştir;

a. "إِنَّ" edatı müşebbehü bi'l-fiil olarak kabul edilir ve "ذَانِ" kelimesi merfû' halindeki gibi yazılmış olup onun ismidir.

[1091] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 381.
[1092] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 205.
[1093] Ebû 'Ubeyd, **Fedâilü'l-Kur'ân**, s. 287; Halil b. Ahmed, **el-Cümelü fî'n-Nahv**, Fahrettin Kabâva (thk), 1995. s. 160; Ferrâ', **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 1, s.106.- c. 2, s. 183.

b. "إِنَّ" edatı "نَعَمْ" anlamında olup ondan sonraki cümle mübtedâ ve haberdir. Yalnız Siirdî, bu takdirde "لَسَاحِرَانِ" kelimesinde bulunan lâm harfinin sorun teşkil ettiğini ve bundan dolayı bu görüşün zayıf olmaktan kurtulmadığının altını çizer.

c. "إِنَّ" edatından sonra mübtedâ olan bir zamiru'ş-şe'n mahzûf olup "لَسَاحِرَانِ" kelimesi onun haberidir. Yalnız Siirdî, zamiru'ş-şe'n zamirinin hazfedilmesinin zayıf olmasından dolayı bu görüşün de zayıf olduğunu söylemiştir.

Siirdî, bu âyetin "إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ" ile "إِنَّ هَذَيْنِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde okuyuşunda i'râb açısından bir sıkıntı olmadığını bildirmektedir. Yalnız âyetin "إِنَّ هَذَيْنِ لَسَاحِرَانِ" şeklinde okunması durumunda resm-i mushafa muhalif düştüğü bilinmektedir.[1094] Burada, görüldüğü üzere Siirdî, bu kelimede geçen kırâat farklılıkları ve bu farklılıkların nedeni üzerinde durmuştur.

4.3.2.10. Cezimli Harflerin Vasıl Halinde Harekelenmesi

Bilindiği gibi mîm-i cem' olarak bilinen zamirlerin okuyuşunda kırâat âlimleri arasında ihtilaflar bulunmaktadır. Bu mîm harfinden önce yâ "ي" harfi veya kesralı hâ "ه" harfi bulanmadığı zaman, bu harf dammeli okunur. Örnek olarak "لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ" (Saffat 37/172) âyetini gösterebiliriz. Burada hem hâ "ه" hem de mîm "م" harfi zorunlu olarak dammeli okunmaktadır. Fakat mîm "م" harfinden önce yâ "ي" veya kesralı hâ "ه" harfi bulunduğunda, mîm "م" harfi hem damme hem de kesra ile okunabilmektedir. Buna örnek olarak da "بِهِمُ الْأَسْبَابُ" (Bakara 2/166) âyetini gösterebiliriz. Burada bulunan mîm "م" harfini Ebû Amr kesra ile, diğer kırâat âlimleri ise damme ile okumuşlardır. Siirdî, bu bilgilere değinmekte ve birinci örnekte asıl olanın mîmin asli harekesine riâyetle damme olduğunu ifade etmektedir. O, Mekke kırâat âlimlerinin mîm-i cem'i vasıl halinde sıla ile yani zammeli olarak okumalarını da ayrıca buna delil olarak göstermektedir. Siirdî, ikinci örnekte mîm -i cem'in kesra ile okunmasını ise ondan

[1094] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 568; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 266/b; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 5, s. 448.

önce kesralı gelen hâ "هـ" harfinden dolayı olduğunu belirtir.[1095] Siirdî, burada farklı kırâat okuyuşları hakkında bilgi vermiş ve bu farklılıkların illeti ile ilgili tercihte bulunmuştur.

Yine konuyla ilgili olarak Siirdî, vasıl halinde hareke alan diğer bazı harflere değinmektedir. Bu harflerden "ت،د،ن،ل،و" ve tenvin, "فَالَتِ اخْرُجْ" "لَقَدِ اسْتُهْزِىءَ" "قُلِ أَوِنْقُصْ" "ادْعُوا"، "وَأَنِ اعْبُدُونِى" "مَحْظُوراً انْظُرْ" örneklerinde olduğu gibi, vasıl halinde Hamza ve Âsım tarafından kesra ile okunmuştur. Ebû Amr ise bu görüşe katılmakla beraber atıf için kullanılan "أَوْ" edatındaki vâv ile "قُلْ" emir kipinde bulunan lâm harfini bu kaideden müstesna tutarak bu ikisini vasıl halinde damme ile okumuştur. Diğer kırâat âlimleri vasıl halinde tüm bu örnekleri damme ile okumuşlardır. Siirdî bu bilgilerden sonra İbn Âmir'in ravisi İbn Zekvân'ın bu son gruba girmesine karşın tenvin hakkında kendisine ait kurallarının bulunduğunu ve konunun geniş olduğunu vurgulamıştır.[1096]

Görüldüğü gibi Siirdî bu konuda kırâat farklılıklarına isim vererek genişçe değinmiş ve kırâat farklılıklarını nahiv kurallarına örnek olarak göstermiştir.

4.3.3. Siirdî'nin Bazı Dil Kurallarına Şâz Kırâatleri Delil Olarak Kullanması

Konunun başında şâz kırâatler hakkında bilgi verdik. Buna göre şâz kırâatlerin dil kurallarına delil olarak kullanılmasında herhangi bir sakınca görülmemiştir.[1097] Siirdî, dil kurallarını ele aldığı eserinde şâz kırâatleri delil olarak kullanmıştır. Eserinde o, birçok konuda söz konusu kıraatlerden istifade etmiştir. Biz burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

4.3.3.1. Haber Olan Cümlenin Aid Zamiri

Haber olarak vaki olan cümlelerde aid olarak bir zamirin bulunması gerekir. Bu zamir bazen hazf olunabiliyor. Siirdî Nisâ sûresi 95. âyette geçen "وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ"

[1095] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 731.
[1096] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 732.
[1097] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 179/a; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 19.

cümlesi ile Mâide sûresi 50. âyette geçen "أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ" cümlesini buna örnek olarak verir. Yalnız bu cümlelerin örnek olarak verilebilmesi için "وَكُلًّا" ile "أَفَحُكْمَ" kelimelerinin merfû' okunan kırâatlere göre kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Bu iki kelimenin "وَكُلٌّ" ile "أَفَحُكْمُ" şeklinde merfû' olarak okunması ise şâz kırâatlerde mevcut olup mütevatir kırâatlerde böyle bir okuyuş söz konusu değildir.[1098] Buna göre bu iki örnekte aid zamir hazf olunmuş olup bu zamirler "وَعَدَهُ" ile "يَبْغُونَهُ" kelimelerinde gizlidir.[1099] Burada Siirdî yine nahiv kuralını kırâat farklılığıyla desteklemiştir.

4.3.3.2. İn "إِنْ" Edatının Leyse "لَيْسَ" Anlamında Kullanılması

İn "إِنْ" edatı bazen leyse "لَيْسَ" anlamında kullanılır. Siirdî bu durumda in "إِنْ" edatının leyse "لَيْسَ" edatına benzeme şartı olmadığını belirterek buna Said b. Cübeyr'in (ö. 94/713 [?]) A'raf sûresinde geçen "إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ" âyetindeki kırâatını örnek göstermektedir. Saîd, bu âyeti in "إِنْ" edatı ile birlikte dâl "د" ve lâm "ل" harflerini de fetha ile; "إِنِ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَاداً أَمْثَالَكُمْ" şeklinde okumuştur. Bu kırâat şâz kırâatlerdendir.[1100] Birinci kırâate göre âyetin anlamı "Allah'ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi (yaratılmış) kullardır." Şeklinde iken, Saîd'in kırâatine göre ise âyetin anlamı; "Allah'ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi (değer açısından) kullar değildirler." şeklindedir.[1101] Saîd'in kırâatı Allah dışında ibadet edilen varlıkların değersizliğini ifade eden bir özelliğe sahiptir. Yani kendilerine ibadet ettiğiniz şeyler aslında sizin kadar bile değere sahip değildirler. Bundan dolayı da onlara ibadet edilmesinin abes olduğu vurgulanmaktadır. Siirdî burada yine nahiv kuralının inceliklerini kırâat bilgisiyle pekiştirmiştir.

4.3.3.3. Mef'ûlü Bih İsminin Vacibî Olarak Takdimi

Mef'ûlü bih isimler bazen amilinden önce gelirler. Bu durumda mukadder bir fiil ile yine mansûb olarak okunurlar. Bu yerlerden biri mef'ûlu bih isminin şart edatı

[1098] İbn Cinnî, **el-Muḥteseb,** c. 1, s. 210.
[1099] Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 3, s. 135-137, 287-288; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 164.
[1100] İbn Cinnî, **el-Muḥteseb,** c. 1, s. 270.
[1101] Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 3, s. 238; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 201.

olan Lemma "لَمَّا" için ma'mûl olduğu durumlardır. Siirdî buna örnek olarak Fussilet sûresi 17. âyetini vermektedir. Burada geçen "ثَمُودُ" kelimesi bazı şâz kırâatlerde gayr-ı munsarıf olarak "ثَمُودَ" şeklinde mansûb olarak okunmuştur. Buna göre "ثَمُودَ" kelimesi mukadder bir fiil olan "هَدَيْنَا" kelimesiyle mansûb olmuş ve failinden önce gelmiştir.[1102]

Yine mef'ûlü bih isimlerle ilgili olarak bu isimlerin nefy edatı olan ma "مَا" harfinden önce gelmemesi yani ona mukaddem olmaması gerektiği bildirilir. Fakat bazı şâz kırâatlerde Felak sûresi ikinci âyetinin şöyle bir okuyuş şekli geçmektedir: "مِنْ شَرِ مَا خَلَقَ". Bu okuyuş Amr b. Fâid Ebû Ali el-Üsvârî'ye (ö. h. 200'den sonra) atfedilmektedir. Amr b. Fâid, Mutezilî ve Kaderiyye mezhebine mensup, hadiste metruk olarak tanımlanan Basralı bir şahıstır.[1103] Bu okuyuşta ilk bakışta "مِنْ شَرِّ" kelimesi mef'ûl, ma "مَا" edatı ise nefy edatı gibi görülür. Bu durumda mef'ûl, ma "مَا" edatına mukaddem olmuş gibi algılanır. Fakat Siirdî buna cevap olarak burada ma "مَا" edatının "مِنْ شَرِّ" kelimesine bedel olduğunu ve bu kelimenin, hazfına delalet ettiği başka bir "شَرِّ" kelimesine muzafü ileyh olduğunu belirtir. Buna göre âyetin anlamı değişmez.[1104] Siirdî'nin bu açıklamaları Mu'tezileye cavap niteliğindedir. Zira rivâyetlere göre mutezile âlimleri söz konusu âyetin bu anlattığımız şâz okuyuşuna dayanarak Allah'ın şerri yaratmadığını iddia etmişlerdir. Çünkü bu okuyuşa göre ma "مَا" edatı nefy edatı olarak kabul edilir ve âyetin anlamı şu şekildedir; "Allah'ın yaratmadığı şerden…" dolaysıyla şer Allah dışında birilerinin yarattığı bir şey olmaktadır.[1105]

Siirdî, burada hem âyetin kırâat farklılığına hem de bu kırâat farklılığının anlama etkisi üzerinde durmuştur. Birçok yerde olduğu gibi burada da Siirdî'nin nahiv,

[1102] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 227; Bennâ, **İthâf**, s. 488; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 3, s. 272-273.
[1103] Ziriklî, **el-A'lâm**, c. 5, s. 83; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, **el-Cerḥ ve't-Taʿdîl**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 1952, c. 6, s. 253.
[1104] Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-'Ukberî, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân,** Mektebetü İsâ el-Bâbî, ts. c. 2, s. 1310.
[1105] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 228; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 10, s. 645.

kelam ve kırâat gibi İslami ilimlerde ne kadar yetkin bilgi sahibi olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.3.3.4. Münâdâ İsimler

Münâdâ isimlere tabi olarak gelen isimler, münâdânın lafzına atıf edilerek merfû‘ veya mahalline atıf edilerek mansûb okunabilmektedir. Konuyla ilgili olarak "يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ" (Sebe'34 /10) âyetini örnek veren Siirdî, âyette geçen "وَالطَّيْرَ" kelimesinin yedi kırâat imamı tarafından mansûb olarak okunduğunu vurgulamış ve kelimenin merfû‘ olarak "وَالطَّيْرُ" şeklinde okunabileceğini de belirtmiştir. "وَالطَّيْرُ" kelimesi A'rec (ö. 117/735) Ravh ve Ubeyd b. Umeyr kırâatında merfû' olarak okunmuş ve şâz kırâat olarak kabul edilmiştir.[1106] Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve Mâzinî (ö. 249/863) gibi âlimler bu kırâatı tercih etmişlerdir.[1107]

Siirdî, daha sonra "وَالطَّيْرُ" kelimesini merfû' okuyan bu âlimlerden Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) bu gibi yerlerde konuyla ilgili görüşünü nakletmiştir. Ancak Siirdî, nahiv konusunda derin bilgiye sahip olup Halil b. Ahmed'den önce yaşamış olan kırâat imamlarından Ebû Amr'ın (ö. 154/771) "وَالطَّيْرُ" kelimesini merfû' okunmasının caiz olmasına rağmen mansûb okunmasını tercih ettiğini belirtmiştir. Siirdî hem bu sözleriyle hem de konuyla ilgili olarak kırâat imamlarının kelimeyi merfû‘ olarak okumadıklarını belirtmesiyle adeta bu görüşün zayıf olduğuna vurgu yapmıştır. Görüldüğü gibi Siirdî burada da nahiv kuralını kırâat farklılığıyla pekiştirmiş ve bu farklılıklar nedeniyle konu hakkında tercihte bulunmuştur.[1108]

Yine konuyla ilgili olarak mütekellim yâ "ي" harfine muzaf olan isimlerde zammenin caiz olduğunu dile getiren Siirdî, Enbiyâ sûresi 112. âyette geçen "رَبِّ احْكُمْ" ve Yûsuf sûresi 33. âyette geçen "رَبِّ السِّجْنُ" ile Meryem sûresi 42, 43, 44 ve 45.

[1106] Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. 2, s. 187; İbn Mihrân, **el-Mebsûṭ**, s. 361; İbnü's-Serrâc, **el-Üṣûl**, c. 1, s. 336.
[1107] Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. 'Umeyr el-Müberred, **el-Muḳteḍab**, 'Alemü'l-Kütüb, Beyrût ts, c. 4, s. 212.
[1108] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 244.

âyetlerinde geçen "يَاأَبَتِ" kelimelerini örnek vermektedir. İlk iki âyette geçen "رَبِّ" kelimeleri ile diğer âyetlerde geçen "يَاأَبَتِ" kelimesi şâz kırâatlerde "رَبُّ" ve "يَاأَبَتُ" şeklinde merfû' olarak okunmuştur.[1109] Bu okuyuşun şâz olduğunu belirten Siirdî, böylece hem bu kırâatlerin nahiv açısından illetine, hem de sıhhat derecesine vurgu yapmış bulunmaktadır.[1110]

Konuyla ilgili olarak Siirdî, Neml sursi 25. âyetindeki "أَلَّا يَسْجُدُوا" kelimesinden de bahsetmektedir. Kelimenin Kisâî kırâatinde "أَلَّا" kelimesinin tahfifiyle yani "أَلَا" şeklinde okunduğunu bildiren Siirdî, bu takdirde nida edatı olan "يَا" kelimesinin hazf olunduğunu ve cümlenin aslında "أَلَا يَا قَوْمُ" şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Kelimenin şeddeli okunması durumunda ise kendisinden sonra gelen "لَايَسْجُدُوا" cümlesinin "لَا" harfinde idgâm olan "أَنْ" nasb edatı ile mansûb olduğunu veya "لَا" harfinin zaide olmasıyla mef'ûl veya bedel olabileceğini söylemektedir. Bütün bu açıklamalardan sonra Siirdî, bu kırâat ihtilafının kırâat kitaplarında da belirtildiği gibi resm-i mushaftan kaynaklandığını söylemektedir.[1111]

Kanaatimizce Siirdî'nin bu söylemi kırâat farklılıklarının resm-i mushaftan dolayı ortaya çıktığı anlamına gelmemektedir. Siirdî'nin burada kastettiği bu kelimenin bu şekilde okunabilmesi, kelimenin Hz. Osman mushaflarında bu şekilde yazılmış olmasına bağlıdır. Şâyet kelime mushaflarda ayrı olarak "أَنْ لَا" şeklinde yazılmış olsaydı, onu farklı okuma şansı ortadan kalkardı ki Hz. Osman'ın Kur'ân'ı çoğaltma nedeni de bu gibi kırâat farklılıklarıydı. Aksi takdirde ilk akla gelen anlama göre yani kırâtlerin resm-i mushaftan kaynaklandığı şeklindeki bir değerlendirme, kırâat munekkidleri ve oryantalistlere göre bir yaklaşım biçimidir.[1112]

[1109] İbn Mihrân, **el-Mebsûṭ,** s. 128; Bu kelimelerden Enbiyâ sûresinde geçen "رَبِّ احْكُمْ" kelimesi sadece Ebû Cafer tarafından "رَبُّ احْكُمْ" şeklinde okunmuştur.
[1110] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 244, 248, 252, 253; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 7, s. 340-341, c. 3, s. 368.
[1111] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 265; **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 281/a.
[1112] Ateş, **Kırâatlerde Tevatürr Meseelesi**, s. 324.; Goldziher, **Mezâhibü't-Tefsîru'l-İslâmî**, s. 6.

4.3.3.5. Nûn-i Cem‘ Harfinin Hazfedilmesi

Cem‘i müzekker isimlerin sonuna meftûh bir nûn “ن” bitişmekte ve bu nûn harfi izafe esnasında düşmektedir. Bu kurala ilave olarak Siirdî, bu nûn “ن” harfinin sakin lâm “ل” harfinden önce gelmesi durumunda da düştüğünü söylemektedir. Buna örnek olarak da şâz kırâat olduğunun altını çizerek, Tevbe sûresi ikinci âyette geçen “غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ” cümlesini “غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهَ” şeklinde hâ “ه” harfinin mansûb okuyuşu ile Saffat sûresi 38. âyette geçen “لَذَائِقُو الْعَذَابِ” cümlesindeki bâ “ب” harfininin mansûb olarak “لَذَائِقُو الْعَذَابَ” şeklindeki okuyuşlarını vermektedir.[1113] O, bu şâz kırâat okuyuşlarıyla Arap dilinin bu kuralını desteklemeye çalışmıştır.

Buraya kadar Siirdî’nin dil kurallarına kırâatleri delil olarak kullanmasını ele aldık. O, delil olarak mütevâtir ve şâz kırâatleri kullanmış, çoğu zaman kırâatlerin illetlerine işaret etmiş ve bazen de kırâatın kime ait olduğunu belirtmiştir. Siirdî, dil kurallarına öncelikle Kur’ân âyetlerinin mütevâtir okuyuşlarını delil getirmiştir. Konuyla ilgili mütevâtir okuyuş olmadığında veya mütevâtir okuyuş şekli olmasına rağmen konunun daha da desteklenmesi gerektiğinde ise şâz kıraatlerden delil getirmekten çekinmemiştir. Burada dikkat çeken bir husus ise Siirdî’nin mütevâtir kırâatler hakkında hiçbir eleştiri yapmamış hatta eleştirileri bertaraf etmek için elinden geleni yapmış olmasıdır. O, şâz kırâatlere de sadece dil açısından bazı eleştiriler yöneltmiştir. Siirdî, bu tutumuyla selef âlimlerinin yolunu izlemiştir diyebiliriz.

[1113] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 62; Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes‘ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, **Me‘âni’l-Kur’ân**, Mektebetü’l-Hancî, Kâhire 1990, c. 1, s. 92; İbn Cinnî, **el-Muhteseb**, c. 2, s. 80.

4.4. SİİRDÎ'NİN DİL KURALLARINI KIRÂATLERE DELİL OLARAK KULLANMASI

Kırâatlerin sıhhat boyutu ilk asırdan itibaren tartışılagelmiştir. Dil kurallarının belirlenmesiyle birlikte ise bu konu farklı bir boyut kazanmıştır. Dil bilginleri dil kuralları çerçevesinde kırâatleri tetkik edip eleştirmeye başlamış ve buna bağlı olarak hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Dil bilginleri ve kırâat âlimleri arasında vuku bulan bu ihtilaf ve tartışmalar, kırâat âlimlerini zorunlu olarak kıraatlerinin delillerini araştırmaya ve ileriki asırlarda da konu hakkında eserler yazmaya itmiştir. Kırâat âlimlerinin delilleri rivâyet, resm-i mushaf ve dil kuralları olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Fakat tartışmaların daha çok kırâat âlimleri ve dil bilginleri arasında cereyan ettiği düşünüldüğünde, ilk iki delilin dil bilginlerine karşı kullanılmasında dil bilginlerini tatmin edici bir sonucun çıkmayacağı aşikardır. Zira yukarıda da dediğimiz gibi dil bilginlerinin temel dayanağı semâ' ve kıyastır. Bundan dolayı kırâat âlimleri dil bilginlerine adeta kendi anlayabilecekleri bir dille karşılık verme çabası içinde olmuşlardır. Bu çalışmalar "huccetü'l-kırâat" ve "ihticâcü'l-kırâat" gibi tabirlerle ifade edilmiştir.

Huccet "الحُجَّةُ" veya ihticâc "الاحْتِجَاجِ", sözlükte bürhân, delil demek olup çoğulu "الحُجَجُ" şeklinde gelir.[1114] Istılahta ise "huccetü'l-kırâat" ve "ihticâcü'l-kırâat"; kırâatlerin illet ve vecihlerini lügat ve i'râb açısından inceleyen bir ilimdir.[1115] Bu ilim, Kur'ân kelimelerinin okuyuş şekillerini ve bu okuyuş şekillerinin dil kuralları açısından doğruluğunu araştırır. Kırâat farklılıklarını dil kurallarıyla desteklemeye çalışma çabaları olarak da kabul edilen bu ilim, ilk başlarda dil bilgisi eserleri içinde görülmüş daha sonra hicrî dördüncü asırda bu alanda müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır.[1116]

Huccetü'l-kırâat alanında birçok eser yazılmıştır. Eser yazan âlimler arasında Müberred (ö. 286/900), İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958), İbnü's-Serrâc (ö. 316/929) ve Bezzâr (ö. 349/960) gibi ünlü dilbilimcilerin isimlerinin geçmesi dikkat çekicidir. Ama

[1114] Muhtaru's-Sihâh, "h c c". Tâcü'l-Arûs, "h c c".
[1115] Sindî, **Safahât**, s. 286.
[1116] Tavîl, **Madhal**, s. 41-42.

maalesef bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan ve çoğunluğu özellikle 4. asırda kaleme alınan bazı eserler şunlardır: İbn Haleveyh (ö. 370/980), el-Ḥücce fi'l-ḳırâʾâti's-sebʿ. Ebû Mansûr el-Ezherî (ö. 370/980), Meâni'l-Kırâat. Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987), el-Ḥücce li'l-ḳurrâʾi's-sebʿa. İbn Cinnî (ö. 392/1002), el-Muḥteseb fî tebyîni vücûhi şevâẕẕi'l-ḳırâʾât ve'l-îżâḥ ʿanhâ. Ebû Zür'a İbn Zencele (ö.403/ 1012), el-Ḥücce fi'l-ḳırâʾâti's-sebʿ. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), el-Keşf ʿan vücûhi'l-ḳırâʾâti's-sebʿ ve ʿilelihâ ve ḥucecihâ.[1117]

Genel kanaat huccetü'l-kırâat çalışmalarının İbn Mücâhid'ten (ö. 324/936) sonra başladığı yönündedir. O, farklı okunan Kur'ân kelimelerini "Kitâbü's-Sebʿa" adlı eserinde baştan sona ele almıştır. Ondan sonra birçok alim bu yolu takip etmiş ve eserlerini Fatifa sûresinden Nâs sûresine kadar olacak şekilde bir tertiple yazmışlardır. Ondan sonraki dönemde eser yazan İbn Haleveyh (ö. 370/980) gibi bazı âlimler İbn Mücâhid gibi sadece sahih kırâatleri, İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi bazıları ise sadece şâz kırâatleri ele almıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Bennâ' (ö. 1117/1705) gibi bazı âlimler mütevâtir on kırâatı ele almıştır.[1118]

İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi bazı âlimler ise eserlerinde kırâatleri ele alırken aynı zamanda onların illetlerine de değinmiştir. Onlar, hangi kırâatın kimler tarafından nasıl okunduğu ve niçin o şekilde okunduğu üzerinde durmuşlardır. Siirdî de bu metodu takip etmiş ve "Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fî't-Tecvîdi Ve'r-Resmi Ve Ferşi'l-Hurûf" adlı eserinin "ferşü'l-hurûf" bölümünde, farklı okunan kelimelerin kimler tarafından nasıl okunduğu ve niçin o şekilde okunduğu hususu üzerinde detaylı bir şekilde durmuştur. O, eserinin bu bölümünde İbn Mücâhid gibi Kur'ân'daki farklı okunan kelimeleri baştan sona ele almış ve yine onun gibi her sûrenin sonunda "yâ-i idâfe" konusunu ele almıştır.

Yukarıda dil bilginlerinin kırâatlere bakışı ve Siirdî'nin dil kurallarına kırâtleri delil olarak kullanması hakkında bilgi vermiştik. Burada ise onun dil bilgisi kurallarını kırâatlere delil olarak kullanması meselesi üzerinde duracağız. Konuyu nahiv ve sarf kuralları çerçevesinde kısaca ele almaya çalışacağız.

[1117] Tavîl, **Madhal**, s. 41-42; Sindî, **Safahât**, s. 300.
[1118] Sindî, **Safahât**, s. 302; Tavîl, **Madhal**, s. 41-42.

4.4.1. Nâhiv Kurallarını Kırâatlere Delil Olarak Kullanması

Nahiv sözlükte "yön, taraf, yol" anlamına gelir. Nahiv ilmi Arapça kelimelerinin zatı ve hükmü itibariyle kullanımını, lafızların yazılış ve tanımlarını araştırır."[1119] Buna bağlı olarak nahiv, Siirdî'nin de tanımladığı gibi "Arapça kelimelerin i'râb ve binâ yönünden bilinmesini sağlayan, kaide ve kuralları olan bir ilimdir"[1120] şeklinde tanımlanmıştır.

Siirdî, bazı kırâat farklılıklarına nâhiv kurallarını delil olarak göstermiştir. O, kırâatler söz konusu olduğunda kırâatlerin sıhhati için kullandığı delillerin hangi nahiv ekolüne ait olduğunu önemsememiştir. Onun için önemli olan mütevâtir bir kırâatın dil kurallarıyla desteklenmesi ve güçlendirilmesidir. Siirdî'nin bu tutumunu neredeyse kırâatleri ele aldığı bütün yerlerde doğrudan veya dolaylı olarak görmek mümkündür. Onun dil kurallarını kırâatlere delil olarak kullanması farklı şekillerde olmuştur. O, bazen söz konusu okuyuş farklılığını direkt savunurken bazen de onu bir âlim üzerinden savunmaya çalışmıştır. İkincisine örnek olarak onun İbn Âmir'e farklı kırâatından dolayı arka çıkması ve savunması verilebilir.

Siirdî, İbn Âmir'ın "وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلُ أَوْلَادَهِمْ شُرَكَائِهِمْ" âyetinde muzâf ile muzaf ileyhi arasına bir kelime koyarak, "زَيَّنَ" kelimesini meçhul sıyga, "قَتْلَ" kelimesini merfû', "أَوْلَادِهِمْ" kelimesini mansûb ve "شُرَكَاؤُهُمْ" kelimesini de mecrûr olarak okumasını[1121]açık bir şekilde desteklemiştir. Siirdî, bu konuda İbn Âmir'e destek amacıyla "شُرَكَائِهِمْ" kelimesinin Şam mushaflarında "شركَابِهِمْ" şeklinde yâ "ي" harfiyle yazıldığını bildirmiş[1122] ve kelimenin bu şekilde yazılışının İbn Âmir kırâatını destekleyen bir olgu olduğuna dikkat çekmiştir.[1123] Siirdî bu kaideye şâz kırâatlerde geçen İbrahim sûresi 47. âyetin okuyuşunu da örnek olarak göstermiştir. Âyet şu

[1119] Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Bedîʿ fî ʿİlmi'l-ʿArabiyye**, Mektebetü'l-Mükerreme, Mekke 1420 h., c. 1, s. 7; Mehmet Nezir Esin, Nahiv İlminde Telif Geleneği, **GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, Mayıs 2020, s. 74.

[1120] Abdullah b. Yusuf b. Îsa b. Yakûb el-Anzî, **el-Minhâcü'l-Muhtasar, fî 'İlmeyi'n-Nahvi ve's-Sarf**, Müessestü'r-Reyyân, Beyrût 2007, s. 11; Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 17; Hacı Önen, **Dilbilimsel Tefsir Ferrâ Ahfeş Örneği**, İlahiyat, Ankara 2020, s. 75.

[1121] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 111.

[1122] İbn Ebî Dâvûd, **Kitâbü'l-Mesâhif**, s. 151.

[1123] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 224/b.

şekildedir; "فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدَهُ رُسُلِهِ". Şâz kırâate ise "فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ" şeklinde okunmuştur. Ayrıca Siirdî, Zeccâc'ın konuyla ilgili verdiği bir şiiri de " . . . فزجَّجتها بمزجَّةٍ زَجَّ القَلُوصَ أبي مَزَاده" delil olarak göstermek kaydıyla İbn Âmir'in okuyuşunun dil kurallarına da aykırı olmadığını vurgulamaya çalışmıştır.[1124] Böylelikle Siirdî, hem dil kurallarının kıraatlere delil olarak kullanımını hem de bir dil kuralının başka bir kuralına delil olarak kullanımını ustalıkla birbirine bağlantılamıştır.

Siirdî, mecrûr biz zamire atıf yapıldığında o zamiri mecrûr yapan cer edatının tekrar edilmesi konusunu ele alır ve örnek olarak "قَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا" ayetini gösterir. O, bu kuralın dışına çıkıp "وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ" (Nisa 4/1) ayetinde bulunan "وَالْأَرْحَامِ" kelimesini mecrûr okuyan ve nahiv âlimleri tarafından sert eleştirilere maruz kalan Hamza'yı savunma pozisyonu almıştır. Siirdî, Kûfeli nahiv âlimleri ve İbn Mâlik'e (ö. 672/1274) göre zamire atıf yapıldığında cer edatının tekrar edilmesine gerek olmadığını hatırlatmış[1125] ve bu kişilerin bu kaideye kırâatlerden örnekler gösterdiğinin altını çizmiştir. Hamza'nın bu okuyuşunun doğru olduğunu kanıtlamak için bazıları "وَالْأَرْحَامِ" kelimesinin mecrûr okunmasını onda cer edatı olan "ب" harfinin mukadder olmasıyla bazıları ise bu kelimedeki "و" edatının kasem için olduğunu kabul ederek açıklamaya çalışır. Kimilerine göre ise Hamza Kûfelidir ve Kûfe ekolünün görüşüne uyarak -ki bu durumda kırâatlerin mütevatir olmadığını varsaymak zorundayız- "وَالْأَرْحَامِ" kelimesini mecrûr okumuştur. [1126] Zeccâc (ö. 311/923), özellikle "وَالْأَرْحَامِ" kelimesinin mecrûr okunmasına sert bir şekilde karşı çıkmış ve böyle bir okuyuşun Arapça'da sadece şiirlerde zaruret halinde caiz olabileceğini söylemiştir.[1127]

Siirdî, söz konusu kelimede cer edatı olan bâ "ب" harfinin mukadder olarak amel etmediğini, buradaki vâv harfinin kasem için olamayacağını ve birçok sahabe ve tabiinden mütevatir olduğuna dair rivâyetlerin olduğu kırâatlerin mütevatir olmama gibi bir durumun söz konusu olamayacağını bildirir ve bu görüşlerin hepsinin zayıf

[1124] Kirmânî, **Ġarâʾibü't-Tefsîr,** c. 1, s. 388; Ebû Şâme, **İbrâzü'l-Me'ânî,** s. 464.
[1125] Zerkeşî, **el-Bürhân**, c. 4, s. 115.
[1126] Ebû 'Ubeyde, **Mecâzü'l-Ḳurʾân**, c. 1, s. 113.
[1127] Zeccâc, **Meʿâni'l-Ḳurʾân**, c. 2, s. 6.

olduğunun altını çizer.[1128] Ayrıca o, Kûfe nahiv ekolü âlimlerinin mecrûr bir zamire atıf yapıldığında, o zamiri mecrûr yapan cer edatının tekrar edilmemesinin zaruret hali dışında da caiz gördüklerine dikkat çeker.[1129] Burada Basra nahiv ekolüne sıkı bağlı olan biri olarak Siirdî, adeta kırâatleri Kûfe nahiv ekolünün delilleriyle savunma pozisyonuna girmiştir. Bu kırâatlin sahih olduğuna hem dilbilimsel hem de rivâyetsel açıdan delil getirmeye çalışmıştır. Kırâatlerin mütevatir olmayabileceğini iddia edenlere de kesin bir dille cevap vermiştir. O, bu konuda genel kanıya tabi olmuş ve kırâatlerin tevatürüne itimat etmiştir.[1130]

Siirdî, "مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ" (İbrâhim 1422) ayetinde geçen "بِمُصْرِخِيَّ" kelimesinin bütün kırâat imamları tarafından yâ "ي" harfinin fethasıyla "بِمُصْرِخِيَّ" şeklinde okunurken, Hamza tarafından yâ "ي" herfinin kesrasıyla "بِمُصْرِخِيِّ" şeklinde okunduğunu ifade eder.[1131] Hamza'nın bu okuyuş şekli Arapçada ve nahiv kuralları arasında olmadığı gerekçesiyle özellikle nahivciler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.[1132] Siirdî, Hamza'nın "بِمُصْرِخِيِّ" kelimesinde "ي" harfini mecrûr okuyuşunu zamir hâ "ه" harfinin okuyuşuna benzetmiştir. Buna göre nasıl ki "ه" harfinde yâ mukadderdir ve hâ mecrûr okunur, aynı şekilde "بِمُصْرِخِيِّ" kelimesindeki "ي" harfinde de "ي" mukadderdir ve mecrûr okunabilir. Ayrıca o, bu okuyuşun mütekellim ve i'râb "ي" harflerinin birbirine idgâm edilmiş şekli olarak kabul edilebileceğine de dikkat çeker. Siirdî, bu okuyuş şeklinin Arap hikâye ve şiirlerinde de bulunduğunu ve Hamza'ya yapılan eleştirilerin tutarlı bir yönünün olmadığının da altını çizer.[1133] Bu yaklaşımıyla Siirdî, yine kırâatleri dil kurallarıyla desteklemeye gayret göstermiştir.

Siirdî, kırâatlere delil olarak kelimelerin fasih lügatlerde kullanımını da örnek vermiştir. Bunlardan biri "نِعِمَّا" kelimesinin fasih lügatlerde "نَعِمَّا" şeklindeki telaffuz biçimidir. "فَنِعِمَّا هِيَ" (Bakara 2/271) "نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ" (Nisa 4/58) âyetlerinde geçen "نِعِمَّا"

[1128] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 480; Hatîb, **Mu'cemü'l-Kıâat**, c. 1, s. 299- c. 2, s. 6.
[1129] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 205/a.
[1130] Zürkânî, **Menâhil**, c. 1, s. 449.
[1131] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 251/a; İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 362.
[1132] Ahfeş, **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 2, s. 407; Zeccâc, **Me'âni'l-Kur'ân**, c. 3, s. 159.
[1133] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 251/a.

kelimesini Verş, İbn Kesîr, Hafs ve Ya‘kûb “نِعِمَّا”, İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Halef “نَعِمَّا”, Kâlûn, Ebû Amr, Şu‘be ve Ebû Ca‘fer ise “نِعْمَّا” şeklinde okumuşlardır.[1134] Kelimenin okuyuş şekillerine değinen Siirdî, onun “نَعِمَ” bâbından geldiğini ve “نَعِمَّا” şeklinde okuyuşun kendi değimiyle “زين” yani güzel olduğunun altını çizmiştir. Ona göre bu okuyuş esas olup fasih lügatlerde vardır. Siirdî, burada kırâat farklılığına kelimenin fasih lügatlerde kullanım şeklini delil olarak göstermiş ve kendisinin defalarca “امامنا”, “قطبنا” ve “قرائتنا”[1135] gibi tabirlerle kırâatını benimsediğini açıkça belirttiği Hafs kırâatına muhalif bir kırâatı bu kullanımdan dolayı benimsemiştir.[1136] Ahfeş de “نَعِمَّا” şeklindeki okuyuş hakkında “جَيدة” tabirini kullanmıştır.[1137]

Siirdî’nin kırâatler söz konusu olduğunda her türlü dil kuralından yararlandığını beyan etmiştik. Bunlardan biri de İmam Nafi’ kırâatında “أَنَا” kelimesinden sonra meftûh veya madmûm hemze geldiğinde “أَنَا” kelimesinin elifinin uzatılarak okunması konusudur. Söz konusu kaideyi verdikten sonra Siirdî, bu şekil bir okuyuşun Beni Temîm kabilesinde mevcut olduğunu ifade eder. Ayrıca bu okuyuşun elif harfini kelimenin aslından sayan Kûfe âlimlerinin görüşüne de muvafık olduğunu bildirir. Basralı âlimlere göre ise “أَنَا” kelimesindeki elif zaide olup vakf halinde nûn “ن” harfinin harekesini belirtmek içindir. Dolayısıyla onlara göre “أَنَا” kelimesinin elifi “ا” sadece vakf halinde okunur.[1138] Siirdî burada yine Kûfe nahiv ekolü kurallarından birini kırâatlere delil olarak kullanmıştır.

4.4.2. Sarf Kurallarını Kırâatlere Delil Olarak Kullanması

Sözlükte “çevirmek, döndürmek” anlamına gelen sarf, kelimenin yapısını binâ, vezin ve onda meydana gelen değişimler açısından inceleyen bir ilimdir.[1139] Sarf ilmi, kelimenin hangi kök sıygadan geldiği ve nasıl bir değişimden geçtiği gibi meseleleri

[1134] İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, c. 2, s. 234.
[1135] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi’l-‘Arûf**, vr. 192/b.
[1136] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi’l-‘Arûf**, vr. 193/a.
[1137] Ahfeş, **Me‘âni’l-Kur’ân**, c. 1, s. 354.
[1138] Siirdî, **el-Kâmûs**, c. 1, s. 540.
[1139] Anzî, **el-Minhâcü’l-Muhtasar**, s. 12.

araştıran bir ilim olması hasebiyle kırâat ilmiyle yakından alakalıdır. Nitekim birçok kelimenin farklı okunuşu, sarf ilminin kurallarıyla açıklanmıştır. Siirdî, kırâatleri ele alırken birçok kelimenin sarf ilmi yönünden tahlilini yapmıştır. O, farklı okunan kelimenin kimler tarafından nasıl okunduğu, o okuyuşun hangi sarf kuralına uyduğunu açıklamaya çalışmıştır. Biz bu konuda fazla detaya girmeden birkaç örnek üzerinden Siirdî'nin konuya yaklaşımını ele almaya çalışacağız.

Siirdî, "يَهِدِّي" (Yûnus10/35) kelimesini kırâatler açısından ele almıştır. O, kelimenin farklı okunuşlarına değinmiş ve bu farklı okunuşların sarf yönünden illetlerini açıklamaya çalışmıştır. Buna göre "يَهِدِّي" kelimesini Şu'be "يِهِدِّي", Hafs ve Ya'kûb "يَهِدِّي" İbn Kesîr, İbn Âmir ve Verş "يَهَدِّي", Hamza, Kisâî ve Halef "يَهْدِي", Ebû Ca'fer ve Kâlûn bir vechinde "يَهْدِّي", Ebû Amr ve Kâlûn bir vechinde hâ "ه" harfinin fethasını ihtilâs yaparak "يَهْدِّي" şeklinde okumuşlardır.[1140] Siirdî, kelimenin "يَهِدِّي" şeklinde okunmasının onun aslının "يَهْتَدِي" olduğuna binaen olduğunu ifade eder. O, Şu'be'nin kelimeyi "يِهِدِّي" şeklinde okumasını ise yâ "ي" harfinin hâ "ه" harfinde bulunan kesradan dolayı meksûr okunmasına bağlar. Bu kaidenin "يِيْجَل" gibi kelimelerde olduğu gibi Arap dilinde kullanıldığını vurgulayan Siirdî, kelimeyi "يَهَدِّي"şeklinde okuyanların ise hâ "ه" harfine, idgâm olunan tâ "ت" harfinin harekesi olan fethayı verdiklerini kaydeder. Zira belirttiğimiz gibi kelimenin aslı "يَهْتَدِي" şeklindedir. Siirdî, "يَهْدِي" şeklindeki okuyuşun kelimenin "هَدى-يَهْدِي" babından olduğuyla açıklanabileceği ve kelimeyi ihtilâs ile okuyanların, hâ harfinin asıl itibariyle sâkin olduğuna işaret etmek amacıyla olduğunu söyler.[1141]

Siirdî'nin ele aldığı diğer bir örnek de "مِنْسَأَتَهُ" (Sebe' 34/14) kelimesidir. Bu kelimeyi Nâfi', Ebû Ca'fer ve Ebû Amr "مِنْسَاتَه", İbn Zekvân "مِنْسَأْتَه", diğer kırâat imamları ise "مِنْسَأَتَهُ" şeklinde okumuşlardır.[1142] Siirdî, İbn Zekvân'ın kelimeyi "مِنْسَأْتَه"

[1140] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 145.
[1141] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 239/a.
[1142] Kâdî, **el-Büdûru'z-Zâhira**, s. 259.

şeklinde okumasını nahivcilerin hâ-i te'nisden önce elif harfi dışında başka sakin bir harfin olamayacağı iddiasıyla zayıf olarak nitelendirildiğini kaydeder. Ancak o, İbn Zekvânın bu okuyuşunun kıyas değil semâ' olarak değerlendirilmesi gerektiği ve bunun örneğinin bulunduğunun altını çizmiştir.[1143]

"وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَئُوسًا" (İsrâ 83/17) ve "وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ" (Fussilet 41/51) ayetlerinde geçen "نَأَى" kelimesi İbn Zekvân ve Ebû Ca'fer tarafından "نَاءَ" şeklinde okunmuştur. Siirdî, kelimenin bu şekilde okunmasının Arap lügatinde bulunduğunu kaydeder. O, bu kelimenin de "رَعى" ve "رَاع" gibi olduğunu ve onda veznü'l-kalb meydana geldiğini ifade eder. Buna göre kelimenin veznü'l-kalbi "فَلْعَ" şeklindedir.

Görüldüğü üzere Siirdî, "يَهِدِّي", "مِنْسَأَتَهُ" ve "نَأَى" kelimelerinin okuyuş vecihlerini vermiş ve bu vecihlerin kime ait olduğu, niçin bu şekilde okunduğu hususlarını detaylı bir şekilde ele almıştır. O, sarf ilminin inceliklerini kullanarak kırâatlerin illetlerini gözler önüne sermeye çalışmıştır. Konumuzun uzamaması için onun incelediği ve tahlil veya tercihlerde bulunduğu diğer kelimeler üzerinde durmadık.

[1143] Siirdî, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf**, vr. 292/b.

SONUÇ

Molla Halil Siirdî, doğu medreselerinde yetişmiş son dönem Osmanlı âlimlerinden biridir. Çocuk yaşta başladığı eğitimine çevre medreselerinde uzun yıllar devam eden Siirdî, şu anki Irak sınırları içinde bulunan İmadiye'deki "Kubbehân" medresesinde son eğitimini alarak medrese eğitimi icazetini almıştır. O, icâzet aldıktan sonra Hizan ve Siirt'te uzun yıllar müderrislik yapmış, başta tefsir, nahiv ve kelam olmak üzere İslâmî ilimlerin birçok alanında değerli eserler kaleme almış, sayısız talebeler yetiştirmiştir.

Molla Halil, hem medrese çevrelerinde hem de halk nezdinde büyük bir konuma sahiptir. Onun bu özelliğini engin ilmine ve birçok alanda eser yazmış olmasına bağlamak mümkündür. Ayrıca onun Kürtçe olarak kaleme aldığı "Nehcü'l-Enâm" adlı eserinin hem medreselerde hem de köy camilerinde çocuklara başlangıç kitabı olarak okutulmasının da onun tanınmasına büyük bir etki ettiği söylenebilir.

Molla Halil Siirdî, diğer İslamî ilimlerle olduğu gibi kırâat ilmiyle de yakından ilgilenmiştir. Bunun neticesi olarak da o, kırâat alanında alanın önde gelen isimlerin eserlerinden istifade ederek hacimli bir eser kaleme almıştır. Siirdî, söz konusu eserinde kırâat ilminin başlıca konularından tecvîd, resm-i mushaf ve kırâat konularını tek eserde toplamayı hedeflemiş ve bu hedefine ulaşmayı başarmıştır. O, kırâat konularını hem nazm hem de nesir şeklinde ele almıştır. Onun kırâatleri bu şekilde ele alması, kırâat geleneğinde bulunan, konuların nazm ve nesir şeklinde yazılması geleneğine katıldığını göstermektedir. Zira kırâat ilminin önde gelen âlimlerinden Şâtibî ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimler de eserlerini bu şekilde kaleme almışlardır.

Kırâat ilmiyle ilgili yazdığı söz konusu eserinde Siirdî, kırâat konularını titizlikle ele almış ve Kur'ân kelimeleri hakkında hem rivâyet hem de anlam açısından tespit ve tahlillerde bulunmuştur. Ayrıca o, "Basîratü'l-Kulûb" adlı tefsirinde ve "el-Kâmûsü's-Sânî" adlı sarf-nahiv ilmine dair eserinin birçok yerinde kırâat

farklılıklarına, illetlerine ve anlamlarına değinmiş ve önemli bilgiler nakletmiştir. Aynı şekilde Siirdî, söz konusu eserlerinde özellikle tecvîd ve kırâat usullerinin ihtilaflı meseleleri hakkında önemli tespitlerde bulunmuş, onları dilbilim kurallarına göre temellendirmeye çalışmıştır.

Siirdî'nin İslâmî ilimlerin birçoğunda eser kaleme almış olması onun söz konusu İslâmî ilimlerle yakından ilgilenmesi, ele aldığı her bir ilimde diğer ilimlerden etkilenmesi ve yararlanmasını da doğal olarak beraberinde getirmiştir. Kırâat ilmini ele alırken onun bu özelliğini çoğu yerde sergilediğini görmekteyiz. Dolayısıyla Siirdî, sarf, nahiv ve kırâat ilimlerine vükufiyetine bağlı olarak kırâat farklılıklarıyla ilgili kelimeleri değerlendirirken genelde o kelimelerin kökleri, anlamları ve varsa hangi kırâat alimi tarafından nasıl okunduğu gibi bilgileri vermekten kaçınmamıştır. Siirdî'nin bu özelliği, onun kırâat ilmi konusunda kaleme aldığı eserinin zengin bir içeriğe sahip olmasına ve kırâat alanında eser kaleme alan diğer âlimler arasında farklı bir yere sahip olmasına neden olmuştur.

Siirdî'nin kırâat ilmiyle ilgili kaleme aldığı eserlerin özelliklerinden yola çıkarak onun kırâat ilmi eğitimini doğu medreselerine yerleştirmeyi ve yaygınlaştırmayı hedeflediğini söylemek mümkündür. Zira onun kırâat alanında yazdığı eserler, medreselerde okutulan eserlerin telif ediliş usulüyle benzerlik arz etmektedir. Molla Halil'in bu hedefinin bugüne kadar gerçekleşmemiş olmasını, onun söz konusu eserlerinin hala mahtut oluşu ve ilim dünyasına kazandırılmamış olmasına bağlamak mümkündür. Nitekim onun kelam alanında yazılmış ve basılmış özellikle "Nehcü'l-Enâm" adlı eseri doğu medreselerinde bilinmekte ve uzun zamandır okutulmaktadır.

Molla Halil Siirdî, tecvîd, kırâat, resm-i mushaf ve kırâat farklılıklarının temellendirilmesi ve delillendirilmesiyle ilgilenen ihitcâc ilimlerini bir eserde ele almıştır. Onun konuyu bu şekilde ele alması, gerek konuya vukufiyeti gerekse konuyu işleme metodu bakımından onun kendinden önceki birçok alimden farklı bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Buna bağlı olarak o, bu ilimlerin birbiriyle olan münasebetlerini irdelemiş ve bundan bir neticeye varmaya çalışmıştır.

Molla Halil bu bağlamda ayetlerin anlamını pekiştirmek veya ayetlerin birçok yorumundan bir tercihte bulunmak için bazen mütevâtir, mütevâtir olmayan bazı konularda ise ahad veya şâz kıraatlerden delil getirmekten çekinmemiştir. Aynı şekilde o, resm-i mushaf konusunda kırâat farklılıklarının resm-i mushafa etkisi ve resm-i mushafın kırâatlerin tercihindeki rolü üzerinde durmuştur. Siirdî'nin resm-i mushaf konusunda orijinal bazı yaklaşımları da göze çarpmaktadır. Bunlardan biri onun resm-i mushaf farklılıklarını dilbilim kurallarına göre açıklamaya çalışmasıdır. Konuyla ilgili olarak Siirdî, bazı yerlerde mushaflarda farklı yazılan bazı kelimelerin nedenini nahiv ilminin kurallarıyla açıklamaya çalışmıştır. O yerlerden biri "هُمْ" zamirinin bulunduğu bazı kelimelerdir. Söz konusu zamir Kur'ân'da bazı kelimelerle bitişik bazılarıyla da ayrı olarak yazılmıştır. Bu zamir, "يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ" (Gâfir 40/16) ve " يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ" (Zâriyet 51/13) âyetlerinde, "يَوْمَ" kelimesinden ayrı olarak "يَوْمَ هُمْ" şeklinde yazılmıştır. "يَوْمَ هُمْ" kelimesi geçtiği diğer bütün yerlerde ise "يَوْمَ" ile "هُمْ" kelimeleri bitişik olarak "يَوْمَهُمْ" şeklinde yazılmıştır. Siirdî, bu iki yerde "هُمْ" zamirinin "يَوْمَ" kelimesinden ayrı olarak yazılmasını, "هُمْ" zamirinin merfû' bir mübteda olup ondan sonra gelen cümlenin onun haberi olmasına bağlar. O, diğer yerlerde ise böyle bir şeyin söz konusu olmadığını, zira o yerlerde "هُمْ" zamirinin "يَوْمَ" kelimesine muzafü ileyh olduğuna dikkat çeker. Ona göre bundan dolayı da bu yerlerde "يَوْمَهُمْ" kelimesi bitişik yazılmıştır.

Görüldüğü üzere Siirdî, "يَوْمَ هُمْ" kelimesinin Hz. Osman mushaflarında farklı olarak yazılmasını dilbilim kurallarıyla açıklamaya çalışmıştır. Burada dikkat çeken ise daha dil kurallarının oluşmadığı bir dönemde sahabenin bu gibi birçok yerde kelimelerin anlamına bakarak onların yazılışını da farklı yazmalarıdır. Bu da mushafların yazılışında sahabenin engin bilgisi ve derin titizliğini gözler önüne sermektedir.

Siirdî, kırâat-dilbilgisi münasebeti üzerinde de durmuştur. O, birçok yerde mütevâtir veya şâz kıraatlere dilbilgisinden örnekler vermiştir. Aynı şekilde dilbilgisi kurallarına da mütevâtir ve şâz kırâat uygulamalarını delil olarak kullanmıştır. Siirdî,

kırâat-dilbilgisi münasebetinde her koşulda kıraatlere bağlı kalmış ve çoğu yerde kendisinin de mensubu olduğu Basra ekolüne muhalefet etmekten çekinmemiştir. Aynı şekilde o, birçok yerde de kıraatlere yaklaşımda ılımlı olarak bilinen Kûfe ekolüne uymakta tereddüt göstermemiştir. Siirdî'nin bu yaklaşımı, onun kırâatlerin sıhhatine dair görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Zira ona göre yedi kırâat mütevâtirdir ve onların sıhhatinde herhangi bir şüphe yoktur.

Siirdî, kırâat ve tecvîd ilmiyle ilgili Serkûsî, Ca'berî ve Harîrî gibi meşhur alimlerin bazı beyitlerini eserine almıştır. O, Kur'ân'da zâ ve dât ile yazılan kelimeler hakkında Serkûsî'nin üç, Harîrî'nin ise yirmi beyitlik şiirlerini eserine almıştır. Ca'berî'ye ait yirmi iki beyitlik "el-Kasîdetü'l-Vâdiha" adlı eserini kendi eserine alan Siirdî, aynı zamanda söz konusu eseri şerh etmiştir. Bunların yanı sıra o, eserlerinin birçok yerinde meşhur kırâat âlimleri ve dilbilgisi öncülerinden alıntılar yapmış atıflarda bulunmuştur.

Molla Halil Siirdî diğer ilimlerde olduğu gibi kırâat ilmi konusunda da bölgenin önemli bir değeridir. O, Şâtibî ve İbnü'l-Cezerî gibi büyük kırâat âlimlerinin eserlerine benzer eser kaleme almış, kırâat konusuna sarf ve nahiv ilimleri çerçevesinde farklı yaklaşımlar sergileyerek özgün bir yaklaşım ortaya çıkarmıştır. Fakat maalesef bu değer, kırâat ilmi açısından gün yüzüne çıkarılmış değildir. Ümit ediyoruz ki böyle bir değer bir an önce gün yüzüne çıkarılır. Onun tecvîd ve kırâat ilimlerine dair yazdığı eserlerinin tahkik ettirilip yayımlanması ve bir an önce okurların istifadesine sunulması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

ABDÜLHAMİD, Su‘âd, **Teysîru’r- Rahmân fî Tecvîdi’l-Kur’ân**, Dâru’t-Takva, Medîne 2009.

ABDULMÜNİM, Mahmûd b. Muhammed, **er-Ravdatü’n-Nediyye Şerhu Metni’l-Cezeriyye**, Seyyid Mansûr Ahmed (thk.), Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, Kâhire 2001.

AHFEŞ EL-EVSAT, Ebü'l-Hasen Sa‘îd b. Mes‘ade el-Mücâşiî el-Belhî, **Me‘âni’l-Kur’ân**, Mektebetü’l-Hancî, Kâhire 1990.

AKA, İsmail, “Timur” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012.

AKDEMİR, Mustafa Atilla, **Kırâat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları**, İFAV Yayınları, İstanbul 2015.

ALİ EL-KÂRÎ, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, **el-Minehu’l-Fikriyye ‘alâ Metni’l-Cezeriyye**, Dâru’l-Gavsânî, Şâm 2012.

ALTIKULAÇ, Tayyar, “Kâlûn”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 24, TDV, İstanbul 2001.

_____, “Verş”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 43, TDV Yayınları, İstanbul 2013.

_____, “Ebu Amr”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

_____, “Dûrî”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c.10, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

_____, “Verrâk”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 43, TDV Yayınları, İstanbul 2013.

_____, “İbnü’l-Cezerî”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 20, TDV Yayınları, İstanbul 1999.

ANZÎ, Abdullah b. Yûsuf b. Îsâ b. Ya‘kûb, **el-Mukaddimâtü’l-Esâsiye fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân**, Merkezü’l-Bühûsi’l-İslâmî, Leeds 2001.

_____,**el-Minhâcü’l-Muhtasar fî ‘İlmeyi’n-Nahvi ve’s-Sarf**, Nüessestü’r-Reyyân, Beyrût 2007.

AŞÛR, Emânî bnt Muhammed, **el-Beyânü'l-Müfîd fî 'İlmi't-Tecvîd**, Dâru'l-Kâsım, Riyâd 2008.

_____,**el-Usûlü'n-Neyyirât fi'l-Kırâat**, Dâru'l-Vatan, Fustat 2011.

ATALAY, Ömer, **Siirt Târihi**, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946.

ATEŞ, Süleyman, **Kırâatlerde Tevâtür Meselesi**, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2001.

ATİK, M. Kemal, "Ca'berî" **Diyenet İslâm Ansiklopedisi**, c. 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992.

AYNÎ, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, **el-Maḳāṣıdü'n-Naḥviyye fî Şerḥi Şevâhidi Şürûḥi'l-Elfiyye**, Dâru's-Selâm, Kâhire 2010.

AZÎMÂBÂDÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyenüvî, **Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1415 h.

BÂBÂNÎ, İsmail b. Muhammed Emin b. Mîr Selim, **Hediyyetü'l-'Ârifîn Esmâü"l-Müellifîn ve Âsârü"l-Musannifîn**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût ts.

BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, **el-İntisâr li'l-Kur'ân**, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2001.

BALTACI, Cahit, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**. İrfan Matbaası, İstanbul 1976.

BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd, **Fütûhu'l-Büldân**, Dâru ve Mektebetü Hilâl, Beyrût 1988.

BENNÂ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilgânî ed-Dimyâtî el-Bennâ, **İthafü Fudelâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erba'a 'Aşer**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2006.

BESSE, Mahmûd b. Ali el-Misrî, **el-'Amîd fî 'İlmi't-Tecvîd**, Dâru'l-'Akîde, İskenderiye 2004.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi**, b.y., İstanbul 1974.

BİRIŞIK, Abdülhamit, "Kırâat" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara 2002.

_____, "Tefsir", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011.

BOZKURT, Nebi, "Dârülkurrâ", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993.

CERMÎ, İbrahim Muhammed, **Mü‘cemü ‘Ulûmi’l-Kurân**, Dâru’l-Kalem, Şâm 2001.

CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, **Aḥkâmü’l-Ḳurʾân**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrût 1405 h.

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, **es-Sihâh Tacü’l-Lüğa**, Dâru’l-‘İlim, Beyrût 1997.

CÜHENÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Mu‘âz, **Kitâbü’l-Bedî‘ fî Ma‘rifeti ma Rusime fî Mushafi Osmân**, Dâru ‘Ammâr, ‘Ammân ts.

CÜNDÎ, Ahmed ‘Alemüddîn, **el-Lehecâtü’l-‘Arabiyye fi’t-Türâs**, Dâru’l-‘Arabiyye li’l-Kitâb, Kâhire 1983.

CÜRAYSÎ, Hâlid b. Abdurrahmân b. Ali, **Mu‘allimü’t-Tecvîd**, ts.

ÇAĞMAR, M. Edip, “Molla Halîl el-İs‘irdî’nin “Risâletün fî ‘İlmi’t-Tecvîd” Adlı Eseri”, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, c. 2, s. 153-161.

ÇETİN, Nihad Mazlum, “Arap/Yazı”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991.

DABBÂ‘, Ali Muhammed, **el-İzâe fî Beyâni Usûli’l-Kırâe**, Mektebetü’l-Ezheriyye, Kâhire 1999.

DÂNÎ, Ebû ‘Amr Osmân b. Sa‘îd b. Osmân, **et-Teysîr fi’l-Kırâʾâti’s-Sebʿ**, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrût 1984.

_____, **el-Beyân fî ‘Addi Âyi’l-Kur’ân**, Gânim Kaddûri (thk.), Merkezü’l-Mahtûtâti ve’t-Türâs, Kuveyt 1994.

_____, **et-Tahdîd fi’l-İtkâni ve’t-Tecvîd**, Mektebetü Dâri’l-Enbiyâ, Bağdat 1988.

_____, **Câmiu‘l-Beyân fi’l-Kırâati’s-Seb‘**, Câmi‘atü’ş-Şârika, BAE, ts.

_____, **el-Mukni‘ fî Resmi Mesâhifi Ehli’l-Emsâr**, Mektebetü’l-Külliyati’l-Ezheriyye, Kâhire ts.

_____, **el-Muhkem fî Nakti’l-Mesâhif**, Dâru’l-Fikr, Şâm 1407 h.

_____, **el-Ahrûfü’s-Seb‘atü li’l-Kur’ân**, Abdulmuheymin Tahhân (thk.), Mektebetü’l-Menâra, Mekke 1987.

_____, **el-Ferku Beyne’d-Dâdi ve’z-Zâ’ fî Kitâbillahi ve fi’l-Meşhûri mine’l-Kelâm**. Dâru’l-Beşâr, Şâm 2006.

DEVSERÎ, İbrahim b. Sa‘îd b. Hamed, **Muhtasaru’l-‘İbârât li Mu‘cemi Mustalahâti’l-Kırâat**, Dâru’l-Hazara, Riyâd 2008.

DEYLEMÎ, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr, **el-Firdevs bi-Meʾs̱ûri’l-Ḫiṭâb**, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1986.

DOSKÎ, Ali Nebi Sâlih, **Molla Halîl es-Siirdî ve Menhecühü fi'l-İsbâti'l-'Akâidi'l-İslâmiyye min Hilâli Manzûmetihi Nehcü'l-Enâm**, Dâru Spirez, Erbil 2007.

DOSKÎ, Muhammed Ali Cemil Süleyman, **Usûlü'l-Fıkıh li'l-Molla Halîl es-Siirtî** (dirase ve tahkik), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Külliyetü'l-İmâmi'l-A'zam el-Câmi'a, Mûsul 2016.

DURMUŞ, İsmail, "Harf" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn li Hecâi't-Tenzîl**, Mecma'u'l-Melik Fehd, Medîne 2002.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahru'l-Muhît**, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1420 h.

EBÛ ŞÂME, Ebü'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî, **İbrâzü'l-Me'ânî min Hirzi'l-Emânî**, Dâru'l-Kütübi'l'İlmiyye, Beyrût ts.

_____, **el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ ʿUlûmin Teteʿalleku bi'l-Kitâbi'l-ʿAzîz**, Teyar Altıkulaç (thk.), Dâru Sâdır, Beyrût 1975.

EBÛ 'UBEYD, el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, Mervân Atiyye vd. (thk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1995.

_____, **Lügâtü Kabâili'l-Vârideti fi'l-Kur'ân**, y.y., bs., ts.

EBÛ UBEYDE, Ma'mer b. Müsennâ, **Mecâzü'l-Ḳurʾân**, Dâru'l-Hancî, Kâhire 1381 h.

EBÛ'L-VEFÂ, Nasr b. Şeyh Nasr Yûnus el-Vefâî, **el-Metâli'u'n-Nasriyye li'l-Metâbii'l-Misriyye fi'l-Usûli'l-Hattiyye**, Mektebetü's-Sünne, Kâhire 2005.

EBÛ'L-VEFÂ, Ali b. Ali, **el-Kavlü's-Sedîd fî 'İlmi't-Tecvîd**, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 2003.

ESİN, Mehmet Nezir, Nahiv İlminde Telif Geleneği, **GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, Mayıs 2020, s. 74.

EŞMÛNÎ, Ahmed b. Abdulkerîm b. Muhammed b. Abdülkerîm, **Menâru'l-Hüdâ fî Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2002.

EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher; **Meâni'l-Kırâat**, Câmi'atü'l-Melik Suûd, Riyâd 1991.

FÂRİSÎ, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr, **el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'**, Dâru'l-Me'mûn, Beyrût 1993.

Fadlî, Abdülhâdî, **el-Kırâatü'l-Kur'âniye**, Merkezü'l-Gadîr, Beyrut 2009.

FERRÂ', Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-'Absî, **Me'âni'l-Kur'ân**, Dâru'l-Mısriyye. ts.

GOLDZIHER, İgnaz, **Mezahibü't-Tefsîru'l-İslamî**, (Ter, Abdulhalim en-Neccâr) Merkezü'l-Kavmî li't-Tercüme, Kâhire 2013.

HABEŞ, Muhammed, **el-Kırâatü'l-Mütevâtira ve Eseruhâ fi'r-Rasmi'l-Kur'ânî ve'l-Ahkâmi'ş-Şer'iyye**, Dâru'l-Fikr, Şâm 1999.

HAFYEN, Ahmed Mahmûd Abdussami', **el-Vâfî fî Keyfiyeti Tertîli'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2000.

HALÎL b. AHMED, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, **Kitâbü'l-'Ayn**, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, Beyrût ts.

_____, **el-Cümelü fî'n-Nahv**, Fahrettin Kabâva (thk.), b.s. y.y., 1995.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Allah'ın Elçisi ve Sahabe Döneminde Yazı Sanatı" **İslâmî Araştırmalar**, c. 2, 95-102.

HAMVÎ, Ahmed b. Ömer b. Muhammed bin Ebi'r-Ridâ el-Halebî, **el-Kavâidü ve'l-İşârât fî Usûli'l-Kırâat**, Dâru'l-Kalem, Şâm 1986.

HARÎRÎ, Ebû Muhammed Kāsım b. Alî b. Muhammed, **Makâmâtü'l-Harîrî**, Matba'atü'l-Ma'ârif, Beyrût 1873.

_____, **Dürretü'l-Ġavvâş fî Evhâmi'l-Ḫavâṣ**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 1998.

HÂRÛF, Muhammed Fehd, **el-Müyesser fi'l-Kırâati'l-Erba'i 'Aşer**, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût 2000.

HARÛN, Abdüsselam Muhammed, **Kavâidü'l-İmlâ'**, Mektebetü'l-Enclu'l-Misriyye, Kâhire 1993.

HATÎB, Abdullatif, **Mu'cemü'l-Kırâat**, Dâru Sa'deddîn, Şâm 2002.

HATÎB EL-MÛSILÎ, Yasin Hayrullah el-Umerî, **Tarîhu Mehâsini Bağdad**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1971.

HEREVÎ, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, **Kitâbü'l-Ġarîbeyn fi'l-Ḳurʾân ve'l-Ḥadîṯ**, Ahmed Ferîd el-Mezîdî (thk.), Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1999.

HUSARÎ, Mahmûd Halîl, **Ahkamü Kırââti Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût 2011.

HUSARÎ, Ravza Cemâl, **el-Menhalü'l-Müfîd fî Üsûli'l-Kıraati ve't-Tecvîd**, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Şâm 2005.

HÜZELÎ, Ebü'l-Kāsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre, **el-Kâmil fi'l-Ḳırâʾât**, Müessesetü Semâ, Kâhire 2007.

İBN 'AKĪL, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh, **el-Müsâʿid ʿalâ Teshîli'l-Fevâʾid**, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Cidde 1405 h.

İBN 'ASÂKİR, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī, **Târîḫu Dımaşḳ**, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995.

İBN CİNNÎ, Ebü'l-Feth Osmân, **el-Muḥteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâẕẕi'l-Kırâʾât ve'l-Îżâḥ ʿanhâ**, Vezâretü'l-Evkâf, Kâhire 1999.

İBN EBİ DÂVÛD, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, **Kitâbü'l-Mesâhif**, el-Fârûku'l-Hadîse, Kâhire 2002.

İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, **el-Cerḥ ve't-Taʿdîl**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût 1952.

İBN EBİ'S-SEDÂD, Abdulvâhid b. Muhammed b. Ali, **ed-Dürru'n-Nesîr ve'l'Azbü'l-Münîr**, Dâru'l-Fünûn, Cidde 1990.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **eṣ-Ṣâḥibî fî fıḳhi'l-Luġa**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiye, Beyrût 1997.

İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Fetḥu'l-Bârî bi-Şerḥi Ṣaḥîḥi'l- Buḫârî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1379 h.

İBN HACER, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî, **El-Minehu'l-Fikriyye fî Şehi'l-Hemziyye el-Müsemmâ "Efdâlü'l-Kirâ li Kurrâi Ümmi'l-Kurâ"**, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2005.

_____, **el-Fetâva'l-Hadîsiyye**, Dâru'l-Fikr, ts.; **Tuḥfetü'l-Muḥtâc bi-Şerḥi'l-Minhâc**, el-Mektebetü't-Ticâriye, Kâhire 1983.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, **Mukaddime**, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yay., Ankara 2004.

İBN HALEVEYH, Ebû Abdillah Hüseyn b. Ahmed b. Hamdân, **el-Kırâatü'ş-Şâzze**, Dâru's-Sahâbe, Tantâ 2008.

_____, **el-Hucce Li'l-Kırâati's-Seb'**, Dâru'ş-Şurûk, Beyrût 1401 h.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr, **Vefeyâtü'l-Aʿyân ve Enbâʾü Ebnâʾi'z-Zamân**, İhsan Abbâs (thk.), Dâru Sadr, Beyrût ts.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullāh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh, **Muġni'l-Lebîb**, Dâru'l-Fikr, Şâm 1985.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **Fedâilü'l-Kur'ân**, Mektebetü İbn Teymiye, Kâhire 1416 h.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed, **Lisânü'l-'Arab**, Dâru Sâdır, 1414 h.

İBN MİHRÂN, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân en-Nîsâbûrî, **el-Mebsûṭ fi'l-Ḳırâ'âti'l-'Aşr**, Mecma'u'l-Lügâtı'l-'Arabiyye, Şâm 1981.

İBN MÜCÂHİD, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî, **Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâat**, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 1400 h.

İBN SA'DÂN, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Mübârek ed-Darîr, **el-Vakfü ve'l-İbtidâ fi Kitâbillah**, Merkezü Cem'âti'l-Mâcid, Dubâi 2002.

İBNÜ'L-BÂZİŞ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Alî b. Ahmed, **el-İknâ' fi'l-Kırâati's-Seb'**, Dâru's-Sahâbe, Tantâ ts.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2000.

_____, **en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr**, Ali Muhammed Dabbâ' (thk.), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1960.

_____, **Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ**, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1351 h.

_____, **et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd**, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd 1985.

_____, **el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye**, Dâru'l-Muğnî, Riyâd ts.; **Tahbîru't-Teysîr fi'l-Kırâati'l-'Aşr**, Dâru'l-Furkân, 'Ammân 2000.

_____, **Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ**, Dâru'l-Kütibi'l-İlmiyye, Beyrût 2006.

_____, **Câmi'u Esânidi İbni'l-Cezerî**, Ahmed Hamûd Humeyyid Ruveysî (thk), Müessesetü'dduhâ, Beyrut 2015.

İBNÜ'L-ENBÂRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kāsım b. Muhammed, **Îdâhu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'**, Matba'atü Mecma'u'l-Lügâti'l-'Arabiyye, Şâm 1971.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Bedîʿ fî ʿilmi'l-ʿArabiyye**, Mektebetü'l-Mükerreme, Mekke 1420 h.

İBNÜ'L-HÂCİB, Ebû 'Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, **eş-Şâfiye fi 'İlmeyi't-Tasrîfi ve'l-Hatt**, Mektebetü'l-Âdâb, Kâhire 2010.

_____, **Emâlî**, Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1989.

_____, **eş-Şâfiye fî İlmi't-Tasrîf**, Mektebetü'l-Mekkiye, Mekke 1995.

İBNÜ'L-GÂNIM, Ali b. Muhammed b. Halîl el-Makdisî, **Tenbihât 'alâ Kitâbi Buğyeti'l-Murtâb fî Tashîhi'd-Dâd**, Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, Kâhire 2009.

İBNÜ'L-KÂSIH, Ebü'l-Bekā Nûrüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-'Uzrî, **Siracü'l-Kâri'l-Mübtedî ve Tezkâru'l-Mukri'l-Müntehî**, Dâru'l-Kütübi'l'İlmiyye, Beyrût 2004.

_____, **Telhîsu'l-Fevâid ve Tertîbü'l-Mütebâ'id Şerhu 'Akîleti Etrâbi'l-Kasâid**, Dâru's-Selâm, Kâhire 2010.

İBNÜ'L-KÛTİYE Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Abdüazîz, **Kitâbü'l-Ef'âl**, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire 1993.

İBNÜ'L-MÜLAKKİN, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed, **Kavâ'idü İbni'l-Mülakkin**, Dâru İbni'l-Kayyim, Riyâd 2010.

İBNÜ'N-NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk, **el-Fihrist**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1997.

İBNÜ'S-SERRÂC, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl, **el-Uṣûl**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût ts.

İBNÜ'T-TAHHÂN, Ebü'l-Asbağ (Ebû Humeyd) Abdülazîz b. Alî b. Muhammed el-İşbîlî es-Sümâtî, **Niẓâmü'l-edâʾ fi'l-vaḳf ve'l-ibtidâʾ**, Ali Hüseyin el-Bevvâb (thk.), Mektebetü'l-Ma'ârif, Riyâd 1985.

İBNÜ'L-VECÎH, Ebû Muhammed Necmüddîn (Tâcüddîn) Abdullāh b. Abdilmü'min el-Vâsıtî, **el-Kenz fi'l-ḳırâʾâti'l-ʿaşr**, Mektebetü's-Sakâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 2004.

İBN YA'ÎŞ, Ebü'l-Bekā Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş b. Muhammed, **Şerḥu'l-Mufaṣṣal**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001.

ÎCÎ, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr, **Şerḥu Muḫtaṣari'l-Müntehâ**, Muhammed Hasan Muhammad Hasan İsmail (thk.), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2004.

İMRÂN, Hamdi Bahît, **el-Müfîd fi 'İlmi't-Tecvîd**, Akademiyetü'l-Hadîse li'l-Kitâbi'l-Cami'î, Kâhire 2008.

İNANÇ, Yonis, **Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kırâat İlişkisi**, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul 2016.

İPEK, Ali, Güller NUHOĞLU, "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvîd, Usûl-i Fıkıh ve Kırâat Eserleri" **Kafkas Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Say. 4, s. 147-157.

KÂDÎ, Abdulfettâh b. Abdulğanî b. Muhammed, **el-Vâfî fî Şerhi'ş-Şâtibiyye**, Mektebetü's-Sevâdî, Cidde 1992.

_____, **el-Büdûru'z-Zâhira**, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût ts.

KADDÛRÎ, Gânım, **Muhâderât fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru 'Ammâr, 'Ammân 2003.

KARAÇAM, İsmail, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraatı**, İFAV Yayınları, İstanbul 2011.

KÂRÎ, Abdulaziz b. Abdulfettâh, **Kavâ'idü't-Tecvîd 'alâ Rivâyeti Hafs**, Müessestü'r-Risâle, Beyrût ts.

KASTALLÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **el-Leâliü's-Seniyye fî Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye**, Müessestü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 2007.

_____, **el-Müstetâb fi't-Tecvîd**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2008.

KATTÂN, Mennâ' b. Halîl, **Mebâḥiṯ fî ʿUlûmi'l-Ḳurʾân**, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 2000.

KAZAN, Faruk, **Siirdî'nin Bilgi ve Varlık Anlayışı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2013.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, ts.

KİRMÂNÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, **Tahkîku'l-Fevâidi'l-Ğiyâsiyye**, Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikem, Medîne 1424 h.

KİRMÂNÎ, Ebü'l-Kāsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr, **Ġarâʾibü't-Tefsîr ve ʿAcâʾibü't-Teʾvîl**, Dâru'l-Kible, Cidde ts.

KILIÇ, Hulusi, "Kûfiyyûn" **Diyanet İslaâm Ansiklopedisi**, TDV, c. 26, Ankara 2002.

_____, "Basriyyûn" **Diyanet İslaâm Ansiklopedisi**, TDV, c. 5, İstanbul 1992.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el-Câmiʿ li-Aḥkâmi'l-Ḳurʾân**, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire 1964.

KÜRDÎ, Muhammed Tâhir b. Abdulkadir, **Târîhu'l-Kur'ân**, Matba'atü'l-Feth, Cidde 1946.

LÎCEYÎ, Muhammed Hâdî, **Kitâbü'd-Dürri'l- A'lâ fî 'ilmi't-Tecvîd**, Nubihar Yayınları 2016.

MAĞNÎSÎ, Mahmâd, **es-Seyfü'l-Meslûl fî Tashîhi'd-Dâdi ve'z-Zâi ve'r-Râ**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2010.

MÂLİḲÎ, Abdulvâhid b. Muhammed b. Ali b. Ebi's-Seddâd, **ed-Dürru'n-Nesîr ve'l-'Azbi'l-Münîr**, Dâru'l-Fünûn, Cidde 1990.

MARİGNÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Ahmed b. Süleyman, **Delîlü'l-Hayrân 'alâ Mevridi'z-Zem'ân**, Dâru'l-Hadîs, Kâhire ts.

MARSAFÎ, Abdulfettah, **Hidâyetü'l-Kârî**, Mektebetü Tayyibe, ts.

MAŞALI, Mehmet Emin, "Mushaf", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût 1986.

MEHDEVÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs, **Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr**, Dâru İbni'l-Cevzî, Kâhire 1430 h.

Muhammed Emin b. Abdullah, **'Umdetü'l-Hallân fî Îzâhi Zübdeti'l-'İrfân**, Âsitâne Yayınları, İstanbul ts.

MEKKÎ EBÛ TÂLİB, Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, **el-Vakfü 'alâ Kellâ ve Belâ**, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, Kâhire 2003.

_____, **el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâat**, Abdulfettâh İsmail Şelebî (thk.), Dâru Nahda, Kâhire ts.

_____, **er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve**, Dâru 'Ammâr, 'Ammân 1996.

MEMDUHOĞLU, Adnan, "Molla Halil es-Siirdî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar" **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Siirt 2019, Sayı 14, 608-638.

_____, "Molla Mahmud Zokayd ve "er-Risaletu fi'd-Dâd ve't-Tâ", **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 2, 127-165.

MERRÂKÜŞÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Osmân, **Unvânü'd-delîl min Mersûmi Haṭṭi't-Tenzîl**, Dâru'l-Garbi'l-İslami, Beyrût 1990.

MUHAYSİN, Muhammed Sâlim, **el-Hâdî fi Şerhi Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr**, Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1997.

_____, **Mu'cemü Huffâzi'l-Kur'ân İbre't-Târih**, Dâru'l-Ceyl, Beyrût 1992.

_____, **fî Rihâbi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kâhire 1980.

Muhtaru's-Sihâh, "رسم", Dâru'l-Fayha, Şâm 2010.

MÜBERRED, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. 'Umeyr, **el-Muḳteḍab**, 'Alemü'l-Kütüb, Beyrût ts.

MÜSTAĞFİRÎ, Ebü'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed b. el-Mu'tez en-Nesefî, **Fedâilü'l-Kur'ân**, Dâru İbn Hazm, Beyrût 2008.

NASR, Atiyye Kâbil, **Gâyetü'l-Murîd fî 'İlmi't-Tecvîd**, Kâhire ts.

NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, **Meʿâni'l-Ḳurʾân**, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1409 h.

NÜVEYRÎ, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Muhammed Muhibbüddin, **Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2003.

ÖNCÜ, Mustafa, **Molla Halil es-Siirdî'nin Basîretü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb Adlı Eserinin Arap Dili Açısından İncelenmesi**, (Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır 2013.

ÖNEN, Hacı, **Taberî Tefsirinin Dirâyet Boyutu**, Araştırma Yayınları, Ankara 2014.

_____, **Kırâat İlminin Gelişme ve Sistemleşme Süreci**, Diyarbakır 2015.

_____, **Dilbilimsel Tefsir Ferrâ Ahfeş Örneği**, İlahiyat, Ankara 2020.

ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit "Ebû Ali el-Fârisî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1993.

ÖZCAN, Abdullah, **Molla Halîl es-Siirdî'nin Basîratü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb Adlı Tefsirinin Tahkik ve Tahlili**, (Doktora Tezi, Van Y.Y. Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü), Van 2018.

_____, "Molla Halîl Kitaplığı: Eserleri ve İlgili Çalışmalar" **Molla Halîl es-Siirdî'nin Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği**, Beyan Yayınları, İstanbul 2019, (47-93).

_____, Abdullah Özcan-M. Macit Sevgili, "Molla Halîl es-Siirdî'nin Biyografisi" **Molla Halîl es-Siirdî'nin Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği**, Beyan Yayınları, İstanbul 2019, (22-46).

ÖZEL, Ahmet, "Asıl", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, c. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991.

PAKİŞ, Ömer, **Molla Halîl es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996.

_____, "Molla Halil Siirdî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005.

RÂFİÎ, Mustafâ Sâdık b. Abdirrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkādir, **Târîḫu Âdâbi'l-ʿArab**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn, **Mefâtîḥu'l-Ġayb**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût 1420 h.

SÂL, Halime, **el-Kırâat Rivâyetâ Verş ve Hafs**, Dâru'l-Vâdih, Birleşik Arap Emirlikleri 2014.

SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, **el-Keşf ve'l-Beyân ʿan Tefsîri'l-Ḳurʾân**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût 2002.

SÂLİH, Subhî, **Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-'İlim, Beyrût ts.

SÂLİM, Safvet Mahmûd, **Fethu Rabbi'l-Beriyye fî Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye**, Dâru Nûri'l-Mektebât, Cidde 2003.

SEHÂVÎ, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed, **Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâli'l-İkrâ'**, Dâru'l-Me'mûn, Beyrût 1997.

SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, **Edebü'l-İmlâʾ ve'l-İstimlâ**, Max Weisweiler (thk.), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1981.

SEMÎN EL-HALEBÎ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim), ʿ**Umdetü'l-Ḥuffâẓ fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâẓ**, Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (thk.), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1996.

SERÂC, Muhammed Ali, **el-Lübâb fî Kavâ'idi'l-Lüğati ve Âlâti'l-Edeb**, Dâru'l-Fikr, Şâm 1983.

SARAKUSTÎ, Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd, **el-'Unvân fi'l-Kırâati's-Seb'**, 'Alemü'l-Kütüb, Beyrût 1405 h.

SERKÛSÎ, Süleyman b. Ebi'l-Kâsım et-Temîmî, **mâ Vaka'a fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi mine'z-Zâ'**, Mektebetü Sekâfeti'd-Dîniyye, Cidde 2000.

SEVGİLİ, Hamit, "Risâle fi'n-Nezr li'l-Molla Halîl el-İs'irdî", **Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, 9, 133-151.

SÎBEVEYHİ, Amr b. Osmân b. Kanber, **el-Kitâb**, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1988.

SİİRDÎ, Molla Halîl, b. Molla Hüseyin b. Molla Halid, **Basîratü'l-Kulûb fî Kelâmi 'Allâmi'l-Guyûb**, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2011.

_____, **el-Kâmûsü's-Sânî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Me'ânî**, Hamdî Abdülmecid es-Selefî (thk.), Mektebetu Diyarbekir, Diyarbakır 2012.

_____, **Şerhu Diyâi Basîrati Kalbi'l-'Arûf fi't-Tecvîdi ve'r-Resmi ve Ferşi'l-Hurûf**, Süleymaniye Kütüphanesi, 648.

_____, **Risâlâ Tecwîdê**, Lîs Yayınları, Diyarbakır 2016.

_____, **Hadîsü'l-Âyeti'l-Letî Tezharu Kable Hurûci 'Îsâ ve'l-Mehdî**.Mahtut.

SİNDÎ, Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdulgafûr, **Safahât fî 'Ulûmi'l-Kırâat**, Mektebetü'l-İmdâdiye, Mekke h. 1415.

_____, **Cem'u'l-Kur'âni'l-Kerîm fî 'Ahdi Hulefâi'r-Râşidîn**, Macma'u'l-Melik Fehd, Medîne ts.

SÎRÂFÎ, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzübân, **Şerhu Kitâbi Sibeveyhi**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2008.

_____, **Aḫbârü'n-Naḥviyyîne'l-Başriyyîn**, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1996.

_____, **İdgâmü'l-Kurrâ'**, Faraglî Seyyid Arbâvî (thk.), Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2009.

SÜBKÎ, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî, **Men'u'l-Mevâni' 'an cem'i'l-Cevâmi' fî Usûli'l-Fıkıh**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût ts.

SÜNEYKÎ, Ebû Yahya Zeynüddîn Zekeriyye b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **ed-Deḳāʾiḳu'l-Muḥkeme fî Şerḥi'l-Muḳaddime**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2006.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, **el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kurân**, el-Hey'etü'l-Misriyye'l-'Amme li'l-Kitâb, Kâhire 1974.

_____, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, Mektebetü't- Tevfîkiye, Kâhire ts.; **Tabakâtü'l-Huffâz**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 1403 h.

_____, **Tedrîbü'r-Râvî fî Şerḥi Taḳrîbi'n-Nevevî**, Dâru Tayyibe, Riyâd ts.

_____, **el-Câmi'u'l-Kebîr**, el-Ezheru'ş-Şerîf, Kâhire 2005.

ŞAHİN, Muhammed Abdusselam, **Mecmu'âtu'ş-Şâfiye fî 'İlmeyi't-Tasrîfi ve'l-Hatt**, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrût 2014.

ŞAKAKÎ, Rihâb Muhammed Müfîd, **Kur'ân Tilavetinde Mükemmellik**, Guraba Yayınları, İstanbul 2014.

ŞAN, Lokman, "Goldziher'e Göre Kırâatlerin Kaynağı, **Diyânet İlmî Dergi**, c. 53, 11-34.

ŞÂTIBÎ, Ebû Muhammed (Ebü'l-Kāsım) Kāsım b. Fîrruh b. Halef er-Ruaynî, **Ḥırzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî**, Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, Şâm 2005.

ŞÂTIBÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî, **Serhu Elfiyeti İbn Mâlik**, Ma‘hedü’l-Bühûsi’l-‘İlmiyye, Mekke 2007.

ŞAYCÎ, Ömer Halife, **el-Mu‘cemü’t-Tecvîdî**, Dâru’s-Sıddîk, Cübeyl 2009.

ŞENKÎTÎ, Muhammed Emin b. Muhammed Muhtar b. Abdulkadir, **Edvâü’l-Beyân fî Îdâhi’l-Kur’âni bi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1995.

ŞEREFŞÂH, Rüknüddîn Hasen b. Muhammed, **Şerhu Şâfiyeti İbni’l-Hâcib**, Abdülmaksûd b. Muhammed b. Abdülmaksûd (thk.), Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, Kâhire 2004.

ŞEVKĪ DAYF, Ahmed Abdüsselâm, **el-Medârisü’n-Nahviyye**, Dâru’l-Me‘ârif, ts.

ŞEYBÂNÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled, **el-Âḥâd ve’l-Meṣânî**, Dâru’r-Râye, Riyâd 1991.

TABERÎ, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, **Câmiʿu’l-Beyân ʿan Teʾvîli Âyi’l-Ḳurʾân**, Ahmed Muhammed Şakir (thk.), Müessesetü’r-Risâle, Beyrût 2000.

TÂHİR, Mehmet, “Molla Halîl Siirdî”, **Sırât-ı Müstakîm**, c. 5, 377-378.

TAHİR, Bursalı Mehmed, **Osmanlı Müellifleri**, Meral Yayınevi, İstanbul ts.

TAVÎL, Seyyid Rızk, **Madhal fî ‘Ulûmi’l-Kırâat**, Mektebetü’l-Feysaliyye, Mekke 1985.

TAYYER, Müsâid b. Süleyman b. Nâsır, **el-Muharraru fî ‘Ulûmi’l-Kurân**, Merkezü’d-Dirâsâti ve’l-Ma‘lûmâti’l-Kur’âniyye, Cidde 2008.

TETİK, Necati, **Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta‘lîmi**, İşaret Yayınları, İstanbul 1990.

TÎBÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Bedrüddîn, **el-Müfîd fi’t-Tecvîd**, y.y., b.s., ts.

UKBERÎ, Ebü’l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh, **İ’râbü’l-Kırâati’ş-Şevâz**, ‘Alemü’l-Kütüb, Beyrût 2010.

ZEBÎDÎ, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk, **Tâcü’l-ʿArûs min Cevâhiri’l-Ḳāmûs**, Dâru’l-Hedâyâ. ts.

_____, **et-Tibyân fî İ‘râbi’l-Kur’ân**, Mektebetü İsâ el-Bâbî, ts.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, **Meʿâni’l-Ḳurʾân ve İʿrâbüh**, ‘Alemü’l-Kütüb, Beyrût 1988.

ZÂHİD, Gâzî Züheyr, **en-Nahviyyûn ve’l-Kırâatı’l-Kur’âniyye**, Mecelletü Âdâbi’l-Müstansiriyye, Bağdat 1987.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, **Ma‘rifetü’l Kurrâi’l-Kibâr ‘Ale’t-Tabakâti ve’l-A‘sâr**, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1997.

_____, **Ma‘rifetü’l Kurrâi’l-Kibâr ‘Ale’t-Tabakâti ve’l-A‘sâr**, Tayyar Altıkulaç (thk.), İSAM yayınları, İstanbul 1995.

ZEKERİYA, Feryâl, **el-Mîzân fî Tecvîdi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Îmân, Kâhire ts.

ZEMAHŞERÎ, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf ‘an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Teʾvîl**, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrût 1420 h.

_____, **el-Müfassal fî San‘ati’l-İ‘râb**, Mektebetü’l-Hilâl, Beyrût 1993.

ZENCÂNÎ, Ebû Abdullah, **Târîhu’l-Kur’ân**, Müessesetü Hindâvî, Kahire 2016.

ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, **el-Burhân fî ʿUlûmi’l-Ḳurʾân**, Dâru İhyâi’l- Kütübi’l-‘Arabî, Kâhire 1957.

ZİBÂRÎ, Muhammed Şefik, **el-Ahvalü’d-Dürriyye ve’l-Ahbâru’l-Miskiyye fi’s-Silsileti’z-Zibârîyye**, Matbaatü Ümmi’r-Rabîayn, Mûsul 1935.

ZİRİKLİ, Hayruddîn, **el-A‘lâm**, Dâru’l-‘İlim, Beyrût 2002.

ZÜHEYLÎ, Muhammed Mustafa, **el-Vecîz fî Usûli’l-Fikhi’l-İslâmî**, Dâru’l-Hayr, Şâm 2006.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, **Menâhilü’l-‘İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân**, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire ts.

ZOKAYDÎ, Şeyh Abdulkahhar b. Molla Mahmud b. Siirdî, **Tercemetü’l-‘Allâmetü’l-Fehhâme Molla Halîl es-Siirdî Rahimehü’l-Celîl/Tercemetü Hâli Ceddine’l-‘Alâ Molla Halîl es-Siirdî**, Mahtut.